

The background of the cover features a large, dark, textured sphere resembling the Earth in the upper half. Below it, a dense crowd of people is shown from a high angle, walking on a path that leads towards the horizon. The image has a blue-tinted, slightly grainy quality. The bottom of the cover is a solid red horizontal band.

Eesti ja eestlased võrdlevas perspektiivis

Kultuuridevahelisi uurimusi
20. sajandi lõpust

**EESTI JA EESTLASED
VÕRDLEVAS
PERSPEKTIIVIS**

EESTI JA EESTLASED VÕRDLEVAS PERSPEKTIIVIS

**KULTUURIDEVAHELISI UURIMUSI
20. SAJANDI LÕPUST**

Raamat on valminud Euroopa Komisjoni toel,
Tempus Phare projekti IB JEP-14406-99-EE raames

Väljaandja on TÜ Euroopa Kolledž

Koostanud Aune Valk

Keeletoimetaja Eve Kask
Kaane kujundanud TÜ Multimeediakeskus Aide Eendra

© Euroopa kolledž ja artiklite autorid, 2002

ISBN 9985-56-674-2

Tartu Ülikooli Kirjastus
Tiigi 78, Tartu 50410
Tellimus nr. 968. 2001

Sisukord

Eessõna	7
Autorid	15

I. EESTI KULTUURI ERIPÄRAD

<i>Anu Realo</i> . Individualism ja kollektivism Eesti moodi	23
<i>Kaisa-Kitri Niit</i> . Eesti tudengite väärtused 1990. aastatel	42
<i>Kaisa-Kitri Niit</i> . Sotsiaalsed aksioomid — üldised veendumused selle kohta, kuidas maailmas asjad käivad	60
<i>Maaja Vadi</i> . Organisatsioonikultuuri ja väärtuste seosed eestlastel ja venelastel	74

II. IDENTITEET JA RAHVUSLIKUD HOIAKUD

<i>Marika Kirch</i> . Eesti ja Euroopa identiteet	87
<i>Mari Kalkun</i> . Ajakirjanduses loodud eestlustunne	102
<i>Kairi Veere</i> . Eestlaste ja soomlaste stereotüüpide muutused 1990. aastatel	112
<i>Aune Valk ja Kristel Karu</i> . Eesti identiteet Eestis ja Rootsis	125

III. EESTLASTE SUHTLEMISSTIILID

<i>Tiia Tulviste ja Luule Mizera</i> . Eesti emad, rootsi lapsed. Võrdlev uurimus sotsialisatsioonist eesti, rootsi ja soome üks- ja kaskultuurilistes kodudes	143
<i>Hille Pajupuu</i> . Ajakäsituse ning kommunikatsiooni seostest eestlastel	156
<i>Rene Altrov</i> . Eestlaste ruumikasutus võrdlevas perspektiivis	165

<i>Piibi-Kai Kivik</i> . Vaikimine suhtluskäitumises:	
kultuuridevahelised erinevused	175
<i>Krista Vogelberg</i> . Eestlaste viisakuskäitumisest vahekeelses	
suhtluses ameeriklastega	193

IV. AKKULTURATSIOON JA

KOHANEMINE TEISES KULTUURIS

<i>Iris Pettai</i> . Eestlaste ja mitte-eestlaste vastastikune sallivus	213
<i>Külliki Korts ja Ragne Kõuts</i> .	
Rahvustevaheline kommunikatsioon Eesti meedias	234
<i>Triin Vihalemm</i> . Eesti keele roll kultuuridevahelises	
kommunikatsioonis	246
<i>Roman Kallas</i> . Õpimotivatsioon eesti kirjanduse õpetamisel	
vene õppekeelega koolide vanemates klassides	262

Eessõna

AUNE VALK

Käesolevasse kogumikku on koondatud 17 Eestist ja eestlastest tehtud uurimust, mis võrdlevad meid teiste rahvuste ja kultuuridega. See on väike valik 20. sajandi viimasel kümnendil läbi viidud sotsiaalteaduslikke uurimusi, millest enamik pole varem eesti keeles ilmunud.

Viimase 10 aasta jooksul on ilmunud terve rida Eestist ja eestlastest kirjutatud raamatuid. Mõeldes Nõukogude okupatsiooni ajale, kui rahvuslus ja rahvuslik identiteet omariikluse ja iseseisvuse tähenduses olid tabuteemad, ning nii Eesti riigi kui eestlaste muutunud staatusele ja identiteedile 1990. aastate jooksul, on see mõistetav. Pärast seda, kui eestlust oli analüüsitud 50 aastat paguluses, võidi sellega taas süvitsi ka kodumaal tegeleda. "Eesti identiteet ja iseseisvus" (Bertricaud, 2001), "Eesti asja arutusi" (Soosaar, 2000), "Eesti rahvusriik" (Graf, 1993), "Vaikne eestlane" (Raun, 1998), "Eestile mõeldes" (Veiderma, 2001), "Rahvusluse vaateid" (Valton, 1997), "Homme nägin ma Eestimaad" (Taagepera, Fjuk, 1995), "Return to the Western World" (Lauristin, Vihalemm, 1997), "Kultuur ja traditsioon" (Viires, 2001), "Rahva mälu muistrid" (Aarelaud, 1990) — see on vaid juhuslik valik raamatutariiu- lilt leitud selleteemalistest väljaannetest. On heameel tõdeda, et Eestist rääkides ei ole keskendutud vaid eestlastele. Umbes samas mahus võib leida kirjutisi ka siin elavatest mitte-eestlastest: nt "Rahvuste integreerumise eeldused Eesti ühiskonda Ida-Virumaal" (Piirimägi jt, 1997), "Vene küsimus ja Eesti valikud" (Heidmets, 1998), "Vene noored Eestis: sotsioloogiline mosaiik" (Järve, 1997), "Integratsioon Eesti ühis-

konnas. Monitoring” (Lauristin, Vetik, 2000), “Identity in Formation: The Russian-speaking Populations in the Near Abroad” (Laitin, 1998), “Integratsioonimaastik — ükskõiksusest koosmeeleni” (Laius, Proos, Pettai, 2000), “Etnilised vähemused Eestis, nende tänased probleemid ja tulevik” (Vaikmäe-Koit, 1996), “Eesti rahvaste raamat” (Viikberg, 1999), “Mitmekultuuriline Eesti: väljakutse haridusele” (Lauristin, Vare, Pedastsaar, Pavelson, 1998). Huvitav erinevus, mis neid raamatuid kõrvutades ilmneb, on žanris. Eestlaste kirjutatud raamatud iseenest on sageli esseistlikud, ajaloolised või filosoofilised arutelud Eesti identiteedi ning riigi mineviku ja tuleviku üle, kirja pandud enamasti ajaloolaste, poliitikute või kirjanike poolt. Samal ajal on mitte-eestlastest ilmunud kirjutised valdavalt kas siinsete või välismaiste sotsiaalteadlaste poolt läbi viidud uurimuste kokkuvõtted või konverentside teesid.

Selline iseendist kirjutatud raamatute rohkus sunnib põhjendama, miks on järjekordselt üllitamisel eestlastele pühendatud kogumik. Olulisi põhjusi on kolm: pöörata Eesti kui riigi ja rahvuse kui terviku identiteediküsimuste kõrval tähelepanu ka eestlaste kui indiviidide kirjeldamisele, lisada enesekesksele juurde võrdlev perspektiiv ning pakkuda filosoofilisemate arutluste juurde empiirilisi uurimusi.

Esimene täiendus, mida käesolev üllitis pakub varasemale arvukale lugemismaterjalile, on keskendatus riigi asemel selle alamatele. Eesti ja Eesti rahva olemasolu, ajaloo ja paratamatult unikaalse saatuse kõrval, mida on raske ühegi teise rahvusega kõrvutada, keskendutakse eestlastele kui kultuuri poolt mõjutatud käitumisega indiviididele, keda saab ja paremaks mõistmiseks peabki teistega võrdlema. Artiklid Eesti laste sotsialisatsioonist võrdluses rootslaste ja soomlastega, eestlaste aja- ja ruumikäsitlusest, vaikimisest ja viisakuskäitumisest, väärtustest ning kollektivismist ja individualismist võrdlevas perspektiivis lubavad analüüsida ja hinnata, kui “vaiksed eestlased” (Raun, 1998) me siis ikkagi oleme või kui individualistlikeks/ kollektivistlikeks on meie ajalugu meid kujundanud.

Kui veel 1980. aastate lõpus ja 1990. aastate alguses võis eestlane, lauldes oma olemise uhkusest ja hädusest, teha seda kas kontekstiväliselt, nõukogude inimeseks olemisega võrreldes, või kõrvutades end

kogu abstraktse maailmaga, siis nüüd samu sõnu välja öeldes lisatakse sellele sageli konkreetne võrdlusalus: Baltimaad, Põhjamaad, Kesk- ja Ida-Euroopa riigid, Euroopa Liit. Tänu sellele, et on tihenunud nii isiklikud kui institutsionaalsed kontaktid ning et on olemas võrdlev info, on need võrdlused mitte vaid abstraktsed, vaid sageli konkreetseid: Eesti inimarengu seisund, sisemajanduse kogutoodang, internetikasutus, suitsiidide arv jne, jne. Sellises tihedate sidemetega ühendatud maailmas on raske teistega võrdlemata enda kohta midagi öelda. Väitmaks, et eestlane olla on uhke ja hää või konkreetseid võrdlusi arvesse võttes kohati ka häbi ja halb, teeme me seda, võrreldes ennast teiste maade ja teiste rahvastega. Selline võrdlemine ka inimkäitumises ei tohiks viia teiste halvustamiseni iseenda upitamise teel ("Ta [väikerahvas] on naljakaltki uhke oma panusele ning kipub seda igal võimalusel esile tõstma" [Valton, 1997:202]) või mõttetu enesehaletsemiseni ("...tunneb väikerahvas rohkem muret, kui talle näib, et tema võimalik panus maailma kultuuride varasalve on tõkestatud ...") [Valton, 1997:202]), vaid pigem iseenda parema mõistmiseni.

Mõista Eesti oleviku ja tuleviku valikuid ja võimalusi mineviku kaudu ongi paljude eelnimetatud raamatute põhieesmärgiks. Enamik eestlaste poolt kirjutatud raamatutest keskendub Eesti ajaloole, otsides rahvuse identiteedi allikaid minevikust. Arvestades identiteedi kontseptsiooni võtmeküsimusi — järjepidevus- ja samasustunnet (vt ka Kirchi artikkel käesolevas kogumikus), on see täiesti mõistetav. Kuid lisaks sellele on identiteedi mõistmiseks vajalik vastata ka küsimustele, kui palju on see teiste poolt defineeritud ning kuidas näevad meid teised, kus on identiteedi piirid ja kui jäigad need on, kuidas ning mis tasemel identiteet väljendub, kui ühtne on see grupi sees jne. Neile küsimustele otsivad vastuseid eestlaste identiteedist ja rahvuslikest hoiakutest võrdlevas perspektiivis tehtud uuringud. Mari Kalkuni artikkel rahvusliku identiteedi konstrueerimisest viie maa (sh Eesti) ajakirjanduses või eestlaste ja soomlaste vastastikuste stereotüüpide kirjeldus Kairi Veere artiklis antud kogumikus on üks võimalusi saada vastuseid.

Mitmetest eelnimetatud raamatutest võib leida ka üksikuid paralleele teiste rahvastega. Siiski võib vaid kahe käe näppudel üles lugeda pealkirju, nagu: "Eesti integratsioonipoliitika võrdlevas perspektiivis"

(Kymlicka, 2000), "*Multiculturalism as Such and in Estonia*" (Mitmekultuurilisus kui selline ja mitmekultuurilisus Eestis, Drechsler, Berry, Bond, Heidmets, 1998). Meeldivaks erandiks on siin kahe rahvusvahelise konverentsi "Kultuuriline pluralism Eestis: poliitikad ja lahendused" (Laius jt, 2000) ja "Paljukultuurilisus — olemise mitmekesisus" (Realo, 1998) materjalid, ning Eestis väljaantava ingliskeelse humanitaar- ja sotsiaalteaduste ajakirja *Trames* erinumbrid "*Multiculturalism: Diversity in Action*" (Paljukultuurilisus — olemise mitmekesisus) (Realo, 1998) ja "*Culture and psychology in comparative perspective: The case of Estonia*" (Kultuur ja psühholoogia võrdlevas perspektiivis: Eesti juhtum (Allik, 1998). Suur osa Eesti, eestlaste ning Eesti vähemusrahvuste probleemidest näikse olevat nii unikaalsed, et nendele mujalt head paralleeli ei leia. Eesti ajalugu ja selle seoseid identiteediga lahtimõtestavate esseede puhul on see tõenäoliselt õigustatud, arvukate integratsioonialaste uurimuste puhul aga kindlasti mitte.

Erinevaid kultuure või nende esindajaid võrdlev uurimistraditsioon lähtub teatud eeldustest. Üks eeldusi on kindlasti see, et võrdlused on võimalikud ja vajalikud. Võimalikud seeläbi, et uuritakse kontseptsioone, mis omavad mingit võrreldavat tähendust erinevates kultuurides (mitte nt *anorexia nervosa* Põhja-Ameerikas ja Aafrika puudustkannatavates piirkondades) ning tehakse seda kultuuritundlike meetodite abil (sundimata iisraellasel täitma ingliskeelset testi vasakult paremale). Vajalikud aga seetõttu, kuna aitavad meil paremini mõista kumbagi kultuuri ja selle liikmeid eraldiseisvalt, seletada kultuuridevahelisi kokkupuuteid või lisavad sotsiaalse eksperimendi situatsiooniga võimaluse uurida mingi fenomeni olemust (nt vähemusrahvuse identiteedi kujunemine lühema ja pikema aja jooksul). Käesolevas kogumikus on nii katsed kirjeldada eestlasi ning nende käitumist ja suhtlemist võrdluses teistega, mõista eestlaste identiteedi(tide) kujunemist erinevates kontekstides ja identiteedi avaldumisvorme kui ka seletada kultuuridevaheliste kokkupuudete tagajärjel tekkivaid muutusi.

Rahvuse kui terviku kõrvale selle üksikute liikmete dimensiooni sissetoomine ning enesekirjeldustele võrdleva perspektiivi lisamine on kaks käesoleva kogumiku peamist erinevust varasemate Eestist ja eestlastest kirjutatud raamatutega võrreldes. Kogumiku kolmandaks eri-

päraks on see, et ta põhineb tervikuna eestlaste kohta tehtud empiirilistel uuringutel, mis on kas läbi viidud võrdluses teiste rahvuste või kontekstidega või mille tulemusi on võrreldud analoogsete töödega mujalt maailmast. Uuringutele eelneb ka taustinformatsioon oluliseimatest teooriatest ja varasematest tulemustest konkreetses valdkonnas, mis loob ühest küljest hädavajaliku konteksti tulemuste mõistmiseks ja tõlgendamiseks ning teisest küljest on kasulikuks infoallikaks täiendava kirjanduse otsimisel käesoleva teema kohta. Just see eripära teeb raamatust lisaks huvitavale lugemismaterjalile ka potentsiaalse õppevahendi kõrgkoolide üliõpilastele.

Mõneski mõttes võib antud kogumikku näha jätkuna eelnimetatud ajakirja *Trames* erinumbrile “*Culture and psychology in comparative perspective: The case of Estonia*“, mis ilmus Jüri Alliku toimetamisel 1998. aastal. Nagu ka pealkiri ütleb, keskendusid antud erinumbris avaldatud artiklid Eesti kultuuri uurimisele, lähtudes võrdlevast perspektiivist. Rahvusvahelistes teadusväljaannetes on publitseeritud arvukalt teisigi artikleid, kus uurimustes osalejateks eestlased või siin elavad mitte-eestlased. Sageli jäävad need aga nii keelelise erinevuse kui ka seetõttu, et nende olemasolust vähe teatakse, tõenäoliselt paljudele kättesaamatuteks. Seega on antud kogumik oluline ka seepärast, et see on eestikeelne ja toob seeläbi mitmed seni vaid inglise keeles ilmunud tööd eesti lugejale lähemale.

Loodan, et käesolev kogumik, mis ühest küljest peaks huvi pakku- ma akadeemilisele lugejale, on väärt materjal iga eestlase lugemislaua- l. Õppides iseennast paremini mõistma ning võrreldes end teistega, tuleme me tõenäoliselt paremini toime mitmekultuurilises maailmas ja mitmekultuurilises Eestis, mis aina enam ja enam pakub meile uusi ja huvitavaid kontakte teiste kultuuridega. Tuntud Kanada kultuuri- uurija John Berry on öelnud (1997:138) “*Diversity is a fact of life; whether it is the “spice” or the “irritant” to people is the fundamental psychological, social, cultural and political issue of our times*” (Mitmekesisus on elu reaalsus; kas see lisab elule “vürtsi” või “ärritab” inimesi on praeguse aja fundamentaalne psühholoogiline, sotsiaalne ja poliitiline küsimus). Mitmekultuurilises maailmas oskab erinevusi hinnata ja mitte karta see, kes teab, kes ta on ja millised on teised. Ebakindlus ja

teadmatus iseendast ja hirm tundmatu teistsugususe ees käivad sageli koos ning on ühed peamised allikad etniliste konfliktide tekkimisel. Nende konfliktide ärahoidmine ja lahendamine on nii Eesti kui kogu maailma kontekstis jätkuvalt olulised.

Kirjandus

- Aarelaid, A. (1990). *Rahva mälumustrid*. Tallinn: Olion.
- Allik, J. (Ed.) (1998). *Trames*, 1 (2). Theme issue. Culture and psychology in comparative perspective: The case of Estonia.
- Berry, J. W. (1997) Cruising the world: A nomad in academe. In M. H. Bond (Ed.) *Working at the interface of cultures* 138–153. London: Routledge.
- Bertricaud, A. (koostaja) (2001). *Eesti identiteet ja iseseisvus*. Tallinn: Avita.
- Drechsler, W.; Berry, J.; Bond, M.; Heidmets, M. (1998). Multiculturalism as Such and in Estonia. *Trames*, 3 (2).
- Graf, M. (1993). *Eesti rahvusriik*. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda.
- Heidmets, M. (toim.) (1998). *Vene küsimus ja Eesti valikud*. Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- Järve, P. (koostaja) (1997). *Vene noored Eestis: sotsioloogiline mosaiik*. Tallinn, Eesti: Avita.
- Kymlicka, W. (2000). Eesti integratsioonipoliitika võrdlevas perspektiivis. Kogumikus 138–153. A. Laius, I. Proos, I. Pettai (toim.) *Integratsioonimaastik — ükskõiksusest koosmeeleni*, 29–56. Tallinn: Jaan Tõnissoni Instituut.
- Laitin, D. D. (1998). *Identity in Formation: The Russian-speaking Populations in the Near Abroad*. Ithaca: Cornell University Press.
- Laius, A., Proos, I.; Pettai, I. (toim., 2000) *Integratsioonimaastik — ükskõiksusest koosmeeleni*. Tallinn: Jaan Tõnissoni Instituut.
- Lauristin, M.; Vare, S.; Pedastsaar, T.; Pavelson, M. (toim.) (1998). *Mitmekultuuriline Eesti: väljakutse haridusele*. Tartu, Eesti: OÜ Vali Press trükikoda
- Lauristin, M.; Vetik, R. (2000). *Integratsioon Eesti ühiskonnas*. Monitooring. Tallinn: Ilproint.
- Lauristin, M.; Vihalemm, P. (toim.) (1997). *Return to the Western World*. Tartu: Tartu University Press.

- Piirimägi, A. (koostaja) (1997). *Rahvuste integreerumise eeldused Eesti ühiskonda Ida-Virumaal*. Konverentsi materjalide kogumik. Jõhvi; Tallinn: Disantrek.
- Raun, O. (koostaja) (1998). *Vaikne eestlane*. Tallinn: Virgela.
- Realo, A. (toim.) (1998). *Trames*, 3 (2) Theme issue Multiculturalism: Diversity in Action.
- Soosaar, E. (2000). *Eesti asja arutusi*. Tallinn: Tänapäev.
- Taagepera, R., Fjuk, I. (koostajad) (1995). *Homme nägin ma Eestimaad*. Tallinn.
- Vaikmäe-Koit, E. (koostaja) (1996). *Etnilised vähemused Eestis, nende tänased probleemid ja tulevik: konverentsi materjalid*. Jõgeva.
- Valton, A. (1997). *Rahvuseluse vaateid*. Tallinn: Virgela.
- Veiderma, M. (koostaja) (2001). *Eestile mõeldes*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Viikberg, J. (koostaja ja toim.) (1999). *Eesti rahvaste raamat*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Viires, A. (2001). *Kultuur ja traditsioon*. Tartu: Ilmamaa.

Autorigid

Anu Realo töötab isiksusepsühholoogia dotsendina Tartu Ülikooli psühholoogiaosakonnas. Ta kaitses doktorikraadi 1999. aastal Tartu Ülikoolis ning tema doktoriväitekiri kandis pealkirja "Individualism ja kollektivism: individuaalsete ja kultuuri erinevuste uurimus." Anu Realo on töötanud külalisteadurina Åbo Akademis (Soome) ning külalisteaduri ja -professorina Islandi Ülikoolis. Aastatel 2001–2002 viibib Anu Realo järel doktorantuuris Leuveni Ülikoolis Belgias, kus ta uurimistöö keskendub sellele, kuidas isiksuslikud, situatiivsed ja kultuurilised tegurid mõjutavad vaenulikkuse kogemist ja väljendamist.

Kaisa-Kitri Niit on lõpetanud Tartu Ülikooli psühholoogia eriala, omandanud magistrikraadi Tallinna Pedagoogikaülikooli psühholoogiaosakonnas, keskendudes sotsiaal- ja keskkonnapsühholoogiale, ning jätkab õpinguid sealsamas doktorantuuris. Seniseks peamiseks uurimisteemaks on olnud inimeste väärtused ja nendega seonduv — näit. sotsiaalne soovitus, ühiskondlike muutuste mõju väärtustele, sotsiaalsed aksioomid jne.

Maaja Vadi on Tartu Ülikooli majandusteaduskonna dotsent, lõpetanud Tartu Ülikooli psühholoogia osakonna, kaitsnud magistri- ja doktorikraadi majandusteaduses. Ta on käsitlenud organisatsioonikäitumise ja organisatsioonikultuuriga seotud küsimusi, keskendudes nende mõjule Eesti organisatsioonides. Avaldanud 9 publikatsiooni rahvusvahelises teaduskirjanduses ja esinenud 10 rahvusvahelisel konverentsil. Eestikeelsetena on ilmunud Tartu Ülikooli Kirjastuse vahendusel "Organisatsioonikäitumise" viis täiendatud trükki, "Müügisuhtlemise"

kaks erinevat trükki, "Juhid juhtimisest". "Eesti kogemus" ja "Grupid organisatsioonis" ning Maaja Vadi on olnud kaasautoriks viiele raamatule. Läbi viinud müügisuhtlemis- ja juhtimiskoolitust Eestis, Leedus, Lätis, Soomes ja Venemaal. Eesti Naisüliõpilasseltsi, Eesti Psühholoogide Liidu ja International Atlantic Economic Society liige.

Marika Kirch on hariduselt sotsiaalpsühholoog (TÜ 1975), kaitsnud sotsioloogia kandidaadi kraadi Moskva Sotsioloogia Instituudis noorte väärtusorientatsioonide teemal. Töötanud sotsioloogina (nooremteadurist vanemteadurini) uurimisasutuses, mis algselt oli Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi sotsioloogia osakond ja praegu Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut. Alates 1996. aastast töötanud ka Haridusministeeriumi ülikoolide ja teaduse osakonna teadusvaldkonna nõunikuna. Praegu töötab Riigikogu Kantselei majandus- ja sotsiaalinfo osakonna nõunikuna. Eesti Sotsioloogide Liidu asutajaliige. M. Kirch on täiendanud end Ebenhauseni Välispoliitika Instituudis (München), Michigani Ülikoolis (USA), Gustav Stresemanni Instituudis (Bonn) jm. M. Kirch on tegelenud eestlaste ja mitte-eestlaste identiteedi probleemide uurimisega, osaledes mitmetes kodumaistes ja rahvusvahelistes projektides, pidanud ettekandeid paljudel konverentsidel.

Mari Kalkun (1974) lõpetas Tartu Ülikooli 2000. aastal sotsioloogia-magistri kraadiga. Tema magistritöö "Rahvusliku enesemääratluse muutumise võimalused. Rahvusliku identiteedi konstrueerimine Teise maailmasõja järgse Eesti, Soome, Ida-Saksa, Lääne-Saksa, Austria ja Šveitsi ajakirjanduses" oli osa rahvusvahelisest uurimisprojektist "*Media Production of National Identities*". Mari Kalkun täiendas end magistriõpingute raames Saksamaal Konstanzi Ülikoolis prof. Bernhard Gieseni juures (1998–1999) ning USAs Kalifornia Ülikoolis Irvine'is sotsioloogia osakonnas (2000). Hetkel töötab Mari Kalkun ASis *Emor* projektijuhina, keskendudes muu hulgas erinevate riikide väärtushinnangute uurimisele meetodi RISC abil.

Kairi Veere (1977) on lõpetanud Tallinna Pedagoogikaülikooli soome filoloogia erialal. Tema bakalaureusetöö käsitles soomlaste ja eestlaste identiteedi ajalugu, arengut ning seisundit tänapäeval. Praegu õpib Kairi Veere Pedagoogikaülikooli soome filoloogia eriala magistriõppes ning kaitseb kraadi kevadel 2002. Magistritöö teemaks on "Soome eestlaste ning Eesti soomlaste keel ning kultuur", mis keskendub sellele, kuidas kaks sugulaskeelt teineteist mõjutavad ning millised mõjutused kergemini emakeelde üle võetakse.

Aune Valk kaitses 2001. aastal Tartu Ülikoolis doktorikraadi teemal "Etnilise identiteedi kaks aspekti: etniline uhkus ja etniline eristamine". Lisaks identiteedile on ta uurinud rahvuslikke hoiakuid, ajalooteadvust ja akulturatsiooni ning osalenud Eesti integratsiooni arendavates projektides. Alates 2001. aastast Eesti Psühholoogide Liidu president. Hetkel töötab Aune Valk Tartu Ülikooli avatud ülikooli direktorina.

Kristel Karu on Tartu Ülikooli psühholoogiamagister, kelle erialasteks huvideks on etniline ja rahvuslik identiteet, vähemuste akulturatsioon ja psühholoogiline kohanemine. Koos Aune Valguga on ta võrrelnud Leedu, Läti ja Eesti üliõpilaste ajalooteadvust ning eestlaste identiteeti Eestis ja Rootsis. 1995/96.a. täiendas Kristel Karu end Oxfordi Ülikoolis, praegu elab ta abikaasa kodumaal Iisraelis. Heebrea Ülikoolis valmiv doktoritöö käsitleb tajutud kultuuridistantsi mõju kohanemisele Vene päritolu immigrantide hulgas.

Tiia Tulviste, PhD, töötab Tartu Ülikooli psühholoogia osakonnas arengupsühholoogia dotsendina, on lõpetanud 1973. a Treffneri Gümnaasiumi ja 1978 Tartu Ülikooli psühholoogia osakonna. Oma teadusliku kraadi sai Tiia Tulviste 1985. aastal Moskva Riiklikust Ülikoolist üldpsühholoogia erialal. Ta on võtnud osa kahest teaduslikust ekspeditsioonist: Kesk-Aasiasse ja Lääne-Siberisse. Nende ekspeditsioonide eesmärgiks oli võrrelda koolihariduseta inimeste mõtlemisprotsesse koolis käinud inimeste omadega. Oma varasemates uurimustes tundis Tiia Tulviste huvi verbaalse refleksiooni tekke kultuurifaktorite, peamiselt

koolihariduse, vastu. Ta on teinud mitmeid uurimusi laste kõne ja mõtlemise arengust, uurinud emade suhtlemist oma lastega Ameerikas, Eestis ja Rootsis. Praegu juhib Tiia Tulviste rahvusvahelist uurimisgruppi, mis võrdleb sotsialisatsiooni Läänemere-äärsetes maades: Eestis, Rootsis ja Soomes.

Luule Mizera on Tartu Ülikooli psühholoogia osakonna doktorant. Nii põhi- kui ka magistriõppe lõpetas Luule Mizera samas osakonnas, tegeledes kultuuriti võrdlevate uurimustega. Magistrikraadi kaitses ta kollektivismist Eestis ja Soomes. Hetkel on tema põhiliseks uurimisteemaks sotsialisatsioon eri kultuurides ning algamas uus võrdlev uurimisprojekt Södertörni Kolledžis Rootsis.

Hille Pajupuu lõpetas Tartu Ülikooli eesti filoloogia alal 1979. aastal, kitsamaks erialaks eesti keele akustiline foneetika. 1984. aastal kaitses Tartu Ülikoolis kandidaadi väitekirja "Eesti diftongide akustiline foneetika". Ülikooli lõpetamisest alates on töötanud Eesti Keele Instituudis nooremteadurina, vanemteadurina, arvutuslingvistika sektori juhatajana, praegu teadussekretärina. Lisaks kõneakustikale on tal teaduslikke töid kultuuridevahelisest suhtlusest, sh eesti vestluskäitumisest. Ettevõtjana on Hille Pajupuu multimeedia konsultant ning tegeleb ka eesti keele tasemeeksamite sisulise arendustööga, kuuludes Riikliku Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskuse testiarenduse töörühma.

Rene Altrov õppis 1992–1999 Eesti Humanitaarinstituudis eesti kultuuriloo erialal. Kaks viimast õpinguaastat pühendas ta end kommunikatsiooni ja kultuuridevahelise suhtluse uurimisele. Oma bakalaureuse töö "Ruum ja kommunikatsioon. Ruumikasutus eestlaste suhtluses." (<http://www.ehi.ee/oppetool/lopetajad/altrov/altrov.html>) kaitses ta 1999. aastal. Töö juhendajaks oli filol. kand Hille Pajupuu. 2001. aastal õppis Rene Altrov Rotary stipendiaadina inglise keelt Fanshawe Kolledžis.

Piibi-Kai Kivik on õppinud Tartu Ülikoolis inglise filoloogiat (diplom *cum laude* 1993, M A 1997) ja Cambridge'i Ülikoolis rakenduslingvis-

tikat (M Phil 1997). Töötanud assistendi ja lektorina Tartu Ülikooli inglise filoloogia õppetoolis ja eesti keele lektorina Indiana Ülikoolis Bloomingtonis. Õpetanud loengukursusi ja seminare kultuuridevahelisest suhtlemisest, pragmaatikast ja võõrkeele omandamisest. Jätkab doktoriõpinguid üld- ja rakenduslingvistikas ning kultuuri ja kommunikatsiooni erialal, tegeleb kõneetnograafia, suhtluse sotsiolingvistikaga ja kognitiivse lingvistikaga. Keskseks uurimisteenaks on eesti ja inglise keele kontrastiivne ning vahekeele pragmaatika ja vestluse analüüs, teise keele omandamise ja kasutamise sotsiaal-kultuurilised ning kognitiivsed aspektid.

Krista Vogelberg on Tartu Ülikooli inglise filoloogia õppetooli korraline professor ja Tartu Ülikooli juures asuvate Põhja-Ameerika Uuringute Keskuse ja Briti Uuringute Keskuse president, kellena on Tartu Ülikoolis korraldanud 8 rahvusvahelist konverentsi. Uurimisvaldkonnad hõlmavad rakenduslingvistikat, pragmaতিক, konversatsiooni- ja diskursusanalüüsi, kultuuridevahelist suhtlemist ja kultuuriuuringuid, sealhulgas eriti amerikaniseerumisprotsess Ida-Euroopas. Fulbright'i ja IREXi programmide raames on töötanud külalisuurijana Kalifornia Ülikoolis (UCLA) ja Illinoisi Ülikoolis, loenguid ja loengukursusi lugenud paljudes Ameerika ja Euroopa ülikoolides. Toimetab Tartu Ülikooli kultuuriuuringute seeriat, millest on ilmunud kaks köidet (pühendatud vastavalt Põhja-Ameerikale ja Suurbritanniale).

Iris Pettai, PhD, on Eesti Avatud Ühiskonna Instituudi projektijuht. Peamised uurimisteedad: rahvussuhted Eestis, sotsiaal-majanduslik stratifikatsioon ja sotsiaalne kapital, vaesus ja sotsiaalne tõrjutus, finantskäitumine ja ettevõtluse areng Eestis, sooline ebavõrdsus ja naistevastane vägivald. Juhtinud ca 30 sotsioloogilise uuringu läbiviimist Eestis. Lugenud loenguid Tartu Ülikoolis, Tallinna Pedagoogika-ülikoolis, Kunstiakadeemias, Tallinna Tehnikaülikoolis jm. Konsulteerinud paljusid firmasid (Hansapank, Ühispank, Eesti Telefon jt) ja riigiasutusi (Eesti Pank, Sotsiaalministeerium, Rahandusministeerium, Kodakondsusamet, Statistikaamet jt).

Külliki Korts (1977) on lõpetanud Tartu Ülikooli sotsioloogia osakonna, hetkel sama osakonna magistrant. 2001. aastal omandas ta magistrakraadi rahvusuuringutes Kesk-Euroopa Ülikoolis Budapestis magistritööga "Nation-Building in Estonia and Slovenia: Citizenship and Minority Politics." On osalenud erinevates meediat ning rahvusküsimusi uurivates projektides. Ta on teinud kaastööd mitte-eestlaste haridusküsimusi käsitlevale projektile "VERA" ning osalenud rahvusvahelises projektis "*Changes in the National Identities in the European Media 1947–1996*". 1999–2000 koordineeris Tartu Ülikooli ja Balti Ajakirjandusuurijate Assotsiatsiooni (BAMR) uurimisrühma projekti "Integratsiooni meediamonitooring", mille andmetel põhineb ka käesolev artikkel.

Ragne Kõuts on lõpetanud Tartu Ülikooli sotsioloogia osakonna 2000. a, on praegu samas viimase aasta magistrant ning Tartu Ülikooli ja Balti Ajakirjandusuurijate Assotsiatsiooni (BAMR) uurimisrühma "Integratsiooni meediamonitooring" koordinaator. Tema bakalaureusetöö käsitles eesti- ja venekeelse trükiajakirjanduse erinevusi siinse venekeelse elanikkonna integratsiooni ning rahvussuhete kajastamisel. Pidanud TPÜs loenguid "Massikommunikatsiooni sotsioloogiast" ja Tartu Ülikooli avatud ülikoolis "Rahvusküsimustest sotsioloogias". Osalenud ka rahvusvahelises uurimisprojektis "Rahvuslike identiteetide konstrueerimine pärastsojajärgses Euroopas". Viimasel ajal on tema huvile integratsiooni ja rahvussuhete temaatika vastu lisandunud uurimissuunana ka trükimeedia arengu küsimused 20. saj lõpu ja 21. saj alguse Eestis.

Triin Vihalemma (1968) põhiliseks uurimisvaldkonnaks on olnud etnilised suhted, poliitiline ja kultuuriline identiteet ning keele, meedia ning kommunikatsiooni roll identiteedi kujunemises. Lõpetanud Tartu Ülikooli 1991. aastal ajakirjaniku diplomiga. Eesti venekeelse elanikkonna kultuurilist adaptatsiooni käsitlenud magistritöö kaitses 1993. aastal. Eesti venekeelse elanikkonna kollektiivse identiteedi kujunemist käsitlenud doktoritöö kaitses 1999. aastal. Osalenud mitmetes olulistes venekeelse elanikkonna integratsiooni käsitlevates arendus-

projektides, olnud konsultandiks Integratsiooni Sihtasutuse poolt korraldatavate projektide juures. Artikleid ilmunud ajakirjades *The Journal of Baltic Studies*, *The International Journal of Sociology of Language*. Palju rahvusvahelist tähelepanu äratanud raamatu "Return to the Western World" kaasautor.

Roman Kallas (1969) on Tallinna Pedagoogikaülikooli ülddidaktika dotsent, tõlkija, ajakirjanik. Tema sulest on ilmunud eesti kirjanduse õpik vene õppekeelega koolidele «Эстонская литература: 20 имён от классики до современности» ja kaheosaline lugemik «Произведения эстонской литературы», samuti praktilise eesti keele õpik muulastele «Эстонский язык. Kõik on korras! Практический курс и грамматика». Aastal 2001 R. Kallas kaitses pedagoogikakandidaadi väitekirja «Социально-педагогические и методические аспекты изучения эстонской литературы в школах Эстонии с русским языком обучения» A. Herzeni nim Venemaa Riiklikus Pedagoogikaülikoolis. Temalt on ilmunud üle kahekümne publikatsiooni eesti-vene kultuuride vahelise kommunikatsiooni alal.

I. EESTI KULTUURI ERIPÄRAD

Individualism ja kollektivism Eesti moodi

ANU REALO

Sissejuhatus

Kultuuri tagajärjed

Inimesed hindavad ja peavad enda jaoks eluliselt tähtsaks erinevaid asju. Ühe jaoks on esmatähtis raha ja aineeline turvalisus. Teise jaoks on oluline võimalus ise otsustada ja vabadus korraldada elu oma äranägemise järgi. Ühes ühiskonnas ei mõtle kõik inimesed kunagi ühtemoodi, kuid mõnes kultuuris võib olla palju enam kui mõnes teises neid, kes arvavad, et mehed on paremad poliitikud kui naised või et eutanaasia ei ole millegagi õigustatav. Ühtemoodi mõtleivate inimeste hulk moodustabki valitseva arvamuse, mis erinevates kultuurides võib olla märkimisväärselt erinev.¹

Kui Hollandi kultuuriuuriija Geert Hofstede 1980. aastal avaldas raamatu "Kultuuri tagajärjed: tööga seotud väärtuste rahvusvahelised erinevused", oli sotsiaalteadustes individualismist ja kollektivismist rää-

---

¹ Olen tänulik Jüri Allikule mitme hea mõtte ja tähelepaneku eest, mis käesoleva artikli märgatavalt selgemaks ja põnevamaks muutsid.

gitud juba ligi paarsada aastat. Hofstede raamatust sai rahvusvaheline bestseller, mille 1991. aastal ilmunud lühendatud ja populaarteaduslikum versioon on tänaseks päevaks tõlgitud vähemalt 17 erinevasse keelde. Selles enam kui 50 riigi IBMi töötajate seas läbiviidud uurimuses jõudis Hofstede (1980, 1991) järeldusele, et üks kõige olulisemaid tunnuseid, mille alusel üks kultuur teisest erineb, on individualism-kollektivism. Individualistlikes kultuurides on inimestevahelised sidemed nõrgad ning inimeselt oodatakse, et ta ennekõike hoolitseks vaid enda ja oma lähedaste eest. Kollektivistlikes kultuurides seevastu on rõhuasetus tugevatel sidusatel gruppidel (suguvõsa, hõim, religioosne kogukond), mis pakuvad inimesele kaitset ja hoolitsust vahetuskaubana tingimusteta lojaalsuse vastu (Hofstede, 1991)².

Miks individualism-kollektivism?

Hofstede (1980) raamat andis avalöögi nüüdseks juba kaks aastakümnet kestnud individualismi-kollektivismi uurimuste tulvale, mille mahust ja ulatusest saab vaid osalist aimu, sirvides möödunud aasta varasuvel ilmunud raamatu põhjalikult täiendatud ning parandatud teist väljaannet (vt Hofstede, 2001). Individualismi-kollektivismi teema äkiline esiletõus on aga muutunud kultuuriuurijate seas omaette arutlus- ja uurimisobjektiks (vt ka Realo, 2000, trükis). Oma osa populaarsuse kasvus mängis kindlasti eelmärgitud asjaolu, et individualism-kollektivism näis pakkuvat lihtsa, samas võimsa vahendi kultuurierinevuste seletamiseks, viies arvamusele, et individualism-kollektivism "on võimalik ületüldse kõige olulisem mõõde seletamiseks kultuurierinevusi sotsiaalses käitumises maailma erinevate kultuuride lõikes" (Triandis, 1988:60). Nagu märgivad Kim jt (1994), andsid just individualismi-kollektivismi konstruktid muidu nii segasele kultuuri mõistele teatava struktuuri, võimaldades sealjuures siduda kultuuri psühholoogiliste nähtustega. Veelgi enam, "nad andsid teoreetilise raamistiku ja elustasid seeläbi kultuuridevahelise psühholoogia teadusharu, mis sinna-

---

² Eesti keeles saab põgusa ülevaate Hofstede uurimusest Hille Pajupuu raamatu "Kuidas kohaneda võõras kultuuris" vahendusel (Tallinn, Eesti Keele Sihtasutus, 2001).

maani ei olnud suutnud kultuuri mõistet operatsionaliseerida" (Kim, Triandis, Kagitçibasi, Choi ja Yoon, 1994: 2).

Kagitçibasi (1997) on oletanud, et laialdane huvi individualismi-kollektivismi dimensiooni suhtes on osaliselt põhjendatav temas sisalduva potentsiaaliga seletamaks erinevusi kultuuride majanduslikus arengutasemes. Tõepoolest, Hofstede (1980) leidis oma uurimuses individualismi olevat kõrgelt seotud riigi sisemajanduse kogutoodangu indeksiga (SKT). Kuigi taoline seos ei võimalda teha mingeidki põhjuslikke oletusi, arvatakse sageli, et just individualism on majandusliku edukuse aluseks. Tegelikuses räägivad taolise interpretatsiooni vastu siiski mitmed asjaolud. Esiteks ei leidnud Hofstede (1991) mingit seost individualismi ja riikide majanduskasvu vahel, viimane mõõdetuna SKT aasta keskmise kasvuprotsendi näol 23-aastase perioodi jooksul. Veelgi enam, majanduslikult heal järjel olevate riikide hulgas kaldus eeldatav seos negatiivsesse suunda. Samuti ei toeta taolist oletust 1980. aastate lõpul alanud kiire majanduslik areng traditsiooniliselt kollektivistlikeks peetavates Aasia maades (Hofstede, 1991; Triandis, 1995).

Kuigi SKT juurdekasvu ja Hofstede mõõdetud individualismi vahel puudus otsene seos, ei ole kahtlust, et individualismi kontseptsiooni populaarsuse üks põhjusi on selge suhe ühiskonna moderniseerumise (industrialiseerumise, ratsionaliseerumise ja ilmalikustumise) teooriaga, millest kirjutasid Karl Marx ja Max Weber. Tõepoolest, Hofstede paarikümnest küsimusest koosnev küsimustik näis andvat justkui imevahendi mõõtmaks seda, mil määral on ühiskond omaks võtnud kapitalistliku ja turumajandusliku eluviisi.

Kultuuride pingerida individualismi-kollektivismi alusel

Mõned omadused, nagu näiteks magusalembus, iseloomustavad eelkõige inimestevahelisi erinevusi. Samas on omadusi, mis iseloomustavad terveid inimesterühmi, mida muude tunnuste kõrval ühendab ka teatud kultuuriline ühtsus. Kuigi näiteks suitsiid on vägagi personaalne akt, on enesetappude arv saja tuhande elaniku kohta suurus, mida sageli kasutatakse riigi või ühiskonna iseloomustamiseks. Individualismi ja kollektivismi on eelkõige peetud kultuuritasandi tunnusteks, mis seletavad ära suure osa kultuuridevahelistest erinevustest ja mille

abil on seetõttu otstarbekas erinevaid kultuure omavahel võrrelda (Kagitçibasi, 1994).

Milline on siis kultuuride pingerida individualismi-kollektivismi kultuurimõõtmel? Hofstede (1980, 1991) uurimus näitas, et individualismi pooluse tipus paiknesid Ameerika Ühendriigid, Austraalia, Suurbritannia, Kanada ja Holland. Telje teises ehk kollektivistlikus otsas asetsesid aga vastavalt Guatemala, Ecuador, Panama, Venezuela ja Columbia. Kuigi uurimus ise viidi läbi aastatel 1967–1973 ning vaid kitsalt ühe korporatsiooni töötajate seas, on Hofstede pingerida tänase ni aktiivselt kasutusel ja seda ennekõike põhjusel, et otseselt individualismi-kollektivismi valdkonnas pole senini Hofstede uurimusele mahult võrdväärset järeltulijat tekkinud.

Viimasel aastakümnel on kultuuriuurijate seas küllaltki ulatuslikku toetust leidnud väide, mille kohaselt individualism ja kollektivism ei ole ühe kultuurimõõtmel vastandlikud poolused vaid hoopiski kaks iseseisvat nähtust (nt Freeman, 1996; Gaines jt, 1997; Gelfand, Triandis ja Chan, 1996; Rhee, Uleman ja Lee, 1996; Triandis, jt, 1986; Triandis, Bontempo, Villareal, Asia ja Lucca, 1988; Triandis, McCusker ja Hui, 1990), on jäänud siiski pigem teoreetiliseks mõttemänguks kui laialt kasutatavaks empiiriliseks näitajaks. Individualismi ja kollektivismi käsitus kahe sõltumatu faktorina lubab muuhulgas väita, et individualismil ja kollektivismil on mitmeid erinevaid alavorme ja et iga kultuur sisaldab endas üheaegselt nii individualistlikke kui kollektivistlikke omadusi (Triandis, 1995).

Triandise (1995, Triandis ja Gelfand, 1998) järgi eristavad individualismi ja kollektivismi erinevaid vorme ennekõike sotsiaalsete suhete horisontaalsed ja vertikaalsed suunad. Horisontaalsed suhtlusmustrid määravad ära selle, millisel määral on iga inimese “mina” sarnane teiste inimeste “minadega”. Vertikaalsed suhtlusmudelid, vastupidiselt, on hierarhiliselt ülesehitatud, eeldades muuhulgas seda, et inimeste vahel võivad valitseda ülemus-alluvussuhted. Neid kahte suunda kombineerides joonistuvadki välja neli individualismi- ja kollektivismivormi.

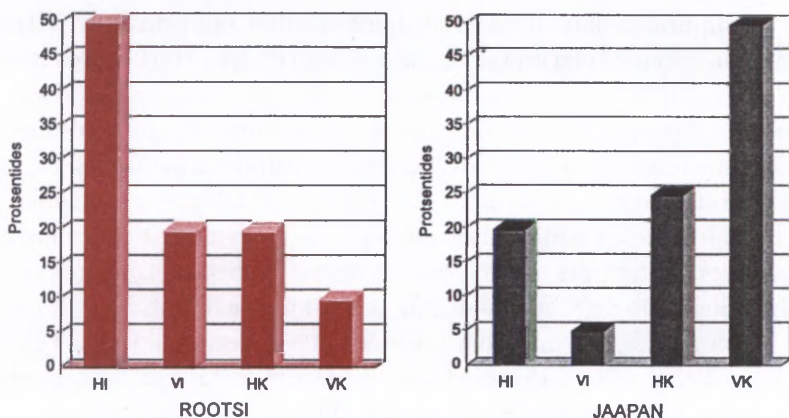
Kultuurides, kus domineerib horisontaalne individualism (HI), tahavad inimesed olla unikaalsed ning sõltumatud; neil on kõrge enesetsaldus, kuid samal ajal ei ole nad huvitatud teiste hulga esiletõusmisest või kõrgema staatuse olemisest ja rõhutamisest. Horisontaalne individualism näib domineerivat enamikes Skandinaaviamaades.

Vertikaalse individualismi (VI) riikides (nt USA, Suurbritannia) tahavad inimesed teiste hulga väljapaista ja olla teistest edukamad. Taolistes kultuurides on rõhuasetus inimestevahelisel konkurentsil, lisaks iseseisvusele rõhutatakse oma staatust ning edukust.

Kultuurides, kus on valdav horisontaalne kollektivism (HK, nt Iisraeli kibuts), näevad inimesed ennast teistega sarnastena, rõhutavad teistega ühiseid eesmärgi, vastastikust sõltuvust ja sotsiaalsust. Samal ajal ei alluta liiga hõlpsalt autoriteedi survele.

Vertikaalse kollektivismi (VK) puhul iseloomustab inimesi tugev seotustunne grupiga, kuhu nad kuuluvad. Inimesed alluvad grupiliidritele, ohverdavad oma huvid ühishuvid tarbeks ja vajaduse korral toetavad vastuvaidlematult oma grupi võistlust/võitlust teiste gruppidega. Taoline kollektivismi vorm on omane paljudele Ida-Aasia kultuuridele.

Loomulikult ei esine enamikes kultuurides pelgalt üks või teine horisontaalse või vertikaalse individualismi-kollektivismi vorm. Enamikes kultuurides esinevad kõik neli vormi, mille esinemissageduse ja valitsemise põhjal on võimalik luua kultuurile iseloomulik individualismi-kollektivismi profiil. Joonisel 1 on toodud võrdlusena Rootsi ja Jaapani profiilid individualismi ja kollektivismi horisontaalsete-vertikaalsete vormide alusel. Kindlasti tuleks neid pilte analüüsides mees pidada, et tegemist on vaid Triandise (1995) teoreetilise-hüpoteetiliste näidetega ning mitte reaalsel andmestikul tuginevate empiiriliste tulemustega.

Joonis 1. Rootsi ja Jaapani profiilid individualismi-kollektivismi horisontaalsete ja vertikaalsete vormide lõikes (Triandis, 1995).

Individualistlikud ja kollektivistlikud inimesed

1980. aastate keskpaiku laienes individualismi ja kollektivismi uurimine aegamööda kultuuritasandilt indiviiditasandile. Ehk teisisõnu, kui algselt kasutati individualismi-kollektivismi mõõdet peamiselt erinevate inimrühmade või ühiskondade kirjeldamiseks, kus vastavalt inimestevahelised sidemed olid kas nõrgad või tugevad, siis hiljem hakati nende mõistete abil kirjeldama lisaks inimestevahelisi erinevusi ühe kultuuri sees.

Triandise (1995) kohaselt määratlevad kollektivistlikud inimesed ennast eelkõige mingi grupi (perekond, töökollektiiv, hõim, rahvus) liikmena; rõhutavad oma seotust selle grupi liikmetega; lähtuvad oma käitumises grupi poolt kehtestatud normidest ja kohustustest; allutavad oma isiklikud eesmärgid ja vajadused grupi omadele ja väärtustavad grupi saavutusi, turvalisust, koostööd ja emotsionaalset lähedust. Individualistlikud inimesed samal ajal peavad ennast kollektiividest sõltumatuteks; lähtuvad oma käitumises ja tegudes peamiselt iseenda eelistustest, vajadustest, õigustest ja teistega sõlmitud kokkulepetest; peavad esmajärjekorras oluliseks isiklike eesmärkide ja vajaduste täitmist ja lähtuvad suhetes teiste inimestega eelkõige kasulikkuse-kahjulikkuse

printsiihist. Hilisemates teoreetilistes ülevaadetes on individualismi ja kollektivismi seostatud paljude isiksuslike omaduste ja väärtuseelistustega (vt Church, 2000; Church ja Lonner, 1998; Triandis, 2001). Näiteks on leitud (Yamaguchi, Kuhlman ja Sugimori, 1995), et nii individualistlikus Põhja-Ameerika kultuuris kui kollektivistlikes Jaapani ja Korea kultuurides seondub kollektivism kui isiksusetasandi näitaja positiivselt kõrgema seotusvajadusega (*affiliative tendency*), suurema tundlikkusega tõrjumise suhtes ja madalama vajadusega oma unikaalsust rõhutada (vt Realo, trükkis ülevaate saamiseks). Hiljutine uurimus eestlaste, grusiinide, poolakate, ungarlaste ja venelaste seas näitas, et kõigis viies kultuuris kaldusid allotsentrilised inimesed olema konservatiivsemad ning alalhoidlikumad oma seksuaalkäitumises (Realo ja Goodwin, 2001).

Eristamaks kultuuri- ja indiviiditasandite käsitlusi, pakkusid Triandis, Leung, Villareal ja Clack (1985) välja mõisted endakeskne ja teisekeskne (*idiocentrism-allocentrism*) kui individualismi ja kollektivismi vasted isiksusetasandil. Triandise ning tema kolleegide ettepanek ei ole suutnud siiski veenda kõiki kultuuri-uurijaid tavapärastest mõistetest loobuma ja nii on tänapäevani paralleelselt kasutusel mõlemad sõnapaardid tähistamaks individualismi-kollektivismi konstrukti indiviiditasandil³.

Arusaam, mille kohaselt individualism ja kollektivism on kaks iseseisvat nähtust, mis võivad omakorda koosneda mitmetest eri vormidest või tahkudest, on indiviiditasandi uuringutes märgatavalt laiemat empiirilist rakendust leidnud kui kultuuritasandil (vt Realo, Koido, Ceulemans ja Allik, 2002.a ülevaate saamiseks). Näiteks Hui (1988) järgi on individualistlikud ja kollektivistlikud tendentsid sihtgrupispetsiifilised, sõltudes oluliselt vastava sihtgrupi (nt abikaasa, vanemad, sõbrad, töökaaslased) tähtsusest inimese jaoks. Realo, Allik ja Vadi (1997) keskendusid vaid kollektivismi uurimisele ning leidsid, et kollektivismi võib vaadelda kui hierarhilist konstrukti. Lähtudes taoli-

³ Käesolevas peatükis kasutatakse idiotsentrism-allotsentrism ja individualism-kollektivism mõisteid lähtuvalt sellest, kuidas refereeritavad autorid ise oma töödes neid mõisteid on kasutanud.

sest kollektivismi hierarhilisest määratlusest, leidsid Realo jt (1997), et on võimalik eristada vähemalt kolme kollektivismi alavormi, mis erinevad üksteisest sotsiaalsete suhete kauguse poolest, vastavalt:

- (a) lähisuhted pereliikmete ja teiste oluliste lähedaste inimestega;
- (b) suhted sõprade, töö- ja õpingukaaslaste ning naabritega ja
- (c) suhted rahvusgrupi/-kaaslaste ja ühiskondlike institutsioonidega.

Eesti asukoht individualismi ja kollektivismi mõõtmel

Kuna sel ajal, kui Hofstede (1980) oma uurimust läbi viis, ei olnud Eestis IBMi esindust, siis pole ka lihtsat ja kiiret vastust sellele, milline on Eesti asukoht individualismi-kollektivismi kultuurimõõtmel⁴. Kultuuridevahelise psühholoogia või laiemalt sotsiaalteaduslikus kirjanduses iseloomustatakse Eestit sageli kui kollektivistlikku maad. Näiteks tuhtumaid individualismi-kollektivismi uurijaid Harry Triandis, kellest tuleb allpool pikemalt juttu, asetab Eesti individualismi-kollektivismi skaalal ühele kollektivismipulgale koos selliste maadega nagu Portugal ja Hongkong, samas kui edetabeli tippu kroonivad Ameerika Ühendriigid maksimaalse individualismiskooriga (vt Kallasmaa, Allik, Realo ja McCrae, 2000). Paljude kultuuriuurijate arvates tulenevad eestlaste kollektivistlikud hoiakud ja väärtused ennekõike Nõukogude okupatsiooni perioodist, mis kõigis eluvaldkondades rõhutas kollektiivi ülimust üksikindiviidi ees (nt Keltikangas-Järvinen ja Terav, 1996). Samuti on pakutud, et eestlaste kollektivistlikud suundumused on välja kujunenud kollektiivsete rahvuslike ja sovjetlike väärtuste koosmõjus (Lauristin, 1997).

---

⁴ Hofstede uues raamatus (2001) on toodud individualismi hinnangulised skoorid, mis puudutavad tervet rida riike, kes IBMi uurimuses ei osalenud. Leheküljel 502 toodud tabelis A5.3 on Eesti individualismi skooriks 60, tabeli all olevas märkuses on allikana märgitud Hofstede, Kolman, Nicolescu ja Pajumaa artikkel aastast 1996. Individualismi skoorilt on Eesti väga lähedane Soomele (63 punkti) ja paigutub ligikaudu 70 riigi seas ülemisse kolmandikku ehk suurema individualismi skooriga riikide hulka. Kahjuks ei olnud Hofstede raamat antud peatüki kirjutamise ajal kättesaadav, mistõttu on vastav ääremärkus lisatud peale peatüki valmimist.

Mida arvavad eestlased?

Eestlaste enda nägemusega oma kaugelearenenud ning äärmuslikust individualismist taoline arvamus mõistagi kuigivõrd ei kattu. Viimaste aastate jooksul on avalikes sõnavõttudes Eestis toimuvaid sündmusi sageli analüüsitud individualismi ja kollektivismi termineid kasutades. Kuigi arvamused on olnud kirevad ja teinekord üksteisele vastukäivad, on valdavalt kõlama jäänud mõte eestlaste individualismist, mis on "võib-olla eestlaste pahe, kuid selles võib peituda ka nende jõud" (*Eesti Ekspress*, 09.01.98). Kuigi individualism modernsuse ja läänelikkuse tähenduses võiks ju olla ennekõike positiivne nähtus, kirjeldades Eestit kui Lääne tsivilisatsiooni kultuurisfääri (Huntingtoni järgi küll ääremaille) kuuluvat, siis valdavaks on saanud pigem taunivad kirjatükid niinimetatud individualistlikest eestlastest, kelle peamiseks eesmärgiks on iseenda võimalikult hea äraolemine ja kelle jaoks ühiskond ja kaaskodanikud ei oma mingit tähtsust (vt *Postimees*, 19.09.98). Eestlaste kaugelearenenud individualismi süüks on teinekordki aetud nii riigis valitsev lõhe rikaste ja vaeste vahel kui usalduskriis riigi ja rahva suhetes (*Postimees*, 23.04.01). Samas tuleb kohe tõdeda, et taolised arutelud pole siiski pelgalt moodne nähtus. Juba 1936. aastal kirjutas Eduard Laaman, et "Ammuks see oli, kui individualismi loeti eesti iseloomu õilsamaks jooneks?" (lk 317) ning arutles pikemalt selle üle, kas individualism ikka on eesti õige iseloomujoon ja kui on, siis kas ta peab seda olema (Laaman, 1936).

Teatud osas põhineb kaasaja eestlaste individualismi müüt kindlasti võrdlusel venelastega. Uurimuses, mis püüdis vastata küsimusele, kuidas eestlased individualismi ja kollektivismi mõisteid defineerivad ning kas eestlased peavad endid individualistideks või kollektivistideks (Realo, 2001), vastas näiteks 34-aastane mees järgmiselt: "Eestlased on kohe kindlasti individualistid. Kui Venemaa külade kohta kehtib kõnekäänd "Süüta saun ja kogu küla põleb maha", siis eestlastega on täpselt vastupidi, üks küla on tohutu suur, kõik majad on üksteisest kaugel." Sarnast võrdlust kasutades iseloomustas eestlasi 19-aastane naissoost vastaja "... Eestlane on selline tüüp, kes tahab oma mätta otsas istuda, rusikaid viibutada ja karjuda. ... Pole nagu Vene küla, kus minnakse leiba sööma selle juurde, kel parajasti on. Eestlane on uhke, ta peab

kogu aeg võistlema, teistest parem olema.” Omaette olemine ja tegutsemine, oma mina rõhutamine ning oma huvide esiplaanile seadmine ilmneseid antud uurimuses kui põhilised märksõnad, mida eestlased individualismi mõistet defineerides kasutasid (Realo, 2001).

Mida arvavad eksperdid?

Teavet eestlaste individualismi-kollektivismi kohta saab uurimustest, mis on kasutanud niinimetatud individualismi ja kollektivismi ekspert-hinnanguid. Nimelt on viimastel aastatel saanud kultuuriuurimustes üsna populaarseks kasutada individualismi-kollektivismi valdkonda tundva juhtiva eksperdi hinnanguid, kes teadmata uurimuse eesmärke või hüpoteese, hindab etteantud nimekirjas olevaid kultuure skaalal ühest (väga kollektivistlik) kümneni (väga individualistlik). Taolisi hinnanguid on rakendatud paljudes erinevates kultuuritasandi uurimustes (nt Diener ja Diener, 1995; Diener, Diener ja Diener, 1995; Kallasmaa jt, 2000; Levine ja Norenzayan, 1999; Lucas, Diener, Grob, Suh ja Shao, 2000; Suh, Diener, Oishi ja Triandis, 1998), mille eesmärgiks on olnud leida seoseid erinevate psühholoogiliste või sotsiaalsete nähtuste (nt subjektiivne heaolu, elurütmi kiirus) ning individualismi-kollektivismi kui kultuurimõõtme vahel. Kui esimest nähtust on kõnealustes paljukultuurilistes uurimustes reeglina empiiriliselt mõõdetud, siis teave kultuuride paiknemise osas individualismi-kollektivismi mõõtmel on sageli lünklik. Siin tulevadki appi eksperthinnangud. Näiteks, saamaks individualismi-kollektivismi skoori kõikidele riikidele, kes nende eluga rahulolu käsitlevas uurimuses osalesid, kasutasid Suh jt (1998) individualismi-kollektivismi valdkonna kahe *grand old man*’i, Harry Triandise ja Geert Hofstede (1980) hinnanguid. Kui Hofstede hinnangud pärinesid otseselt tema eelnimetatud empiirilise uurimuse tulemustel, siis Triandise hinnangud tuginesid tema isiklikule arvamusele, mis põhines “loetud materjalidel, mis on kajastanud individualismi-kollektivismialast empiirilist uurimistööd ning inimeste igapäevase käitumise vaatlustel valdavas osas maades, mis uurimuses osalevad” (Suh jt, 1998:485–486). Hofstede ja Triandise hinnangud keskmistati kokkulangevate 26 riigi jaoks. 15 riigi tarbeks, kes Hofstede uurimuses ei osalenud (sealhulgas Eesti), kasutati vaid Triandise poolt antud

individualismi-kollektivismi hinnanguid. Taolise protseduuri tulemusena pälvis Eesti 41 riigi seas 32.–36. koha, saades 10-pallisel “individualismiskaalal” vaid 4 punkti. Sarnast protseduuri kasutas oma uurimuses Kallasmaa jt (2000), kelle eesmärgiks oli selgitada kultuurilisi erinevusi isiksuse struktuuris. Sel korral sai Eesti Triandiselt 5 punkti ning jagas 21 kultuuri individualismi pingereas 13.–15. kohta koos Portugali ja Hongkongiga. Kuna mõlemal juhul viitab pingerea algus individualismile ning ots kollektivismile, paigutus Eesti veenvalt kollektivistlike maade sekka.

Mida näitavad uurimused?

Kuna eeltoodud arvamused ja hinnangud on jäänud sageli vaid spekulatsioonide tasemele, tuleks vastust eestlaste individualistlike või kollektivistlike suundumuste kohta otsida pigem kultuure võrdleva psühholoogia vallas läbiviidud empiirilistest uurimustest.

Shalom Schwartzi uurimus väärtustest

Pikki aastaid on põhiline teave Eesti individualismi-kollektivismi kohta pärinenud Shalom Schwartzi (1994) kultuuriväärtuste uurimusest, mille andmed koguti aastatel 1988–1992 paljudes maailma erinevates riikides, sealhulgas Eestis⁵. Schwartzi käsitluse kohaselt jagunevad üksikväärtused, mis on määratletavad kui “soovitavad/ihaldatavad situatsioonist sõltumatud eesmärgid, mis toimivad kui juhtprintsüübid inimese elus” (Schwartz, 1996:2) suurematesse väärtustüüpidesse lähtuvalt nende ühisest motivatsioonilisest eesmärgist. Eelnimetatud kultuuritasandi analüüsis, mis käsitles 38 erinevast rahvusest õpetaja väärtuseelistusi, leidis Schwartz (1994), et väärtused jagunevad seitsme peamise väärtustüübi vahel, milleks on vastavalt **VÕIM** (nt edukus, ambitsioonikus, sõltumatus), **EMOTSIONAALNE AUTONOOMIA** (nt põnev elu, mitmekesine elu, nauding, elunautimine), **INTELLEKTUAALNE AUTONOOMIA** (nt uudishimulik, salliv, loovus),

⁵ Schwartzi uurimuse viis Eestis läbi Toomas Niit Tallinna Pedagoogikaülikoolist. Täpsemalt saab selle ja ka hilisema Eestis läbiviidud väärtuste uurimuse kohta lugeda Kaisa -Kitri Niidu artiklist käesolevas kogumikus.

EGALITAARNE SEOTUS (nt vastutusvõimelisus, rahu maailmas, vabadus), *HARMOONIA* (nt kaunis maailm, ühtsus loodusega, keskkonna kaitsmine), *ALALHOIDLIKKUS* (nt rahvuslik julgeolek, austus oma vanemate ja vanade inimeste vastu, oma reputatsiooni hoidmine, viisakus) ja *HIERARHIA* (nt sotsiaalne võim, mõjukus, otsustamisõigus).

Schwartzi (1990, 1994) uurimuste üheks eesmärgiks on olnud täpsustada individualismi ja kollektivismi mõiste tähendust. Schwartzi sõnul on väga oluline teha vahet kahel dimensioonil, mida sageli individualismist ja kollektivismist rääkides segi aetakse. Üks dimensioon vastandab Schwartzi sõnul autonoomset ja teistega seotud indiviidi (*AUTONOOMIA* vastandina *KONSERVATIIVSUSELE*) ning teine dimensioon vastavalt isiklike eesmärkide järgimist vastandina kollektiivsete eesmärkide järgimisele (*VÕIM* ja *HIERARHIA* vastandina *EGALITAARSELE SEOTUSELE* ja *HARMOONIALE*). Kuigi mõlemaid dimensioone kasutatakse sageli individualistlike või kollektivistlike suundumuste kirjeldamiseks, peab Schwartz (1994) just ennekoike autonoomia-seotuse teemat individualismi-kollektivismi konstrukti alusprintsipiiks. Siiski, võrreldes oma väärtustüüpe Hofstede tulemustega, leidis Schwartz (1994), et nii *AUTONOOMIA* kui *EGALITAARNE SEOTUS* olid positiivselt ning *ALALHOIDLIKKUS* ja *HIERARHIA* negatiivselt seotud Hofstede individualismidimensiooniga. Seega on Schwartz (1994) kokkuvõtvalt väitnud, et "individualistlikes kultuurides on institutsioonidel vältimatult vajalik sotsialiseerida inimesi viisil, et nad aitaksid vabatahtlikult kaasa üldise heaolu loomisele ja säilitamisele. Sujuvalt toimivad sotsiaalsed suhted nõuavad, et vabad ja sõltumatud (autonoomsed) inimesed internaliseeriks endale vajaduse ja tähtsuse tegutseda teiste heaolu nimel, osaledes sel eesmärgil aktiivselt prosotsiaalses tegevuses" (lk 105).

Milliseid väärtusi pidasid siis oluliseks Schwartzi uurimuses osalenud Eesti õpetajad? Eestlased said küllaltki kõrge skoori *ALALHOIDLIKKUSE* ja *HARMOONIA* väärtustüüpidel ning üsna madala skoori *AUTONOOMIA*, *VÕIMU* ja *HIERARHIA* väärtustüüpidel. Kuna nii kõrge konservatiivsus kui madal autonoomia tähistavad Schwartzi mõttes mõlemad kollektivismi, paigutus Eesti nende tulemuste põhjal üsna kindlalt kultuurimõõtme kollektivismipoolusele, nagu seda on

hiljem paljud teisedki uurijad esile toonud (Bond ja Smith, 1998; Triandis, 1993). Samas on jäänud tähelepanuta tõsiasi, et eestlaste väärtuseelistused sisaldasid siiski ka mõningaid individualistlikele kultuuridele omaseid elemente, mille tunnistuseks oli ennekõike *HIERARHIA* tüüpi kuuluvate väärtuste teisejärguliseks pidamine.

Maailma väärtuste uuring

Hofstedele ja Schwartzile võrdväärne, kuid samas märgatavalt värskem ning ülevaatlikum tunnistus eestlaste individualistlike ja/või kollektivistlike suundumuste kohta pärineb "Maailma väärtuste uuringu" (*World Values Survey*) tulemustest, mis projekti juhi, Michigani Ülikooli politoloogiaprofessori Ronald Ingleharti sõnul on maailma suurim uurimus hoiakutest, väärtustest ja uskumustest (Inglehart ja Baker, 2001). Projekt hõlmab 65 riiki kuuel kontinendil, kasutades oma uurimustes enamasti rahvuslikult esinduslikke valimeid. Viimased andmed on kogutud aastatel 1995–1998. Eestis viidi uurimus läbi 1996. aasta oktoobris-novembris, uurimuses osales 1021 vastajat⁶.

Ingleharti ja tema kolleegide sõnul (Inglehart, 1997; Inglehart ja Baker, 2001) võib rääkida kahest suurest väärtuste dimensioonist (1) *TRADITSIONAALSUS* vastandina *ILMALIK-RATSIONAALSELE* ning (2) *ELLUJÄÄMINE* vastandina *ENESEVÄLJENDAMISELE*, mis võimaldavad kirjeldada suuremat osa kultuuridevahelistest erinevustest. Võrreldes teiste riikidega, pidasid eestlased enam oluliseks ilmalik-ratsionaalseid, kuid samas ellujäämisega seotud väärtuseid. Ühelt poolt rõhutasid eestlased seega individualistlikke püüdlusi, ei toetanud autoriteetide (ei jumala, riigi ega perekonna) ülimalikkust, väljendasid suhteliselt madalat natsionalismi ja rahvusliku uhkuse taset ning leidsid abielulahutuse, abordi ja enesetapu olevat ühiskonnas aktsepteeritavad nähtused (*ILMALIK-RATSIONAALNE*). Selle mõõtme osas on Eesti palju ilmalikum ja "modernsem" kui seda individualismi mõõdupuuks peetavad Ameerika Ühendriigid. Teiselt poolt näitasid uurimuse tulemused aga eestlaste vähest usaldust teiste

⁶ Maailma väärtuste uuringu veebilehel (vt <http://wvs.isr.umich.edu/wvs-samp.html>) on projekti Eesti-poolsete koordinaatoritena kirjast Hans-Dieter Klingemann ja Mikk Titma, esindades organisatsiooni "Center for Social Studies in Eastern Europe."

inimeste suhtes, madalat tolerantsust ja subjektiivset heaolu ning kasiinat poliitilist aktiivsust, keskkonnateadlikkust ja isiklikku algatust (*ELLUJÄÄMINE*), mis kõik Ingleharti arvates on enamasti päranduseks saadud kommunistliku režiimi aegadest (Inglehart ja Baker, 2001). Selle mõõtmel osas on Eesti kaugel maas mitte üksnes Ameerika Ühendriikidest ja Rootsist, vaid ka sellistest Kolmanda Maailma riikidest nagu India, Pakistan ja Nigeeria.

Kuna Ingleharti dimensioonid ei lange otseselt kokku Hofstede (1980) poolt leituga, siis ei anna uurimus otsest vastust küsimusele, kus paikneb Eesti individualismi-kollektivismi mõõtmel. Kuna aga mõlemad Ingleharti väärtusdimensioonid on leitud olevat teatud määral seotud individualismi-kollektivismiga (eneseväljendamine ja ilmalikratsionaalne individualismi ning traditsionaalsus ja ellujäämine vastavalt kollektivismiga) (Schwartz, 2001), näib Eesti kultuur sisaldavat üheaegselt nii individualistlikke (ilmalik-ratsionaalsed väärtused) kui kollektivistlikke (ellujäämisega seotud väärtused) jooni: oma elukorralduselt on Eesti maailma üks modernsemaid riike, kasutades kogu oma ilmalikkust ja ratsionaalsust selleks, et usaldamatuse ja kahtlustuste õhkkonnas ellu jääda.

Individualism ja kollektivism eesti moodi

Tundub, et individualism ja kollektivism eesti moodi meenutab tuntud lugu elevandist ja pimedatest braahmanidest, kes ei suutnud üksmeelele jõuda selles osas, kuidas elevand välja näeb, kuna igaüks neist oli kompinud erinevat kehaosa, mitte aga elevanti tervikuna. Nii Schwartzi (1994) kui Ingleharti (Inglehart ja Baker, 2001) uurimustulemused viitavad asjaolule, et Eesti kultuur kannab endas üheaegselt nii individualistlikke kui kollektivistlikke omadusi. Taoline individualistlike ja kollektivistlike väärtuste koosinemine Eesti kultuuris annab osalise seletuse ka kultuuriuurijate ning eestlaste vastandlikele arvamustele Eesti ja eestlaste individualistlike-kollektivistlike suundumuste osas (vt ka Realo, 1998; 1999). Kui paljud kultuuriuurijad näevad Eestis ennekõike postsovjetlikele kollektivistlikele kultuuridele omast madalat tolerantsust eripalgeliste sotsiaalsete vähemusrühmade suhtes; isikliku vastutuse ja algatuse puudumist ning traditsioonide austamist, siis

eestlase jaoks on oma individualismist rääkides enamasti esikohal oma-päi olemise ja isetegemise rõhutamine. Ehk nagu kirjutas 1936. aastal Eduard Laaman: Eesti individualism pole muud kui üksiktalupojalik isekus, mis raskete ajalooliste olude surve kohati jonniks on kidunenud.

Mitmed uurijad, nagu näiteks Putnam (1993) ja Fukuyama (1995), on rõhutanud, et demokraatia ja seda ülalhoidvad ühiskondlikud struktuurid põhinevad inimeste omavahelisel usaldusel. Näiteks rõhutab Putnam horisontaalsete (sama taseme) ja lokaalsete inimeste endi kontrolli all olevate suhete tähtsust inimestevahelise usalduse tekkes, mida õonestavad suured, alluvusel põhinevad ja tsentraalselt bürokratiseeritud inimestevahelised suhted. Nagu märgivad Inglehart ja Baker (2001), saavutas kommunistlik süsteem märkmisväärset edu ühiskonna vabastamisel traditsioonilistest väärtustest selle ilmalikuks muutmisel. Kõik endised kommunistlikku blokki kuulunud riigid reastuvad *TRADITSIONAALSUS* vastandina *ILMALIK-RATSIONAALSUSE* väärtusmõõtmel pigem selle teisele poolusele. Kuid samas seavad kõik need riigid, nende hulgas ka Eesti, majanduslikud ja füüsilise turvalisuse probleemid kõrgemale kaasinimeste usaldamisest ja tolerantsusest endast erinevate suhtes. Kommunismi ajalooliseks tagajärjeks on seega vastastikune usaldamatus ja rahulolematuse oma eluga. Ilmselt leidis kommunistlik süsteem üksiktalupojalikus omapäiolemises ja isetegemises selleks ka soodsa pinnase. Kui näiteks Islandil, Hollandis, Põhja-Iirimaa või Soomes mõõdetakse inimeste üldist rahulolu ja õnnetunnet enam kui 90 punktiga sajast võimalikust, siis kõige õnnetumad ja eluga rahulolematumad inimesed elavad endistes kommunistibloki riikides. Kui Eesti, Läti ja Leedu paiknevad tihedalt koos 50 punkti ümbruses, siis oma seisu hindavad maailma kõige lootusetumaks inimesed, kes elavad Moldovas — tulemuseks üldise rahulolu skaalal oli vaid 32.5 punkti (Inglehart ja Klingemann, 2000). Kui elukorralduse ilmalikkus ja mõistuspärane bürokratiseerumine on kahtlemata demokraatiat soodustavad tegurid, siis üldine vastastikune usaldamatus ja rahulolematuse on selline sotsiaalne kapital, mille toel normaalselt toimiva tsiviilühiskonna ülesehitamine ja funktsioneerimine ei ole ilmselt võimalik. Seepärast ei ole ka küsimus eestlaste individualismist ja kollektivismist pelgalt akadeemiline probleem.

Kirjandus

- Bond, M. H. ja Smith, P. B. (1996). Cross-cultural social and organizational psychology. *Annual Review of Psychology*, 47, 205–235.
- Church, A. T. (2000). Culture and personality: Toward an integrated cultural trait psychology. *Journal of Personality*, 68, 651–703.
- Church, A. T. ja Lonner, W. J. (1998). The cross-cultural perspective in the study of personality: Rationale and current research. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29, 32–62.
- Diener, E. ja Diener, M. (1995). Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 653–663.
- Diener, E.; Diener, M. ja Diener, C. (1995). Factors predicting the subjective well-being of nations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 851–864.
- Freeman, M. A. (1996). Factorial structure of individualism-collectivism in Sri Lanka. *Psychological Reports*, 78, 907–914.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The societal virtues and the creation of prosperity*. New York: Free Press.
- Gaines, S. O.; Marelich, W. D.; Bledsoe, K. L.; Steers, W. N.; Henderson, M. C.; Granrose, C. S.; Barájas, L.; Hicks, D.; Lyde, M.; Takahashi, Y.; Yum, N.; Ríos, D. I.; García, B. F.; Farris, K. R.; Page, M. S. (1997). Links between race/ethnicity and cultural values as mediated by racial/ethnic identity and moderated by gender. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 1460–1476.
- Gelfand, M.; Triandis, H. C. ja Chan, D. K-S. (1996). Individualism versus collectivism or versus authoritarianism? *European Journal of Social Psychology*, 26, 397–410.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Hofstede, G. (1991). *Cultures and organizations: Software of the mind*. London: McGraw-Hill.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations* (2nd ed.). Beverly Hills, CA: Sage.
- Hofstede, G.; Kolman, L.; Nicolescu, O. ja Pajumaa, I. (1996). Characteristics of the ideal job among students in eight countries. In H. Grad, A. Blanco, ja J. Georgas (Eds.), *Key issues in cross-cultural psychology*, 199–216. Lisse, Netherlands: Swets ja Zeitlinger.

- Hui, C. H. (1988). Measurement of individualism-collectivism. *Journal of Research in Personality*, 22, 17–36.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R. ja Baker, W. E. (2001). Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, 65, 19–51.
- Inglehart, R. ja Klingemann, H.-D. (2000). Genes, culture, democracy, and happiness. In E. Diener ja E. H. Suh (Eds.) *Subjective well-being across cultures*, 165–183. Cambridge, MA: MIT Press.
- Kagitçibasi, Ç. (1994). A critical appraisal of individualism and collectivism: Toward a new formulation. In U. Kim; H. C. Triandis; Ç. Kagitçibasi; S. C. Choi ja G. Yoon (Eds.), *Individualism and collectivism: Theory, method, and applications*, 52–65. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Kagitçibasi, Ç. (1997). Individualism-collectivism. In J. W. Berry; M. H. Segall ja Ç. Kagitçibasi (Vol. Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology: Vol. 3. Social behavior and applications* (2nd ed.), 1–49. Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Kallasmaa, T.; Allik, J.; Realo, A. ja McCrae, R. R. (2000). The Estonian version of the NEO-PI-R: An examination of universal and culture-specific aspects of the five-factor model. *European Journal of Personality*, 14, 265–278.
- Keltikangas-Järvinen, L. ja Terav, T. (1996). Social decision-making strategies in individualist and collectivist cultures: A comparison of Finnish and Estonian adolescents. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 27, 714–732.
- Kim, U.; Triandis, H. C.; Kagitçibasi, Ç.; Choi, S. C. ja Yoon, G. (1994). Introduction. In U. Kim; H. C. Triandis; Ç. Kagitçibasi; S. C. Choi ja G. Yoon (Eds.), *Individualism and collectivism: Theory, method, and applications*, 1–16. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Laaman, E. (1936). Eesti individualism. *Tänapäev*, 10, 317–318.
- Lauristin, M. (1997). Contexts of transition. In M. Lauristin; P. Vihalemm; K. E. Rosengren ja L. Weibull (Eds.), *Return to the Western World: Cultural and political perspectives on the Estonian post-communist transition*, 25–40. Tartu, Estonia: Tartu University Press.
- Levine, R., V. ja Norenzayan, A. (1999). The pace of life in 31 countries. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 30, 178–205.

- Lucas, R. E.; Diener, E.; Grob, A.; Suh, E. M. ja Shao, L. (2000). Cross-cultural evidence for the fundamental features of extraversion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 452–468.
- Putnam, R. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Realo, A. (1998). Collectivism in an individualist culture: The case of Estonia. *Trames*, 2, 109–117.
- Realo, A. (1999). *Individualism and collectivism: An exploration of individual and cultural differences*. Doctoral dissertation, University of Tartu, Tartu, Estonia.
- Realo, A. (2000). Kõik on kõikjal. E. Ergma (toim.) kogumikus *Noored teadused*, 26–33. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia.
- Realo, A. (trükitis). Individualism-kollektivism ja isiksus. Kogumikus J. Allik; A. Realo; K. Konstabel (toim.) *Isiksusepsühholoogia*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Realo, A. (2001b). *Comparison of public and academic discourses: Estonian individualism and collectivism revisited*. Käsikiri esitatud avaldamiseks.
- Realo, A.; Allik, J. ja Vadi, M. (1997). The hierarchical structure of collectivism. *Journal of Research in Personality*, 31, 93–116.
- Realo, A. ja Goodwin, R. (2001). *Collectivistic attitudes and HIV risk behaviour in Central and Eastern Europe*. Käsikiri esitatud avaldamiseks.
- Realo, A.; Koido, K.; Ceulemans, E. ja Allik, J. (2002). Three components of individualism. *European Journal of Personality*, 16, 163–184.
- Rhee, E.; Uleman, J. S. ja Lee, H. K. (1996). Variations in collectivism and individualism by ingroup and culture: Confirmatory factor analyses. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 1037–1054.
- Schwartz, S. H. (1990). Individualism-collectivism: Critique and proposed refinement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 21, 139–157.
- Schwartz, S. H. (1994). Beyond individualism/collectivism: New cultural dimensions of values. In U. Kim, H. C. Triandis, Ç. Kagitçibasi, S. C. Choi, ja G. Yoon (Eds.), *Individualism and collectivism: Theory, method, and applications*, 85–119. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Schwartz, S. H. (1996). Value priorities and behavior: Applying a theory of integrated value systems. In C. Seligman, J. M. Olson, ja M. P. Zanna (Eds.), *The psychology of values: The Ontario symposium*, 8, 1–24. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

- Schwartz, S. H. (2001). Antecedents and consequences of national variation on three cultural dimensions. *Keynote address at the international conference on "Comparing Cultures: Dimensions of Culture in a Comparative Perspective,"* organized by the Tilburg University, Tilburg, The Netherlands, April 27, 2001.
- Suh, E.; Diener, E.; Oishi, S.; Triandis, H. C. (1998). The shifting basis of life satisfaction judgments across cultures: Emotions versus norms. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 482–493.
- Triandis, H. C. (1988). Collectivism and individualism: A reconceptualization of a basic concept in cross-cultural psychology. In G. K. Verma ja C. Bagley (Eds.), *Personality, attitude, and cognitions*, 60–95). London: MacMillan.
- Triandis, H. C. (1993). Collectivism and individualism as cultural syndromes. *Cross-Cultural Research*, 27, 155–180.
- Triandis, H. C. (1995). *Individualism and collectivism*. Boulder, CO: Westview Press.
- Triandis, H. C. (2001). Individualism-collectivism and personality. *Journal of Personality*, 69, 907–924.
- Triandis, H. C.; Bontempo, R.; Betancourt, H.; Bond, M.; Leung, K.; Brenes, A.; Georgas, J.; Hui, C. H., Marin, G., Setiadi, B., Sinha, J. B. P., Verma, J.; Spangenberg, J.; Touzard, H. ja de Montmollin, G. (1986). The measurement of the etic aspects of individualism and collectivism across cultures. *Australian Journal of Psychology*, 38, 257–267.
- Triandis, H. C.; Bontempo, R.; Villareal, M. J.; Asai, M. ja Lucca, N. (1988). Individualism and collectivism: Cross-cultural perspectives on self-ingroup relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 323–338.
- Triandis, H. C. ja Gelfand, M. J. (1998). Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 118–128.
- Triandis, H. C.; Leung, K.; Villareal, M. J. ja Clack, F. L. (1985). Allocentric versus idiocentric tendencies: Convergent and discriminant validation. *Journal of Research in Personality*, 19, 395–415.
- Triandis, H. C.; McCusker, C. ja Hui, C. H. (1990). Multimethod probes of individualism and collectivism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 1006–1020.
- Yamaguchi, S.; Kuhlman, D. M. ja Sugimori, S. (1995). Personality correlates of allocentric tendencies in individualist and collectivist cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 26, 658–672.

Eesti tudengite väärtused 1990. aastatel

KAISA-KITRI NIIT

Sissejuhatus

Kuigi me räägime väärtustest üpris sageli, ei oska enamik inimesi nimetada rohkem kui paari tüüpi väärtusi, needki on tavaliselt enimtuntud — moraalset tüüpi väärtused. Termin “väärtus” on omandanud mitmesuguseid üldlevinud tähendusi, isegi teadlased on seda erinevas tähenduses kasutanud (hoiakud, motiivid, vajadused, huvid). Laiemas plaanis võib pidada väärtusi kogu kultuuri südameks. Igapäevaelus väljendavad kultuuri kõrvalseisja jaoks silmapaistvad tegevused, sümbolid ja rituaalid. Kuid nende tähendus selgub kõrvalise vaatleja jaoks alles siis, kui ta mõistab, kuidas inimesed neid väärtustavad ja hindavad. Need hinnangud avalduvadki põhiväärtustes — mis on inimeste arvates hea ja halb, mida nende arust peaks ja ei peaks tegema, mis on nende jaoks ihaldusväärne ja mis mitte. Need väärtused on aluseks konkreetsetele normidele, mis ütleavad inimestele, missugune käitumine on mingis olukorras kohane.

Väärtused peegeldavad inimeste peamisi vajadusi. On teatud hulk universaalseid vajadusi, mis on omased kõikidele indiviididele. Niisiis peaks leiduma ka kogum universaalseid väärtusi. Teooria väärtuste universaalsest struktuurist on välja töötanud Iisraeli uurija Shalom Schwartz. Tema teooria teeb väärtuslikuks asjaolu, et üksikväärtuste omavahel seostamise ja võrdlemise asemel on tähelepanu pööratud terviklikule ja dünaamilisele struktuurile. Schwartzi väärtuste skeem (1992) on samas selline, kus on üritatud näidata universaalsust ja ka seda, et selle universaalsuse raames on võimalik otsida erinevusi.

Urijad on tänapäeval üldiselt nõus järgmise kontseptuaalse definitsiooniga: Väärtused on (1) veendumused või mõtted, mis (2) on seotud soovitatavate tagajärgede või käitumisviisidega ning (3) on konk-

reetsetes situatsioonides püsivad, (4) suunavad käitumise, inimeste ja sündmuste valikut või hinnangut ja (5) on järjestatud oma suhtelise tähtsuse järgi (Schwartz, 1992; Schwartz ja Bilsky, 1987, 1990). Need omadused eristavad väärtusi sellistest lähedalseisvatest mõistetest nagu vajadused ja hoiakud. Hoiakud erinevad väärtustest eelkõige üldistatavuse või abstraktsuse osas (3. omadus) ja tähtsuse järgi järjestatuse osas (5. omadus). Need jooned on küll väärtusi hästi iseloomustavad välised karakteristikud, aga selles määratluses ei sisaldu mingit vihjet väärtuse sisu ega väärtuste erinevate tüüpide kohta.

Schwartzi väärtusteteooria

1980. aastate lõpupoole hakkas Shalom Schwartz, kes töötab Heebrea Ülikoolis Jeruusalemmas, tundma huvi selle vastu, milline on inimese väärtuste sisemine struktuur. Sellest kasvas välja mahukas kultuuriti võrdlev uurimus. Schwartz seadis endale eesmärgiks luua küsimustik, mis hõlmaks väärtusi võimalikult laias diapasoonis. 1989. aastaks parandatud küsimustiku varianti kasutati võrdlevas uurimuses, milles koguti andmeid 46 erinevalt maalt.

Schwartzi väärtusteteooria (Schwartz ja Bilsky, 1987; Schwartz, 1992, 1994) on tuletanud peaaegu kõikehõlmava kogumi erinevaid motivatsioonilisi väärtustüüpe, mis on eri kultuurides küllalt sarnased. Kuna see väärtustekogum on peaaegu kõikehõlmav, on ebatõenäoline, et analüüsides väärtuste seoseid teiste muutujatega võiksid tähtsad väärtustüübid kahe silma vahele jääda. Igat väärtustüüpi esindab mitu üksikväärtust, mis kombineerituna moodustavad statistiliselt suhteliselt usaldatavad väärtuseelistuste loendid. Ja mis kõige tähtsam, teooria vaatleb seda väärtustüüpide kogumit kui integreeritud süsteemi, mistõttu saab väärtuseelistusi organiseeritud ja koherentsel viisil siduda muude uuritavate muutujatega.

Schwartz (1994) defineerib väärtusi kui erineva tähtsusega soovitavaid situatsiooniüleseid eesmärgi, mis on inimese elus või mingi sotsiaalse koosluse jaoks juhtivaks printsiibiks. Siit nähtub, et väärtused

- 1) teenivad mingi sotsiaalse olemusvormi huve;
- 2) võivad motiveerida tegevust, andes sellele suuna ja emotsionaalse varjundi;

- 3) on tegevuse hindamise ja õigustamise standarditeks;
- 4) omandatakse sotsialiseerumise käigus ja ka inimese kogemustest.

Schwartz leiab, et sotsiaalses kontekstis reaalsusega toimetulemiseks muundavad inimesed ja grupid kognitiivselt inimeksistenti juurde kuuluvad vajadused ning väljendavad neid konkreetsete väärtuste keeles, mille üle nad saavad arutleda. Võib öelda, et väärtused on sisuliselt vastused kolmele universaalsele tingimusele, mis on omased kõigile inimestele ja ühiskondadele: (1) indiviidide kui bioloogiliste organismide vajadused, (2) koordineeritud sotsiaalse interaktsiooni nõuded, ja (3) gruppide sujuva funktsioneerimise ja püsimise tingimused. Kognitiivse arengu kaudu saab inimesele võimalikuks esitada vajadusi teadvustatult eesmärkide või väärtustena. Neist kolmest universaalsest tingimusest tuletas Schwartz üksteist motivatsioonilisest seisukohast eristatavat väärtustüüpi, põhjendades, et grupid ja indiviidid väljendavad kognitiivselt neid tingimusi kui teadlikke eesmärke ja konkreetseid väärtusi, millest omavahel kõneldes saab seletada, koordineerida ja õigustada mingit käitumist (Schwartz, 1994). Näiteks tuleneb konformuse tüüp kolmandast tingimusest, mis näeb ette, et inimesed suruvad maha impulsse ja takistavad tegusid, mis võiksid teisi kahjustada (Schwartz ja Bilsky, 1987, 1990). Mõned väärtused põhinevad rohkem kui ühte tüüpi universaalsetel vajadustel. Konkreetne üksikväärtus esindab mõnda väärtustüüpi sel juhul, kui seda väljendavad või sellele viivad tegevused aitavad kaasa teatud väärtustüübi keske eesmärgi saavutamisele.

Väärtustüübid

Hüpoteetiliselt motivatsioonilised väärtustüübid on:

1. *Enesemääratlemine* — selle väärtustüübi keskne eesmärk on iseseisev mõtlemine ja tegutsemine: valimine, loomine ja katsetamine. Konkreetset väärtused: loovus, vabadus, oma sihtide seadmine, uudishimulikkus, sõltumatus, eneseaustus.
2. *Stimulatsioon* — tuleneb organismi vajadusest mitmekesisuse ja stimulatsiooni järele, et säiliks optimaalne aktivatsioonitase. Stimulatsiooniväärtuste motivatsiooniline eesmärk on põnevus, uudsus ja

elu väljakutse. Konkreetsed väärtused: mitmekesine elu, põnev elu, uljus.

3. *Hedonism* — tuleneb organismilistest vajadustest ning nende rahuldamisest tulenevast naudingust. Selle väärtustüübi motivatsiooni- liseks eesmärgiks võib pidada naudingut või aistingulist heameelt. Konkreetsed väärtused: nauding, elunautimine, nautlevus.
4. *Saavutus* — selle väärtustüübi defineeriv eesmärk on saavutada isiklikku edu, demonstreerides kompetentsust vastavalt sotsiaalse- tele standarditele. Kompetentne tegutsemine on vajalik nii vahen- dide hankimiseks, et inimene elus püsiks kui ka selleks, et sujuks sotsiaalne interaktsioon ja institutsionaalne funktsioneerimine. Konkreetsed väärtused: auahnus, edukus, võimekus, mõjukus, intelligentsus.
5. *Võim* — võimuga seonduvad väärtused on ilmselt seotud mitme universaalse kriteeriumiga. Sotsiaalsete institutsioonide funktsio- neerimine nõuab teatud staatuste eristamist ning enamikes isikute- vaheliste suhete analüüsides ilmneb domineerimis/alistumisdimen- sioon. Et õigustada seda sotsiaalse elu fakti ja motiveerida grupi liikmeid seda tunnistama, peavad grupid vaatlema võimu kui väärtust. Võimuväärtused võivad olla ka variatsioonid individuaalsetest domineerimis- ja kontrollivajadustest. Schwartz peab võimu kesk- seks eesmärgiks sotsiaalse staatuse ja prestiiži saavutamist ning kont- rolli või domineerimist inimeste ja vahendite üle. Konkreetsed väärtused: otsustamisõigus, jõukus, sotsiaalne võim, oma reputat- siooni hoidmine, sotsiaalne tunnustus.
6. *Turvalisus* — selle väärtustüübi motiveeriv eesmärk on ühiskonna, suhete ja iseenda kaitse, harmoonia ja stabiilsus. Konkreetsed väärtused: sotsiaalne kord, perekonna turvalisus, rahvuslik julge- olek, vastastikused teened, puhtusearmastus, kokkukuuluvuse tunnetus, tervis.
7. *Konformsus* — seda väärtustüüpi defineeriv eesmärk on talitseda selliseid tegevusi, kalduvusi ja impulsse, mis võiksid teisi ärritada või kahjustada ja olla vastuolus sotsiaalsete ootuste ja normidega. Konformsuse väärtused rõhutavad hoidumist kalduvustest, mis võiksid segada sotsiaalselt suhtlemise ja grupi funktsioneerimise

- sujumist ning enesetalitsemist igapäevases suhtlemises lähedaste inimestega. Konkreetsed väärtused: kuulekus, enesedistsipliin, viisakus, austus oma vanemate ja vanade inimeste vastu.
8. *Traditsioon* — enamasti ilmneb see religioossete rituaalide, uskumuste ja käitumisharjumiste näol. Paljudes paikades kujunevad gruppidele väljaks sümbolid ja tegevused, mis esindavad nende ühist elukogemust ja saatust. Nendest saavad traditsioonid ja tavad, mida grupi liikmed väärtustavad. Traditsiooni motiveeriv eesmärk on austus, tunnustus ja pühendumine kommetele ja ideedele, millega inimese enda religioon või kultuur teda mõjutab. Konkreetsed väärtused: traditsioonide austamine, vähenõudlikkus, vagadus, leppimine oma kohaga elus, mõõdukus, privaatsus.
9. *Hingelisus* — enamik religioone pakub vastuseid küsimusele — mis on reaalsuse ülim tähendus - viidates mingile üleloomulikule jõule või olendile. Mittereligioossetes kontseptsioonides, näiteks humanism, otsivad tähenduse allikaid tegelikust maailmast. Need küsimused esindavadki spiritualismi e hingelisust. Schwartz valis konkreetsed väärtused erinevaist allikaist. Need on vaimuelu, elumõtte, sisemine harmoonia, ühtsus loodusega, leppimine oma kohaga elus ja vagadus. Schwartz arvas, et viimasele kolmele on spirituaalsus teisene tähendus. Kuid peab tõdema, et hingelisuse väärtustüübi struktuur pole erinevates kultuurides sarnane ja seetõttu pole seda võimalik nimetada universaalseks. Käesolevas uurimuses on seda siiski vaadeldud eraldiseisva väärtustüübina.
10. *Heasoovlikkus* — see väärtustüüp kujutab endast kitsamalt defineeritud versiooni nn prosotsiaalsest väärtustüübist. See väärtustüüp on tuletatud vajadusest positiivse interaktsiooni järele, mis soodustab grupi toimimist, ja organismilisest vajadusest lähisuhete järele. Heasoovlikkuse väärtustüübi motiveeriv eesmärk on säilitada ja soodustada heaolu nendel inimestel, kellega inimene tihti isiklikult läbi käib. Konkreetsed väärtused: abivalmidus, lojaalsus, andestavus, ausus, vastutusvõimelisus, tõeline sõprus, küps armastus.
11. *Kõikehaaravus* — selle väärtustüübi motiveeriv eesmärk on kõigi inimeste ja looduse mõistmine, hindamine, sallimine ja kaitsmine.

Kõikehaaravuse väärtustüübi võib tuletada indiviidide ja gruppide püsimisvajadusest, mis ilmneb siis, kui inimesed suhtlevad kelle-gagi väljaspool oma primaarset gruppi ning saavad aimu loodus-varade vähesusest. Siis võib inimestel tekkida arusaam, et kui ei võeta omaks endast erinevaid ega kohelda neid õiglaselt, viib see eluohtliku vaenuni, ja kui ei kaitsta looduseskeskkonda, toob see kaasa eluks vajalike loodusvarade hävimise. Konkreetsed väärtused: sallivus, sotsiaalne õiglus, võrdsus, rahu maailmas, kaunis maailm, ühtsus loodusega, elutarkus, keskkonna kaitsmine.

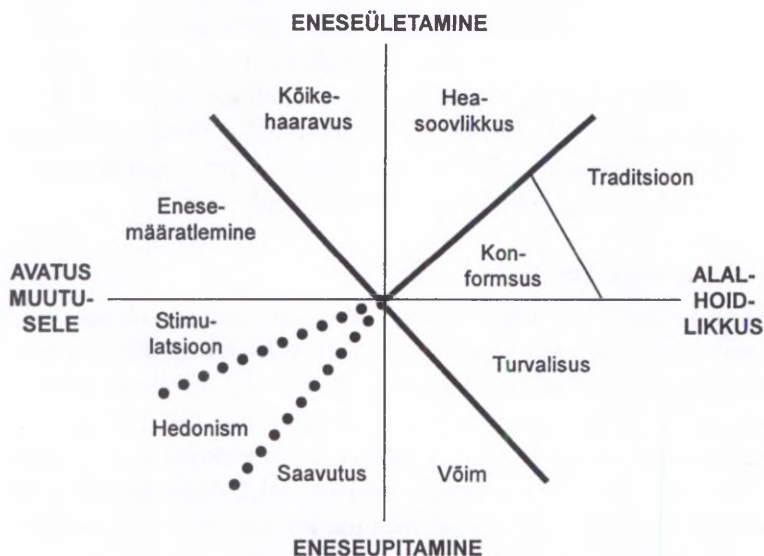
Väärtuste struktuur

Väärtuste struktuuri iseloomustab kaks dimensiooni: *alalhoidlikkus* (*conservation*) ja *avatus muutustele* (*openness to change*) ning *eneseületamine* (*self-transcendence*) ja *eneseupitamine* (*self-enhancement*). Eneseupitamise pooluse moodustavad võim ja saavutus. Need peegeldavad seda, kui võrd motiveeritud on inimesed esile tõstma oma isiklike huvisid, seda isegi teiste inimeste huvide arvel. Kõikehaaravus ja heasoovlikkus moodustavad eneseületamise pooluse. Inimesed, kes neid väärtusi kõrgelt hindavad, peaksid olema motiveeritud isekaid soove maha suruma ja soodustama teiste heaolu. Traditsioon, konformsus ja turvalisus moodustavad alalhoidlikkuse pooluse: eelistatakse *status quo*'d ja selle pakutavat kindlustunnet lähedaste inimeste, institutsioonide või traditsioonidega kokku puutudes. Enesemääratlemine, stimulatsioon ja hedonism moodustavad aga muutusele avatuse pooluse: sel puhul järgitakse iseenda intellektuaalseid ja emotsionaalseid huve. Hedonism kuulub nii muutusele avatuse kui eneseupitamise juurde. Need kaks suurt väärtussüsteeme struktureerivad väärtustüüpide dimensiooni on ilmnenu üle 95% valimites 41 maal (Schwartz, 1992).

Väärtuste ringmudel

Väärtushinnanguid iseloomustavate omavaheliste konfliktide ja kokkusobivuste kogupilt on otstarbekas esitada väärtussüsteemide ringmudelina (joonis 1). Konkureerivad väärtustüübid paiknevad kesk-kohast vastassuundades, teineteist täiendavad väärtustüübid aga mööda ringi üksteisele lähestikku. Hingelisus pole sellele skeemile küll märgi-

tud, kuid peaks teoreetiliselt paiknema traditsiooni ja heasoovlikkuse või heasoovlikkuse ja kõikehaaravuse väärtustüüpide vahel.

Joonis 1. Schwartzi kahedimensiooniline väärtuste mudel (Schwartz, 1992 järgi).

Kultuuri- ja indiviiditasandi väärtused

Kultuuriti võrdlevad uurimused analüüsivad väärtusi kahel — indiviidi- ja kultuuritasandil. Üksikisikute jaoks esindavad väärtused motivatsioonilisi eesmärke, mis toimivad juhtpõhimõtetenä inimese elus (Rokeach, 1973; Schwartz ja Bilsky, 1987, 1990). Üldistades võib öelda, et kui väärtuste abil iseloomustatakse mingit kultuuri, pööratakse tähelepanu sotsiaalselt tunnustatud abstraktsetele mõtetele selle kohta, mis on ühiskonnas hea, õige ja ihaldusväärne. Kultuurile omased väärtused mõjutavad ka näiteks investeerimisobjekti: tööstusesse, sotsiaalsfääri või keskkonnakaitset. Suhted erinevate väärtuste vahel kultuuritasandil peegeldavad nende konflikti ja kokkusobivuse sotsiaalset dünaamikat. Kui indiviiditasandil põhjustab samaaegne mõju-

võimu ja alandlikkuse rõhutamine konflikte, siis kultuuritasandil võib see täiesti kooskõlas olla: sotsiaalne süsteem toimib ladusamalt, kui inimesed võtavad omaks, et mõjuvõim on ihaldusväärne alus inimsuhete organiseerimiseks ja alandlikkus sobilik reaktsioon, mis on suunatud nendele, kellel on rohkem mõjuvõimu. Kultuuritasandi väärtuste dimensioonid tuletatakse kultuurigruppe iseloomustavate väärtuseeliste vahelistest korrelatsioonidest, võttes analüüsiühikuks grupi (nt rahvuse).

Väärtuste dimensioonid kultuuritasandil

Schwartz hakkas kultuuriti võrdleva uurimistööga tegelema 1990. aastate alguses. Kuigi kasutatakse sama väärtuste küsimustikku, on väärtuste dimensioonid pisut teistsugused kui indiviiditasandil. Schwartz (1996) toob välja kolm dimensiooni. Esimene neist on *alalhoidlikkus* ja *autonoomia*, viimane jaguneb omakorda intellektuaalseks ja emotsionaalseks autonoomiaks. See dimensioon iseloomustab indiviidi suhet grupiga. Alalhoidlikkuse poolus kujutab indiviidi kui mõne inimkogumi liiget; autonoomia poolusel on individ iseseisev tervik, kes mõtestab oma elu ise ja leiab selle tähenduse isiklikus ainulaadsuses. Teise dimensiooni üks poolus on *hierarhia* ja teine *egalitaarne seotus*. Esimesele poolele on iseloomulik selline hierarhiline süsteem, mis määrab kindlaks isikute rollid, nende kohustused ja nende kompetentsuse määra. Teine poolus on sisuliselt potentsiaalselt võrdsete isikute vastastikune kokkulepe, et nad käituvad vastutustundlikult ning peavad läbirääkimisi oma huvide üle. Kolmas dimensioon käsitleb Schwartzi arvates inimkonna suhet ümbritsevasse loodus- ja sotsiaalsfääri. Selle üheks pooluseks on *võim*, kus inimene üritab saavutada kontrolli ja muutust ning kasutab ära ümbritsevat loodust või sotsiaalset keskkonda isiklikes või grupi huvides. Teine pool on *harmoonia*, maailma terviklikkuse alalhoidmine, mitte selle muutmise.

Nendes dimensioonides püüdis Schwartz (1996) kaardistada erinevaid kultuure ja riike. Kokkuvõttes, islamimaad rõhutavad eelkõige alalhoidlikkust. Kaug-Ida (Hiina, Tai, Hongkong) seostub kõige rohkem hierarhia dimensiooniga. Inglise keelt kõnelevad Austraalia, Ameerika Ühendriigid ja Uus-Meremaa asetavad põhirõhu emotsionaalsele

autonoomiale ja võimule. Lääne-Euroopa maad langevad kahe dimensiooni — egalitaarse seotuse ning intellektuaalse ja emotsionaalse autonoomia — vahele. Jaapan ja Iisrael moodustavad eraldi seisva grupi võimu piirkonnas. Endised sotsialismimaad rõhutavad suhteliselt ühtse grupina harmooniat ja alalhoidlikkust. Äärmuse moodustavad selles grupis Küpros, Eesti ja Sloveenia ning ka Boliivia. Võib öelda, et kultuuris valdavate väärtuste põhjal maade grupeerimine eristab kultuure küllalt selgesti.

Eesti tudengite väärtused

Uurimuses osalejad ja meetod

Konkreetselt võiks väärtusi vaadelda, lähtudes autori poolt 1999. aastal läbi viidud uurimusest, milles osales 245 üliõpilast. Valimi moodustasid Tallinna Pedagoogikaülikooli, Eesti Sisekaitseakadeemia, Tartu Ülikooli ja Tallinna Tehnikaülikooli tudengid keskmise vanusega 20,5 aastat. Küsimustiku täitnutest oli naisi 165 (67,3%) ja noormehi 80. Valdav enamus vastajatest olid rahvuselt eestlased, 4 uuritavat oli oma rahvuseks märkinud soomlane ning 6 uuritavat venelane. Uurimuses kasutati Schwartzi poolt välja töötatud "Väärtuste küsimustiku" eestikeelset varianti, mis sisaldab 57 üksikväärtust.

Tulemused

Uurimuse põhitulemused on esitatud kokkuvõtlikus tabelis (tabel 1), kõrvutatuna 1992. aasta samalaadse uurimuse (T. Niidu andmed, 364 katseisikut nii üliõpilaste kui täiskasvanute seast) tulemustega, mis võimaldab vaadelda väärtuseelistuste muutumist ajas.

Üksikväärtustest eelistati eelkõige turvalisuse (tervis, perekonna turvalisus, kokkukuuluvustunne), heasoovlikkuse (tõeline sõprus, küps armastus) ja hingelisusega (elumõte, privaatsus) seotud väärtusi. Seega on väärtuseelistustes märgata suuremat kalduvust kollektiivseid huve väljendavate väärtuste poole. Pingerea lõpus esineb mitmeid traditsiooni väärtustüübi väärtuseid (vähenõudlikkus, leppimine oma kohaga elus, vagadus).

Tabel 1. Schwartzi 58 väärtuse järjestus ja keskmised väärtused Eesti üliõpilastel 1992 ja 1999.

Väärtus	1992		1999		muutus
	keskmine	koht järjestus	keskmine	koht järjestus	
Võim	3,26		3,17		
Sotsiaalne võim	1,16	53	2,30	54	
Jõukus	3,12	39	3,80	39	
Otsustamisõigus	2,60	50	3,42	46	
Oma reputatsiooni hoidmine	3,39	36	3,97	35	
Sotsiaalne tunnustus	3,77	31	4,63	19	↑
Saavutus	3,77		4,08		↑
Auahnus	2,77	47	3,58	43	
Mõjukus	2,81	46	3,23	49	
Võimekus	4,87	12	4,96	13	
Edukus	4,61	15	4,65	17	
Intelligentus	5,43	2	5,18	10	
Hedonism	3,79		4,46		↑
Nauding	3,91	28	4,55	21	
Elunautimine	3,67	33	4,39	25	
Nautlevus	–	–	4,09	30	
Stimulatsioon	3,45		3,58		
Põnev elu	3,63	34	4,04	31	
Mitmekesine elu	3,97	26	3,86	37	↓
Uljus	2,74	48	2,87	52	
Enesemääratlemine	4,69		4,67		
Vabadus	5,27	6	5,58	3	
Loovus	4,57	17	4,04	32	↓
Sõltumatus	5,08	7	5,04	12	
Oma sihtide seadmine	4,96	11	4,87	15	
Uudishimulikkus	3,59	35	3,82	38	
Eneseaustus	4,71	14	5,05	11	
Kõikehaaravus	3,68		4,01		↑
Võrdsus	2,92	44	4,02	34	↑
Rahu maailmas	3,38	37	4,46	22	↑
Ühtsus loodusega	3,33	38	3,38	48	↓
Elutarkus	4,25	20	4,64	18	
Kaunis maailm	4,15	21	3,69	42	↓
Sotsiaalne õiglus	3,84	30	4,16	29	
Sallivus	3,91	29	4,22	27	
Keskkonna kaitsmine	3,68	32	3,46	44	↓

EESTI JA EESTLASED VÕRDLEVAS PERSPEKTIIVIS

Väärtus	1992		1999		muutus
	keskmine	koht järjestus	keskmine	koht järjestus	
Heasoovlikkus	4,43		4,52		
Lojaalsus	4,27	19	4,63	20	
Ausus	4,83	13	4,73	16	
Abivalmidus	4,07	23	4,19	28	
Vastutusvõimelisus	4,96	10	4,93	14	
Andestavus	4,06	24	4,03	33	
Küps armastus	5,33	4	5,51	5	
Tõeline sõprus	5,42	3	5,56	4	
Traditsioon	1,62		2,11		↑
Traditsioonide austamine	2,65	49	2,96	51	
Mõõdukus	2,96	42	3,2	50	
Vähenõudlikkus	1,15	54	1,82	55	
Leppimine oma kohaga elus	0,66	56	1,69	56	
Vagadus	0,69	55	0,91	57	
Konformsus	3,36		3,75		
Viisakus	4,08	22	4,40	23	
Enesedistsipliin	3,09	41	3,45	45	
Austus oma vanemate ja vanade inimeste vastu	4,04	25	4,39	24	
Kuulekus	2,23	51	2,77	53	
Turvalisus	3,75		4,22		↑
Sotsiaalne kord	2,90	45	3,92	36	
Rahvuslik julgeolek	2,94	43	3,75	41	
Vastastikused teened	3,09	40	3,40	47	
Perekonna turvalisus	5,33	5	5,74	2	
Puhtusearmastus	4,48	18	4,30	26	
Kokkukuuluvustunne	4,57	16	5,27	8	
Tervis	5,68	1	5,85	1	
Hingelisus	3,98		4,78		↑
Sisemine harmoonia	5,07	8	5,26	9	
Vaimuelu	3,95	27	3,77	40	↑
Elumõte	5,05	9	5,32	6	
Eemalolek	1,85	52	–	–	
Privaatsus	–	–	5,27	7	

Märkus. ↑↓ tähistavad olulisi muutusi väärtustüüpide keskmistes ($p<0,05$)

↑↓ tähistavad märkimisväärsed muutusi üksikväärtuste järjestuses

Varasemaga võrreldes väärtustati 1999. aastal rohkem sotsiaalset võimu, otsustamisõigust ja sotsiaalset tunnustust. Viimane on märgatavalt kõrgemale tõusnud ka hierarhilises järjestuses. Võiks oletada, et tudengid tajuvad sotsiaalses staatuses võimalust kergemale ligipääsule nende jaoks vajalikele vahenditele või inimestele. Samuti on meie ühiskond näiteks Rootsiga võrreldes hierarhilisem (Verkasalo, Daun ja Niit, 1994) ning võimudistants on küllalt suur.

Saavutuse valdkonna väärtused — võimekus, edukus ja intelligent-sus on endiselt kõrgelt hinnatud. Üliõpilased teavad juba siis, kui iseseisvat elu alustavad ja on oma karjääri loomise alguses, milliste omadustega nüüdisajal on võimalik läbi lüüa. Noored on valmid katsetama ja demonstreerima oma kompetentsust. Auahnus ja mõjukus on samuti kõrgema hinnangu saanud, kuid sellega pole kaasnenud nende asukoha muutust väärtuste pingereas.

Hedonismiväärtuste tõus võib olla tingitud sellest, et veel seitse aastat tagasi polnud Eestis palju nautimisväärsust, kuid kuna riigi üldine majanduslik olukord on nüüd parem, on ka rohkem võimalusi tegelda enda jaoks meeldivate asjadega.

Stimulatsiooni väärtustasid noored ka 1999. aastal jätkuvalt kõrgelt. Elu on muutunud varasemaga võrreldes mitmekesisemaks ning üliõpilastel on mitmesuguseid võimalusi end teostada, näiteks on noortel tänapäeval tunduvalt lihtsam maailmas reisida kui nõukogude ajal, välisriikide kõrgkoolidesse õppima suundumine või enesetäiendamine on muutunud üpris tavaliseks. Valikuvõimalusi on ehk liigagi palju, mitmekesine elu on väärtuste järjestuses 11 koha võrra langenud.

See, et enesemääratlemist hinnatakse kõrgelt, võib olla seotud sellega, et noored peavad hariduse omandamist väga oluliseks: nimelt on Puohiniemi (1993) väitnud, et haritumad inimesed hindavad enesemääratlemist kõrgemalt kui vähemharitud inimesed, viimased eelistavad turvalisuse ja konformsusega seotud väärtusi. Kuna üliõpilastele on hea haridus tähtis ja nad puutuvad sellega iga päev kokku, paistab loomulikuna, et nad pööravad sellele rohkem tähelepanu kui täiskasvanud. Edaspidi oleks huvitav uurida, mismoodi hindavad tänapäeva täiskasvanud enesemääratlemist, võrreldes kooliõpilastega ja üliõpilastega. Loovus on väärtuste pingereas allapoole langenud.

Mitmed kõikehaaravuse väärtustüübi üksikväärtused on saanud madalama hinnangu kui aastal 1992. Keskkonda puudutavad väärtused (keskkonna kaitsmine, kaunis maailm, ühtsus loodusega) on võinud tähtsust minetada sellepärast, et suur poliitiline arutelu fosforiidi-kaevandamise ja muude keskkonnaprobleemide üle on juba mitmed aastad tagasi vaibunud. Samuti ei pruugi noortel veel olla väljakujunenud suhtumist keskkonnakaitse küsimustesse. Üksikväärtuse võrdsus ja rahu maailmas koht väärtuseelistuste pingereas on aga tõusnud, seda on võinud mõjutada näiteks sagedane olukorra kajastamine maailma erinevates sõja- ja konfliktikolletes.

Traditsioonilised väärtused on pisut oma osatähtsust minetanud, kuid väärtustüübi enda keskmine on varasemaga võrreldes tõusnud. Tänapäeva noored peavad enda jaoks läbi mõtlema küsimuse, kas vanad traditsioonid on paremad kui tänapäevased uuendused. Praegusel ajal kujunevad aga ilmselt välja hoopis uued traditsioonid, mille juurdumiseks ja väärtustama hakkamiseks kulub veel aega.

Turvalisuse väärtustüübi üksikväärtustest on nüüd veidi kõrgemalt hinnatud järgmisi väärtusi: sotsiaalne kord, rahvuslik julgeolek ja kokkukuuluvustunne. Tervis ja perekonna turvalisus pole oma olulisust minetanud. Need on enamiku ühiskondade põhiväärtused, mida hindavad aja jooksul sarnaselt ka erinevad põlvkonnad. Mitte ainult vanemad inimesed, vaid ka noored ihkavad ümbritsevas keskkonnas ja inimsuheteski stabiilsust ning harmooniat. Sotsiaalne kord on väärtuseelistuste hierarhias ettepoole kerkinud.

Hingelise väärtustüübi 1992. aastaga võrreldes keskmise osas kõrgema hinnangu saanud. Väärtus vaimuelu on pingereas aga oma tähtsust tunduvalt minetanud. Ilmselt pole noortel tegusatel tudengitel tööd ja tegemisi täis ajal lihtsalt aega vaimsete probleemide üle mõtiskleda.

On võimalik, et saavutust, hedonismi ja kõikehaaravust väärtustatakse 1999. aastal rohkem kui seitse aastat tagasi sellepärast, et hariduse omandamine on aina enam oluliseks muutunud ning noored teavad, et läbilöögi võime ülikooli sisseastumisel, töö- ja sotsiaalsetes ringkondades sõltub peamiselt igapäevaelu isiklikest oskustest ja panustest. Et elust mõnu tunda, on vaja tagada esmalt materiaalne kindlustatus

ning selle nimel investeeritakse ka haridusse. Erinevalt nõukogude ajast, mil vaba tahet ja otsustamisõigust peeti kommunistliku režiimi stabiilsusele ohtlikuks, on iseseisvus ja mõttevabadus nüüd igati positiivselt tunnustatud ning noored ei pelga initsiatiivi enda peale võtta ning loovad olla.

Hedonismi kõrge hindamine annab märku sellest, et meie tudengid peavad tähtsaks iseenda rahulolu ning võimalust olla õnnelik — see on tundemärk individualistlikust eluvaatest. Eelkõige on tähtis see, et inimene ise ja tema lähedased end hästi tunneksid, vähem peetakse vajalikuks pöörata tähelepanu teiste inimeste käekäigule. Kasvavale individualismile viitab ka see, et enesemääratlemist ja kõikehaaravust hinnatakse kõrgemalt, võrreldes konformsuse ja traditsiooniga. Samas hinnati ka heasoovlikkust kõrgelt, mistõttu ei saa tudengite väärtusi puhtalt individualistlikeks pidada.

Materiaalset heaolu ja füüsilist turvalisust (materialistlikud väärtused) ei pidanud uuritud üliõpilased esmatähtsaks, pigem hinnati individuaalset autonoomiat — vabadust, sõltumatust, privaatsust, mis Ingleharti (1990) järgi iseloomustavad postmaterialismi. Enesemääratlemise ja hedonismi kõrge väärtustamine asetab tudengid Schwartzi mudelis avatus muutusele poolusele, mis rõhutab just oma intellektuaalsete ja emotsionaalsete huvide järgimist. Avatus muutuselegi sobib hästi kokku postmaterialismiga.

Erinevused naiste ja meeste väärtustes

Meeste ja naiste hinnangute keskmised väärtustüüpide lõikes on ära toodud tabelis 2.

Võrreldes naistega hindavad uurimuses osalenud mehed kõrgemalt võimu, konformsust ja turvalisust puudutavaid väärtusi. Naistest madalamalt hindavad mehed aga kõikehaaravuse ja hingelisusega seotud väärtusi. Erinevused meeste ja naiste väärtushinnangutes on küllaltki ootuspärased. Mehed eelistavad rohkem isiklikke huve teenivaid väärtusi (nt sotsiaalne võim, vastastikused teened), naised aga ühiseid või segunenud huve väljendavaid väärtusi (nt küps armastus, sisemine harmoonia). Olulisuse järjestuses paiknesid meestel naistest silmnähtavalt kõrgemal konformsuse väärtused (viisakus ja enesedistsipliin,

Tabel 2. Meeste ja naiste väärtustüüpide standarditud keskmised.

Väärtustüüp	Mehed	Naised	<i>p</i>
Võim	0,88	0,71	0,0008
Saavutus	1,02	0,99	0,3113
Hedonism	1,05	1,09	0,4288
Stimulatsioon	0,91	0,83	0,1556
Enesemääratlemine	1,12	1,15	0,2780
Kõikehaaravus	0,93	0,98	0,0284
Heasoovlikkus	1,08	1,12	0,2175
Traditsioon	0,54	0,48	0,1132
Konformsus	0,96	0,87	0,0150
Turvalisus	1,06	0,99	0,0113
Hingelisus	1,10	1,22	0,0017

Märkus: Rasvases kirjas on näidatud statistiliselt olulised erinevused ($p < 0,05$).

vahe mõlema puhul 18 kohta), naised hindasid tähtsusest meestest kõrgemalt näiteks kõikehaaravuse väärtusi (võrdsus ja rahu maailmas, vahe meestega vastavalt 22 ja 32 kohta).

Kokkuvõte

Arvatakse, et väärtused hõlmavad indiviidide ja ühiskondade taotlusi ja püüdlusi, need on nagu sügavalt sissejuurdunud standardid, mis määravad tulevikusuunad ja õigustavad minevikus tehtut. Sotsioloogide jaoks on väärtused võtmekonstruktideks sotsialiseerumisprotsessis ning need on leidnud tee paljudesse kultuuri, religiooni, poliitikat, haridust, töömoraali ja perekonda puudutavatesse uurimustesse. Samas käsitleb osa uurijaid väärtusi kui indiviidi omadusi, mille kujundavad iga konkreetse inimese bioloogilised ja psühholoogilised vajadused. Selline vaatenurk seob väärtused hoiakute ja isiksuse ning eneseaustuse säilitamise ja tõstmisega.

Schwartzi teoorial on mitmeid rakendamisvõimalusi. Näiteks saab väärtusi seostada poliitiliste eelistustega, nt liberaalsuse ja konservatiiv-

susega. Samuti võib väärtusi seostada individuaalsete erinevuste ja isiksuseomadustega. Võimalik oleks vaadata, kas väärtuseelistused on erinevates gruppides ühe kultuuri sees sarnasemad kui eri kultuuride sarnastes gruppides. Sellega on võimalik ühendada ka sotsiaalset ihal-datavust ja enesehinnangut käsitlevad uurimused.

Käesoleva uurimuse kokkuvõtteks võib öelda, et Eesti tudengid eelistavad selliseid väärtusi, mis teenivad peamiselt individualistlikke huve (enesemääratlemise, hedonismi ja hingelisuse väärtuste kõrge hindamine), kuid kõrgelt hinnati ka heasoovlikkust. Viimane rõhutab küll eeskätt kollektiivseid huve, aga selle väärtustüübi enamhinnatud üksikväärtused tõeline sõprus ja küps armastus puudutavad siiski indiviidi ja vaid kitsast temale lähedaste inimeste ringi, mistõttu selleski väärtustüübis võiks mingil määral individualismi tunnusjooni leida.

Saavutus, hedonism, kõikehaaravus, traditsioon, turvalisus ja hingelisus on 1990. aastatel tähtsust juurde kogunud, stimulatsioon on noorte jaoks endiselt oluline väärtustüüp. Selline muutus näib olevat kooskõlas riigis toimunud ja toimuvate majanduslike ja ühiskondlike muutustega. Schwartzi (1992) poolt välja pakutud kahes dimensioonis paiknevad meie tudengid eneseületamise ja muutusele avatuse poolustel. Materialistlikele väärtustele eelistatakse nüüd rohkem elukvaliteeti ja individuaalset autonoomiat rõhutavaid väärtusi, mistõttu näib olevat tõepoolest toimunud Ingleharti (1990) ennustatud nihe materialistlikelt väärtustelt postmaterialistlike väärtuste suunas. Edaspidi oleks huvitav uurida ka täiskasvanute valimeid, et kontrollida selle tendentsi paikapidavust laiemal populatsioonil ning näha, kas siiski on ka materialistlikud tendentsid tugevad, sest rahaline kihistumine on laialdane ning igapäevane turvalisus on probleem (nt Lauristin ja Vihalemm, 1997). Kui üritada paigutada selle uurimuse tulemused kultuuritasandile, on Eesti tudengid nüüd harmoonia ja alalhoidlikkuse asemel suunatud rohkem intellektuaalsele autonoomiale ja ülemvõimule. Seega on vähemalt üliõpilaste väärtuseelistustes märgata sarnaseid jooni nii Lääne-Euroopa maade kui USAga, kuid see ei tähenda veel, et oleks toimunud eestlaste terves väärtussüsteemis nihe vastaspoolusele. Põhjamaades on aga Eesti tudengite tulemustega võrreldes tugevam suundumus egalitaarsele seotusele.

Väärtusi omandatakse mitmetest allikatest: vanematelt, eakaaslastelt, koolist, ülikoolist, religioonist, kolleegidelt, ühiskonnast, isiklikest kogemustest jne. Kultuuridevahelise suhtlemise kanalite, näiteks meedia, samuti teistest kultuuridest pärit inimestega läbikäimise ja kasvavas kultuurilises ja majanduslikus vahetuses osalemise kaudu, kohanevad eestlased üldiste ja globaalsete kultuuriliste suundumustega (Lauristin ja Vihalemm, 1997). Muutuv reaalsus toob kaasa muutusi ka inimeste väärtustes. Inglehart (1990) ongi ennustanud universaalset kultuurinihet — üleminekut materialistlikelt väärtustelt, mis rõhutavad materiaalsel heaolu ja füüsilisel turvalisust, postmaterialistlikele, mis tähtsustavad elukvaliteeti ning keskenduvad individuaalsele autonoomiale. Tema peamine väide seisnebki selles, et tehnoloogiline ja majanduslik areng, rahu ja stabiilsuse säilitamine, järjest kõrgenev haridustase ning massimeedia suurenev mõju on kujundanud noortele põlvkondadele uued sotsialiseerumistingimused. Põlvkonnavahetusega on kaasnenud vaikne revolutsioon. Postmaterialistlikus maailmas asendavad materiaalse heaolu probleeme individuaalse eneseteostuse küsimused. Kuigi Schwartz ei räägi oma teoorias materialistlikest ja postmaterialistlikest väärtustest, võib siiski sisuliselt esimesi seostada turvalisuse ja võimu väärtustüübiga ning teisi enesemääratlemise ja kõikehaaravuse väärtustüübiga.

Lisaks loomulikule põlvkondade vaheldumisele toimub Eestis resotsialiseerumine kõigis ühiskonnagruppides (Lauristin ja Vihalemm, 1997): nii noortele kui vanematele inimestele jäävad külge uued postmaterialistlikud väärtused, sest neid toetavad võimsad sotsialiseerimisagendid, nagu meedia, reklaam ja Läänest tulevad elustiili- ja tarbimis-mudelid, ning ülemineku “võitjad” on need kiiresti omaks võtnud.

Üliõpilased võivad küll näida täiskasvanuina, kuid nende väärtuste struktuur ei pruugi veel olla täielikult välja kujunenud ning seetõttu ei saa käesoleva töö tulemuste põhjal teha kaugeleulatuvaid järeldusi ja üldistusi terve Eesti elanikkonna kohta. Kindlasti tuleb mees pidada ka seda, et tänapäeva noored võtavad kiiresti omaks rahvusvahelises noortekultuuris valitsevad individualistlik-hedonistlikud väärtused (Lauristin ja Vihalemm, 1997). Sellegipoolest on huvitav teada, milliste väärtuseelistuste ja vaadetega noored praegusel ajal iseseisvat elu alustavad.

Kirjandus

- Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton: Princeton University Press.
- Lauristin, M. ja Vihalemm, T. (1997). *Changing value systems: Civilizational shift and local differences*. In M. Lauristin, P. Vihalemm, K. E. Rosengren, ja L. Weibull (Eds.) *Return to the Western World: Cultural and political perspectives on the Estonian post-communist transition*. Tartu, Estonia: Tartu University Press.
- Puohinheimi, M. (1993). Suomalaisten arvot ja tulevaisuus: Analyysi väestön ja vaikuttajien näemyksistä. *Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 5, tutkimuksia*, 202. Helsinki: Tilastokeskus.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, 25, 1–65. San Diego, CA: Academic Press.
- Schwartz, S. H. (1994). *Value Survey*. Jerusalem: Hebrew University of Jerusalem (avaldamata käsikiri).
- Schwartz, S. H. (1996). Value priorities and behavior: Applying a theory of integrated value systems. In C. Seligman, J. M. Olson ja M. P. Zanna (Eds.) *Values: The Ontario Symposium*, 8, 1–24. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Schwartz, S. H., Bilsky, W. (1987). Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 550–562.
- Schwartz, S. H., Bilsky, W. (1990). Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 878–891.
- Verkasalo, M., Daun, Å., Niit, T. (1994). Universal values in Estonia, Finland and Sweden. *Ethnologia Europaea*, 24, 101–117.

Sotsiaalsed aksioomid — üldised veendumused selle kohta, kuidas maailmas asjad käivad

KAISA-KITRI NIIT

Sissejuhatus

Seni on üheks põhiliseks uurimisobjektiks kultuuridevahelistes töodes olnud väärtused. Kuid on selge, et kultuuriliste erinevuste hõlma-
miseks ja seletamiseks on vaja ka muid konstrukte, mis võiksid endas
kanda informatsiooni sellistest kultuurilistest variatsioonidest,
mida väärtuste vaatenurgast ei pruugi märgata (Leung, Bond, de
Carrasquel, Muñoz, Hernández, Murakami, Yamaguchi, Bierbrauer
ja Singelis, 2001). Üheks selliseks konstruktsiooniks võiksid olla sotsiaalsed
aksioomid — suhteliselt uus uurimisteema, mis käsitleb inimeste üldisi
veendumusi sotsiaalse maailma kohta.

Schwartz (1992) väitis, et tulenevalt universaalsetest probleemidest,
millega inimesed peavad ellujäämise ja efektiivse funktsioneerimise
nimel toime tulema, peaks erineva kultuurilise taustaga inimestel ole-
ma ühine väärtuste skeem, mis suunab nende tegevust ja valikuid.
Spetsiifilised kultuurikontekstid vormiksid iga kultuurigrupi väärtus-
eelistuste suhtelist tugevust. Schwartzi analüüsiühikuks oli indiviid ja
tema teoreetiline analüüs pigem psühholoogiline kui ühiskondlik.
Tulenevalt sellisest funktsionaalsest argumendist selles uurimistradit-
sioonis väidavad ka sotsiaalsete aksioomide uurimise algatajad Leung
ja tema kolleegid (1998, 2001), et sarnaselt väärtustele on ka sotsiaalsed
aksioomid ellujäämise ja efektiivse funktsioneerimise seisukohalt inst-
rumentaalsed ja peaksid seega olema kultuuriülesed. Teiste sõnadega,
kuna igas kultuuris tuleb inimestel efektiivseks funktsioneerimiseks
seista silmitsi sarnaste probleemidega, peaks see üldisus väljenduma ka
sarnastes sotsiaalsete aksioomide tüüpides, mis hõlmavad erineva
kultuuritaustaga indiviide. Muidugi ei tähenda tõsiasi, et sotsiaalsed

aksioomid on äratuntavad eri kultuuridest pärit inimeste poolt, et neid ka tunnistatakse võrdsel määral. See määr, mil konkreetse kultuuri inimesed mingit sotsiaalsete aksioomide dimensiooni tunnistavad, esindab selle kultuurigrupi lahendust mingile põhiprobleemile.

Erinevalt väärtustest esineb veendumuste osas suur varieeruvus konkreetseuse astmes. Mõned veendumused on väga spetsiifilised, piiratud asjasse puutuvate isikute ja kontekstiga ning rakenduvad ainult situatsioonide ja tegelaste kitsas ringis. Teised veendumused on jällegi väga üldised ja abstraktsed ning kehtivad sotsiaalse käitumise kohta erinevates kontekstides. Just üldisi veendumusi nimetataksegi sotsiaalseteks aksioomideks ja neid võib pidada ühtedeks inimeste käitumise peamisteks suunajateks erinevates olukordades. Aksioomid on need seetõttu, et neid peetakse üldjuhul tõesteks isikliku kogemuse ja sotsialiseerumise põhjal, mitte teadusliku kinnitamise tõttu (Leung jt, 2001).

Sotsiaalsed aksioomid

Sotsiaalsed aksioomid on niisiis inimeste sotsialisatsioonikogemuse tulemusena välja kujunenud üldised, kontekstivabad veendumused. Sotsiaalsetel aksioomidel on neli peamist funktsiooni: nad aitavad kaasa tähtsate eesmärkide saavutamisele (instrumentaalne); aitavad inimestel kaitsta oma enesehinnangut (egokaitseline); on väärtuste manifestatsiooniks (väärtusväljenduslik); ning aitavad mõista maailma (teadmine) (Leung ja Bond, 1998). Leung ja Bond (1998) on välja pakkunud sellise definitsiooni: sotsiaalsed aksioomid on üldistatud veendumused enda, teiste inimeste, sotsiaalse keskkonna, või vaimse ja füüsilise maailma kohta ning on inimese veendumuste süsteemis kesksel kohal. Nende ülesanne on kaasa aidata inimese ellujäämisele ja funktsioneerimisele tema sotsiaalses ja füüsilises keskkonnas.

Tüüpilise aksioomi struktuur on "A on seotud Bga". A ja B seos võib olla põhjuslik või korrelatiivne. Näiteks "Head asjad juhtuvad heade inimestega" esindab aksioomi tüüpilist struktuuri. Väärtused on veidi erinevad, sest need on vormis "A on hea/soovitatav/oluline". A on siinkohal väärtus või eesmärk. Tegelikult peavadki paljud uurijad väärtusi hinnangulisteks veendumusteks (Leung ja Bond, 1998). Kui hinnanguline veendumus muutub konkreetsemaks, saab sellest aksioom. Näi-

teks “Sõjad on halvad” ja “Tervis on hea” on hinnangulised väited ning need võiks paigutada pigem väärtuste kui aksioomide klassi. Kuid “Sõjad viivad ühiskonna hävingule” ja “Tervis aitab kaasa edule töös” on aksioomid, kuna kumbki väide kirjeldab seost kahe olemuselt erineva konkreetse asja vahel.

Et kontrollida oma teooria paikapidavust, tegi Leung koos kolleegidega algust empiirilise uurimistööga. Uurimuse eesmärk oli selgitada, kas üldistel veendumustel ehk sotsiaalsel aksioomidel põhinevad kultuuriülesed dimensioonid on tuvastatavad erinevatest kultuuridest pärit inimeste seas. Samuti uuriti, kas ühine veendumuste kogum võiks olla aluseks mõistmaks indiviide kõikides kultuurides ja adumaks kultuuridevahelisi erinevusi käitumises. Sotsiaalsete aksioomide küsimuslik pandi kokku, tuginedes nii peamiselt Euroopas ja Põhja-Ameerikas tehtud psühholoogilisele uurimustööle veendumuste kohta kui ka Hongkongis ja Venezuelas läbi viidud kvalitatiivsele uurimustööle. Väiteid paluti hinnata 5-pallisel skaalal: usun kindlasti, usun, ei oska öelda, ei usu, ei usu üldse.

Pilootuurinus osalenud Hongkongi hiinlaste ja Venezuela tudengite ja täiskasvanute valimi hinnangute faktoranalüüs joonistas välja 5-faktorilise kultuurideülese struktuuri, mille dimensioonid nimetati järgmiselt: küünilisus, sotsiaalne paindlikkus, hüvitus usinuse eest, hingelisus ja kontroll saatuse üle. Teises uurimuses, milles osalesid USA, Jaapani ja Saksa tudengid, joonistus välja sarnane struktuur. Seejuures oli kõige nõrgem lüli kontroll saatuse üle, mis ei ilmnenu iseseisva faktorina. Sarnaselt Schwartziga (1992) toimus aksioomide analüüs indiviidi-, mitte rahvusetasandil ning vaadati, kas veendumuste stabiilne faktorstruktuur esineb kõigi uuritud kultuurigruppide indiviididel.

Sotsiaalsete aksioomide valdkonnad

Leung ja kolleegid (2001) kirjeldavad eristunud faktoreid järgmiselt: esimene faktor on küünilisus, kuna väited esindavad negatiivset vaatenurka inimloomusele, erapoolikust teatud inimgruppide suhtes, sotsiaalsete institutsioonide mitteusaldamist ning eesmärgi saavutamisel eetiliste vahendite eiramist. Küünilisusest kumab läbi veendumus, et

manipuleerimine on tõhus moodus teistest ette jõuda. Sellele on iseloomulikud negatiivsed stereotüübid teatud gruppide suhtes (nt vana-inimesed). Küünilisus esindab hinnangulisust nii sotsiaalse maailma tajumises kui üldistes ootustes sündmustele.

Teine faktor on sotsiaalne paindlikkus. Siia kuuluvad väited viitavad sellele, et pole jäiku reegleid, vaid pigem mitmeid viise mingi tulemuse saavutamiseks ning et järjekindlusetus inimkäitumises on tavaline. See dimensioon vaatleb, kas sotsiaalne maailm on kompleksne, kas pole üldiseid reegleid, mis alati toimiksid, ja kas sotsiaalne käitumine võib erinevates kontekstides olla vastuoluline. Inimesel on vaja teada, kas ta saab alati loota meetoditele, mis on varem toiminud, või peaks oma käitumises juhinduma situatsioonilistest muutustest.

Kolmanda faktori — hüvitus usinuse eest — väited esindavad üldist veendumust, et pingutamine, teadmised ja hoolikas planeerimine viivad positiivsele tulemusele. See dimensioon rõhutab raske töö ja pingutuse eeliseid ning õiglase maailma teemat: pingutaja saab väärilise tasu. Inimesel on vaja teada, kas tema sotsiaalses keskkonnas on püüdmisest kasu. Toimetulekustrateegiad on väga erinevad, sõltudes sellest, kas tulemusi peetakse pingutusest olenevaks või mitte.

Neljas faktor kannab nime hingelisuus, kuna väited viitavad üleloomulike jõudude olemasolule ja religioossuse mõjule. Religioossed veendumused esinevad kõikides kultuurides ja usk hingelissusse ja selle tagajärgedesse peaks mõjutama muuhulgas ka vabaaja tegevuste ja — kaaslaste valikut.

Viienda faktori nimi on kontroll saatuse üle. Selle väited esindavad veendumust, et elusündmused on ette määratud ja on mõningaid viise, kuidas inimesed saavad neid mõjutada. See dimensioon peaks seonduma ka kontrollkeskmega ning hõlmab lisaks arusaama, et sündmused on nii ette määratud kui ka ennustatavad.

Sotsiaalsete aksioomide uurimus Eestis

Uurimuses osalejad

1999. aastal tõlgiti “Sotsiaalsete aksioomide küsimustik” Tallinna Pedagoogikaülikooli psühholoogia osakonnas eesti keelde ning käesoleva artikli autor viis läbi pilootuurimuse, et kontrollida, kas väljapakutud dimensioonid ilmnevad ka eesti kultuuriruumis. Uurimuses osales 245 üliõpilast. Valimi moodustasid Tallinna Pedagoogikaülikooli, Eesti Sisekaitseakadeemia, Tartu Ülikooli ja Tallinna Tehnikaülikooli tudengid keskmise vanusega 20,5 aastat. Küsimustiku täitnutest oli naisi 165 (67,3%) ja noormehi 80. Valdav enamus vastajatest olid rahvuselt eestlased, 4 uuritavat oli oma rahvuseks märkinud soomlane ning 6 uuritavat venelane.

Tulemused

Sotsiaalsete aksioomide struktuur Eestis

Sotsiaalsete aksioomide faktoranalüüsi tulemusena eristus 5 faktorit, mis seletavad kokku 51% varieeruvusest. Sotsiaalsete aksioomide jagunemine faktoritesse on ära toodud lisas 1. Kuna sotsiaalsete aksioomide teema on nii maailma kirjanduses — kui seda enam Eestis — väga uus, sellest on vähe kirjutatud ning aksioomide struktuur on veel selgelt välja joonistamata, siis on nii olemasolevate tulemuste parema mõistmise kui edaspidiste uurimuste hõlbustamise eesmärgil ära toodud kõik uurimuses kasutatud aksioomid ja nende asukohad võimalikus Eesti sotsiaalsete aksioomide faktorstruktuuris. Faktorite reliaabluse näitaja, Cronbachi alfa, on märgitud sulgudes iga faktori järele. Selgelt joonistusid välja küünilisuse (0,71), hingelisuse (0,74) ja hüvitus usinuse eest (0,68) faktorid, sotsiaalse paindlikkuse faktor (0,53) esines ka mitmeid hüvitus-usinuse-eest-faktori väiteid (mis edasise analüüsi käigus vaatluse alt välja jäeti) ning viimase faktori (0,50) moodustasid taas sotsiaalset paindlikkust ja küünilisust iseloomustavad väited, suurema osakaaluga olid aga just viimase valdkonna väited. Kui püüda sisuliselt neid kahte küünilisuse faktorit eristada, võiks esimest tinglikult nimetada võimu ja staatusega seotud küünilisuseks (nt võimukad inimesed tavatsevad teisi ära kasutada; võim ja staatus teeb inimesed

ülbeks) ning teist soo ja vanusega seotud küünilisuseks (nt naised vajavad paremat välimust kui mehed; vanad inimesed on tavaliselt põikpäised ja erapoolikud). Saksa valimis ilmnenu inimestevahelise harmoonia valdkonna väited aga sulasid kõigisse eelmainitud faktoriesse ega moodustanud omaette gruppi. Samuti ei moodustunud eraldi faktorit kontrolli saatuse üle puudutavatest aksioomidest.

Sotsiaalsete aksioomide tugevus

Kõige rohkem olid tudengid nõus esimese, sotsiaalse paindlikkuse faktori moodustanud aksioomidega ning kõige vähem uskusid tudengid viimases küünilisuse faktoris esinevaid aksioome (tabel 1). Üpris kõrge hinnangu on saanud ka aksioomid, mis pidanuks moodustama inimestevahelise harmoonia faktori, kuigi selles uurimuses sellist omaette faktorit ei ilmnenu.

Suurimad erinevused meeste ja naiste hinnangutes ilmnenu järgmiste aksioomide osas (vt tabel 2).

Näib, et naised usuvad meestest rohkem hingelisust ja sotsiaalset paindlikkust puudutavaid väiteid. Meeste vastused viitavad naistega võrreldes suuremale sotsiaalsele jäikusele ja küünilisusele.

Sotsiaalsete aksioomide seosed väärtustega

Kuna sama uurimuse käigus vastasid uuritavad ka "Väärtuste küsimustikule", oli võimalik ja huvitav vaadata, kas ilmneb seoseid väärtustüüpide ja sotsiaalsete aksioomide vahel. Selle juures on abiks tabel 3.

Sotsiaalne paindlikkus korreleerub positiivselt enesemääratlemisega ning negatiivselt võimu, traditsiooni ja konformsusega. Võimu ja staatusega seotud küünilisus seondub kõige tugevamalt konformsuse ja turvalisusega, samuti hedonismi, stimulatsiooni ja võimuga. Hingelisus omab suurimat korrelatsiooni traditsiooniga, negatiivne korrelatsioon ilmneb stimulatsiooniga ning positiivne veel ka hingelisusega. Hüvitus usinuse eest seondub paljude väärtustüüpidega, kuid teistest enam võimu ja stimulatsiooniga, aga ka konformsuse ja turvalisusega. Teine, soo ja vanusega seotud küünilisuse tüüp seondub samuti võimuga ning negatiivselt enesemääratlemisega.

Tabel 1. Aksioomide tugevused.

Kõige usutavamad aksioomid	
4,63	Inimesed võivad eri puhkudel käituda erineval viisil
4,63	Hea suhe nõuab kompromisse mõlemalt osapoolelt
4,58	Teadmised on eduks vajalikud
4,51	Kui lähedase suhte kaks osapoolt on teineteise suhtes avatud ja ausad, on see suhe parem ja kestab kauem
4,46	Tõeline partnerlus saab eksisteerida vaid vastastikuse austuse korral
4,38	Maailmas on nähtusi, mida teadus ei suuda seletada
4,33	Elu ilma armastuseta on üksluine ja tuim
4,30	Meeldiv inimestevaheline õhkkond ja heaolutunne viivad paremale sooritusele
4,26	Probleemidega tuleb tegeleda konkreetsetest asjaoludest lähtudes
4,24	Inimese käitumine võib olla vastupidine tema tegelikele tunnetele
Kõige nõrgemat poolehoidu pälvinud aksioomid	
2,41	Kõik asjad universumis on ette määratud
2,38	Enamikku katastroofidest saab ette ennustada
2,36	Sotsiaalset õiglust saab säilitada siis, kui kõik huvituvad poliitikast
2,35	Ühiskondlikest asjadest huvitumine toob kaasa ainult muret sinule endale
2,26	Vanad inimesed on ühiskonnale raskeks koormaks
2,25	Universumit valitseb üks ülim olend
2,23	Katastroofis ellujäämisele järgneb hea õnn
2,13	Noored inimesed on impulsiivsed ja mitteusaldusväärsed
1,91	Probleemi lahendamiseks on tavaliselt ainult üks viis
1,69	Individaalne pingutus mõjutab tulemust vähe

Märkus: Number näitab keskmist hinnangut antud aksioomile, minimaalne 1, maksimaalne 5.

Usuti eelkõige inimestevahelist harmooniat ja sotsiaalset paindlikkust puudutavaid veendumusi. Sotsiaalne paindlikkus seonduski enesemääratlemisega: mõlema puhul on ehk oluline teha õigeid otsuseid ja seeläbi säilitada autonoomia, ning vastandus traditsiooni ja konformsusega — viimased tõepoolest ju ei soosi suurt paindlikkust. Võimu ja staatusega seotud küünilisuse ning konformsuse ühiseks alaks võiks pidada ühiskondliku korra ja stabiilsuse ning miks mitte ka enese

Tabel 2. Aksioomide hindamisel ilmnunud erinevused meeste ja naiste vahel.

M mehed	M naised	erine- vus	
3,30	2,74	-0,56	Pärast maapealset elu jätkub eksisteerimine teises vormis
3,87	3,35	-0,52	Kui inimene on puhas egoist, on võimatu häid suhteid arendada
3,66	3,15	-0,51	Uskudes ülimesse olendisse, tunneb inimene end maailmas turvalisemalt
4,28	3,80	-0,48	Inimkäitumine muutub vastavalt sotsiaalsele kontekstile
4,77	4,35	-0,42	Inimesed võivad eri puhkudel käituda erineval viisil
3,67	3,25	-0,42	Inimese anded on kaasasündinud
4,30	3,90	-0,40	Lähedane suhe on oluliseks aluseks tasakaalustatud elule
2,38	1,99	-0,39	Universumit valitseb üks ülim olend
3,48	3,76	0,28	Inimese välimus ei peegelda inimese iseloomu
1,82	2,11	0,30	Probleemi lahendamiseks on tavaliselt ainult üks viis
3,60	3,91	0,31	Ettevaatlikkus aitab vigadest hoiduda
3,73	4,09	0,36	Võistlus toob kaasa progressi
2,82	3,25	0,43	Vaikus ja rahulikkus viivad rahulolevale eksisteerimisele
2,66	3,10	0,44	Inimesed käituvad erinevalt, kuigi oma olemuselt nad ei erine
2,04	2,73	0,70	Vanad inimesed on ühiskonnale raskeks koormaks
2,64	3,40	0,76	Vaimud või hinged on inimeste väljamõeldis

Märkus: M näitab keskmist hinnangut antud aksioomile, minimaalne 1, maksimumne 5.

heaolu alalhoidmist. Hingelisuse ja traditsiooni puhul peetakse oluliseks uskumusi või rituaale ja nende mõju inimelule, mis tõesti ehk vastandub stimulatsiooni või uudsuse poole pürgimisega. Hüvitus usinuse eest korreleerus võimu ja stimulatsiooniga. On tõesti loogiline, et sotsiaalse staatuse saavutamiseks tuleb vaeva näha ja pingutada ning seejuures soovitatavalt hoiduda teiste kahjustamisest. Teise küünilisuse tüübi seondumise kohta võimuga ja vastandumise kohta enesemääratlemisele võib arvata, et soolised ja vanuselised stereotüübid noorte ja

Tabel 3. Korrelatsioonid väärtustüüpide keskmiste ja sotsiaalsete aksioomide faktorite keskmiste vahel.

Väärtustüüp	Sotsiaalne paindlikkus	Küünilisus I (võim ja staatus)	Hingelisus	Hüvitus usinususe eest	Küünilisus II (sugu ja vanus)
Võim	-,22	,17	-,10	,30	,18
Saavutus	,02	,12	-,07	,33	,11
Hedonism	-,07	,21	-,13	,20	,09
Stimulatsioon	,01	,21	-,22	,15	,11
Enesemääratlemine	,24	,07	,05	,15	-,16
Kõikehaaravus	,13	,17	,11	,22	-,09
Heasoovlikkus	,14	,09	,08	,11	-,08
Traditsioon	-,28	,16	,25	-,02	-,05
Konformsus	-,18	,34	,07	,33	,08
Turvalisus	-,06	,31	-,01	,24	-,03
Hingelisus	,03	,02	,15	,01	-,03

Märkus: Rasvases kirjas on näidatud statistiliselt olulised korrelatsioonid ($p < 0,05$).

vanade ning ka meeste ja naiste kohta ei oma ilmselt tõesti palju ühist iseseisva mõtlemisega.

Selleks, et hinnata Eesti tudengite aksioomide hinnanguid ja moodustunud faktorite erinevusi teoorias väljapakutust, tuleks oodata rahvusvahelise uurimuse esimesi publikatsioone. Väärtuste ja sotsiaalsete aksioomide vahel ilmnesid küll mingid seosed, kuid nende üldisuse kohta ei saa samuti enne võrdlusmaterjali tekkimist palju arvata. Kuna väärtuste ja aksioomide vahel näib pidepunkte leiduvat, väärrib see teema kindlasti edasist uurimist.

Kokkuvõte

Praegu on alles käimas ülemaailmne uurimus nende viie dimensiooni üldisuse hindamiseks võimalikult paljudes maades. Dimensioonide põhjal koostatakse kaardid kultuuridest ja tüüpilistest indiviididest nendes kultuurides ning neid kaarte võrreldakse väärtustel põhinevate kultuuriliste kaartidega (Leung jt, 2001). Tulevikus on huvitav näha, kas sotsiaalsel aksioomidel tuginev kaart paljastab kultuurilisi erinevusi, mis pole seotud väärtustega. Igat selles multikultuurilises projektis osalejat on julgustatud lisama väidete nimekirja konkreetsele kultuurile spetsiifilisi veendumusi. Seda on kavas teha ka järgmise uurimuse käigus Eestis, materjali ammutamiseks sobivad hästi näiteks vanasõnad ja kõnekäänud.

Ei saa veel väita, nagu oleks see viiefaktoriline veendumuste mudel täielik. Saksamaal, kus juba lisati nimekirja mitmeid uusi väiteid, ilmes lisaks veel inimestevaheliste suhete dimensioon, kuhu kuulusid väited inimestevahelise harmoonia ja konflikti põhjuste kohta. Globaalne uurimus peakski selgitama, kas selline dimensioon on omane ainult Saksamaale või on see kultuuriülene.

Nagu sissejuhatuses öeldud, on üks sotsiaalsete aksioomide funktsioon suunata käitumist. Seega võiks oodata nende erinevat seondumist sotsiaalse käitumise mitmete vormidega. Näiteks võib küünilisus olla seotud altruistliku ja usaldava käitumisega; hüvitus usinuse eest akadeemilise ja töösooritusega; sotsiaalne paindlikkus karjäärivalikutega; kontroll saatuse üle teatud toimetulekustrateegiate eelistamisega; hingelisus karjäärivalikute ja oma töökspidamise järgi käitumisega (Leung jt, 2001). Edaspidi ongi huvitav vaadata, kuidas võivad sotsiaalsed aksioomid aidata seletada sotsiaalset käitumist, kas iseseisvalt või ka koos teiste psühholoogiliste konstruktidega.

Sotsiaalsed aksioomid peaksid näitama suuremat kultuuridevahelist varieeruvust kui praegu sagedamini kultuurierinevusi kirjeldavad mõisted, nagu näiteks väärtused (Leung ja Bond, 1998). Kui see eeldus osutub tõeseks, peaksid sotsiaalsed aksioomid pakkuma jõulisemat seletust kultuuridevahelistele erinevustele sotsiaalses käitumises.

Kirjandus

- Leung, K.; Bond, M. H. (1998). *Invitation to join a global project on social axioms*. Käsikiri, Chinese University of Hong Kong.
- Leung, K.; Bond, M. H.; de Carrasquel, S. R.; Muñoz, C., Hernández, M.; Murakami, F.; Yamaguchi, S.; Bierbrauer, G.; Singelis, T. M. (2001). Social axioms: The search for universal dimensions of general beliefs about how the world functions. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *In press*.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, 25, 1–65. San Diego, CA: Academic Press.

Lisa 1

Sotsiaalsete aksioomide jagunemine faktoriteks

faktor	laadung	M	
1	,57	4,63	Hea suhe nõuab kompromisse mõlemalt osapoolelt
1	,56	4,24	Inimese käitumine võib olla vastupidine tema tegelikele tunnetele
1	,52	4,02	Vastastikune sallivus võib viia rahuldavate inimsuheteni
1	,51	3,89	Probleemi määratlemise juures on tähtis avatud kriitika
1	,48	3,94	Teiste inimeste uisapäisa jaotamine sotsiaalsetesse gruppidesse viib eelarvamuste ja pingete tekkele
1	,47	3,71	Asjadega paindlikul viisil tegelemine viib edule
1	,45	4,12	Inimkäitumine muutub vastavalt sotsiaalsele kontekstile
1	,44	4,26	Probleemidega tuleb tegeleda konkreetsetest asjaoludest lähtudes
1	,40	4,58	Teadmised on eduks vajalikud
1	,39	4,46	Tõeline partnerlus saab eksisteerida vaid vastastikuse austuse korral
1	,35	4,17	Lähedane suhe on oluline alus tasakaalustatud elule
1	,35	3,84	Võistlus toob kaasa progressi
1	,34	4,63	Inimesed võivad eri puhkudel käituda erineval viisil

faktor	laadung	M	
1	,31	3,71	Võimalike vigade arvessevõtmise tulemusena tekib vähem takistusi
1	-,40	1,91	Probleemi lahendamiseks on tavaliselt ainult üks viis
1	-,33	2,36	Sotsiaalset õiglust saab säilitada siis, kui kõik huvituvad poliitikast
1	-,30	2,57	Ebaõnnestumine on edu algus
2	,57	3,44	Võim ja staatus teevad inimesed ülbeks
2	,55	3,23	Heasüdamlikud inimesed kannavad tavaliselt kaotusi
2	,54	3,67	Võimukad inimesed tavatsevad teisi ära kasutada
2	,50	3,88	Sügavalt armunud inimesed on tavaliselt pimedad
2	,46	3,28	Liiga palju raha rikub inimese iseloomu
2	,44	4,33	Elu ilma armastuseta on üksluine ja tuim
2	,43	3,87	Enamik inimesi ootab pärast teiste abistamist vastutasu
2	,43	2,71	Märkimisväärne saavutus eeldab, et inimene ei hooli selle saavutamiseks vajaminevatest vahenditest
2	,41	3,30	Kunst on kompensatsioon igapäevaelu masenduse eest
2	,40	3,64	Heasüdamlikke inimesi on kerge ninapidi vedada
3	,68	2,25	Universumit valitseb üks ülim olend
3	,67	3,11	Pärast maapealset elu jätkub eksisteerimine teises vormis
3	,55	2,53	Religioossus soodustab head vaimset tervist
3	,53	3,09	Usk religiooni aitab inimesel mõista elu tähendust
3	,45	2,73	Usk religiooni teeb inimestest head kodanikud
3	,42	3,50	Uskudes ülimasse olendisse, tunneb inimene end maailmas turvalisemalt
3	,31	4,38	Maailmas on nähtusi, mida teadus ei suuda seletada
3	,28	3,44	Kui inimene kuulub marginaalsesse gruppi, on enamusgrupi tunnustuse pälvimine raske
3	-,56	2,89	Vaimud või hinged on inimeste väljamõeldis
3	-,43	3,27	Religioon paneb inimesed põgenema reaalsusest
3	-,31	3,24	Religioossus viib mitteteaduslikule mõtlemisele
4	,66	4,00	Kui inimene tõesti üritab, saadab teda edu
4	,59	3,57	Ausus on õnneliku elu eeltingimus
4	,56	4,18	Igale probleemile on lahendus
4	,49	3,81	Kõvasti tööd tegevad inimesed saavutavad lõpuks rohkem
4	,47	4,11	Perekond pakub turvalisust ja kaitset üksilduse vastu
4	,46	3,02	Õiglasel saavad lõpuks võidu kurjade üle
4	,44	3,67	Usklikud inimesed järgivad suurema tõenäosusega moraalinorme

faktor	laadung	M	
4	,43	3,75	Ebaõnnest saab üle jõupingutusega
4	,41	3,63	On olemas teatud viisid, kuidas me saame oma õnnele kaasa aidata ja ebaõnnest hoiduda
4	,41	3,70	Ettevaatlikkus aitab vigadest hoiduda
4	,38	3,37	Harmooniline perekonnaelu viib ametialasele edukusele
4	,38	3,28	Inimene, kes ei oska oma tulevikku planeerida, kukub lõpuks läbi
4	,34	3,21	Head teod hüvitatakse, ja halbade tegude eest karistatakse
4	,33	2,96	Vaikus ja rahulikkus viivad rahulolevale eksisteerimisele
5	,50	2,67	Saatus määrab inimese edu ja ebaõnnestumise
5	,44	3,26	Naised vajavad paremat välimust kui mehed
5	,41	2,13	Noored inimesed on impulsiivsed ja mitteausaldusväärsed
5	,39	1,69	Individuaalne pingutus mõjutab tulemust vähe
5	,38	3,07	Inimesed võivad mitmel moel ennustada, mis juhtub tulevikus
5	,38	2,35	Ühiskondlikest asjadest huvitumine toob kaasa ainult muret sinule endale
5	,37	3,64	Erinevate elustiilide kogemine on viis elu nautida
5	,35	2,93	Põhimõtete järgi tegutsemine hoiab ära vajaduse võtta vastu raskeid otsuseid
5	,34	2,79	Individuaalsed omadused, nagu näiteks välimus ja sünnikuupäev, mõjutavad inimese saatust
5	,32	2,89	Vanad inimesed on tavaliselt põikpäised ja erapoolikud
5	,31	3,26	Alandlikkus on petlik
5	,24	3,13	Karmid seadused võivad panna inimesed kuuletuma
		2,41	Kõik asjad universumis on ette määratud
		3,53	Inimese anded on kaasasündinud
		2,38	Enamikku katastroofidest saab ette ennustada
		2,23	Katastroofis ellujäämisele järgneb hea õnn
		3,53	Praegused kaotused ei ole tingimata halvad inimese kaugema tuleviku jaoks
		2,81	Inimesed käituvad erinevalt, kuigi oma olemuselt nad ei erine
		3,57	Inimese välimus ei peegelda inimese iseloomu

faktor	laadung	M
	3,70	Kui inimene on puhas egoist, on võimatu häid suhteid arendada
	2,74	On raske sõbruneda inimestega, kellel on sinust erinevad arvamused
	4,30	Meeldiv inimestevaheline õhkkond ja heaolutunne viivad paremale sooritusele
	4,51	Kui lähedase suhte kaks osapoolt on teineteise suhtes avatud ja ausad, on see suhe parem ja kestab kauem
	4,03	Inimene ei saavuta palju, kui ta ei pinguta tähtsate asjade nimel elus
	3,78	Tagasihoidlik isik võib jätta inimestele hea mulje
	2,26	Vanad inimesed on ühiskonnale raskeks koormaks
	3,72	Edu saavutamine on kergem, kui inimene oskab otseteid kasutada
	3,25	Mitmed sotsiaalsed institutsioonid ühiskonnas on rikaste suhtes erapoolikud
	2,84	Pärast seda, kui on kindlustatud mugav elu, ei tee inimesed enam kõvasti tööd
	2,94	Tegelikus elus on õnneliku lõpu nägemine haruldane

Märkus: 1 – sotsiaalne paindlikkus
 2 – võimu ja staatusega seotud küünilisus
 3 – hingelisus
 4 – hüvitus usinuse eest
 5 – soo ja vanusega seotud küünilisus

1984). Ka siinses käsitluses võib öelda, et positiivne/negatiivne mõõde on ülesande ja tugev/nõrk suhete orientatsioon organisatsiooni kultuuris.

Indiviidi väärtuste uurimiseks rakendati Rokeachi (1973) metoodikat ja katseisikutel paluti järjestada 18 põhi- ja 18 tugiväärtusest koosnev tähestikulises järjekorras esitatud nimekirj, tähistades 1-ga kõige olulisemaks peetavat, tähtsuselt järgmist 2-ga ja nii edasi kuni kõige ebaolulisem väärtus numbriga 18. Põhiväärtused ehk soovitavad seisundid peegeldavad soove, mida inimesed tahavad saavutada elu jooksul. Need on nagu oodatavaks lõpptulemuseks. Nende hulka kuuluvad *elutarkus, mugav elu, rahvuslik julgeolek* jne (Rokeach, 1973:7). Tugiväärtused ehk abistavad väärtused aitavad kaasa ja võimaldavad valida sobivat käitumisviisi. Tugiväärtused on näiteks *abivalmidus, ausus, loogilisus* ning need näitavad teed, kuidas lõpptulemuseni jõuda. Vastajad pidid otsustama, kuivõrd olulised on neile 36 väärtust.

Uurimuses analüüsitakse, kas ja millised indiviidi väärtused seostuvad organisatsioonikultuuri ülesande ja suhete orientatsiooniga. Teisisõnu, vaatluse alla võetakse organisatsiooni liikmete need väärtused, mis aitavad selgitada, kas ja millised organisatsiooni liikmed on valmis oma organisatsiooni ülesannet ja suhteid toetama.

Uurimuses osalejad

Organisatsioonilise tegevuse laiaulatuslikkuse tõttu võivad kultuuri organisatsioonides mõjutada erinevad tegurid. Sellest tulenevalt on otsustavaks uurimusele kaasata erinevate organisatsioonide esindajad. Uurimus toimus aastatel 1996–2000 ja selles osales 722 inimest 14 Eesti organisatsioonist. Siin saab eristada ettevõtteid kolme tegevusvaldkonnas: kergetööstusettevõtted, näiteks Kreenholmi Valduse ja Sangari töötajad; kaubandusettevõtted, näiteks Baltmani ja Suurtüki Kinga- ja Nahaäri töötajad ning infotehnoloogiaga tegelevad ettevõtted, näiteks MicroLink'i ja Kinex'i töötajad.

Valimisse kuulunud inimeste keskmine vanus oli 36,6 aastat (standardhälve, edaspidi $SD=9,6$ aastat, noorima vanus 18 ja vanimal 63 aastat). Vanuse alusel eristati kolm gruppi — kuni 30-aastased ($n=224$), 30–40-aastased ($n=243$) ja üle 40-aastased ($n=209$), kusjuures

vanuse kohta jättis andmed esitamata 96 vastajat. Sootunnuse alusel võib esile tuua, et osales 234 meest ja 500 naist (38 vastajat ei esitanud selle kohta andmeid). Uurimuses osales 311 töölise ehk tööülesannete vahetut täitjat, 256 spetsialisti ja 141 juhti (64 osalejat ei esitanud andmeid oma positsiooni kohta organisatsioonis). Valimis oli 386 venelast ja 321 eestlast (65 vastaja kohta andmed puuduvad). Uurimuse valim on koostatud nii, et see võimaldaks esile tuua ja võrrelda organisatsioonikultuuri ja väärtusi kahe Eestis eluneva rahvuse — eestlaste ja venelaste vaatepunktist.

Tulemused

Organisatsioonikultuuri ja ka organisatsioonisuhitlemise mõjutamiseks on otstarbekas teada, kuidas sooline, ealine, organisatsioonisisese positsiooni ja rahvusega seotud eripära avaldub organisatsioonikultuuri ja väärtuste vahelistes seostes. Vastajate sotsiaal-demograafilisi tunnuseid kombineerides moodustati grupid, eristades neid nii eestlaste kui venelaste hulgas. Nii on võimalik võrrelda, kuivõrd erinevad või sarnased on mõlema rahvuse esindajate mehed, naised, kuni 30-aastased, 30–40-aastased, üle 40-aastased, töölised, spetsialistid ja juhid oma väärtuste ja organisatsioonikultuuri seoste poolest. Tulemuste tõlgendamisel on vajalik arvesse võtta sedagi, et väärtustel võivad olla samasuunalised ja vastassuunalised seosed organisatsioonikultuuriga. Samasuunaline seos tähendab seda, et need vastajad, kes teatud väärtust tähtsaks pidasid, on organisatsiooni ülesande (PO/NE) või suhete (TU/NÕ) suuremad toetajad. Vastassuunalise seose korral on vastupidine lugu, ehk teatud väärtuse tähtsaks pidajad toetavad hoopis vähemal määral organisatsiooni ülesannet ja (või) suhteid.

Esmalt võetakse vaatluse alla väärtused (põhi- ja tugiväärtused üheaegselt), mis seostuvad organisatsioonikultuuriga eesti ja vene töolistel, spetsialistidel ja juhtidel. See näitab, kas indiviidi väärtused on organisatsioonikultuuri orientatsioonidega seotud. Kõige tugevamalt on uurimuses esitatud väärtused organisatsioonikultuuriga seotud venelastest juhtidel. Ülesannete ja suhete orientatsiooni kõrgelt hinnanud juhid peavad tähtsaks väärtusi *nauding*, *sotsiaalne tunnustus*, *rahu kogu maailmas*. Nende grupis ilmneseid tugevad seosed koguni 19 väärtusega.

Ka eesti tööliste organisatsioonikultuuri orientatsioonidel on tugevad seosed indiviidi väärtustega. Nad toetavad organisatsiooni ülesannet ja suhteid, kui peavad oluliseks *rahvuslikku julgeolekut*, *ausust*, *sallivust*, *julgust* ja väheoluliseks *tõelist sõprust*. Samas vene tööliste osas on indiviidi väärtuste ja organisatsioonikultuuri vahelised seosed kõige nõrgemad. Siiski võib tõdeda, et kõigi positsioonide esindajate gruppides selgusid organisatsioonikultuuriga seotud indiviidi väärtused, mis näitab, et organisatsiooni liikmete väärtused ja organisatsiooni kultuur on tõepoolest omavahel seotud.

Järgnevalt käsitletakse organisatsioonikultuuri mõlema orientatsiooni seoseid väärtustega eraldivõetutena ning koosinevatena suhetes põhiväärtustega ja tugiväärtustega. Nii saab ülevaate sellest, millised väärtused mõjutavad erinevates gruppides nii ülesande kui ka suhete orientatsiooni. Ehkki organisatsioon ja ka organisatsioonikultuur on terviklik, kujunedes nende mõlema koostoimes, on nende orientatsioonide olemus üsna erinev. Joonisel 2 on esitatud tulemused, näitamaks millised on mõlema organisatsioonikultuuri ja väärtuste omavahelised seosed eestlastel ja venelastel.

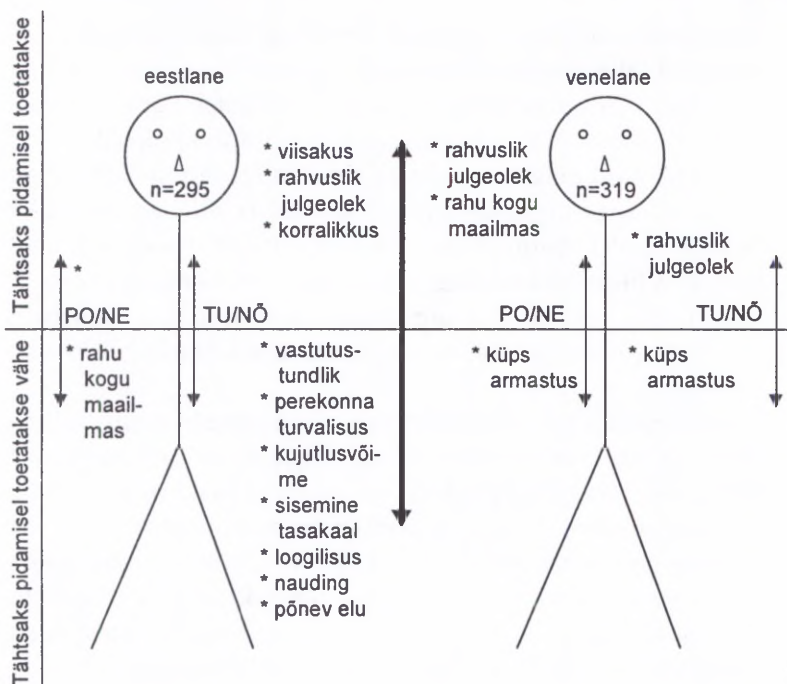
Joonisel esitatud tulemuste põhjal saab teha järgmised järeldused¹:

- Näiliselt organisatsiooniga vähe seotud väärtuse *rahvuslik julgeolek* tähtsaks pidamine mõjutab organisatsioonikultuuri nii eestlaste kui venelaste hulgas. Selle väärtuse tähtsustamine toob esile organisatsiooni suhete ja (või) ülesande toetamise soovi näiteks tööliste ja 30–40-aastaste hulgas, nende rahvusest sõltumata. Üle 40 aasta vanuste grupis pole sel väärtusel organisatsioonikultuuriga olulisi seoseid.

Kui käsitleda organisatsioonikultuuri orientatsioone üheaegselt esinevatena põhiväärtustega seondult, siis tuleb ilmsiks, et kuni 30-aastaste eestlaste ja venelaste hulgas toetavad organisatsiooni need, kes peavad oluliseks *rahvuslikku julgeolekut*. Nendevaheline erinevus seisneb vaid selles, et noored eestlased pidasid väga tähtsaks ka vabadust, kuid venelaste hulgas sellist seost ei selgunud.

---

¹ Joonisel on eestlaste ja venelaste üldised tulemused. Järeldustes viidatakse ka mõlema rahvuse hulgast moodustatud gruppide analüüsimisel leitud seostele.

Joonis 2. Organisatsioonikultuuri orientatsioonide seosed väärtustega. Märkus: PO/NE iseloomustab organisatsioonikultuuri ülesande orientatsiooni. TU/NÕ iseloomustab organisatsioonikultuuri suhete orientatsiooni

- Ilmekalt tuleb välja see, et eestlaste jaoks on organisatsiooni suhete toetamine seotud väärtuse *viisakus* tähtsaks pidamisega. Vaid meesvastajate ja juhtide gruppides pole seda seost. Sellele lisandub väärtuse *korralikkus* olulisus, mis tuleb ka kahes grupis (eesti naised ja 30–40-aastased vastajad) märkimisväärselt esile. Spetsialistide hulgas lisandub *viisakus* kõrgele hindamisele ka väärtuse *vastutustunne* tähtsus. Seega: paljude eestlaste jaoks seostuvad head organisatsioonilised suhted eelkõige viisakuse, korralikkuse ja vastutustundlikkuse olulisusega.
- Väärtusel *rahu kogu maailmas* on erinevat laadi seosed eestlaste ja venelaste hulgas. Venelased, kes seda tähtsaks peavad, toetavad

suuremal määral organisatsiooni ülesannet, samas eestlaste hulgas toetavad selle väärtuse tähtsustajad organisatsiooni ülesannet hoopis vähem. Seega on venelastel ja eestlastel sellel väärtusel organisatsiooni ülesande orientatsiooniga risti vastukäivad seosed.

- Väärtuse *küps armastus* oluliseks pidamine toob venelaste hulgas kaasa selle, et organisatsiooni ülesandest ja suhetest hoolitakse vähem. Sellel väärtusel on rahvusest sõltuvalt täiesti vastandlik mõju. Näiteks spetsialistide hulgas, kus eesti spetsialistide jaoks tingib see suurema tahte organisatsiooni toetada, kuid venelastel madalama orienteerituse nii organisatsiooni suhetele kui ka ülesandele.
- Eesti mehed ja naised erinevad oma orienteerituses organisatsiooni suhetele ja ülesandele selle poolest, kas nad peavad tähtsaks väärtust *põnev elu* või mitte. Meeste hulgas toob see kaasa suurema tahte oma organisatsiooni toetada, kuid naiste ja ka tööliste hulgas soovi toetada organisatsioonilisi suhteid vähem. Üle 40-aastastel eestlastel ja venelastel tingib selle väärtuse oluliseks arvamine esimestel suuremat orienteeritust ülesandele ning venelastel suhetele orienteeritust organisatsioonis. Siin on analoogiat väärtusega *rahu kogu maailmas*, mis mõjutas eestlaste ja venelaste hulgas erinevaid organisatsioonikultuuri orientatsioone.
- Meeste ja naiste väärtuste ja organisatsioonikultuuri seoste mustrid on täiesti erinevad nii ühe rahvusgrupi piires kui ka omavaheliselt. Ülesande orientatsiooniga seondult tuleb eesti meestel märkimisväärselt esile *põnev elu*, kuid vene meestel *julgus* olulisus. Mõlemast rahvusest naiste gruppides on olulisi, kuid nõrgemaid seoseid
- Eestlaste organisatsiooni ülesande toetamise määr sõltub sellest, kui võrd tähtsaks nad peavad *eneseteostust*. Need, kes hindavad seda väärtust, seisavad enam ülesande täitmise eest organisatsioonis. Selle väärtuse olulisus tuleb eriti selgelt esile, kui organisatsioonikultuuri orientatsioone käsitleda üheaegselt esinevatena ning uurida siis seoseid põhiväärtustega. Eesti juhtide grupis selgub, et *eneseteostuse* tähtsaks ja *naudingut* vähetähtsaks pidajad toetavad suurel määral organisatsiooni. Võrdluseks võib öelda, et vene rahvusest juhid, kes toetavad oma organisatsiooni suhteid ja ülesannet, peavad väga

tähtsaks väärtusi *sotsiaalne tunnustus* ja *nauding*. Siin selgub eestlastest ja venelastest juhtide oluline erinevus.

- Üldvalimi, st eestlaste ja venelaste tulemuste ühendamisel selgub, et statistiliselt olulisi seoseid omab suur hulk väärtusi, kuid märkimisväärsed võib neid pidada ainult positiivsuse/negatiivsuse mõõtmega. Väärtuse enesesteostus oluliseks ning *kuulekuse* ja *võrdsuse* vähetähtsaks pidajad toetavad meelsamini organisatsiooni ülesannet.

Arutelu ja järeldused organisatsiooni töö suunamiseks

Inimese väärtused on käitumise standardid, mis näitavad, milliseid käitumisviise peab ta sobivaks ning nende järgimine võimaldab tal endast lugu pidada. Väärtused kujundavad ideaalid, moraali aluspõhja ning loovad motivatsiooni, mis omakorda loovad organisatsioonikultuuri. See asjaolu leidis kinnitust ka käesolevas uurimuses, sest õnnestus leida väärtused, mis seostusid märkimisväärselt organisatsioonikultuuriga. Ilmselt saab neist väärtuste kogumitest otsida ideid mõtestamaks seda, kuidas toimivad Eesti organisatsioonid.

Uurimus näitas, et eestlaste ja venelaste organisatsioonikultuuri ja väärtuste seosed on erinevad ehk teisisõnu, organisatsioonikultuuri ja väärtuste seosed toovad esile erineva keelekasutusega organisatsiooni liikmete eripära. See järeldus erineb R. Nurmi ja R. Üksvärava (1994) väitest, mille nad formuleerisid, kui kõrvutasid Trompernaasi käsitluse alusel Eesti ja Soome organisatsioonide organisatsioonikultuuri ja väärtusi. Nad arvasid, et kultuuri mõiste on liialt laialivalguv ja mitmetähenduslik võrdlemaks erineva kultuuri tagapõhjaga organisatsioone. Siin oli võimalik leida erinevad seoste mustrid.

Käesolevas uurimuses leiti, et spetsialistide ja juhtide hulgas on rahvustunnuse alusel pigem erinevusi kui sarnasusi ja vaid tööliste hulgas puuduvad vastandsuunaliste seostega väärtused. Seega: juhtide ja spetsialistide tegevuspraktika ja motivatsioon võivad olla suuremal määral kultuurispetsiifilised kui tööliste omad. Eeltoodud järeldus juhib tähelepanu sellele, et juhtide ja spetsialistide organisatsioonilises tegevuses etendavad väärtused suuremat rolli. Organisatsioonid peaksid pöörama tähelepanu ning ressursse nende positsioonide esindajate väärtuste tundma õppimisele ja mõjutamisele.

Eripära kinnitavad ka mõned teised käsitlused, mis vaatlevad eestlaste ja venelaste töist tegevust mõjutavaid väärtusi. Ehkki nende kahe nähtuse seostele suunatud uurimusi on vähe, võib teatud paralleele leida üldisemat laadi tööväärtusi puudutavatest käsitlustest. Näiteks rõhutatakse Vene ühiskonna tööväärtuste ülevaates, et passiivsust ja hedonismi võimaldav töökoht oli ideaalse töö iseloomustamisel järjes- tuses teisel, aga aktiivset saavutusvajadust võimaldav alles 12. kohal (Magun, 1998). Isegi juhtide ja spetsialistide hulgas on saavutusvaja- dus üsna vähetähtis. Analoogne suund tuli esile käesoleva uurimuse vene keelt kõnelevate juhtide tulemustes. Võib oletada, et eestlastest ja venelastes juhte motiveerivad erinevad asjaolud — ühed peavad leid- ma sisemise õigustuse oma tegevuseks, teised sõltuvad rohkem välisest tagasisidest. Nagu selgus, on venelastest juhtide hulgas tõesti hedonist- likel aspektidel suurem tähtsus kui eestlastest juhtidel.

Ka 1996. aastal Venemaal avaldatud “Etnopsühholoogia sissejuha- tuses”, kus esitatakse endise Nõukogude Liidu liiduvabariikide rahvas- te iseloomustused, väidetakse vene rahvuse töökäitumise kohta, et nad on küll töökad, kuid vajavad tugevat kontrolli, sest hoolimatus võib segada töösooritust (Krõsko, Sarakujev, 1996:90). Eestlasi kirjeldatakse seal kui sirgjoonelise ja kinnise rahvuse esindajaid, kellele töö on üheks olulisemaks eneseväljendusvormiks ja tööalane sihipärasus teis- tele antava hinnangu kriteeriumiks (Krõsko, Sarakujev, 1996:101). See tendents ilmnes ka käesolevas uurimuses, kus organisatsiooni ülesande toetamist soodustas väärtuse *eneseteostus* oluliseks pidamine. Käesole- vas uurimuses selgunud organisatsiooniliste suhete toetamisega seotud väärtuste (*korralikkus, viisakus*) olulisust toob Pärdi esile, kui käsitleb eestlaste maailmapilti XX sajandil (Pärdi, 2001). Need võrdlused või- maldavad teatud määral tõlgendada käesoleva uurimuse tulemusi, kuid on siiski hüpoteetilist laadi.

Üldise seaduspärasusena selgub, et organisatsiooni toetamise tahe seostub indiviiditasandil traditsiooniliselt heaks soorituseks vajalikuks peetavate väärtustega. Näiteks eneseteostust on nii motivatsiooni- kui väärtuste käsitlustes vaadeldud aktiivsust kujundava tegurina nagu näitavad käesolevad tulemusedki. Seosed kannavad selget sõnumit: kui juhid tahavad palgata töötajaid, kes organisatsiooni toetavad ning keda

selle käekäik huvitab, peaksid nad eelistama inimesi, kes peavad tähtsaks eneseteostust. Ehkki kuulekust oluliseks pidavad töötajad võivad organisatsiooni sisesuhetes meeldivamad olla, ei too selle väärtuse tähtsustamine kaasa organisatsiooni toetamise tahet. Seda seost on eriti oluline arvestada organisatsioonide muutmise ajajärgul, mil suhete ja ülesande mõõde võivad teatud määral vastanduda.

Ühiskonnaga seotud väärtused mõjutavad organisatsioonilist tegevust eestlaste, nooremate organisatsiooni liikmete ja eriti venelaste hulgas. See annab kinnitust, et organisatsioonides leiavad vastukaja üldised suundumused ning organisatsioonid ei saa toimida keskkonnast sõltumatult. Venelaste hulgas lisandub ka globaalne mõõde, sest *rahu kogu maailmas* tähtsustamine tingib organisatsiooni ülesande toetamise, kusjuures see seos ei ilmne üheski tunnuste kombineerimisel saadud grupis, vaid ainult kõigi venelaste tulemuste üheaegsel käsitlemisel. Tegu on üldisemat laadi seosega, mis on teatud määral iseloomulik kõigile, kuid statistiliselt olulise seaduspärasuseni küünib vaid väga paljude inimeste arvamuste analüüsimisel.

Muidugi on siin esitatud tulemuste juures piiranguks, et inimeste väärtused ja nende tegelik käitumine pole üksüheses seoses, olenemata sellest, kui täpselt ja ulatuslikult neid mõõdetakse ja seoseid leitakse. Seetõttu ei anna väärtuste ja organisatsioonikultuuri seoste teadvustamine täpseid juhtnööre selleks, kuidas soovivat organisatsioonikultuuri kujundada. Küll aga peaks need võimaldama ainest üldist laadi seoste analüüsimiseks. Iga organisatsioon on teatud laadi sotsiaaldemograafiliste tunnustega inimeste kogum, mille käitumise tagamaade tunnetamine on organisatsioonide juhtimise ja kujundamise abinõuks.

Kirjandus

- Blake, R.; Adams, A. (1991). *Leadership Dilemma-Grid solutions*. Gulf Publishing Company, Houston.
- Deal, T.; Kennedy, A. (1982). *Corporate Cultures: The Rites and Rituals of Corporate Life*. Reading, MA: Addison-Wesley.

- Fisher, A. B. (1981). *Small Group Decision-Making*. McGraw Hill International Company.
- Hofstede, G. (1997). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. New York: McGraw Hill.
- Kotter, J. P.; Heskett, J. L. (1992). *Corporate Culture and Performance*. New York: The Free Press.
- Krõsko, V. G.; Sarakujev, E. A. (1996). Vedenje v etnopsihologiju. Moskva: *Institut praktičeskoj psihologii* (vene keeles).
- Magun, V. S. (1998). Work values in Russian Society. *Russian Social Science Review*, 39, 20.
- Meglino, Bruce M.; Ravlin, Elizabeth C. (1998). *Individual Values in organizations: Concepts, Controversies, and Resesarch*. *Journal of Management*, 24, 351–390.
- McGrath, J. E. (1984). *Group Interaction and Performance*. New York: Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs.
- Nurmi, R.; Üksvārav, R. (1994). Estonia and Finland: Culture and Management, A Conceptual Presentation. *Publications of the Turku School of Economics and Business Administration*. Series A-9.
- Peters, T.; Waterman, R. (1982). *In Search of Excellence*. New York: Harper and Row.
- Pärdi, H. (2001). Eestlaste maailmapilt XX sajandil. Talupoegliku ajakäsitluse muutumine. *Akadeemia*, 1, 3–28.
- Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press.
- Schein, E. H. (1985). *Organizational Culture and Leadership*. San Francisco: Jossey Bass Publishers.

II. IDENTITEET JA RAHVUSLIKUD HOIAKUD

Eesti ja Euroopa identiteet

MARIKA KIRCH

Identiteedi uuringute taust

Akadeemilise näitlejakoolituse saanute kõrgkooli lõputööks oli eelmisel aastal Eduard Vilde "Tabamata ime" järjekordne uuslavastus. Publik võis tõdeda, et Vilde 1913. aastal kirjutatud näidendi põhiprobleem — Eesti kultuuri saamine euroopaliku kultuuri osaks — kõlas noorte näitlejate poolt vahendatuna erakordselt aktuaalselt. Jälle on Eesti kultuur (ja Eesti riik) pürgimas Euroopasse, jälle kord on vaja tõestada eestluse olemust, samasust, aga ka Eesti kultuuri euroopalikkust.

Teaduslikult on Eesti identiteedi temaatika huvi pakkunud ja uurimisteemaks saanud eriti peale Eesti taasiseseisvumist. Eraldumine N. Liidust tõi kaasa vastuste otsimise küsimustele: kes me olime endises liidus, kui palju oli meis säilinud soome-ugri identiteeti, kui palju baltisaksa kultuuri mõju, kui palju muutusi tõi kaasa nõukogude inimese samasustunde pealesundimine peaaegu poolsajandi jooksul, ja millisesse kitsamasse majandus-, kultuuri ja geopoliitilisse konteksti me nüüd kuulume — kas Ida-Euroopasse, Balti- või Põhjamaade konteksti? Samuti on teadlased otsinud vastuseid küsimusele, kuivõrd

on meie identiteeditunnetus määratletud geneetilise pärandi kaudu, kui palju mõjutanud ajalugu ja keelekontaktid. Kuivõrd on hakanud meie identiteeti mõjutama meie tänane soov olla Euroopa riik.

Etnilis-rahvuslik ja kodakondsus-rahvuslik identiteet

Vajadus uurida rahvusliku ja etnilise identiteedi muutusi tähendab käsitleda identiteeti rahva kollektiivse eneseteadvuse fenomenina. See- ga püüame vaadelda vaid ühe osa kollektiivse identiteedi (*etnilis-kultuuriline meie-identiteet*) kujunemise probleeme, jättes kõrvale paljud teised kollektiivset samasustunnet võimaldavad identiteedid (sooline, religioosne, vanuseline jne).

Kuigi eestlased on üks väikesearvulisemaid rahvusi Euroopa mandriosas ning paljude siinse eluga kursis olevate välismaalaste jaoks on müüdiks saanud, et peaaegu kõik eestlased tunnevad üksteist, tuleks lähtuda siiski Benedict Andersoni avaldatud kontseptsioonist (Anderson, 1983), mille järgi rahvusliku samasustunde aluseks on eelkõige mõtteline kuuluvus- ja samasustunne. Erinevalt suurperest või hõimust on rahvus niivõrd suur sootsium (*community*), mille puhul meie- tunne ei saa tekkida isikliku kogemuse pinnal, kuna pole võimalik isegi nii väikese rahva puhul isiklikult tunda arvestatavat osa sellest inim- hulgast. Tuleks ka vahet teha etnilis-rahvuslikul (*ethnic*) ja koda- kondsus-rahvuslikul (*national*) identiteedil. On välja kujunenud nii, et Eesti kultuurilise identiteedi suhteid Euroopa identiteediga käsitlevad rohkem humanitaarteadlased, sotsiaalteadlaste uurimisala on olnud nii etnilise kui rahva (*nation*) ühise identiteedi muutumise problee- mid.

Eesti identiteet kui osa Lääne tsivilisatsioonist

Identiteedi kui kultuurifenomeni käsitlemisel ei saa ka märkimata jätta rahvusvahelises erialakirjanduses palju kritiseeritud, kuid meil sooja vastuvõttu leidnud Samuel Huntingtoni (Huntington, 1993 ja 1996/1999) kontseptsiooni tsivilisatsioonide piiridest. Eesti kuulub Euroopasse mitte ainult oma geograafilise asukoha, vaid ka ajalooliselt väljakujunenud tsivilisatsioonide piiride järgi, mis mõjutavad tradit- sioone, väärtusi ja üldist mentaliteeti tänapäevalgi vähemalt samavõrra

kui järjest hoogu võttev globaliseerumine. Kuigi paljudele uurijatele on tundunud küsitav Huntingtoni kontseptsiooni see osa, mis käsitleb kokkupõrkeohu suurenemist tsivilisatsioonide vahel tulevikus, on siiski mitmetele eesti uurijatele saanud põhjendatud kontseptuaalseks lähtekohaks see, et piir Lääne tsivilisatsiooni ja Vene ortodoksi tsivilisatsiooni vahel langeb osaliselt kokku Eesti idapiiriga. Seega on Eesti identiteedi aluseks kindlasti osaliselt samad väärtused, mis iseloomustavad Lääne tsivilisatsiooni kultuure. Siia kuuluvad väärtused, mis determineerivad suurel määral sarnase arusaamise inimeste võrdsusest, inimese ja jumala vahekorra, demokraatiast, vanema ja lapse, ülemuse ja alluva, mehe ja naise vahelistest suhetest jms ka tänapäeval. Eesti kultuurilise identiteedi analüüs ja identiteedi kujunemine Euroopa rahvusena seostub eelkõige kultuuriajalooliste uuringutega, mille tähelepanuväärsemaid esindajaid on Oskar Loorits ja Ea Jansen.

Ulsteri ülikooli psühholoogiaprofessor Peter Weinreich on identiteeti kui universaalset kategooriat defineerinud pigem kui järjepidevust erinevate põlvkondade vahel: kes olid meie isad-emad, vanaisad-vanaimad, vaarisad-vaaremad jne ja kes on meie lapsed ning meie lapselapsed. Selline lähenemisviis sobib nii kollektiivse identiteedi kui individuaalse identiteedi kui nähtuse süvaanalüüsiks (Weinreich, 1989). Lähtudes nii P. Weinreichi kui teiste uurijate ideedest, võiks öelda, et identiteedi mõistet tuleks ilmselt käsitleda nii ajalise järjepidevuse alusel kujunenud samasustundena (kes me olime minevikus ja kes me oleme tulevikus) kui ka sarnasuse tunnetamise alusel tekkinud enesemääratlusena — kes kuuluvad laiema meie-mõiste alla.

Identiteedi alused

Etniline identiteet koosneb mitmest seda determineerivast tegurist, mille kombinatsioon on ilmselt ajalooliselt välja kujunenud ning iga rahva jaoks unikaalne. Eestlaste jaoks on etnilise identiteedi tekkimise protsessis määravaks kujunenud kahtlemata eesti keel ja eesti keelele baseeruv kultuur. Keel on üks tegureid, mis võimaldab eestlastele mõnevõrra rohkem kui näiteks ühine usk või traditsioonid ühist eneseteadvust, *meie-tunde* tekkimist ja kollektiivset vastandamist teistele rahvustele. Ühise keeleruumi kaudu levivad ühised arusaamad, mõtte-

viis, mentaliteet, hoiakud, tavad jne. Eesti keele tähtsuse tunnetamisele Eesti identiteedi kujunemisel viitab seegi, et Eestis on olnud alati väga tugevad keeleuurijad ja -teoreetikud ning suhteliselt lühikese ajaloo vältel on läbi viidud mitmeid keelereforme. Eelkõige oma uniikaalse keeleruumi kiiva säilitamise kaudu suudeti seista vastu ka sovjeteerimisele.

Paljud sotsiaalteadlased on eeldanud, et ühtse Euroopa integratsiooni aluseks on Euroopa identiteet (Habermas, 1992; Münch, 1993 ja 1998), kuid samas rõhutanud, et kaasaegne Euroopa ühinemine ei tähenda sugugi rahvuslik-etnilist ja kultuurilist homogeensust vaid ühiseid poliitilisi institutsioone, poliitilist normatiivset integratsiooni.

Euroopa, eriti Euroopa suurriigid on olnud Eesti ajaloo mõjutajad ning eestlaste eneseteadvuse üks jooni on kindlasti see, et tunnetatakse end olevat Euroopa ääreala (Veidemann, 2001), mis identiteedi seisukohast ei ole tähtsusega asjaolu. Ja kahtlemata on eestlaste identiteeti mõjutanud mitte ainult Venemaa kui piirialaks-, vaid ka naabriksolek. Arhitektuuriajaloolased on pidanud oluliseks mainida kahe kultuuri-ruumi kohtumise ilmekat pilti, mis avaneb Narva jõel, kus läänekaldal seisab taanlaste-rootslaste ehitatud õhtumaa arhitektuurile lähedane Narva kindlus ning vastaskaldal domineerib hommikumaale omane Jaanilinna (Ivangorodi) kindlusehitis. Mitte kusagil mujal maailmas ei kohtu Lääne ja Vene ortodoksi tsivilisatsioon nii ilmekalt.

Euroopluse osa Eesti identiteedis

Perifeeria, kuigi ka samaaegselt “nõukogude lääs” oli Eesti ka Nõukogude okupatsiooni viiskümmend aastat. Perifeerial on oma eripärad: siin on õiguskord mõnevõrra lõdvem, teiste regioonide mõjud mõnevõrra tugevamad, on tekkinud rohkem võimalusi rahva enesetunnetuseks, vastandudes keskusega. Vaatamata oma pikale eale ja suhteliselt heale tuntuks, on näiteks Tartu Ülikool siiski olnud Euroopa perifeerias paiknev ülikool. Huvitav on fakt, et seda asjaolu, et Eestis säilis nõukogude aastail omakeelne ülikooliharidus ja teaduskorraldus ning vägagi rahvuslik kultuurielu (eriti humanitaarne osa), ei suutnud teadvustada isegi osa Moskva Etnograafiainstituudi teaduritest, kes aastatel 1965–1991 Eestit uurisid. Eesti (ka Läti ja Leedu) kohta kasutusele

võetud "nõukogude lääs" kui termin andis tunnistust sellest, et Eestis valitsesid teataval määral teise tsivilisatsioonitüübi alusel tekkinud tavad, hoiakud, suhted. See oli kultuuri sügavam kihistus, mis ei allunud kergesti sovjetlik-venelikele mõjudele. Loomulikult ei julgenud keegi sotsioloogidest seda tunnistada, sest tolleaegses paradigmas oli vaja rõhutada ühtse nõukogude rahva tekkimist (mida püüdsid tõestada praegugi Venemaa juhtivad sotsioloogid L. Drobizjeva ja J. Arutjunjan).

Taasiseseisvumise perioodil tekkinud uued võimalused on eestlaste Euroopa identiteedi tunnetamise eriti oluliseks muutnud. Üheksakümnendate algul hakkas eesti rahvas end tunnetama sõltumatu subjektina, kellel on oma koht Euroopas. Rein Ruutsoo on väitnud, et 1990. aastate alguses oli Eesti riik nagu ooteseisundis saamaks *kultuur-rahvusest riigirahvuseks*. Tekkinud uus rahvuslik diskursus koos selles sisalduva poliitilise nõudmisega suveräänsusele, poliitilise sõltumatuse etnilise aluse tunnustamisele ning sellega kaasnevale tegelikule riiklikule omandile ootas teostusvõimalust (Ruutsoo, 1997).

Tuleb rõhutada, et tunnustatud eesti uurijatest, poliitikutest või publitsistidest ei ole keegi tegelikult kahtluse alla seadnud Eesti kultuuri kuulumist läänemaailma. Selline arusaam on toetanud rahva enesetunnetust Euroopa kultuuriruumi kuuluvana. Eesti minevik sisaldab palju sellist, mis on ühine euroopa kultuurile: individualismi ja liberalismi väärtustamine, seadusetähe aktsepteerimine, vabaturu põhimõtted, riigi eraldatus kirikust jm. Euroopa on Eestile olnud avatuse, ratsionaalsuse ja modernsuse sünonüüm. Kuid Euroopa idee on olnud ka etnilise mitmekesisuse ning kommete ja traditsioonide kui väärtuste kandja. Samas on huvitav see, et Eestis on omaks võetud läänelikke väärtusi, kuid on neid ka kahtluse alla seatud, otsides Eesti enda originaalseid identiteedi juuri soome-ugri kultuuriseostest.

Kuna Eesti elanikkond ei ole etniliselt homogeenne (vähemalt kolmandiku Eesti Vabariigi elanikkonnast moodustavad rahvusvähemused), siis ei saa ka rääkida ainult eestlaste identiteedi kujunemisest. Aastatel 1945–1988 nõukogudeaegse intensiivse immigratsiooni toel järjest suurenenud ja eesti keelt piisavalt mitteoskava elanikkonna osa enesemääratlemine on olnud väga keeruline. Tuntud USA politoloog David Laitin¹ on uurinud uue identiteedikategooria, venekeelse elanik-

konna tekkimist ja arengut Eestis (Laitin, 1998). Kuna venekeelse elanikkonna ühtne enesetunnetus tekkis peamiselt keelelisele vastandusele (eesti-vene) baseerudes, siis ei ole selline identiteet ilmselt ajalooliselt väga kestev nähtus ning seoses Eesti avatuse suurenemisega kaotab oma olemuse kiiremini, kui ta tekkiski. Mitte-eestlaste identiteedi muutused seoses Eesti taasühinemisega Euroopa kultuuriruumiga on huvitav, kuid eraldi käsitlemist nõudev teema.

Euroopa identiteedi uuringud

Euroopa identiteedi käsitusmeetodist

Rahva identiteedimuutuste käsitlemisel on kasutatud kõige enam diskursuslikku lähenemist, mis võrdleb tekste ja kontekste, käsitleb ideede ja mõtete arenguid ajaloolises ja kultuurilises plaanis. Sellise käsitluse suurepäraseks näiteks on Prantsuse suursaadiku Eestis A. Bertricaud koostatud kogumik "Eesti identiteet ja iseseisvus" (Bertricaud, 2001).

Empiirilisi uurimusi Eesti ja Euroopa identiteedi kohta on tehtud suhteliselt vähe. Kasutada saame varasemate uuringute andmeid ning 2000. aastal kogutud andmeid Eesti, Vene ja Poola tudengite kohta iseloomustamaks nende Euroopa identiteedi kujunemise omapära. Peter Weinreichi ja tema kolleegide poolt konstrueeritud identiteedi struktuuri analüüsi (ISA) test võimaldab detailselt uurida etnilise ja rahvusliku identiteedi erinevusi ja sarnasusi ning selles protsessis toimunud muutusi. Instrumendi abil saab konstrueerida kümneid skaalasid, kus respondent peab enda asetama erinevate institutsioonide või isikute olukorda ning hindama etteantud bipolaarseid situatsioone, näidates sellega ära oma samasuse või vastanduse hoiakutes (Tuisk, 1994).

---

¹ David Laitin elas aasta (1993/94) Eestis ja uuris vene keelt emakeelena kõnelevaid inimesi Ida-Virumaal.

Identiteedi muutusi ja erisusi saab kaudselt iseloomustada ka mitmesuguste hoiakute mõõtmise kaudu. Näiteks avaliku arvamuse uurinud, mida meil sageli tellitakse, sisaldavad tihti ka laiema konteksti küsimusi. Kaudselt võib väita, et sarnasus hoiakutes viitab sarnastele joontele kujunenud identiteedis. Samas on selge, et ainult hoiakute mõõtmise kaudu saadav tulemus ei saa olla piisav identiteedi kujunemisel ja muutumisel tekkivate probleemide kompleksseks käsitlemiseks, pigem saab olla lisamaterjaliks teiste meetoditega kogutud ning eriti ajaloolis-kultuurilisele käsitlemisele.

Euroopa identiteet — kiiresti tekkiv uus või taastuv vana dimensioon eestlaste enesedefinitsioonis?

Firenzes, Euroopa Ühenduse Ülikooli seinte vahel tehtud uuring näitas, et valdav osa seal õppivatest noortest identifitseeris end eurooplaseks (Wilterdinck, 1993). Uurimusest selgus, et Euroopa ühtsus ei ole seega mitte ainult poliitikute ilukõnede teema, vaid ka tugev samasustunne, mida Euroopa perifeerias elavad noored inimesed tunnetavad.

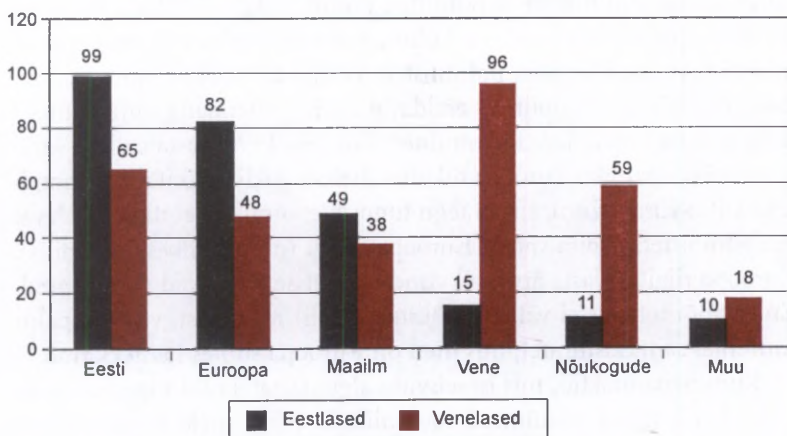
Taasiseseisvumise perioodil on eestlased kiiresti hakanud Euroopa identiteedi tunnetamist tähtsustama. Seoses Eesti iseseisvumisega on Euroopa mõiste Eesti elanikele muutunud geograafilisest mõistest järjest enam kultuurilise ja poliitilise dominandiga mõisteks. Euroopa dimensiooni tähtsus eestlaste kultuurilises eneseidentifikatsioonis on kiiresti taastunud ka tänu poliitilistele ja riigi tasemel astutud sammudele, mis aitasid riigipiiride eraldavat mõju vähendada ning suurendada sarnasus- ja järjepidevustunnet. Kui veel 1990. aastate algul valitses Eesti ja enamiku Euroopa riikide vaheliste isiklike kontaktide loomiseks kutse-viisa režiim, siis praegu tundub enamikule eestlastest olevat endastmõistetav sõita vabalt Euroopas ringi (mõne väikese erandiga). Euroopa riigitegelaste arvukad visiidid Eestisse tunduvad igapäevased. Endastmõistetavus ei väljenda üksnes elulist mugavust, vaid ka palju suuremat samasustunnet, mis meil on Euroopa suhtes taastekkinud.

Kultuurikontaktid, mis iseseisvuse algusaastatel olid väga fragmentaarsed, on nüüd muutunud loomulikuks osaks meie kultuurielust. 1990. aastate algul võeti Läänest tulnud teksti vastu eelkõige kui informatsiooni. Nüüd käsitletakse kultuurisündmusi tihti juba teises dis-

kursuses — Eestis toimunud sündmusi vaadeldakse kui selliseid, mis jäta­vad mingi jälje ka Euroopa kultuurikonteksti. Samuti oleme hakanud nägema Euroopale olulisi sündmusi läbi enda kultuuriprisma (nt Jörg Haideri erakonna ootamatult hea valimistulemus Austrias Eesti ELiga liitumise valguses).

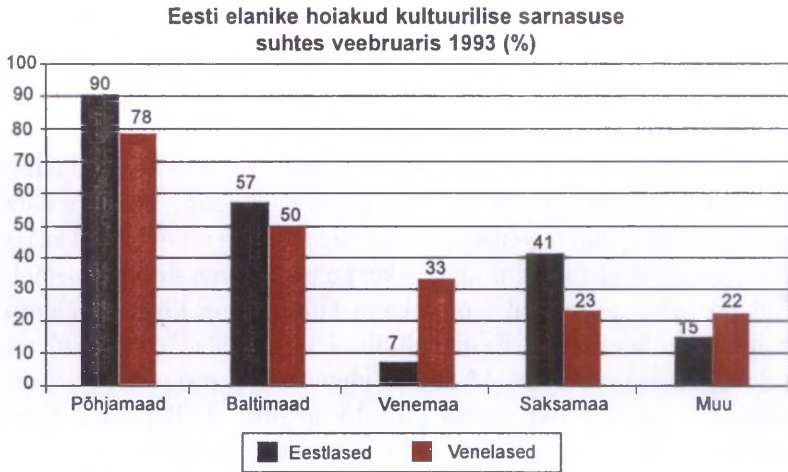
Joonisel 1 toodud sotsioloogilise uuringu andmed Eesti elanike enesemääratlusest erinevate kultuurimõjude kontekstis annab võimaluse väita, et eestlaste enesetunnetus Euroopa kultuuri osana on olnud kas kogu aeg tähelepanuväärselt kõrge või siis taastus iseseisvuse algusaastail väga kiiresti. Valdav osa eestlasi on 1993. aasta algul näinud end Eesti kultuurilise identiteedi kandjana peaaegu samavõrra kui Euroopa identiteedi kandjana. Samal ajal on eestlased tunnetanud end kindlalt Euroopa põhjaregiooni osana. Joonisel 2 toodud andmed näitavad, et eestlaste absoluutne enamus (aga ka valdav enamus venelasi) on pidanud Eesti kultuurile kõige lähedasemaks Põhjamaid, alles seejärel Balti riike (siinses kontekstis Läti-Leedu). Eestlaste jaoks on ajalooliselt oluline olnud ka saksa kultuuri roll, mille mõju on seniajani eestlaste

**Eesti elanike kultuurilise enesemääratluse
põhikomponendid veebruaris 1993 (%)**

Joonis 1. Eesti elanike kultuurilise enesemääratluse põhikomponendid (Kirch, 1993).

Joonis 2. Eesti elanike hoiakud kultuurilise sarnasuse suhtes (Kirch, 1994).

kultuurilises enesemääratluses olulisel kohal. Võib väita, et ka eestlaste jaoks ei ole Euroopa identiteet või kuulumine Põhjamaade hulka lihtsalt poliitiline retoorika, vaid rahva enesetunnetus, teadlik seostamine laiemas kultuuriliselt lähedasema kontekstiga.

Kultuuriline või poliitiline samastumine

Selline sotsioloogiliste intervjuude kaudu saadud empiiriline materjal seostub ühtlasi kultuurilis-ajaloolise analüüsiga. Seega võib väita, et rahva ajuti väljendatud teatav ettevaatlikkus, mis avaldub Euroopa Liiduga liitumise küsimuses, ei väljenda sama hoiakut Euroopa kui kultuuriruumi suhtes, vaid on pigem seotud kahtlustega Euroopa Liidu kui poliitilis-administratiivse ühenduse suhtes.

Poliitiline samastumine Euroopaga jääb aega, mil eesti rahvas hakkas reaalselt tajuma võimalust poliitiliselt taaskuuluda arenenud Euroopa riikide hulka — seega perioodi, kui Eestist sai Euroopa Nõukogu täisliige ning Eesti andis avalduse ELi liikmeks saamiseks. Eesti selline samm oli eriti oluline kogu rahvusliku (*national*) identiteedi seisukohast, sest võimaldas Eestit käsitleda nüüd mitte enam endise N. Liidu vabariigina vaid ELiga liitumist taotleva riigina.

Üldhinnanguna (Ruutsoo, 1998) on Eesti oma Euroopaga taasühinemise võimalust kasutanud edukalt. Eesti poliitiline võimukorraldus, erakondade programmid, riikliku arengu programmid jne on suutnud kümne aasta jooksul saavutada ligilähedaselt sama rütmi, mis on iseloomulik Euroopa Liidu riikide poliitilisele maastikule. Poliitilise integratsiooni tulevast sügavust Euroopa Liiduga saame mõõta selle järgi, kui palju tegelikke muudatusi toob integratsioon veel kaasa Eesti poliitilise elu arengus nii riigi kui kohaliku omavalitsuse tasemel. Riikluse ning euroopaliku õiguskorra kujunemine ning tavaõiguse põhimõtete taastumine Eesti poliitilisel ja juriidilisel maastikul on kahtlemata üks olulisemaid Euroopa identiteedi tugevnemise tegureid kaasaajal. Lennart Meri mainis oma 13. augustil 2001 peetud Eesti iseseisvuse teemalises kõnes, et Eesti iseseisvuse aluseks on olnud "...pikk omavalitsuse traditsioon, pikk õiguslik traditsioon ja pikk kirjasõna traditsioon."

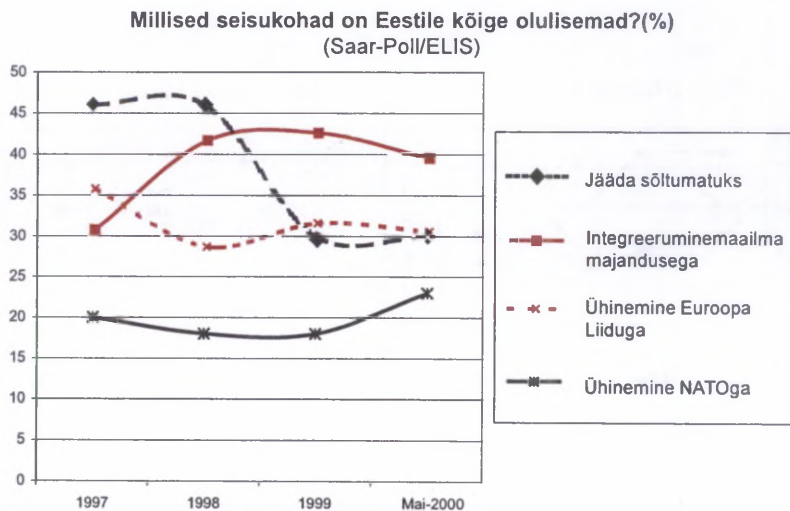
Euroopa identiteet ja julgeolek

Eesti on üle elanud nii euroeufooria kui kahtluseperioodid ning lõppkokkuvõttes järjest enam hakanud tunnetama vajadusi kindlustada julgeolekut tulevikus. Julgeoleku ning stabiilsuse tagamine on eesti elanikele üks olulisemaid väärtusi, mille saavutamise nimel ollakse ilmselt nõus ka tükikest oma suveräänsusest loovutama. Eesti saab oma reaalselt kaitsetahet ja ühtekuuluvust üles näidata vaid integreerudes rahvusvaheliste struktuuridega, peamiselt Euroopa Liidu ja NATOga. Selliste organisatsioonilist laadi sidemete tekkimine on ühise identiteedi kontekstis kahtlemata oluline. Neid arengusuundi iseloomustavad mõningal määral ka avaliku arvamuse küsitluste tulemused.

Eesti välispoliitilist positsiooni käsitletakse tihti mitmes suhtes — ühelt poolt koos teiste Euroopa Liidu riikidega stabiilses nn eurotsoonis, teiselt poolt — väljendades ühishuve koos Euroopa Lääne mere regiooniga teiste väikeriikidega (Soome, Rootsi, Taani). Ilmselt tekib tulevikus ka teatavaid regionaalseid eristumisi Euroopa Liidu sees, kus Eestil on mitu positsiooni. Kui välispoliitiliselt peetakse silmas Eesti kaitset poliitilise või majanduskriisi vastu idas, siis sotsioloogiliselt võib seda interpreteerida kui *meie* kaitset *nende* vastu, mis süvendab Eesti elanike

samasustunnet Euroopa stabiilsuspiirkonnaga. Samas on säilinud veel nostalgilise alatooniga ühtsustunne ka Läti ja Leeduga (sarnased jooned eelmise sajandi ajaloos, ühine saatus Nõukogude Liiduvabariigina).

Joonisel 3 toodud andmed näitavad, et sõltumatu riigi staatuse väärtus on viimastel aastatel Eesti elanike jaoks muutunud mõnevõrra vähemoluliseks, võrreldes näiteks vajaduse tunnetamisega integreeruda maailma üldsesse majandusruumi. Suveräänsuse kui ühe põhiväärtuse hindamise kõrgpunkt oli “laulva revolutsiooni” ajal ja järel, nüüd hakkavad ilmselt domineerima pragmaatilisemad väärtused, sealhulgas ka vajadus integreeruda Euroopa struktuuridega poliitiliselt. Võib oletada, et Eesti identiteedi keskne dimensioon — keelelis-etniline enesemääratlus — võib mõne põlvkonna jooksul taanduda mõnevõrra vähemolulisele kohale ning Euroopa identiteedi üldised väärtuskategooriad tõusta esiplaanile. Ühiskondlike väärtuste kiire muutumine võib kaasa tuua ka kiire muutuse etnilises identiteedis. Näiteks naaberriigis Rootsis oli sotsioloogide arvates võimalik jälgida rootslaste kui riigirahvuse lahustumise ja ümberkujunemise protsessi seoses uute väärtuste esiletõusuga 1960–70. aastatel (Daun, 1992).

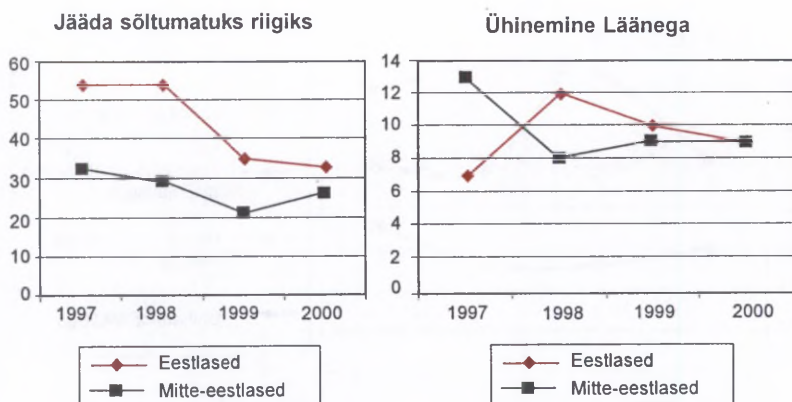
Joonis 3. Hoiakud Eesti riigi põhivalikute suhtes (<http://www.elis.ee>).

Eestlaste ja mitte-eestlaste Euroopa identiteet

Eesti elanike identiteedimuutustest Euroopa suunal rääkides peaks siiski käsitlema eestlasi ja mitte-eestlasi (viimaste hulgas inimesi, keda ühendab ühine vene keele kasutus) eraldi. Venelaste ja teiste venekeelsesesse kultuuriruumi integreerunud muulaste samasustunne Euroopaga baseerub aga suurel määral üldisel hoiakul integreeruda Läände, ületada rahvuslik-etnilise piiratusega kaasnevad teatud piirid.

Kuna eesti keelt halvasti kõnelevatele keskealistele muulastele on olnud kultuuriline integreerumine Eesti ühiskonda suhteliselt raske (lisaks töökoha leidmise probleemid, mis tulenevad samuti nõrgast keeleoskusest), siis on nad arusaadavalt huvitatud rohkem kui eestlased kiirest integreerumisest ka Euroopa Liiduga, mis võiks tulevikus avardada nende isiklikke läbilöögi võimalusi.

Joonisel 4 ja 5 toodud andmed näitavad samuti, et nii mõneski aspektis ja üldhoiakute tasemel on eestlaste ja mitte-eestlaste hoiakud hakanud lähenema. See ei ole küll piisav alus väita, et ühinemine Euroopa struktuuridega võib kaasa tuua ka kiirema Eesti-sisese eestlaste ja mitte-eestlaste integratsiooni, kuid aluse hüpoteesi püstitamiseks võiksid sellised andmed anda. Noorte hulgas muutub ilmselt

Joonis 4, 5. Eestlaste ja mitte-eestlaste hoiakud, 1997–2000
(<http://www.elis.ee>).

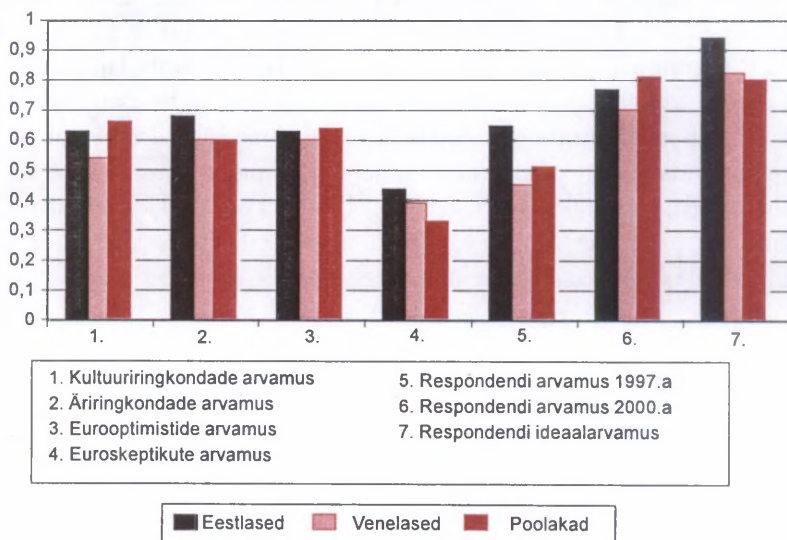

olulisemaks rahvuslik-riiklik (*national*) identiteet ning etniline ja keeleline identiteet taandub veidi rohkem tagaplaanile.

Eesti ja Poola üliõpilaste arvamus Euroopa Liidust

Identiteedi struktuuranalüüsi testiga 2000. aastal läbi viidud kahe riigi tudengite uuring näitas, et nii Eesti (nii eesti- kui venekeelsed) kui Poola tudengite hinnang mõjudele, mis kaasnevad Euroopa Liiduga liitumisega on üsnagi sarnane. Joonisel 6 toodud andmed näitavad võrdlust vastaja ideaalpildi ja oletatavate teiste subjektide hinnangute vahel. Kõigi tudengite praegune arvamus Euroopa Liiduga liitumise mõjudest sarnaneb kõige rohkem ideaalpildile, mis ei tähenda liitumise idealiseerimist, vaid seda, et tudeng arvab enda hinnangu olevat kõige adekvaatsema ja kõige selgemini Euroopa Liidu olemust peegeldavama.

ELiga liitumise mõjude hinnang üliõpilaste poolt
erinevate arvamusgruppide ja ideaalse pildiga võrdluses /2000. a/
/Identifikatsiooni indeks/

Joonis 6. ELiga liitumisega kaasnevate mõjude hinnang (Kirch et al, 2001).

Uurimisandmete töötlemisel saadud teiste indeksite alusel võib väita, et Poola tudengid vastandavad on arvamuse maksimaalselt euro-skeptikute arvamusele, mida teevad ka Eesti tudengid, kuid Eesti tudengite hulgas on hoiakud oluliselt lahknevad olenevalt konkreetsest kõrgkoolist ja selles valitsevatest meeleoludest. Üldhinnangu alusel on aga üliõpilaskonna hinnangud järjest enam riikide vahel sarnastumas. Ei etniline ega riiklik päritolu määra noore intelligentsipõlvkonna suhtumisi enam sedavõrd, kui seda teevad üldisemad hoiakud ja väärtused, mis levivad üle keele- ja riigipiiride.

Kokkuvõte

Euroopa identiteet on eestlaste kultuurilises enesemääratluses oluline, vaatamata sellele, et poliitiline olukord eraldas eestlased Euroopa riikide hulgast ligi pooleks sajandiks. Eurooplaseks olemine on oluline ka vaatamata sellele, kas Eesti hakkab kuuluma tulevikus Euroopa Liitu või mitte. Kahtlemata on aga ELi liikmeksolek selle ühtsustunde suurenemisel ja hoiakute muutumisel üheks kiirendavaks teguriks.

Praegune aeg on Eesti jaoks huvitav — läbi on põimunud nii endise Euroopa identiteedi taastumise kui uute väärtuste ja hoiakute tekki-mise protsess. Ka Euroopa Liidu liikmeks saanuna jääb siin veel pikaks ajaks võimalusi nn perifeeria identiteedi säilimiseks, mis ei tähenda ainult seda, et asutakse keskusest kaugel, vaid et ollakse ka kahe tsivili-satsiooni piiril. Samal ajal võime väita, et Eesti ei ole veel kunagi Euroopale nii lähedal olnud kui praegu.

Kirjandus

- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities*. London: Verso.
- Daun, A. (1992). Pathology of Nationhood. Example: Sweden. *Innovation in the Social Sciences Research* (Democracy, Ethnicity and Europe). 4, 107–118.
- Bertrica, A. (toim.) (2001). *Eesti identiteet ja iseseisvus*. Tallinn: Avita.

- Habermas, J. (1992). Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe. *Praxis International*, 12, 1–19.
- Huntington, S. P. (1993). The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs*, 71, 23–40.
- Huntington, S. P. (1996/1999) *Tsivilisatsioonide kokkupõrge ja maailmakorra ümberkujunemine*. Tallinn: Fontes.
- Kirch, M., Kirch, A. (1995). Ethnic relations: Estonians and Non-Estonians. *Nationalities Papers (Special Topic Issue: Visions and Policies: Estonia Path to Independence and Beyond, 1987–1993)*, 23, 43–59.
- Kirch, A., Rull, E., Tuisk, T. (2001). Group identity dynamics of Estonian and Polish students in the EU integration process. *Trames* 5/4, 321–335.
- Laitin, D. D. (1998). *Identity in Formation. The Russian-Speaking Populations in the Near Abroad*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Münch, R. (1993). *Das Projekt Europa: zwischen Nationalstaat, regionale Autonomie und Weltgesellschaft*. Frankfurt/Main: Suhrkamp (Suhrkamp-Taschenbuch, Wissenschaft, 1103).
- Münch, R. (1998). *Globale Dynamik, lokale Lebenswelten: der schwierige Weg in die Weltgesellschaft*. Frankfurt/Main: Suhrkamp (Suhrkamp-Taschenbuch, Wissenschaft, 1342).
- Ruutsoo, R. (1997). The Estonians: Identity of the Small Nation in Past and Present. *Antropological Journal on European Cultures. Special Issue. Mare Balticum. Societies in Transition*, 6.
- Ruutsoo, R. (1998). Eesti rahvusriik, kodanikuühiskond ja eurointegratsioon. Raamatus R. Ruutsoo, A. Kirch (toim ja koost.) *Eesti Euroopa Liidu lävepakul*, 38–45. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Ruutsoo, R. (1999). Eesti riik ja ühiskond 21. sajandi künnisel. Raamatus *Eesti Inimarengu Aruanne 1999*, 14–16. Tallinn: Prisma Print.
- Tuisk, T. (1994). Methodological Aspects of Research. In M. Kirch, D. D. Laitin (Eds.) *Changing Identities in Estonia. Sociological Facts and Commentaries*, 25–30. Tallinn: Estonian Science Foundation.
- Veidemann, R. (2001). *Kusagil Euroopas*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Weinreich, P. (1989). Variations in Ethnic Identity: Identity Structure Analysis. In Karmela Liebkind (Ed.) *New Identities in Europe. Immigrant Ancestry and the Ethnic Identity of Youth*, 50–73. Gower: Hants.
- Wilterdink N. (1993). *An Examination of European and National Identity–Archives Europeennes de Sociologie. Tome XXXIV*, 1, 8–10.

Ajakirjanduses loodud eestlustunne

MARI KALKUN

Sissejuhatus

Palju tsiteeritud rahvusluse uurija Benedict Andersoni sõnul oli ajakirjandusel väga oluline osa erinevate inimeste vahel rahvustunde arendamisel. Ajakirjandus kujundas inimeste mõtlemisse ettekujutuse ühtekuulumisest: “Me teame, et konkreetseid hommikusi või õhtuseid väljaandeid loetakse üldiselt nende ja nende tundide vahel, vaid sellel päeval, mitte teisel. Selle massitseremoonia tähtsus on paradoksaalne. See esitatakse vaikselt privaatsuses, ajukoopas. Samas on iga suhtleja väga teadlik, et tseremooniat, mida ta esitab, korratakse samaaegselt tuhandete (või miljonite) teiste poolt, kelle eksisteerimises on ta kindel, kuid kelle identiteedist ei ole tal kõige väiksematki teadmist” (Anderson, 1991:35).

Andersoni väidet kinnitab ka näiteks eesti rahvus, mille tekkele andis olulise toukejõu 1857. aastal ilmuma hakanud *Perno Postimees*. Järgides Andersoni rahvusluse tekke mudelit, milles keskne koht on trükiajakirjanduse levikul, võib Eesti kohta väita, et just regulaarselt ilmuma hakanud *Perno Postimees* aitas kujundada uut aja- ja ruumitaju Eesti- ja Liivimaa maarahva seas.

Väide ajakirjanduse varjatud mõjust rahvuse tekkimisele tugineb ühele sügavamale sotsioloogilisele oletusele. Oletusele, et ühiskonnas toimivad varjatud protsessid, mis aitavad sellel ühiskonnal säilida. Bernhard Gieseni ning Shmuel Noah Eisenstadti (1995:73) väitel püsib “kollektiivne identiteet, nagu ka religioon elujõulisena vaid seetõttu, et protsessid, mis teda toetavad, on varjatud”. Sotsioloogia ülesanne on nende sõnul varjatud protsessid “lahti harutada”. Sarnaselt Andersonile arvab ka Giesen, et ajakirjandusel on oluline roll rahvusliku tunde kirjeldamisel, säilitamisel ja loomisel (1996). Andersoni ja Gieseni ideedest lähtudes uurisime, kas ja kuidas on loodud eestlastele ajakirjanduse abil tunne, et nad on eestlased.

Rahvusluse olemus ja tasandid

Rahvuse kui nähtuse uurimise võib väga üldiselt asetada kahele tasandile: sügavamale — kultuuritasandile ning pindmisele — poliitilisele ehk avalikkusetasandile (vt joonis 1). Sügavamal, kultuuritasandil eristatakse omakorda erinevaid kultuuritüüpe. Rahvuste kui nähtuse uurimise ning nendest mõtlemise puhul on väga levinud jaotus kaheks rahvusluse vormiks/tüübiks: etniliseks rahvusluseks ning poliitiliseks rahvusluseks (nt Kohn, 1944; Brubaker, 1992 jt, vt ka Marika Kirchi artikkel käesolevas kogumikus). Selline lähenemine on domineerinud teaduskirjanduses viimasel 50 aastal. Bernhard Giesen (1999) pakub välja teistsuguse lähenemise.

Sügavamat tasandit, rahvusluse vorme või kultuurikoode, on otsestest keeruline mõõta. Lihtsam on aga mõõta rahvuslikku nähtust avaliku konstruktsiooni tasandi kaudu. Sellel tasandil võib eristada viit erinevat mõõdet, mis kõik annavad oma osa rahvustunde tekkimisel: primordiaalne, traditsiooniline, kultuuriline, poliitiline ning ajaloo-dimensioon (vt joon 1). Avaliku konstruktsiooni tasandit puudutavad dimensioonid on tuletanud erinevad teoreetikud, kes on pakkunud olulised rahvusliku identiteedi kujundajad.

Kultuuritasand on üldisem ja püsivam, määrab rahvusliku identiteedi tootmise raamid. Gieseni järgi on sellel tasandil kolm kollektiivse identiteedi koodi: primordiaalne, traditsiooniline, universalistlik (Giesen, 1999).

Rahvused eristuvad omavahel seetõttu, et neid kujundavad koodid (või vorm/tüüp) on erinevad.

Kohni ja Brubakeri järgi on eristatavad kaks rahvusluse vormi: poliitiline ja kultuuriline (Kohn, 1944; Brubaker, 1992).

Avaliku konstruktsiooni tasand on lokaalsem, muutuvam, see sõltub poliitilisest situatsioonist.

Rahvusliku identiteedi tootmise viis **dimensiooni avalikul tasandil** on: primordiaalne, traditsiooniline, kultuuriline, poliitiline ja ajaloo-dimensioon (Giesen, Kohni, Brubakeri jt põhjal).

Joonis 1. Kaks tasandit rahvuste kui nähtuse uurimisel.

Kultuuritasand ning avaliku konstruktsiooni tasand on ühe nähtuse kaks poolt, kuid otseseid ja lihtsaid seoseid nende vahele tõmmata on keeruline. Ühelt poolt mõjutab iga rahvuse olemus kultuuritasandil seda, mida avalikult konstrueeritakse, teisalt võivad muutused avalikus konstruktsioonis mõjutada lõpptulemusena ka süvatasandit.

Ajakirjandus infoallikana

Ajakirjandus on erinevatest infoallikatest üks väheseid, mis pakub ühtlase tasemel informatsiooni pika aja jooksul. See tähendab, et uurijatel on võimalik vaadelda rahvustunde kirjeldamist, kinnitamist ja loomist pika aja jooksul. Loomulikult on ajakirjandusel infoallikana ka puudusi: käesoleva uurimuse puhul on olulisim see, et ajakirjanduses esitatakse vaid väiteid avaliku diskussiooni kaudu, me ei saa teada, mida inimesed ajalehe ilmumise ajal tegelikult mõtlesid. Meedia sisu uurimine ei anna kindlasti vastust küsimusele, missugune on rahvusidentiteet. Meediateksti analüüsi põhjal on aga võimalik väita, missugused olid avalikus diskursuses enam ning missugused vähem esitatud väited.

Uurimusest lähemalt

Vaadates uurimuse teoreetilist alust, saab ajakirjanduse kaudu uurida vaid avaliku konstruktsiooni tasandit. Ajalehtede puhul otsiti välja kindlate reeglite järgi artiklid, mille sisus olevad väited kodeeriti. Kodeerimise aluseks olid viis avaliku konstruktsiooni tasandit puudutavat dimensiooni (poliitiline, primordiaalne, kultuuriline, traditsiooniline, ajaloodimensioon). Vaadati, kas seda dimensiooni artiklis esines ning kui esines, kas see oli siis positiivselt või negatiivselt esitatud. Eesti ajakirjanduses vaatlesime viie dimensiooni esinemist, mitteesinemist ning koosesinemist 50 aasta jooksul — aastatel 1945–1995. Et hinnata, kas Eesti ajakirjanduses loodi eestlustunnet tugevalt või pigem nõrgalt, võrdlesime Eestit kuue maaga. Eesti (416 artiklit), Soome (557 artiklit), Ida-Saksamaa (211 artiklit), Lääne-Saksamaa (363 artiklit), Austria (473 artiklit) ja Šveitsiga (401 artiklit). Kokku analüüsiti 2421 artiklit.

Poliitilise, kultuurilise, traditsioonilise, primordiaalse või ajaloodimensiooni erinevate koosluste vaatlemiseks rakendasime Eestis seni vähekasutatud analüüsimetodit, mille nimeks on varjatud klassi analüüs (*Latent Class Analysis ehk LCA*).

Nõukogude Eesti ajakirjanduses ei vaadeldud väiteid, mis räägivad abstraktselt Nõukogude Liidust. Selle eelduseks oli, et eesti lugeja ajalehte lugedes üldiselt Nõukogude Liidu ülistamisele erilist tähelepanu ei pööranud.

Tulemused

Ajakirjandus peegeldab poliitiliselt korrektset vaadet

Tulemusi vaadates ilmnes esimesena, et primordiaalset dimensiooni esines ajalehtede artiklites väga harva. Väga harva on öeldud ajalehtedes, et inimese geneetilise päritolu järgi saab otsustada, millisesse rahvusesse keegi kuulub. Ajalehtedes ei ole ka teisest rahvusest/rassist inimeste alandamist. Harva mainitakse ka seda, et rahvust ei näita mitte geneetiline päritolu, vaid miski muu (näiteks keel). Ühegi maa ajakirjanduses ei olnud selliseid väiteid rohkem kui 6%. Väga harv primordiaalse dimensiooni esinemine on seletatav sellega, et Teise maailmasõja järgne ajakirjandus allus tugevale poliitilisele diskursusele. Pärast fašistlikke kuritegusid oli poliitiliselt ebakorrektna võtta teemaks geneetiline päritolu või veresugulus (*Blut und Boden*).

Saadud tulemus näitab eelkõige seda, et uuritud maade ajakirjandus allub tugevalt üldistele poliitilistele normidele. Sellega seoses tekib küsimus: missugusel määral peegeldavad erinevad meediad (ajakirjandus, kirjandus, internet jt) kogu ühiskonda? See, et primordiaalseid väiteid esineb ajakirjanduses väga harva, näitab, et ajakirjandus esitab eelkõige poliitiliselt korrektset ja soovitatavat diskursust. Seetõttu võib oletada, et ajakirjanduse analüüsi tulemusena saame vaid ühe vaate ühiskonnale. Hoopis teistsuguse pildi, mis täiendab ajakirjanduse vaadet, annavad inimeste omavahelised vestlused, kolmanda lähtepunkti internetiportaaliid ning neljanda näiteks raamatutes kirjutatu.

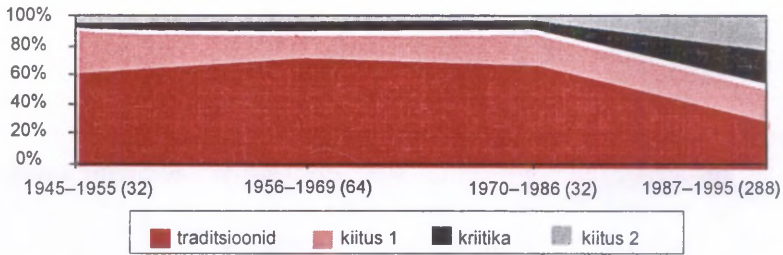
Eesti ajakirjanduses loodi ka nõukogude ajal pidevalt eestlust

Teiseks ilmneb see, et Eesti ajakirjandusele on väga iseloomulik pidevalt toota rahvuslikku identiteeti. Artikleid, milles mõõdetavaid dimensioone (kui primordiaalset dimensiooni ei oota, siis: poliitiline, traditsiooniline, kultuuriline, ajalooline) ei esinenud, oli Eesti ajakirjanduses väga vähe. Näiteks Soome ajakirjanduses oli selliseid artikleid $\frac{3}{4}$ ning Šveitsi ajakirjanduses veidi alla poolte (vt joonis 2–4). Siinjuures ilmnes veel tendents, et rahvuslikku identiteeti toodeti pigem vahetult pärast Teist maailmasõda kui 1990. aastatel.

Miks mõnel maal toodetakse pidevalt rahvuslikku identiteeti ning mõnel teisel maal mitte? Võib oletada, et kui maa on poliitiliselt stabiilne või tõusuteel nii sise- ja välispoliitiliselt, majanduslikult kui sotsiaalselt, kohtab rahvusliku identiteedi tootmist ajakirjanduses harva. Olemasolevat situatsiooni ei ole vaja õigustada ega enesekindlust tõsta. Rahvuslikku identiteeti hakatakse tootma siis, kui maa ei ole mõnes mainitud aspektis stabiilne või on märgata langustendentsi — siis on vaja kinnitust, et saame endiselt hästi hakkama.

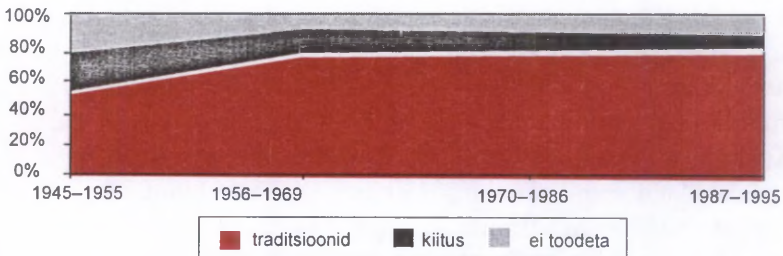
Miks ja kuidas loodi ka nõukogude ajal pidevalt eestlust? Nõukogude aja tegutsemismalliks oli “Sisult sotsialistlik, vormilt rahvuslik!”. Sotsialistlikku sisu pidi pidevalt õigustama, sotsialistlik sisu ehk nõukogude kord, Nõukogude riik ja armee tuli panna aga rahvuslikku vormi. Poliitiliselt korrektseks vormiks oli ainuke rahvuslik vorm, mis eestlastel pakkuda — rahvuslikust ärkamisajast pärit “rahvuslus” — rahvariided, rahvalaulud, laulupidu. Eestlastele see vorm sobis. Ka Ameerika sotsioloog Rogers Brubaker (1996) jõudis oma uurimustes järeldusele, et rahvuslus oli nõukogude ajal institutsionaliseeritud, tehtud ametlikuks. Kuidas nägi loosung “vormilt rahvuslik, sisult sotsialistlik” välja ajalehtedes? Ühes ja samas ajaleheartiklis räägiti nii nõukogude võimust, sotsialistlikust korrast kui eesti rahvakommetest ja näiteks laulupeost. Samasugused olid ka fotod — sirpi ja vasarat kõrgel hoidvad rahvariideis noored. Võib oletada, et eestlase silma jäi eelkõige rahvuslikkust kajastav osa artiklist.

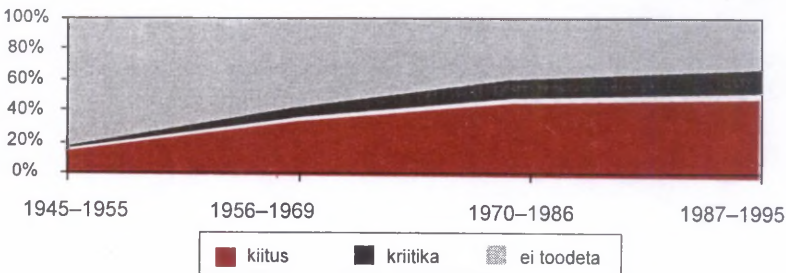

Märkus: Kiitus 1 — ühe artikli raames kirjutatakse positiivselt nii riigi poliitilise stseemist kui kultuurist, mainitakse traditsioone, samas distantseerutakse ajaloost, väites, et nüüd oleme teistsugused kui varem. Kiitus 2 — neile artiklitele on erinevate valdkondade (poliitika, kultuur, traditsioonid) positiivse käsitlese kõrval iseloomulik mure rahva ühtsustunde puudumise pärast ning positiivse seose leidmine ajaloost, eriti Eesti Vabariigist 20. sajandi I poolel.

Joonis 2. Stiilid Nõukogude Eesti ja Eesti Vabariigi ajakirjanduses 1945–1995.

Joonis 3. Stiilid Soome ajakirjanduses 1945–1995.

Joonis 4. Stiilid Šveitsi ajakirjanduses 1945–1995.

Ajakirjanduses loodud Eesti ja eestlased on traditsioonilised

Kolmas oluline tulemus: Nõukogude Eesti ja Eesti Vabariigi ajakirjandusele on väga iseloomulikud artiklid, milles räägitakse vaid rahvast koos hoidvatest faktoritest: meie traditsioonidest (nt jaanipäev, laulu- ja tantsupeod, vanad tavad), eesti keelest, Eesti maast jmt. Sellise sisuga artikleid oli eriti Nõukogude Eesti ajakirjanduses väga sageli, erinevatele tähtpäevadele pühendatud artiklitest enam kui iga teine. Kuidas nii? Kui jätta kõrvale Nõukogude Liidu ülistamine nõukogude ajal ilmunud artiklites, siis Eestist ja eestlastest kirjutati tegelikult vaid kindla teema piires: räägiti eestlaste tavadest ja traditsioonidest rahvusromantilises vaimus. Eestlastele selline lähenemisviis sobis: see kinnitas meie rahvustunnet just õigel moel. Loomulikult oleksime tahtnud enam kuulda ka Eesti Vabariigist ja õigest ajalookäsitlusest, kuid traditsioonide mainimine ajakirjanduses suutis vähemalt teatud määral me soove täita. Kui Nõukogude Liit hakkas lagunema, oli hulk teemasid, millega seoses tekkis negatiivne seos, ning teisalt hulk positiivse seosega teemasid. Negatiivsed olid eestlaste jaoks Nõukogude riik, nõukogude kord, mõtteviis ja traditsioonid. Positiivsed olid eesti rahva jaoks Eesti riik ja ajalugu (millest varem ei võinud rääkida) ning traditsioonid ja kultuur (teemad, mis olid nõukogude ajal ja ajakirjanduses lubatud). Kui saabus võimalus, hakkasime rääkima-kirjutama ka Eesti riigist ja ajaloost, kuid kõige paremini oskasime tegelikult kirjutada Eesti ja eestlaste traditsioonidest ning meie poolt loodavast kultuurist. Ja seda “tänu” nõukogude ajale.

Kas enesest kirjutamine vaid traditsioonidele toetudes on omane ka teiste maade ajakirjandusele? Üldiselt ei ole: artikleid, milles mainitakse vaid traditsioone, ei esinenud ei Saksamaa Liitvabariigi, Saksamaa Demokraatliku Vabariigi, Šveitsi ega Austria ajakirjanduses. Kuid täpselt samasuguseid artikleid, milles mainiti vaid rahvast koos hoidvaid faktoreid, esines Soome ajakirjanduses (keskmiselt iga kaheksas artikkel) — tulemus, mis kinnitab ühtsust eestlaste ja soomlaste rahvustunnetuses ning samas erinevusi mitmete teiste rahvuste enesetunnetusest.

Eesti ajakirjandus on Eesti ja eestlaste suhtes kriitiline

Oleme harjunud sellega, et ajakirjandus on kriitiline. Uurimuse neljanda tulemusena ilmneb aga, et mitte iga maa ajakirjandus ei ole kriitiline. Teiste vaadeldud maade ajakirjanduste taustal on Eesti ajakirjandus isegi väga kriitiline nii Eesti riigi, rahva, traditsioonide kui ajaloo suhtes. Väga vähe kriitikat esineb seevastu Ida-Saksamaa ajakirjanduses: on ootuspärane, et nõukogude ajal ei olnud kriitika riigi osas lubatud, ootuspärane ei olnud aga tulemus, et kriitilisus ei tõuse Ida-Saksa ajakirjanduses ka pärast Berliini müüri langemist 1989. aastal.

On kujunenud arvamus, et soomlased on väga enesekriitilised. Soome ajakirjanduses on aga kriitikat veidi vähem kui Lääne-Saksa, Austria ja Šveitsi ajakirjanduses. Siinjuures on mitu huvitavat asjaolu: Soome ajakirjanduses on ka kiitvaid väiteid vähe (meenutuseks — $\frac{3}{4}$ artiklist ei tooda rahvustunnet), mis viitab tegelikult tasakaalustatud diskussioonile Soome ajakirjanduses. Ebaproportsionaalselt sageli kiidetakse aga teiste maade ajalehtedes. Samas on täheldatav tugev tendents kriitika osakaalu suurenemisele 1980–1990. aastatel nii Šveitsi, Austria kui Lääne-Saksamaa ajakirjanduses (Eesti ajakirjanduse puhul loomulikult ka). Mis seletaks seda suundumust? Vastus võib seisneda muutustes, mis raputasid kogu Euroopat. Näiteks külma sõja algus, kestus ja lõpp, aga ka üldise poliitilise õhkakonna ning ajakirjandusliku traditsiooni muutumine kramplikust “oma poolt” kiitvast diskursusest avatumaks ja kriitilisemaks.

Saadud tulemus näitab ühelt poolt, et ajakirjanduse kaudu on võimalik jälgida suuri ühiskondlikke muutusi, teisalt aga kinnitab veelkord asjaolu, et ajakirjandus allub üldistele poliitilistele normidele.

Kokkuvõte

Eesti identiteet on pidevas muutumises

Uurimuse tulemustena nägime, et eestikeelne ajakirjandus loob pidevalt võimalust tunda, et me oleme eestlased. Mitme teise maa ajakirjandus ei ole sedavõrd aktiivne rahvusteadvuse kirjeldaja, kinnitaja ja looja. Eesti ajakirjandust võib teisalt pidada ka kõige avatumaks: erine-

vatest valdkondadest (poliitika, traditsioonid, ajalugu, kultuur) räägitakse palju, sealjuures nii positiivseid kui negatiivseid hinnanguid andes.

Mida võiks tähendada see, kui aktiivselt mainitakse rahvusele olulisi faktoreid? Nõukogude ajal tähendas see tõenäoliselt aktiivset püüdu tõestada enestele, et rahvusel on veel hing sees. Nõukogude süsteemi lagunemise ning taasiseseisvumise ajal ühelt poolt enestele, teiselt poolt juba tervele maailmale vajadust kinnitada, et eesti rahvus on elujõuline. Arvestades seda, et rahvuslikke traditsioone kasutati pidevalt nõukogude ajal, pole imestada, et rahvuse peamiseks vahendiks said samuti traditsioonid: laulupeod, rahvariided, keel ja maa. Traditsioonide dimensiooni kõrvale ilmus üha tugevamalt ka teisi: rahvuslik poliitika, mitmepalgeline ajalugu.

Miks suhtuti kõigesse poolehoiu kõrval ka tugeva kriitikaga? Püüdes kõrvale jätta eestlaste loomuse, võib oletada, et Eesti ja eestlaste jaoks “ei ole selge”, millesse suhtuda kiituse ja millesse kriitikaga. Ajakirjandus ei ole loksunud paika üldistes poliitilistes normides. Seetõttu kohtamegi erinevatel teemadel sageli nii poolt- kui vastuargumente. Eelkõige näitab saadud tulemus ajakirjanduse avatust ühiskonnale.

Asjaolu, et rahvuslikku identiteeti pidevalt toodetakse, tuues nii kiitvaid kui kriitilisi väiteid, viitab ka rahvuse kui terviku nooruslikule “ebakindlusele”, pidevale vajadusele ennast tõestada. Kui eeldada, et rahvuslikul tunnetusel on erinevad etapid — kujunemine, stabiilsus, muutuste aeg — on eesti rahvusel kindlasti praegu muutuste aeg.

Nii nagu 1990. aastate alguses avanev maailm tõi diskussiooni rahvuste teemal uued argumendid ning päästis valla vanad, toob Euroopa Liiduga liitumine ning Eestit üha enam puudutav globaliseerumine endaga kaasa uusi teemasid ja argumente. Võib oletada, et vaikset küpsuse ja stabiilsuse perioodi Eesti ajalehtede külgedel oodata ei ole.

Kirjandus

- Anderson, B. (1991[1983]). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Brubaker, R. (1992). *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Brubaker, R. (1996). *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eisenstadt, S. N., Giesen, B. (1995). The Construction of Collective Identity, *European Journal of Sociology*, 36, 72–102.
- Giesen, B. (Hrsg.) (1996 [1991]). *Nationale und Kulturelle Identität. Studien zur Entwicklung des Kollektiven Bewusstseins in der Neuzeit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Giesen, B. (1999). *Kollektive Identität. Intellektuellen und die Nation 2*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Kohn, H. (1944). *The idea of nationalism, a study in its origins and background*. New York: The MacMillan Company.

Eestlaste ja soomlaste stereotüüpide muutused 1990. aastatel

KAIRI VEERE

Sissejuhatus

Soomlaste ja eestlaste omavaheline suhtlemine on aasta-aastalt tihenenud ning teineteise paremaks mõistmiseks on kindlasti oluline naaber-rahvast tundma õppida. Artikli teemaks on soomlaste ja eestlaste stereotüüpide võrdlus 1990. aastatel ning uue aastatuhande alguses. Lähemalt on uuritud arvamusi enda ning naaberrahva kohta tänapäeval, mil Soome on juba ELi liige ning Eesti sennapoole suundumas. Nii-samuti nagu Eesti ja Soome ajaloos on palju ühisjooni, ollakse ka praegu sarnases situatsioonis, püüdes leida võimalusi, kuidas sobitada kokku rahvuslikku identiteeti ja euroopalikkust. Soomlaste nägemus Soomest ning eestlaste nägemus Eestist erinevad teineteisest ning uuemad uurimused on näidanud, et suhtumised on aastate jooksul üsna palju muutunud.

Mainitud uurimuse ainestik on kogutud 2000. aasta jaanuaris ning veebruaris nii Tallinnas kui ka Helsingis. Uurimus tugines samadele põhimõtetele nagu 1991. ja 1995/96. a Jaakko Lehtoneni poolt läbi viidud uurimused. Lehtoneni poolt saadud tulemusi olen ka võrrelnud oma andmetega.

Identiteedi määratlusi

Rahvuslik identiteet ei tähenda üksnes seda, et inimene on rahvuselt eestlane või soomlane. Sellel on kognitiivne ning emotsionaalne tähendus, mille sisu võib erinevate indiviidide puhul paljuski erineda (Lehtonen, 1998).

Identiteet laiemas tähenduses on indiviidi (teadlik, sageli ka alateadlik) püüe samastuda teise indiviidi või rühmaga. Rahvuslik identiteet on niisiis indiviidi samastumine keeleliselt, kultuuriliselt ning etniliselt

samasse rahvusse kuuluvate isikute/isikute grupiga. Erinevus eelmisega seisneb vaid selles, et rahvusliku identiteedi kujundamine, rahvustunde äratamine ning rahvuslike sümbolite loomine on teadlik ning eesmärgipärane tegevus (terminitest täpsemalt Korpinen, 1989). Uuri- ja Kalev Katuse arvates on rahvuslik identiteet väga ühemõtteline — eestlus (või soomlus) on midagi, mis on ainulaadne vaid Eestile (või vastavalt Soomele), ja see “miski” eristab meid teistest rahvustest (Katus, 1997).

Stereotüübid

Inimestel on sageli üldistatud arvamus indiviidist ja rahvusest laiemalt. Kui näiteks inimene on täpne, siis arvatakse, et ta on ka usin ning hoolas (Rusanen, 1998). Need oletused võivad puudutada konkreetset inimest või rahvust. Indiviididel on ettekujutus sellest, mis on üldiselt omane näiteks saklastele, prantslastele jne. Neid üldistusi nimetatakse stereotüüpideks. Stereotüübid peavad osaliselt paika, osaliselt jäävad vaid ettekujutuse tasemele (Rusanen, 1998). Stereotüüpideks nimetatakse niisiis iseloomulike omaduste kogumeid, mida omistatakse ühiskondlikele või rahvuslikele rühmadele (Pajupuu, 1995). Stereotüüpidest peegelduvad mingi ühiskonna teadmised ja sotsiaalsed kogemused. Neid teadmisi ei saa mitte ainult oma kogemustest, vaid suuresti suhtlemise kaudu. Kui kogemus on stereotüübiga vastuolus, siis käsitleb inimene oma kogemust sageli erandina. Seega on stereotüübid suhteliselt püsivad (lähemalt Pajupuu, 1995). Oluline on ka teada, et mida vähem teisest rahvusest teatakse, seda enam tuginetakse mingitele väljakujunenud stereotüüpidele.

Stereotüübid ja suhtluskäitumine

See, millistena me end näeme või milliseks peame oma vestluskaaslast, mõjutab olulisel määral meie suhtlemist. Kui meie kujutus endast on negatiivne, siis oleme ka vastuvõtlikumad negatiivsele välisele infole, sh kriitikale. Enesehinnangu tõstmiseks võrreldakse oma kultuuri teistega. Selleks, et olla edukas kultuuridevahelises suhtlemises, peaks andma vestlusele või käitumisele samu tähendusi, nagu teeb seda teine osapool. Et kultuuridevahelises suhtlemises võib iga lausungit tõlgen-

dada mitmeti, on eriti oluline suuta näha asju teise osapoole vaatekohast, vastasel juhul on vääritimõistmised üsna tõenäolised. Kultuuridevahelises suhtlemises omal maal kehtivad n-ö suhtlemisreeglid kahjuks alati ei toimi (Salo-Lee, 1996). Teise osapoole mõistmiseks on viimase kultuuritausta tundmine seega hädavajalik. Heaks näiteks on siinkohal eestlaste ja soomlaste erinev vestlusstiil. Eestlasele on nimelt harjumatu, et soomlaste kõnepausid on pea kaks korda oodatust pikemad ning seda teadmata haarab eestlane kõne pausi ajal vestlusvooru kiiresti enda kätte tagasi, lõpetamaks tekkinud "piinlikku" vaikust. Analoogete näiteid võib tuua ridamisi (lähemalt Lehtonen, 1994b).

Eesti ja Soome kultuurisituatsioon on eriline. Keelte lingvistiline sarnasus loob illusiooni, et sarnane on ka eestlaste ja soomlaste kommunikatsioonikäitumine. Ent sarnasusi ei tuleks otsida mitte niivõrd keelest kui kultuurist, ja kultuurisidemed on Eestil ja Soomel olnud erinevad, mis kajastub ka kahe rahva erinevas mõttemaailmas.

Inimestel on ettekujutus naaberrahvast, ning samuti ka oletus, millisena naaberriiği rahvas end arvab nägevat. Eestlastel on arvamus sellest, mis on omane Eesti kultuurile ning selle esindajatele, aga ka oletus sellest, mida soomlased ning välismaalased üldisemalt eestlastest arvavad. Neil on ka oma arvamus Soomest ning soomlastest, aga ka oletus sellest, millised on soomlased enda arvates (Lehtonen, 1998).

Uurimused soomlaste ja eestlaste rahvuskäsitlustest 1990. aastatel

Uurimustes osalejad

Andmed soomlaste ja eestlaste rahvuskäsitluste kohta pärinevad kolmest Soome-Eesti uurimusest, kus püüti välja selgitada mõlema rahva arvamusi enda ning naabermaade kohta. Neist esimene küsitlus viidi läbi 1991. aastal. Vastajaid (õppejõude, tudengeid ning uurijaid) kogunes ühtekokku 320. Uurimuse teine pool selgitas välja, milline on Soome ja Eesti kooliõpilaste nägemus kummastki maast.

Teine uurimus viidi läbi aastatel 1992–1993, mil Soome-Eesti ühine uurimisgrupp (dotsent Eira Korpinen ja professor Jaakko Lehtonen

Jyväskylä ülikoolist ning vanemteadur Hans Hansen Tallinna Pedagoogikaülikoolist) kogus andmeid umbes 15-aastaste koolilaste nägemuse kohta iseendast ning teiste maade rahvustest ja kultuurist (Lehtonen, 1998).

Eesti ja Soome rahvusliku identiteedi uurimiseks korraldasin aastal 2000 küsitluse nii Soome kui Eesti ülikoolides. Eesmärgiks oli võrrelda tulemusi varasemate andmetega saamaks teada, kuidas on arvamused rahvustest aastate jooksul muutunud. Ühtekokku vastas ankeedile 54 õppejõudu ning tudengit, peamiselt naisterahvad. Eeldades, et kõrgharidusega inimesed on teiste rahvuste suhtes tolerantsemad, võivad ka tulemused võrreldes eelmainitud uurimustega olla veidi positiivsemad.

Soomlaste ja eestlaste vastastikused stereotüübid 1991. aastal

Soomlaste nägemus Soomest ning eestlaste nägemus Eestist on erinevad. Jyväskylä ülikooli professor Jaakko Lehtonen ja Tallinna Eesti Keele Instituudi vanemteadur Hille Pajupuu on teemat 1991. aasta uurimuses käsitlenud ning sellest selgus, et soomlane nägi endas ülekaalukalt negatiivseid jooni (skaalal -10 — $+10$ olid soomlased enda arvates -7), eestlased jällegi rõhutasid oma positiivseid jooni ($+8$) (Kiin, 1997). Soomlaste Soome-pildist ning eestlaste Eesti-pildist saab ülevaate tabelitest 1 ja 2.

Soomlaste oletused eestlaste Soome-pildi kohta olid tegelikkusest märgatavalt optimistlikumad — soomlased arvasid, et eestlased annavad neile maksimumpunktid kõigist positiivsetest omadustest ($+10$). Hoolimata oma positiivsest Eesti-pildist, arvasid eestlased seevastu, et soomlaste nägemus neist on pigem negatiivne.

Ainus viga nende tabelite puhul on see, et osaliselt jääb selgusetuks, millised omadused on uurijate arvates positiivsed, millised negatiivsed.

Samast uurimusest selgusid ka eestlaste ning soomlaste erinevad suhtumised rootslastesse ja venelastesse: kui soomlased oletasid, et rootslaste nägemus neist on väga negatiivne (-8) ja venelaste nägemus vastupidiselt väga positiivne ($+7$), siis eestlased uskusid, et soomlased (-6) ja venelased (-8) ei hinda neid üldse, aga rootslased lausa armastavad ($+8$). Milliseks on olukord tänapäeval muutunud, on näha uematest uurimustest ning siinkirjutaja kogutud andmetest.

Tabel 1. Millisena nägid soomlased end aastal 1991 (Lehtonen, 1993).

Enda arvates oleme	Oletame, et rootslased peavad meid	Oletame, et venelased peavad meid	Oletame, et eestlased peavad meid
usinad	lollideks	rikasteks	rikasteks
kadedad	usinadteks	vaikseteks	sõbralikeks
ujedad	alkohoolikuteks	usinateks	usinateks
ausad	tagasihoidlikeks	alkohoolikuteks	abivõtteks
eelarvamustega	aeglasteks	läänekateks	modernseteks
jäigad	agressiivseteks	sõbralikeks	uhketeks
sitked	vaesteks	uhketeks	vabadeks
jäärapäised	lihtsateks	ebaviisakateks	küüalislahketeks
isekad	ujedateks	modernseteks	harituteks
endaga rahul- olevad	sitketeks	ausateks	rahulolevateks
= -7	= -8	= +8	= +10

Märkus: Number koos märgiga kümne sõna all näitab, mitu omadust on uurija tõlgendanud negatiivseks, mitu positiivseks.

Tabel 2. Millisena nägid eestlased end aastal 1991 (Lehtonen, 1993).

Enda arvates oleme	Oletame, et venelased peavad meid	Oletame, et soomlased peavad meid	Oletame, et rootslased peavad meid
usinad	usinateks	usinateks	usinateks
suletud	suletuteks	rahaahneteks	küüalislahketeks
külmad	korralikeks	vaesteks	suletuteks
tagasihoidlikud	salakavalateks	tunglevateks	sõbralikeks
sitked	kohmakateks	saamatuteks	heasüdamlikeks
kohusetundlikud	iseteadlikeks	sõbralikeks	vaesteks
tasakaalukad	masendunuteks	tagasihoidlikeks	tugevateks
ettevõtlikud	tundetuteks	laiskadeks	tõsisteks
järjekindlad	šovinistideks	lollideks	edasipürgivateks
rahulikud	järeleandmatuteks	viisakateks	küümadeks
= +8	= -8	= -6	= +8

Märkus: Number koos märgiga kümne sõna all näitab mitu omadust on uurija tõlgendanud negatiivseks, mitu positiivseks.

Uuri ja Jaakko Lehtonen on arvamusel, et erinevuse taga on see, et eestlased võrdlevad end Ida ning soomlased Läänega (Lehtonen, 1993b). See ei ole aga kindlasti ainus põhjendus. Uuri ja Hille Pajupuu näiteks ei lepi nii ühese seletusega. Tema arvates on erinev enese nägemine pigem seotud kahe rahva erineva ajaloolise taustaga (lähemalt Pajupuu, 1994).

Soomlaste ja eestlaste ettekujutustes naaberrahvastest on palju sarnast (vt tabelid 3 ja 4). Kui soomlane kirjeldab rootslast, on kümne sagedasema omadussõna hulgas üheksa negatiivset. Eestlaste venelaste-iseloomustuses on kümne tavalisema sõna hulgas kaheksa selgelt negatiivsed.

Eestlaste positiivne nägemus endast on tõenäoliselt sündinud võrdluses Idaga. Kuigi venelased (nagu ka sakslased) on Eestis võimutsenud, ei pea eestlased (vastupidiselt soomlastele, kes arvavad, et rootslased end paremateks peavad) venelasi siiski enda suhtes üleolevateks (Lehtonen, 1993).

Eestlaste nägemus Soomest on uuri ja Lehtoneni arvates arenemas murettekitavas suunas. Eestit külastav lärmakas soomlaste hulk on muutnud ning kinnitanud negatiivset ettekujutust kogu Soomest ning soomlastest (Lehtonen, 1993).

Eesti, Soome ja Rootsi kooliõpilaste arvamusküsitlus aastatel 1992–1993

Soome kooliõpilastele oli omane üsna negatiivne pilt naaberrahvastest. Kõige negatiivsemad olid Soome õpilaste arvamused Venemaast ning Rootsist (Lehtonen, 1998). Vastajate arvates on rootslased homod, lollid, uhked ja ebaõiglased. Eestlasi puudutavatest vastustest olid samuti ülekaalus negatiivsed vastused (60%). Sagedamini esinevatest sõnadest oli loetletud: vaene, kummaline, loll; ning positiivsetest: ettevõtlik, sugulasrahas, tore. Soomlaste nägemus sellest, millisena soomlane ennast näeb, oli peaaegu sarnane nägemusega Eesti kohta: negatiivsed arvamused olid ülekaalus (57%) (Lehtonen, 1998).

Noorte arvamused on ilmselt kriitilisemad kui täiskasvanutel, mis oli ka näha Helsingi linna andmekeskuse poolt 1998. aasta juunis avaldatud Helsingi ja Tallinna noorte arvamusi käsitlevas uurimuses

Tabel 3. Millisena soomlased nägid naabermaade inimesi aastal 1991 (Lehtonen, 1993).

Rootslased on soomlaste arvates	Venelased on soomlaste arvates	Eestlased on soomlaste arvates
uhked	laisad	sõbralikud
isekad	temperamentsed	isamaalised
laisad	sõbralikud	külalislahked
pinnapealsed	vilkad	rõhutud
lärmakad	vaesed	musikaalsed
mugavad	enesekindlad	vaesed
homod	kultuurrahvas	usinad
ebasõbralikud	jutukad	laisad
äkkvihaga	tundlikud	rikkad
p(10. puudub)	usinad	vilkad
= -9	= +5	= +8

Tabel 4. Millisena nägid eestlased naaberrahvaid aastal 1991 (Lehtonen, 1993).

Soomlased on eestlaste arvates	Rootslased on eestlaste arvates	Venelased on eestlaste arvates
usinad	külmad	lärmakad
aeglasted	uhked	tunglevad
uhked	usinad	lamedad
sõbralikud	kokkuhoidlikud	agressiivsed
aeglasted	abivalmid	leplikud
leplikud	rõõmsad	usklikud
korralikud	täpsed	emotsionaalsed
kohusetundlikud	sõbralikud	kollektiivsed
lõbusad	külalislahked	pealiskaudsed
vähenoõdlikud	avatud	kurvameelsed
= +8	= +8	= -8

(Saar, Haikonen, 1998). Soome kooliõpilaste arvamus eestlastest oli järgmine: ebaausad, harimatud, rahulikud, sõbralikud, suletud. Eestlaste silmis olid soomlased jällegi lärmakad, avatud, sõbralikud ning maitsetult riietuvad (Saar, Haikonen, 1998).

Soomlaste oletused selle kohta, mida naabrid neist arvavad, olid järgnevad: soomlased oletasid, et kõige negatiivsemalt suhtuvad neisse rootslased. Soomlased arvasid, et eestlased suhtuvad neisse peamiselt positiivselt ning peavad neid rikasteks, abivalmideks, toredateks, tarkadeks, sõbralikeks ning eestlastele eeskuju andvateks (Lehtonen, 1998). Kui võtta arvesse, et nimetatud uurimus on tehtud 1990. aastate alguses, ehk siis ajal, kui igal eestlasel oli oma, kõigiti abistav "kodusoomlane", on tulemused üsna mõistetavad. Soomlaste viha rootslaste suhtes on põhjustatud ajaloost, mil rootslased pidasid end harituks ning eeskuju andvaks isandrahvaks. Soomlaste arvamus endast oli aastatel 1992–1993 veel negatiivne, mida näitavad peale kooliõpilaste seas läbiviidud uurimuste ka Lehtoneni samateemalised täiskasvanuid puudutavad uuringud. Põhjendust, miks suhtuvad soomlased iseendasse negatiivselt, on püütud leida madalast enesehinnangust, mida omakorda on selgitatud mh kiire urbaniseerumisprotsessiga. On leitud ka sügavamale ulatuvaid põhjendusi. Üks neist seostub soomlaste ajaloolise taustaga: nii Vene kui ka Rootsi võimu all olles tundis rahvas end kõrvalejäävana ja ebakindlana, mis on põhjustanud palju eelarvamusi ka oma rahvuse suhtes (Tiittula, 1993).

Rahvuslikud hoiakud aastatuhande vahetusel

Eesti ja Soome rahvusliku identiteedi uurimiseks korraldasin aastal 2000 küsitluse nii Soome kui ka Eesti ülikoolides. Eesmärgiks oli võrrelda tulemusi saamaks teada, kuidas on arvamused rahvustest aastate jooksul muutunud.

Soomlaste küsitlusest selgus, et nende arvamus endast on arenenud positiivses suunas. Enam ei saa öelda, et see oleks väga negatiivne, nagu oli näha 1991. aastal korraldatud uurimuses. Millest selline positiivne areng tuleneb, on raske öelda. Põhjuseid on kindlasti palju. Osalt on see tingitud ehk sellest, et Soomet on mitmel korral tunnustatud ELi maana, mis omakorda lisab rahvale enesekindlust.

Tabel 5. Soomlaste ja eestlaste rahvuslikud hoiakud tänapäeval.

Eestlased peavad end	198 vastusest	+88	-110
Eestlaste arvates soomlased on	137 vastusest	+63	-74
Eestlaste arvates venelased on	126 vastusest	+53	-73
Eestlaste arvates rootslased on	112 vastusest	+86	-26
Eestlased oletasid, et soomlased peavad neid	112 vastusest	+53	-59
Soomlased peavad end	224 vastusest	+142	-82
Soomlaste arvates eestlased on	55 vastusest	+36	-19
Soomlaste arvates rootslased on	54 vastusest	+18	-36
Soomlased oletasid, et rootslased peavad neid	48 vastusest	+8	-40
Soomlased oletasid rootslasi pidavat end	53 vastusest	+53(!)	-
Soomlased oletasid, et eestlased peavad neid	56 vastusest	+12	-44

Aastaid tagasi arvasid soomlased, et nad meeldivad eestlastele (ning seda kinnitas ka 1991. aastal tehtud uurimus). Olukord on aga muutunud. 2000. aasta uurimuses vastati küsimusele “Millisena eestlased näevad soomlasi” 44 juhul 56st negatiivselt. Sagedasemad omadussõnad olid: joodik, ülemeelik, halvasti käituv, odava viina järel jooksev turist jne.

Suhtumine rootslastesse ei ole eriti muutunud. Endiselt arvatakse, et rootslaste nägemus soomlastest on negatiivne (48 omadussõnast 40 oli negatiivseid).

Ümber sai lükatud ka väide, nagu arvaks eestlased endast väga hästi. 198 vastusest osutus negatiivseks 110 ning positiivseks 88. Aastal 1991 olid kümnest omadussõnast kaheksa, ning aastatel 1995–1996 seitse positiivsed. Võib väita, et eestlaste arvamus endast on järsult negatiivsemaks muutunud. Tekib küsimus, miks? Ilmselt ei leia sellele aga ühemõttelist vastust.

Kui veel Saar-Polli 1999. aasta uurimuses väideti, et eestlaste suhtumine soomlastesse on paremuse poole läinud, ei või seda väita uusima

uurimuse põhjal, kus 137 vastusest negatiivseid oli 74 ning positiivseid 63. 1991. aasta uurimuses oli vastav tulemus kümnest vastusest üheksa positiivset. Ei maksa aga unustada, et juba aastatel 1995–1996 oli vastav tulemus vastupidine — üheksa negatiivset vastust kümnest.

Eestlased oletavad, et soomlaste nägemuses neist on nii positiivseid kui negatiivseid jooni enam-vähem võrdselt: 112 vastusest negatiivseid oli 59 ja positiivseid 53. Aastal 1991 olid kümnest adjektiivist kuus negatiivsed, 1990. aastate keskpaigas saadud tulemused olid enam-vähem samasugused — viis positiivset vastust kümnest.

Nagu eespool mainitud, on eestlastel positiivne arvamus rootslastest. Kas see sõltub meie ajaloolisest mälust (eestlastele tähendas rootsi aeg ennekõike positiivset arengut nii kultuuris kui ka ühiskondlikus elus) või millestki muust, positiivne suhtumine on säilinud — 112 vastusest positiivseid oli 86 ja negatiivseid vaid 26.

Uurimustes osalejatest on nii mõnigi tunnistanud, et ei vastanud küsimustele päris ausalt. Sellegipoolest on alust arvata, et mingi tõetera neist küsitlustest siiski saadakse ning selge on ka see, et arvamused ei ole väga selgelt ühtsed. Kohati esineb isegi vasturääkivusi.

Soome-pilt Eestis aastal 1999 ja Eesti-pilt Soomes aastal 2000

Saar-Polli uurimuse kohaselt on eestlastel Eesti ja Soome vahelise naabersuhte kohta väga positiivne arvamus. Peaaegu üheksa eestlast kümnest pidas Eesti ja Soome vahelist naabersuhet eriti heaks, heaks või rahuldavaks.

Soomlased olid eelnimetatud uurimuses eestlaste arvates lärmakad lõbutsejad, eestlased ise aga kombekad ning korralikud. Selle uurimuse põhjal tundub eestlaste mina-pilt üsna positiivsena, vastupidiselt eelkirjeldatud uurimusele, mis viidi läbi Eesti ja Soome ülikoolides. Kokkuvõtvalt võib öelda, et erinevused kahe rahvuse vahel pole eestlaste arvates väga märgatavad ning et isamaalisus ja rahvuslik uhkus sobiksid mõlemat rahvast iseloomustavateks adjektiivideks.

Tuglase Seltsi värskest uurimusest tuli välja ka soomlaste arvamus eestlastest. Saadud tulemused kalduvad tugevalt positiivsesse suunda. Paljud vastajad iseloomustasid eestlasi endasarnastena, sagedasemad omadussõnad, mida kasutati, olid: tore, lõbus, sõbralik (*Viron kuva*

Suomessa, 2000). Eestlaste kohta oli arvamus positiivne, mida ei saa aga öelda Eesti ühiskonda iseloomustavate sõnade kohta.

Eestis läbiviidud uurimus näitas, et Soome imago Eestis on siiski üsna positiivne (vastupidiselt 2000. aastal tehtud uurimuse tulemustele). Siiski tõdeti, et paljude suhtumine Soomesse on muutunud kriitilisemaks.

Nii Tuglase Seltsi kui ka 2000. aasta uurimus andsid üheselt mõistetava sõnumi — Soomes valitseb Eestit soosiv õhkkond ning optimistlikult usutakse Eesti arengusse.

Kokkuvõte

Uurimuse eesmärk oli võrrelda soomlaste ja eestlaste rahvuslikke stereotüüpe ja vaadelda nende arengut 1990. aastatel. Meil on palju sarnaseid ja ühendavaid jooni: mõlemad maad on olnud pikka aega võõra võimu all, siiski oleme mõlemad suutnud säilitada oma keele, kultuuri, tavad. Sarnasuste kõrval võiks välja tuua muidugi ka rea erinevusi.

Maailm muutub väga kiiresti, samuti stereotüübid. Soomlaste käsitlus endast on muutunud paremaks, aastatega on aga halvenenud eestlaste arvamus endast kui rahvusest. Põhjuseid on teadagi raske leida. Mõlemad rahvused arvavad teineteist hästi tundvat, kuid nagu selgub, ei ole teadmised sageli piisavad.

Lõpuks võib aga tõdeda, et soomlastel ja eestlastel on palju ühiseid jooni ning üht ja ainsat vastust küsimusele “mida me teineteisest arvame” ei leidu. Meid ühendab muuhulgas keelesugulus, sarnane kultuur ning ühiskond, kus elame, ühised juured, euroopalikkus ning põhjamaisuus. Siiski ei maksa alahinnata küsimust, mida me teineteisest arvame, vaid seda tuleks pidevalt uurida, et oleks lihtsam teineteist mõista. Mida enam üksteisest teatakse, seda kergemini õnnestub ka kultuuridevaheline suhtlemine. Oluline on püüda näha asju ka teise osapoole vaatekohast, sest igal maal kehtivad omad reeglid, mida tihti kiputakse valesti tõlgendama.

Kirjandus

- Katus, K. (1997). Eesti ja eestlus rahvastikuteadlase pilguga. H. Kulu; K. Metsis; T. Tammaru (toim.) *Eestlane olla... Eesti keele ja kultuuri perspektiivid*, 71–93. Tartu: Tartu Ülikool.
- Kiin, S. (1997). Soome-pilt Eestis ja Eesti-pilt Soomes. H. Kulu; K. Metsis; T. Tammaru (toim.) *Eestlane olla... Eesti keele ja kultuuri perspektiivid*, 94–101. Tartu: Tartu Ülikool.
- Korpinen, E. (1989). Minäkäsitys kasvatuksellisena käsitteenä ja koulun merkitys sen kehittämisessä. *Suomen kasvatustieteellinen aikakauskirja kasvatus* 20, 193–200.
- Lehtonen, J. (1993a). Suomalaisuus, Suomi-kuva ja kansainvälistymisen haasteet. J. Lehtonen, (toim.) *Kulttuurien kohtaaminen. Näkökulmia kulttuurienväliseen kanssakäymiseen*, 7–30. Jyväskylän yliopisto. Viestintätieteiden laitos. Jyväskylä: Kopi-Jyvä Oy.
- Lehtonen, J. (1993b). Lukijalle. J. Lehtonen, (toim.) *Kulttuurien kohtaaminen. Näkökulmia kulttuurienväliseen kanssakäymiseen*, 3–4. Jyväskylän yliopisto. Viestintätieteiden laitos. Jyväskylä: Kopi-Jyvä Oy.
- Lehtonen, J. (1994a). Omakuva ja vieraskuva — suomalainen tutkimusten valossa. O. Alho, J. Lehtonen, O. Raunio, M. Virtanen *Ihminen ja kulttuuri. Suomalainen kansainvälistyvissä maailmassa*, 43–46. Yliopistopaino.
- Lehtonen, J. (1994b). Puhekasvatus ja sosiaaliset taidot. P. Isotalus (toim.) *Puheesta ja vuorovaikutuksesta*, 43–59. Jyväskylän yliopisto Viestintätieteiden laitos.
- Lehtonen, J. (1998). Minäkuva, vieraskuva ja kansallinen identiteetti. S. Kiin (toim.) *Viron Suomen-instituutti. Vuosikirja 1995–1997*, 44–60. Helsinki – Tallinn.
- Pajupuu, H. (1994). *A Nation's Autostereotype. Oral Memory and National Identity*. Tallinn: Eesti Vabariigi Keeleamet.
- Pajupuu, H. (1995). Eestlaste ja soomlaste kommunikatsioonikäitumise tagamaadest. *Keel ja Kirjandus* 11, 767–776.
- Rusanen, S. (1993). Suomalainen kansainvälisessä viestintätilanteessa. J. Lehtonen (toim.) *Kulttuurien kohtaaminen. Näkökulmia kulttuurienväliseen kanssakäymiseen*, 31–76. Jyväskylän yliopisto. Viestintätieteiden laitos. Jyväskylä: Kopi-Jyvä Oy.
- Saar, A., Haikonen, J. (1998). *Viron huominen — mielipideilmaston kertomaa. — Viron huominen. Raportti Viron nykypäivästä ja tulevaisuudesta*. EVA.

- Salo, L. (1996). Kieli, kulttuuri ja viestintä. L. Salo-Lee; R. Malmberg; R. Halinoja, R. (toim.) *Me ja muut. Kulttuurienvälinen viestintä*, 6–36. Jyväskylä. Gummerus Kirjapaino Oy.
- Tiittula, L. (1993). *Kulttuurit kohtaavat. Suomalais-saksalaiset kulttuurierot talouselämän näkökulmasta*. Helsingin kauppakorkeakoulun julkaisuja. Helsinki.
- Viron kuva Suomessa (2000). *Tuglas-seuran kyselytutkimus*. Helsinki.

Eesti identiteet Eestis ja Rootsis

AUNE VALK ja KRISTEL KARU

Sissejuhatus

Etniline identiteet on üks inimese mitmetest sotsiaalsetest identiteetidest. Sageli väidetakse, et võrreldes teiste grupi-identiteetidega on etnilisus inimese jaoks emotsionaalselt kõige olulisem ning seostub enim inimese enesehinnanguga (Caputi 1996; Garza ja Herringer 1987; Liebkind 1989; Weinreich, 1989). Kõige enam levinud sotsiaalse identiteedi definitsiooni on välja pakkunud Henry Tajfel (1981:225) ja see ütleb, et “sotsiaalne identiteet on osa indiviidi mina-kontseptsioonist, mis tuleneb tema teadmistest kuulumise kohta sotsiaalsetesse gruppidesse koos sellele omistatava väärtuse ja emotsionaalse tähendusega”. Sotsiaalse identiteedi etnilist komponenti — etnilist identiteeti — on omakorda defineeritud kui psühholoogilist seotustunnet ühist päritolu omavate inimeste grupiga (Frable, 1997).

Tänu uskumusele ühistesse esivanematesse, mis on võrreldes teiste sotsiaalsete kategooriatega etnilistele gruppidele ainuomane, võib etnilist identiteeti pidada teatud mõttes sotsiaalse identiteedi eriliseks aspektiks. Ehkki tänapäeva linnastunud etnilisust ei saa enam võrrelda vähem-mobiilsete aegade ja kohtade sügavama kokkukuuluvustunde ja kindlamate sidemetega, on etniline ühtekuuluvustunne enamikes ühiskondades endiselt oluline faktor (Yinger, 1985). Olles osaliselt kaasa antud (sündides teatud grupi liikmena) ja osaliselt elu jooksul omandatud (enda identifitseerimine grupi liikmena, identiteedi olulisus ja tähendus) on etniline identiteet ühest küljest stabiilne ja seotud oluliste sotsiaalsete ja perekondlike sidemetega ning teisest küljest tundlik individuaalsete erinevuste, kultuuriliste, sotsiaalsete ja isikliku elu muutuste suhtes. Identiteet võib muutuda nii oma tugevusest kui tähenduselt. Valdav enamus töid on keskendunud identiteedi tugevuse uurimisele konkreetsetes kultuurikontekstis, mistõttu sageli ei ole etnilise identiteedi uurimused omavahel võrreldavad. Suhteliselt vähe on

uuritud (Boski, 1991; Elias ja Blanton, 1987; Keefe, 1992; Laar, 1993; Masuda *et al* 1973; Rakfeldt-Leetmaa ja Rakfeldt, 1996) ka sama etnilisusega inimeste identiteeti erinevates kontekstides. Eestlased pakuvad selleks meie arvates huvitavat materjali, sest viimased 55 aastat on eesti identiteet arenenud paralleelselt kahes väga erinevas keskkonnas: kodumaal ja eksiilis, kusjuures suhtlus kodu- ja väliseestlaste vahel oli pikka aega raskendatud kui mitte võimatu. Praeguseks on kummalgi pool üles kasvanud kaks uut põlvkonda, kelle mälestused ja eestlaseks olemise kogemus paratamatult erinevad. Mis see siis ikkagi on, mis seob ja mis eristab ühte eestlast Eestist ja teist, näiteks, Šveitsis elavat keskealist meest, kelle vanemad on Eesti emigrandid Rootsis, kes ei räägi sõnagi eesti keelt, pole kordagi Eestis käinud, aga nimetab ennast ise uhkusega "puhtaks" eestlaseks? Käesolev töö otsib sellele küsimusele vastust.

Võrreldes omavahel gruppi eestlasi Eestist ja Rootsist, selgitame kõigepealt, kummal on eesti identiteet tugevam, kas kodu- või väliseestlastel? Teiseks, millised on kummaski grupis identiteedi olulisemad komponendid ning identiteediga seostuvad teemad; kas need kattuvad? Milline tähendus omistatakse eestlaseks olemisele?

Etnilise identiteedi dimensioonid

Üldtunnustatud seisukoht on see, et etniline identiteet kujutab endast mitmedimensionaalset nähtust. Tavaliselt keskenduvad uurijad selle spetsiifilistele komponentidele, mille osas etnilised grupid üksteisest erinevad: enim on uuritud keelekasutust, endogaamiat, religiooni, grupisiseseid või -väliseid sõprussuhteid ja rahvuslikes organisatsioonides osalemist (Constantinuou ja Harvey, 1985; Garcia, 1982; Parham ja Helms, 1981; Ting-Toomey, 1981). Hoolimata aga sellest, milline konkreetne komponent mingi etnilise grupi puhul domineerib, iseloomustab kõiki grappe abstraktne seotustunne oma etnosega. Seda on nimetatud etnilise identiteedi universaalseks dimensiooniks (Phinney, 1990, 1992). Erinevad autorid on pakkunud välja ka teisi universaalseid etnilise identiteedi komponente, kuid kõik need kirjeldavad siiski vaid erinevaid aspekte kuuluvustundest. Eristatud on nt hoiakulist (eneseidentifikatsioon ja hoiakud oma grupi suhtes) ja käitumuslikku

(etniliste kommete ja tavade järgimine) etnilist identiteeti (Hutnik, 1986; Ullah, 1987; Valk, Karu, 1999) ning väliseid (jälgitavad käitumused) ja seesmisi (hoiakud ja emotsioonid) etnilisi identiteedi aspekte (Isajiw, 1990; Kwan ja Sadowsky, 1997; Rosenthal ja Feldman, 1992). Nii üldisemas grüpiidentiteetide kontekstis (Prentice, Miller, ja Lightdale, 1994) kui ka spetsiifiliselt etnilise identiteedi kohta (Cameron ja Lalonde, 1994; Larsen, *et al*, 1992) on eristatud kahte erinevat seotustasandit: seotus grupiliikmetega ja grupi kui tervikuga.

Rosenthal ja Hrynevich (1985: 724) on toonud välja, et "selge ja teadvustatud etnilise identiteedi jaoks on vajalik teadlikkus oma ja teiste gruppide vahelistest piiridest. Nende piiride hoidmise kaudu ühiste väärtuste ja omadustega inimeste grupi poolt ning endast erinevate eemalehoidmisega tugevdatakse identiteeditunnet." Piiride hoidmise ja identiteeditunde tugevuse vahelist jaotust identiteedi aspektides on rõhutanud ka Garcia (1982), rääkides mehhiklaste etnilisest teadvusest (mis koosneb etnilisest identifitseerimisest ja etnilisest identiteedist). Garcia jagas etnilise teadvuse kultuuriliseks teadvuseks (*cultural consciousness*) ja assotsiatsioonilisteks eelistusteks (*associational preferences*). Esimene aspekt viitab kultuurilistele eelistustele ja hoiakutele nagu nt tähtpäevade ja traditsioonide tähistamine ning ajaloo ja kultuuri tundmine. Assotsiatsioonilised eelistused kirjeldavad suhteid teiste gruppide liikmetega. Samasuguse jaotuse on välja pakkunud ka Keefe (1992:35), kelle arvates "etniline identiteet koosneb etniliste gruppide vahelisest erinevuste tajust ja seotustundest oma etnilise grupi ja kultuuripärandiga vastandatuna teistele; ...". Ka käesolevas artiklis kasutame me etnilise identiteedi kirjeldamisel kahte aspekti: etnilist uhkus- ja kuuluvustunnet ja etnilist eristamist (Valk ja Karu, 2001; Valk, 2000). Selline jaotus on leidnud kinnitust mitmetes töödes, kus uuritakse erinevate gruppide etnilist identiteeti. *Etniline uhkus- ja kuuluvustunne* kirjeldab seotustunnet etnilise grupi kui tervikuga, emotsioone ja hoiakuid seoses grupikuuluvusega ning huvi oma grupi kultuuri, ajaloo ja kommete vastu. *Etniline eristamine* väljendab soovi teha vahet oma ja teiste gruppide vahel nii abstraktsel kui konkreetsetel tasandil. Etnilist eristamist oluliseks pidavate inimeste jaoks on tähtis teada teise inimese etnilist kuuluvust, nad eelistavad suhelda oma

grupi liikmetega, omada oma grupist sõpru ning abielluda oma grupi liikmega.

Lisaks etnilise identiteedi kahe aspekti tugevusele võrdleme ka etnilise identiteedi tähendust Eestis ja Rootsis ning eri põlvkondades.

Eesti identiteet Eestis ja Rootsis

Käesoleva uurimuse raames defineerime eestlasena inimest, kes nime-
tab ennast ise eestlaseks või "pooleldi eestlaseks" ja kelle vähemalt üks
vanem on Eesti päritolu. Uurimus koosneb kvantitatiivsest (küsimustik)
ja kvalitatiivsest (intervjuu) osast, mille andmed on kogutud 1997. a
veebbruarist aprillini.

Uurimuses osalejad

Kokku küsitlesime 199 Eesti päritolu isikut, nendest 142 Eestist ja 57
Rootsist. (Rootsi valimi moodustamise aluseks oli emigreerumise aeg —
uurimuses osalesid vaid 1944. a Eestist lahkunud inimesed ja nende
järeltulijad.) Naisi oli mõlemas valimis veidi rohkem: Eestis 54%,
Rootsis 58%. Vanus varieerus Eestis 17-80, Rootsis 20-84 aastani; kesk-
mine vanus oli mõlemas grupis 51 aastat. Osalejad jaotasime vanuse
põhjal vanemasse (üle 60-a), keskmisse (30-60-a) või nooremasse (alla
30-a) põlvkonda. Lisaks ealistele erinevustele on neil kolmel põlv-
konnal ka väga erinevad ajaloolised kogemused, mis omakorda mängi-
vad olulist rolli etnilise identiteedi kujunemisel. Vanemal põlvkonnal
peaksid olema mingid mälestused esimesest Eesti Vabariigist, keskmise
põlvkonna moodustavad nende lapsed, kes on suurema osa oma elust
elanud kas Rootsis või Nõukogude Eestis. Noorema põlvkonna moodus-
tavad Eestist 1944. aastal põgenenute lapselapsed, ehk kolmas põlv-
kond, mida emigratsiooni puhul peetakse nn kriitiliseks põlvkonnaks,
kus etniline identiteet hakkab kaduma. Eestis elavate sama generat-
siooni esindajate identiteet võiks aga suuresti olla juba 1980. aastate
lõpu ärkamisaja ja uue Eesti Vabariigi mõjutustega.

Potentsiaalsed osalejad Eestist saime rahvastiku registrist juhusliku
valiku alusel Tartu ja Tartumaa elanike hulgast; Rootsi osalejad leidsi-

me Mai Raud-Pähni ja Aino Laaguse lahkkel kaasabil Stockholmi ja Lundi Eesti Maja aadressraamatutest.

Kasutatud meetodid

Kõik osalejad täitsid antud uurimuse tarbeks väljatöötatud küsimustiku; lisaks tehti 36 vabatahtlikuga (18 kummaltki maalt, mehi-naisi ja iga põlvkonna esindajaid võrdselt) intervjuu.

Etnilise identiteedi küsimustik koosneb 20 väitest, millele paluti vastata 5-pallisel skaalal, kus "0" väljendas täielikku mittenõustumist ja "4" täielikku nõustumist antud väitega. Küsimustiku abil uurisime etnilise identiteedi kahte põhiaspekti: etnilist uhkus- ja kuuluvustunnet ja etnilist eristamist.

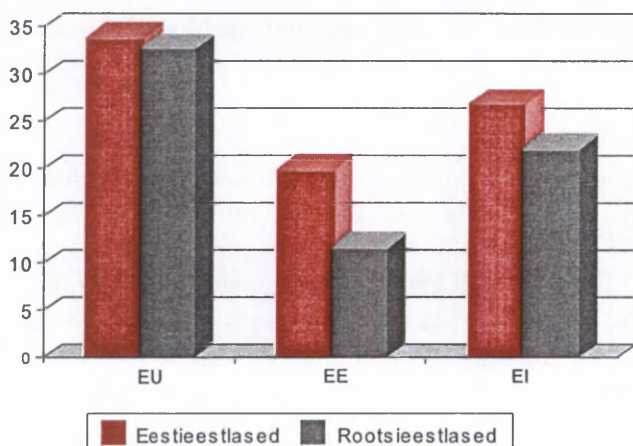
Struktureeritud intervjuud kestsid 30 minutist 3 tunnini, keskmiselt 1 tund ja suhteliselt kauem väliseestlastega. Intervjuud lindistasime vastaja loal. Tulemuste osas kasutatud vastajakoodi tuleb mõista järgnevalt: R(ootsi) või E(esti) viitab asukohamaale, 1.–3. põlvkonnale alates vanemast generatsioonist ning "M" või "N" intervjuueritu soole.

Lisaks vastas iga osaleja taustküsimustele oma hariduse, vanemate etnilise päritolu ning väliseestlaste puhul ka eesti keele oskuse kohta. Kuna valimid pole statistiliselt esinduslikud, ei pretendeeri me alljärgnevalt rahvuslikele üldistustele, vaid toome välja tõenäolisi tendentse ning huvitavamaid arvamusi.

Tulemused: eesti identiteedi tugevus Eestis ja Rootsis ning eri põlvkondades.

Uurimusest selgus, et nii vastaja elukohamaa kui ka põlvkond mõju- tasid oluliselt etnilise identiteedi tugevust ja seda, millised identiteedi valdkonnad osutusid olulisemateks.

Üldiselt oli eestieestlaste etniline identiteet kõikides põlvkondades tugevam kui sama põlvkonna rootsieestlastel. Nii tekkis teatav pingeri- da, mille tipus ehk kõige tugevama eesti identiteediga olid vanema põlvkonna kodueestlased, neile järgnesid keskmise põlvkonna kodu- eestlased. Keskmise grupi moodustasid võrdse identiteeditugevusega Eestis elavad noored ja Rootsis elavad vanemad inimesed, neile järgnes Rootsis elav keskmine põlvkond. Ootuspäraselt näitasid kõige nõrge-

Joonis 1. Eestieestlaste ja rootsieestlaste eesti identiteet, 1997.

Märkus: EU, etniline uhkus- ja kuuluvustunne; EE, etniline eristamine, EI, etniline identiteet.

mat eesti identiteeti noorema põlvkonna väliseestlased, kellest veidi enam kui kolmandik (37 %) väitis, et tunneb ennast tegelikult hariliku rootslasena, samas kui keskmise põlvkonna esindajatest pidas ennast rootslaseks 12% vastajatest. Kui kõik kodueestlased ning kõik vanema põlvkonna väliseestlased identifitseerisid ennast üheselt eestlasena, siis keskmise ja noorema generatsiooni väliseestlased defineerisid ennast ise kõige sagedamini (50% kummaski grupis) kui poolenisti eestlast, poolenisti rootslast. Või siis nii nagu selgitas üks noortest: "Ma ei saa väita, et ma olen ainult eestlane või et ma olen rootslane. Ma pean ütlema nii, nagu nad ütlevad seda rootsi keeles: *eksiil-estniska*, see on väliseestlane (RN3)."

Arvestades seda, et enamik küsitletud väliseestlastest on endi sõnul Rootsi kultuuri ja igapäevaeluga hästi kohanenud ning omaks võtnud Rootsi rahvusidentiteedi, on nende kodueestlastest nõrgem eesti identiteet ootuspärane ja esmapilgul loomulik tulemus. Vaadeldes aga identiteedi tugevust testi alaskaalade kaupa (vt joonis 1), s.o etnilist uhkus- ja kuuluvustunnet ja etnilist eristamist, selgus huvitav erinevus. Nimelt oli uhkus- ja kuuluvustundes nii kodu- kui väliseestlaste identi-

fitseerumine eestlasena täiesti võrdse tugevusega. Eestieestlaste tugevam üldindentiteet tulenes hoopis sellest, et nende etniline eristamine oli oluliselt tugevam kui rootsieestlastel. Võrdluseks tasub siinkohal märkida, et ka Kadri-Ann Laari poolt 1991/92. aastal tehtud uurimuses olid kodueestlased etnotsentristlikumad, samas osutus Torontos elavate eestlaste üldine eesti identiteet tugevamaks kui kodueestlaste grupis. Tulemuste lahknevus võib ühelt poolt tõesti peegeldada erinevusi kanada- ja rootsieestlaste identiteedis, aga võib olla mõjutatud ka nende uurimuste ajalisest vahest ja kasutatud mõõtmisvahenditest.

Identiteedi tähendus eesti- ja rootsieestlastel

Ehkki etnilise uhkuse tasandil oli eesti- ja rootsieestlaste identiteet võrdse tugevusega, erines oluliselt eestlaseks olemise tähendus, mis tuli välja intervjuudest, kus uurimuses osalejad seletasid, kas ja miks neile on tähtis olla eestlane.

Eestluse olemus

Esimene küsimus, mis puudutas etnilise identiteedi tähendust, oli järgmine: Mis seostub Teile kõigepealt eestlaseks olemisega/olemisega Eesti päritolu? Kodueestlaste jaoks oli selleks maa (nii vastasid umbes pooled kodueestlastest ja vaid üks väliseestlane) — kas Eesti kui tervik või maatükk nende kodukohas või nende vanemate kodukohas. Parimaks näiteks on siin tõenäoliselt arvamus 45-aastaselt mehelt, kes ütles: “Ettekujutus ühest kogumist, mida võib ühe niisuguse sõnaga kokku võtta, nagu kodumaa, või mis Eestimaaga võrdsustub minu jaoks. Ma ei ole küll päris kindel, aga ma arvan, et eestlane on üsna paikne inimene ja koht on tema jaoks tähtis, alates oma krundist või õuest ja lõpetades terve riigiga, nii et ma arvan, et sellel on väga suur kaal”. Keelt ja iseseisvuse eest seismist — vastandumist teistele rahvustele, toodi kodueestlaste seas välja kui olulisuselt järgmisi nähtusi seoses eestlaseks olemisega. Mõnevõrra üllatavalt ei toonud väliseestlased (v.a üks) esile iseseisvuse eest võitlemist, mis samas oli teatud perioodil paljude jaoks üks peamisi eestlaste missioone välismaal. Väliseestlastest osalejad nimetasid sugulasi, vanemaid ja sõpru (7 vastajat) ja eesti keelt (7 vastajat) kui esimesi assotsiatsioone seoses eestlaseks olemisega.

Hoolimata universaalsetest identiteedidimensioonidest, millest oli juttu eespool, on igal grupil oma spetsiifilised jooned, millega enne- kõike kokkukuuluvust tuntakse ja milles tahetakse end teistest eristada. Varasemates uurimustes (nt Driedger, 1976; Rosenthal ja Hrynevich, 1985) on näidatud, et eri gruppidel võivad erinevad kultuurijooned toetada indiviidide etnilist ühtekuuluvustunnet. Phinney (1992:157) on selle kokku võtnud nii: "Afroameeriklaste identiteedi uurimustes on olulisel kohal poliitilised hoiakud, mehhikoameeriklastel keel ja aasia-ameeriklastel kultuurilised hoiakud". Seega ei ole eespool väljatoodud erinevuses midagi enneolematut, küll aga aitavad need selgitada küsimusi, millele vaid etnilise identiteedi tugevust uurides vastuseid ei saa.

Identiteedi olulisus

Eestlaseks olemise olulisust uurides selgus, et väga tähtsaks peavad seda 11 rootsieestlast ja vaid 4 kodueestlast. Selgitades etnilise kuuluvuse tähtsust, töid väliseestlased järgmisi põhjendusi: "*Jah, see on ju kes ma olen, ma olen ju Eesti vanematelt ja see on tähtis* (RN2) ja *See on täitsa oluline, see on ikkagi osa minu identiteedist* (RM3) ja *Mul oleks päris igav elu, kui ma ei oleks eestlane. Ma ei oleks Eestis saanud olla, ma ei oleks teise ühiskonda pääsenud niimoodi sisse nagu ma võisin olla Eestis*" (RN3). Kaksteist kodueestlast ja kuus väliseestlast (peamiselt vanemast generatsioonist) ütlesid, et nad võtavad oma päritolu paratamatusena või loomuliku osana elust, kuna seda ei saa ju muuta. Eestieestlased ei olnud eestlaseks olemise tähendust enda jaoks nii selgelt läbi mõelnud, mistõttu enamasti vastati küsimusele, kas ja miks on tähtis olla eestlane umbmääraselt: "*Ei ma ei tea. Kui ma saaksin seda kuidagi valida, aga see ei ole ju kuidagi võimalik* (EM1), või: *Ma ei oska ütelda, kui tähtis, ma ei mõtle just iga päev, kui tähtis see on* (EN1), või: *Ei kujutaks ennast kellegi teisena ette. Ilmselt ei ole oluline, kui ma võrdlen ennast kellegi teisega, siis ma võrdlen ennast, mitte enda rahvust. Seda ma ikka teadvustan, et ma olen eestlane, aga see ei muuda mu elus midagi*" (EM3). Mõned inimesed ei osanud vastata küsimusele etnilise identiteedi olulisusest, mis viitab etnilise kuuluvuse tõenäoliselt väikesele ja teadvustamata osale identiteedis. Väliseestlaste seas võib tõmmata üsna selge piiri vanema ja kahe noorema põlvkonna

vahele. Vanemal põlvkonnal, kellest kõik olid üles kasvanud "puhtas" eesti kodus, ei olnud otsest põhjust kahelda oma etnilises kuuluvuses ja mõelda selle üle ning enamik neist vastas küsimusele etnilise identiteedi olulisuse kohta umbes järgnevalt: "No ei ole üldse võimalik midagi muud olla minu eas inimesel kui eestlane" (RM1). Noorem põlvkond soovastu, kelle jaoks eestlaseks olemine oli teadlik valik, ütlesid, et nende Eesti päritolu on väga oluline: "Väga oluline... See annab nagu laiema perspektiivi" (RN3). Võimalus identiteeti valida, mida nad ise väga hindasid, võis olla ka raske, eriti kui vanemad selle valiku raskeks tegid, nagu üks 23-aastane rootsieestlanna, kelle ema oli rootslane ja isa eestlane, kirjeldas: "Isa tegi mulle juba väga varakult selgeks, et ma olen eestlane. Just isa, sest see oli tema jaoks nii oluline! Kui ma noorem olin, siis ma ütlesin alati, kui keegi küsis, et ma olen eestlane. Kuna isa ütles, et sa ei ole üldse rootslane, et sa oled eestlane, siis ma tundsin, et ma pean valima, aga seda mul ei ole ju tarvis teha. Nooremama ma tundsin, et see oli nagu mingi identiteedikriis, et kas ma olen rootslane või eestlane. Kui ma olin 15, siis ma sain aru, et see on OK, ma võin olla mõlemad".

Identiteedi olulisus ja teadlikkus sellest väljendusid ka vastustes küsimustele seoses etnilise kuuluvuse positiivsete ja negatiivsete külgedega. Kui eestieestlased olid raskustes sellele küsimusele vastamisega, siis rootsieestlased tõid lihtsalt esile nii eestluse plusse kui miinuseid. Kui üldjuhul tajuti eestlaseks olemist ja kahte kultuuri kuulumist väga positiivsena, siis negatiivsetest külgedest nimetas esimene põlvkond erinevuse, võõraks olemise tunnet, emigratsioonile järgnevat majanduslikku kitsikust ja mitte just täielikku aktsepteerimist rootslaste poolt. Nooremad inimesed meenutasid üksikuid negatiivseid lapsepõlvkogemusi: narrimist teistsuguse nime või aktsendi pärast ning Eesti koolis käimist laupäeviti.

Küsimused etnilise teadlikkuse kohta toetavad üldiselt varasematest uurimustest tuntud seisukohta, et rahvusvähemusse kuulumisel on inimese identiteet reeglina teadlikum ja esilekerkivam (*salient*) kui enamusgrupi liikmetel (Liebkind, 1992; Phinney, 1992), sest etnilise teadvuse teke ja areng põhineb kontrastil ja oma grupi eripära tajumisel teistsuguse kultuuriga gruppide hulgas. Etniliselt homogeenses

keskkonnas, samast rahvusest vanematega perekonnas või enamusgrupi liikmena ei pruugi küsimust oma päritolust üldse tekkida. Ka 1992. aastal Kadri-Ann Laari poolt läbi viidud ulatuslik võrdlus, milles testiti ja intervjueeriti Eestis ja Torontos elavaid emade ja tütarde paare näitas, et kanadaeestlaste eestlustunne oli tugevam ja motiveeritum. Muidugi teadvustasid ka kodueestlased oma etnilisust, aga olid selle tähendusest kõneldes märksa vaoshoidlikumad ja napolisõnalisemad.

Siin näidetena toodud vastused peegeldavad ka üsna hästi identiteedi arengufaase nagu Marcia (1966) neid kirjeldab. *Suletud identiteedi staadiumi* iseloomustab hästi läbimõtlemita ja teadvustamata identiteet, mis oli sageli iseloomulik kodueestlastele, kes ei olnud pidanud mõtlema, mida eestlaseks olemine nende jaoks tähendab. *Moratooriumi ehk otsingute faas* on paratamatult vajalik läbida, kui tahetakse kaks kultuurilises keskkonnas enda jaoks selgeks teha, kuhu kuulutakse ja mida see tähendab. *Saavutatud identiteet* omakorda iseloomustab selle faasi läbinud inimesi, kel on selge, läbimõeldud ja teadvustatud identiteet.

Identiteedi muutused kui osa akultuuratsioonist

Ehkki akultuuratsioon — kahe või enama kultuuri kokkupuutel toimuvad psühholoogilised ja kultuurilised muutused inimeses ja kultuuris — hõlmab väga erinevaid fenomene, on identiteet kahtlemata üks kesksemaid nendest.

Rääkides identiteedist, väärtustasid rootsieestlased kõige enam just valikut ja võimalust kuuluda kahte kultuuri. Seisukoht, et kahte kultuuri kuuluda on hea, oli valdav ja eriti selgelt teadvustatud just noorem põlvkonnas. Võiks öelda, et enamik neist kuulusid integreerunute hulka, kes osalesid mõlemas kultuuris, ja kellel oli kaks identiteeti. Nii näiteks vastasid väga paljud väliseestlastest intervjueeritavad, eriti just nooremad, et neile on nende rahvus tähtis: “Ma usun küll, et ma oleksin teist sorti inimene, kui ma oleksin ainult rootslane, see annab nagu teise perspektiivi mulle, siin Rootsis. Saab nagu rohkem aru inimestest, kes tulevad teistest maadest ja et Sul ei ole ainult see rootsi vaade, nagu rootslased võivad olla kitsarinnalised. Kuna mina olen mõlemad, siis mul on võimalus vaadata asju mitmest seisukohast” (RN3).

Tasakaalustamaks sellist üldist positiivset nägemust teises kultuuris elamisest, tahaksin pikemalt tsiteerida üht 53-aastast Rootsis elavat eestlannat, kelle mõlemad vanemad olid eestlased, kes oli sündinud Rootsis, elanud vahepeal 20 aastat Ameerikas ja siis Rootsi tagasi tulnud: *"Kõige tähtsam on, et olen õige inimene. Siis ei ole ju rahvus võib-olla tähtis? Aga kui sügavamale tungida, siis on ju juured, neid ma niikuinii alati otsin ja tahan kuskile kuuluda. See on see kõige suurem probleem, et täna, kui ma ütlen kellelegi, et keegi tahab oma maalt ära minna, siis ma ütlen, ära mine, sest sa kaotad kontakti oma maaga. Sest see väike side, mis mul Rootsiga oli, selle ma kaotasin, minnes Ameerikasse 20 aastaks. Nüüd ma tunnen, et ma ei kuulu enam siia. Ma ei tea, kuhu ma kuulun kuni tänapäevani, sest kui ma Eestisse lähen, siis ma olen võõras, kui ma Ameerikasse lähen, siis ma olen võõras ja kui ma siin olen, siis ma olen ka võõras. Ma ei kuulu ju õieti kuhugi. Ma olen ju üks segu! Südamas ma olen ikka eestlane. Mu vanemad ja vanavanemad on ju eestlased. Aga see ühiskond, kus ma olen kasvanud, see pole ju Eesti ühiskond, sest igapäevaelu on ju Rootsis, ma ei tea ise ka, mis ma olen..."* (kodumaast rääkides) *Jah, süda on väga Eestis. Ei, Rootsi ei ole kodumaa... see ei saa olla, sest ma kasvasin eesti kodus üles. See on kodu-atmosfäär, mis kodumaa kujundab. Aga see ei olnud ju ka hea niimoodi üles kasvada, sest see võib teha inimese õnnetuks."*

Lisaks eelkirjeldatud variantidele oli ka neid, kes, ehkki rääkisid eesti keelt ja kelle mõlemad vanemad olid eestlased, aga ei näinud mingit sidet enda ja Eesti vahel ega tahtnud sinna ka kunagi minna, nagu näiteks üks 50-aastane ärimees, kes ütles: *"Ma olen ikka alati tundnud end rootslasena. Ma tunnen ennast nagu rootslane, aga ma tean, et ma olen eestlane ka"* (RM2). Vanemate inimeste seas oli ka neid, kes ei seostanud ennast jälle kuidagi Rootsi ühiskonnaga ja küsimusele, mis ta rahvus on, vastasid: *"Puhas eestlane, mitte üks mõhk ei ole minus rootslast"* (RM1).

Seega võib öelda, et väliseestlaste seas on esindatud kõik inimlevinud akultuursiooniteoorias (Berry, Poortinga, Segall, Dasen, 1995) kirjeldatud strateegiad: integratsioon, marginalisatsioon, assimilatsioon ja separatsioon. On selge, et nende strateegiate esinemises on olulised põlvkondlikud erinevused, kuid käesolevad andmed ei võimalda seda

välja tuua. Ka on problemaatiline andmete kogumine, kuna võib arvata, et lihtsam oli leida ja kontakti saada pigem integreerunud või separeerunud inimestega kui assimileerunud või marginaliseerunud inimestega.

Etniline uhkus

Kõik rootsieestlastest intervjueeritavad (v.a üks, kes ütles, et eestlaseks olemine ei tähenda talle midagi) ütlesid, et nad on uhked oma etnilise kuuluvuse üle. Mitmed inimesed rõhutasid seejuures ka välist faktorit uhkuse tundmiseks, rääkides, et rootslased tunnevad ja respektseerivad Eesti immigrante. Peamiselt tunti uhkust väliseesti kogukonna saavutuste üle: poliitilised väljaastumised, kultuurilised sündmused, kuulsad inimesed. See, nagu muudki vastused, viitab selgelt eraldi välis eesti identiteedi tekkimisele, mis eristub selgelt eestieestlaste identiteedist ning on kooskõlas akulturatsiooni segunemise mudeliga, mille järgi kahe kultuuri kokkupuutel tekib uus, kahest varasemast kvalitatiivselt erinev kultuur (LaFromboise, Coleman ja Gerton, 1993). Lisaks oldi veendunud selles, et eestlased on paremad kui rootslased. Kolm inimest võtsid selle arvamuse kokku enam- vähem sarnaste sõnadega: *“Ma ütlen alati uhkusega, et ma olen eestlane, sest me oleme siin kõige paremad. Seda on ju kohe näha”* (RN1). Uhkuse põhjustena nimetati ka Eesti iseseisvuse saavutamist ja Eesti riigi hilisemaid arenguid: *“Ma olen väga uhke selle üle. Ma olen uhke oma sõprade üle ja Eesti üle ja Eesti lipu üle. Ma olin väga uhke, kui Eesti sai iseseisvaks”* (RN3). Eestieestlased olid etnilise uhkuse väljendamisel oluliselt tagasihoidlikumad. Viis neist ütles, et nad ei tunne erilist uhkust fakti üle, et nad on eestlased ning võib-olla veidi uhkustunnet põhjustas Eesti iseseisvuse taastamine. Teised töid uhkuse põhjustena välja ka teiste gruppide poolt hinnatavaid saavutusi (nt vabaduse kättevõitmine, sportlikud saavutused, Eurovisiooni lauluvõistlus), suuri rahvuslikke tähtpäevi ja teisi rahvuslikke sündmusi, mis tekitavad seotustunnet oma grupiga ning samuti veendumust, et ehkki rahvuselt väike, on eestlastel kõrgelt arenenud kultuurielu.

Etnilise grupi piiride taju, teised grupi liikmed

Ehkki etnilist identiteeti võib iseloomustada ennekõike kui kokkukuuluvustunnet grupi kui tervikuga ja grupi/kultuuri tasandi fenomenidega, siis on ka selle identiteedi juures oluline kokkukuuluvustunne grupi liikmetega (Prentice, Miller, ja Lightdale, 1994). Samuti on arvatud (Cameron ja Lalonde, 1994), et grupiliikmete tähtsus identiteedis erineb immigrantide seas põlvkonniti. Antud uurimuses ilmnes (vt eespool) erinevus kodu- ja väliseestlaste vahel, kus viimased seostasid eestlaseks olemist ennekõike just grupi liikmetega, samas kui kodueestlaste jaoks tähendas see pigem kokkukuuluvust maa või keelega.

Selgus, et kodu- ja väliseestlastel on ka üsna erinev ettekujutus teistest oma etnilise grupi liikmetest. Ennekõike võib selle põhjus olla erinev vabatahtlikult valitud võrdlusalus (eestieestlastel venelased ja rootsieestlastel rootslased), erinev ettekujutus grupi piiridest ning samuti juba mainitud asjaolu, et üksikud konkreetset grupiliikmed (sõbrad, sugulased) olid väliseestlaste identiteedis palju olulisemal kohal kui kodueestlastel ning kujundasid seega ka pilti etnilise grupi tüüpilisest liikmest, mis eestlastel rajanes suuresti stereotüüpsel ettekujutus. Eestieestlased kirjeldasid tüüpilist eestlast kui kinnist, töökast ja egoistlikku. Väliseestlaste seas tüüpilist pilti eestlasest ei tekkinud, esile toodi väga palju erinevaid omadusi, nagu töökus, tublidus, ausus, sõbralikkus, kuid ühtegi neist ei nimetatud rohkem kui ühel korral.

Ehkki eestlasi kirjeldati erinevates valimites erinevalt, olid olulised kriteeriumid, mis on vajalikud eestlase määramiseks, sarnased. Pooled vastanutest kummaski valimis pidasid kriitiliseks eesti keele oskust. Teisena nimetati gruppi kuulumise tunnet: *“Ma arvan, et kõige tähtsam on see, et inimene ikka peab ennast eestlaseks. Siis ta on ka, mis sest et ta seda keelt pole õppinud. Oluline on see, et ta teaks Eesti kultuuri ja ajalugu.... Mitte ainult juured, aga ta peab sellest huvituma”* (EN3). Mõned inimesed tõid esile ka huvi, teadmisi ja armastust Eesti vastu: *“Peab armastama oma rahvust, oma maad, sellepärast, et kui sa seda ei armasta, siis sa ikka eestlane ei ole. See peab olema sees, uhkust peab tundma oma rahvuse üle”* (EM1).

Kokkuvõte

Kultuuridevahelistest erinevustest ja kultuuridevahelisest suhtlemisest rääkimisel keskendutakse sageli teistele, võimalikult eksootilistele ja erinevatele kultuuridele, kuna enda kultuuri arvatakse tundvat või peetakse seda nii loomulikuks ja endastmõistetavaks, et ei vaevuta keskendumas selle omapäradele. Loomulikult ei saa me oma kultuurist üle ega ümber ning vaatame paratamatult maailma läbi oma kultuuri prillide. Siiski on hea teada, millised on need prillid, läbi mille me hindame teisi ja oma suhtlemist teiste gruppidega. Samuti on oluline näha, et inimestel võib ka ühes grupis või selle alaosades olla olulisi erinevusi ettekujutuses, kes ollakse ja kuidas lähtuvalt sellest suheldakse teistega ja suhtutakse teistesse gruppidesse. Teadvustatud, kindlat ja turvalist identiteeti peetakse üheks oluliseks aluseks positiivsete kultuuridevaheliste suhete arengus, nii grupi- kui indiviiditasandil. Samas aitab vahetu kontakt teiste kultuuridega oma identiteeti paremini teadvustada.

Kultuuridevahelise suhtlemise mõistmisel on oluline ka identiteedi tugevus, kuid kindlasti mitte lineaarses seoses, nagu sageli arvatud, et tugevam etniline identiteet seostub alati negatiivsete hoiakutega teiste gruppide suhtes. Kindlasti on siinjuures oluline see, milline identiteedi aspekt on tugev: etniline uhkus- ja kuuluvustunne või etniline eristamine. Oluline on ka grupiidentiteedi turvalisus ja grupi staatus: kas on tegemist ohustatud või kindla identiteediga ning kas enamus- või vähenusgrupiga. Ja lisaks veel oma grupi suhted sellega, kellega suheldakse. On leitud (Valk, 2000; Valk, Karu, 2001), et üldjuhul seostub negatiivsete hoiakutega teiste gruppide suhtes vaid etniline eristamine. Tugev identiteet võib seostuda negatiivsete hoiakutega ka nende gruppide suhtes, keda peetakse identiteeti ohustavaks ja seda enne- kõike just enamusgruppis. Seega on nii identiteedi tugevuse kui tähenduse mõistmine vajalik saamaks aru, miks ja kuidas me suhtleme teistega kultuuridega.

Kirjandus

- Berry, J. W., Y. H. Poortinga, M. H. Segall, P. R. Dasen (1995). *Cross-Cultural Psychology. Research and Applications*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Boski, P. (1991). Remaining a Pole or becoming a Canadian: National Self-Identity among Polish Immigrants to Canada. *Journal of Applied Social Psychology*, 21, 41–77.
- Cameron, J. E.; Lalonde, R. N. (1994). Self, ethnicity, and social group membership in two generations of Italian Canadians. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20, 514–520.
- Caputi, M. (1996). National identity in contemporary theory. *Political Psychology*, 17, 683–694.
- Constantinou, S.; Harvey, M. (1985). Dimensional structure and intergenerational differences in ethnicity: The Greek Americans. *Sociology and Social Research*, 69, 234–254.
- Driedger, L. (1976). Ethnic self-identity: A comparison of in-group evaluations. *Sociometry*.
- Elias, N.; Blanton, J. (1987). Dimensions of ethnic identity in Israeli Jewish families living in the United States. *Psychological Reports*, 60, 367–375.
- Frale, D. E. S. (1997). Gender, Racial, Ethnic, Sexual, and Class Identities. *Annual Review of Psychology*, 48, 139–162.
- Garcia, J. (1982). Ethnicity and Chicanos: Measurement of ethnic identification, identity, and consciousness. *Hispanic Journal of Behavioral Studies*, 4, 295–314.
- Garza, R. T.; Herring, L. G. (1987). Social Identity: A Multidimensional Approach. *Journal of Social Psychology*, 127, 299–308.
- Hutnik, N. (1986). Patterns of ethnic minority identification and modes of social adaptation. *Ethnic and racial Studies*, 9, 150–167.
- Isajiw, W. (1990). Ethnic identity retention. In *Ethnic identity and equality: Varieties of experience in a Canadian city*. Toronto, Canada: University of Toronto Press.
- Keefe, S. E. (1992). Ethnic Identity: The Domain of Perceptions of and Attachment to Ethnic Groups and Cultures. *Human Organization*, 51, 35–43.

- Kwan, K. K.; Sodowsky, G. R. (1997). Internal and external ethnic identity and their correlates: A study of Chinese American immigrants. *Journal of Multicultural Counselling and Development*, 25, 51–67.
- Laar, K. A. (1996). *Ethnic identity: Estonian mothers and daughters in two different contexts, Estonia and Canada*. Unpublished Doctoral Thesis. University of Toronto, Canada.
- LaFromboise, T.; Coleman, H. L. K., Gerton, J. (1993). Psychological impact of biculturalism: evidence and theory. *Psychological Bulletin*, 114, 3, 395–412.
- Larsen, K.S.; Killifer, C.; Csepli, G.; Krumov, K.; Andrejeva, L.; Kashlakeva, N.; Russinova, Z.; Pordany, L. (1992). National Identity: A New Look at an Old Issue. *Journal of Social Behavior and Personality*, 7, 309–322.
- Liebkind, K. (1989). Conceptual Approaches to Ethnic Identity. In: K. Liebkind (Ed.). *New Identities in Europe: Immigrant Ancestry and the Ethnic Identity of Youth*, 25–40. Aldershot, UK: Gower.
- Liebkind, K. (1992). Ethnic identity — challenging the boundaries of social psychology. In G. Breakwell (Ed.), *Social Psychology of Identity and Self-Concept*, 147–185. London: Surrey University Press.
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 551–558.
- Masuda, M.; Hasegawa, R.; Matsumoto, G. (1973). The ethnic identity questionnaire: A comparison of three Japanese age groups in Tachikawa, Japan, Honolulu, and Seattle. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 4, 229–244.
- Parham, T.; Helms, J. (1981). The influence of Black student's racial identity attitudes on preference for counsellor's race. *Journal of Counselling Psychology*, 28, 250–257.
- Phinney J. S. (1992). The Multigroup Ethnic Identity Measure: A new scale for use with diverse groups. *Journal of Adolescent Research*, 7, 156–176.
- Phinney, J. S. (1990). Ethnic identity in adolescents and adults: Review of research. *Psychological Bulletin*, 108, 499–514.
- Prentice, D. A.; Miller, D. T.; Lightdale, J. R. (1994). Asymmetries in attachment to groups and to their members: Distinguishing between common-identity and common-bond groups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20, 484–493.
- Rakfeldt-Leetmaa, H.; Rakfeldt, J. (1996). Rahvusliku identiteedi säilitamine okupeeritud Eestis. *Akadeemia*, 8, 1571–1590.

- Rosenthal, D. A.; Feldman, S. S. (1992). The relationship between parenting behavior and ethnic identity in Chinese-American and Chinese-Australian adolescents. *International Journal of Psychology*, 27, 19–31.
- Rosenthal, D. A.; Hrynevich, C. (1985) "Ethnicity and ethnic identity: A comparative study of Greek-, Italian-, and Anglo-Australian adolescents". *International Journal of Psychology*, 20, 723–742.
- Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology* 33, 1–39.
- Ting-Toomey, S. (1981). Ethnic identity and close friendship in Chinese-American college students. *International Journal of Intercultural Relations*, 5, 383–406.
- Ullah, P. (1987). Self-definition and psychological group formation in an ethnic minority. *British Journal of Social Psychology*, 26, 17–23.
- Valk, A.; Karu, K. (1999). Attitudinal and Behavioural Attachment to the Group: Symbolic and Concrete Ethnic Identity. In' M. Lauristin, L. Rahnu (Eds.), *Intercultural Communication and Changing National Identities*, 72–86. Tartu: Tartu University Press.
- Valk, A.; Karu, K. (2001). Ethnic attitudes in relation to ethnic pride and ethnic differentiation. *Journal of Social Psychology*, 5, 583–602.
- Valk, A., (2000). Ethnic identity, ethnic preferences and self and others-esteem among Estonian and Russian adolescents. *Journal of Adolescent Research*, 6, 637–651.
- Weinreich, P. (1989). Variations in Ethnic Identity: Identity Structure Analysis. In K. Liebkind (Ed.), *New Identities in Europe: Immigrant Ancestry and the Ethnic Identity of Youth*. Aldershot, UK: Gower.
- Yinger, J. M. (1994). *Ethnicity. Source of Strength? Source of Conflict?* Suny Press.

III. EESTLASTE SUHTLEMISSTIILID

Eesti emad, Rootsi lapsed. Võrdlev uurimus sotsialisatsioonist eesti, rootsi ja soome üks- ja kakskultuurilistes kodudes

TIIA TULVISTE ja LUULE MIZERA

Sissejuhatus

On selge, et sõltumata kultuurikeskkonnast on iga lapsevanema üheks peamiseks eesmärgiks kasvatada üles laps, kes tuleks sotsiaalses maailmas hästi toime, teisisõnu lapse sotsialiseerimine. Lapsele püütakse "õpetada" (nii otseses kui ka kaudses mõttes) antud kultuurikontekstis heaks kiidetud väärtusi, hoiakuid, tõekspidamisi ning käitumismalle. Selle eesmärgi saavutamiseks on mitmeid vahendeid, nendest ehk olulisim verbaalne (keeleline) suhtlemine. Vaatamata ühisele eesmärgile, on leitud suuri kultuuridevahelisi erinevusi selles, kui palju ja kuidas lastega räägitakse ning kui palju ja mis tüüpi juttu lastelt erinevates olukordades oodatakse (vt Schieffelin ja Ochs, 1986).

Vaikiv soomlane, soomeugrilane või põhjamaalane

Käesolev uurimus keskendub nii kodumaal kui ka võõrsil elavate eestlaste keelelise sotsialisatsiooni iseärasustele ning võrdleb eesti perede kodust suhtlemisstiili meie lähimate naabrite soomlaste ja rootslaste omaga. Üks olulisi tunnuseid on seejuures kõne hulk, teisisõnu jutukus. Erialastes uurimustes on soomlasi iseloomustatud tihti vaikivatena (vt *"The silent Finn"* Lehtonen ja Sajavaara, 1985). Vähese jutu poolest tuntakse kõiki skandinaavlasti ja üldse põhjamaalasi. Aastatetagune võrdlev uurimus eestlaste ja soomlaste kommunikatsioonistiilidest näitas, et vähemasti raadios räägivad eestlased rohkem kui soomlased (Pajupuu, 1995). Oma töös üritame leida vastust põhiliselt kahele küsimusele: millisesse gruppi kuuluvad eestlased oma sotsialisatsioonistiililt ning millist mõju avaldab sellele teises kultuurikeskkonnas elamine. Kas paigutume koduse suhtlusstiili poolest üldjoontes samasse Põhjamaa gruppi soomlaste ja rootslastega? Või moodustame pigem soomlastega ühise ugri kultuuriruumi? Ehk oleme lähiminevikus pealesurutud võõraste mõjude tõttu päris omaette nähtus? Mis juhtub siis, kui inimesed satuvad kahe domineeriva kultuuri mõjuvälja?

Jutukas või kontrolliv ema

Käesoleva töö aluseks on lisaks jutukust mõõtvatele näitajatele (nagu lausungite arv ajahihikus) ka suhtlemisviiside tüpoloogia, mis lähtub ema n-ö *suhtlemiseesmärgist* (Halle ja Shatz, 1994; McDonald ja Pien, 1982): mõned emad räägivad esmajoones selleks, et lapse käitumist kontrollida, teised emad on seevastu esmajoones huvitatud lapsest kui vestluspartnerist. Uurimused on näidanud, et jutukamate ja last rääkima õhutavate emade lastel on suuremad keelelised vilumused, näiteks suurem sõnavara (Barnes, Gutfreund, Satterly, ja Wells, 1983; Huttenlocher et al., 1991; Pine, 1994). Direktiivne ehk kontrolliv suhtlemisstiil seevastu on teadlaste arvates laste kognitiivse, sotsiaalse ja emotsionaalse arenguga negatiivselt seotud, mida näitavad kehvemad koolihinded ja madalam IQ ning saavutusvajadus (vt Beyer, 1995; Pan, Imbens-Bailey, Winner, ja Snow, 1996; Pine, 1994).

Esialgne võrdlev uurimus emade ja 2-aastaste laste suhtlemisest Ameerikas, Eestis ja Rootsis (Junefelt ja Tulviste, 1997) näitas, et eesti emad kaldusid pigem oma laste tegevust suunama ja kontrollima; vähem oldi huvitatud lapsest kui suhtlemispartnerist. Nii eesti emad kui nende 2-aastased lapsed rääkisid vähem kui uurimuses osalenud ameeriklased ja rootslased, kusjuures emad paistsid silma suure hulga tähelepanu reguleerivate direktiivide kasutamise poolest. Oluliseks peeti lapse keskendumist käimasolevale tegevusele, kasutati palju käsklauseid. Hilisem ameerika ja eesti murdeaaliste ja nende emade võrdlev uurimus kinnitas, et ka teismeliste eesti laste emad üritavad eelkõige lapse käitumist kontrollida (Tulviste, 2000). Kuna mõlemas uurimuses osalesid keskklassi pered, räägivad tulemused vastu üldlevinud seisukohale, mille kohaselt vähene jutt ja direktiivsus iseloomustavad just töölisklassi emasid ning ei ole omased kõrgema haridustasemega emadele. Arvestades, et ülalmainitud esialgse töö andmed olid kogutud aastal 1992, aasta pärast iseseisvuse taastamist Eestis, oletasime, et eesti emad on lääne eeskujude najal muutunud oma laste suhtes vähem kontrollivateks.

Keel või kultuurikontekst

Uurimaks, kui võrd sõltub suhtlemisstiil konkreetsest keelest ja kui võrd kultuurikontekstist, kogusime andmeid ka nendes Eesti ja Soome päritolu peredes, kes elavad Rootsis. Kui võrd varasemates töödes on leitud, et sama (inglise) keelt kõnelevad eri kultuurides (inglise ja ameerika) elavad emad suhtlevad oma lastega erinevalt, on põhjust arvata, et tegemist ei ole niivõrd keele kui võrd just kultuurikeskkonna omapäraga. Inglise emade rääkimisstiil on ameerika emadest oluliselt otsesem.

Viimaste aastakümnete käsitlustes rõhutatakse, et sotsialisatsioon perekonnas on pigem mitme- kui ühesuunaline protsess, milles osalevad kõik perekonnaliikmed kaasaarvatud laps ise (Grusec ja Kuczynski, 1997; Pontecorvo, 1998). Sellest hoolimata keskendusime käesolevas uurimuses eelkõige emade ja teismeliste jutu analüüsimisele, kuna uurimuses osalevate perede koosseis oli suhteliselt kirju ning ainult emad ja teismelised osalesid igal meie poolt lindistatud sõögikorral.

Kuivõrd väidetakse, et just murdeas arenevad oluliselt pragmaatilised vilumused, s.o omandatakse teadmisi sellest, kuidas ühes või teises olukorras on sobilik rääkida (Cooper, 1988), valisime uurimuse sihtgruppi selles vanuses lapsed.

Käesolevas artiklis tutvustame esmalt oma võrdleva uurimuse tulemusi emade ja teismeliste jutukuse ja suhtlemiskavatsuste kohta eesti, rootsi ja soome üks- ja kakskeelsetes kodudes. Järgnevalt peatume me küsimusel, millega võiks eestlaste suhtlemise eripära seletada. Lõpuks arutleme selle üle, kuidas eestlaste suhtlemiseripära võiks mõjutada laste arengut ja kultuuridevahelist suhtlemist tervikuna.

Sotsialisatsiooni uurimus Eestis, Soomes ja Rootsis

Uurimuses osalejad

Uurimuses osales 20 peret viiest valimist, nende seas 17 Eestis elavat eesti peret (EstEst), 18 Soomes elavat soome peret (FinFin), 19 Rootsis elavat rootsi peret (SweSwe) ning 20 soome (SweFin) ja 18 eesti (SweEst) peret, kelle elukohaks oli Rootsi. Sihtgrupiks olid eelmurdealised lapsed (vanuses 9 kuni 13 aastat, $M=10,91$, $SD=1,08$) ja nende emad (vanuses 31 kuni 52 aastat, $M=39,10$, $SD=5,12$). Kõigil emadel oli vähemalt keskharidus, enamikul lisaks ülikooli- või keskeriharidus. Laste sugu ning emade haridus ei omanud andmeanalüüside tulemustele olulist mõju. Rootsis elavad eestlased jagunesid omakorda kahte eristatavasse gruppi: Teise maailmasõja põgenike järglased ning 1990. aastate alguses Rootsi elama kolinud perekonnad. Neis peredes räägiti mõlemat keelt ning emad olid eestlased. Soome kakskeelsetes peredes räägiti samuti soome ja rootsi keelt ning emad olid mõnikümmend aastat Rootsis elanud soomlased.

Protseduur

Uurimuses kasutati nii tõsieluandmeid kui ka hoiakulisi hinnanguid.

Uuritavates peredes salvestati videolindile kodune söögiaeg. Perele öeldi, et ollakse huvitatud võimalikult loomuliku ja tavapärase söögiaja lindistamisest ning paluti uurijast mitte välja teha ja temaga

minimaalselt suhelda. EstEst peredes kestis söögilauavestlus keskmiselt 15,12 minutit ($SD=6,33$), SweEst peredes 20,36 minutit ($SD=7,80$), SweSwe peredes 20,52 minutit ($SD=5,61$), SweFin peredes 19,36 minutit ($SD=6,73$) ja FinFin peredes 19,39 minutit ($SD=5,32$). Kõik videosalvestused transkribeeriti. Jutukuse näitajana kasutati keskmist lausungite arvu minutis. Transkriptsioonides märgiti ära kõik emade poolt murdeaalastele suunatud direktiivsed lausungid, mille eesmärgiks oli kontrollida ja suunata vestluspartneri käitumist (nt "Kuule, ära laula nüüd, söö ilusti", "Sul on ilusad (piima)vuntsid", "Kuhu sul nii kiire hakkas?"). Samuti leiti lausungid, mille eesmärgiks oli vestluspartnerit vestlusesse tõmmata ("Tead, et naabri koer on taimetoitlane?", "Räägi, see on huvitav!", "Miks sa niimoodi arvad?"). Nii käitumist kontrollivate kui vestlusele ergutavate lausungite puhul kasutati andmeanalüüsis nende sagedust lausungite koguarvu suhtes.

Lisaks paluti emadel hinnata punktidega 0 ("pole üldse nõus") kuni 4 ("olen täiesti nõus") väiteid, mis puudutasid laste kontrollimist, näiteks "Vanemad peaksid alati teadma, mida nende lapsed mõtlevad ja teevad" ning "Väikeste laste suhtes tuleb range olla, muidu ei saa nendega hiljem hakkama". Väited moodustasid nn kontrolli skaala, mille abil leiti viie grupi keskmised hinnangud.

Tulemused ja arutelu

Kõne hulk

Meie uurimuse tulemustest ilmnas, et eestlased ja soomlased rääkisid oluliselt vähem kui puhtrootsi emad ning teismelised. See pidas paika nii kodu- kui ka rootsieestlaste ja -soomlaste puhul. Selle tulemuse põhjal võiks väita, et vähemalt kõne hulk näib sõltuvat pigem konkreetse keele (antud juhul ugri) omapärast kui kultuurikontekstist, s.o sellest, kas eestlased ja soomlased elavad Eestis, Rootsis või Soomes. Alljärgnevas tabelis on toodud gruppide kaupa emade ja murdeaalaste lausungite keskmine arv minutis.

Tabel 1. Ema ja teismelise keskmine lausungite arv minutis gruppide kaupa.

Kõneleja	EstEst	SweEst	SweSwe	SweFin	FinFin	Kokku
Ema	7,39 ³	7,10 ³	9,94 ^{1,2,4,5}	7,66 ³	7,58 ³	7,95
Teismeline	4,17 ³	5,29	6,29 ^{1,4,5}	4,42 ³	4,43 ³	4,93

Märkus. Ülakirjas numbrid tähistavad gruppidevahelisi statistiliselt olulisi ($p < .05$) erinevusi. Grupid on märgitud järgnevalt: 1=EstEst; 2=SweEst; 3=SweSwe; 4=SweFin; 5=FinFin.

Kontrolliv suhtlemisstiil

Keelesarnasuse hüpotees ei kehti aga suhtlemiskavatsuste kohta, sest erinevalt soome emadest paistsid Eestis elavad eesti emad silma oma kontrolliva suhtlemisstiili (st arvukate direktiivide) poolest. Seega kin-nitas meie tulemus taas kord, et Eestis elavad eesti emad räägivad oma järeltulijaga paljuski selleks, et lapse käitumist kontrollida. Tabelis 2 on näha ema poolt kasutatud käitumist kontrollivate lausungite keskmine sagedus gruppide kaupa.

Tabel 2. Murdeعالiste käitumist kontrollivate lausungite keskmine sagedus (%) lausungite koguarvu suhtes gruppide kaupa.

Kõneleja	EstEst	SweEst	SweSwe	SweFin	FinFin	Kokku
Ema	92,3,4,5	3 ¹	5 ^{1,4}	2 ^{1,3}	4 ¹	4

Märkus. Ülakirjas numbrid tähistavad gruppidevahelisi statistiliselt olulisi ($p < .05$) erinevusi. Grupid on märgitud järgnevalt: 1=EstEst; 2=SweEst; 3=SweSwe; 4=SweFin; 5=FinFin.

Teistest võrdlusgruppidest erineti veel ka selle poolest, et regulatiivne kõne sisaldas enim käsklauseid (näiteks "Ampsti, pane suhu!"); rootslased seevastu eelistasid teismeliste käitumist kontrollida märksa kaudsema kõne vahendusel, küsimuste või deklaratiivlausetega abil (näiteks

“Annika, mida sa arvad sellest kartulist seal?” last sööma ergutades). Soomlased kasutasid samuti sageli käsklauseid, kuid need olid vahendatud (pehmendatud) seletuste, hellitusnimede või viisakusvormelite abil (näiteks “Kimmu, ära räägi täis suuga, me ei saa midagi aru” või “Söö, palun, noa ja kahvliga”).

Kontrolliva suhtlemisstiili võimalikest põhjustest ja tagajärgedest

Muude seletuste kõrval võib spekuloida, et eesti emade suhtlusstiilile on jätnud oma jälje aastakümneid Eestis valitsenud nõukogulik ideoloogia, mis üritas inimeste käitumist maksimaalselt kontrolli all hoida, hindas kuuletumist ja karistas karmilt üleastumiste eest. Samas on ilmne, et see on vaid üks võimalik põhjus muude kõrval: mitmed sotsiaalteadlased on juhtinud tähelepanu asjaolule, et sel perioodil olid n-ö avalik ja isiklik sfäär inimeste jaoks sageli teineteisest sõltumatud või isegi vastandlikud.

Iseküsimus on muidugi see, kas eesti ja soome emad räägivad nii vähe, et see võiks pärssida lapse arengut. Käesoleva uurimuse autorid on seisukohal, et sissejuhatuses viidatud inglise-ameerika keelekeskkonnas läbi viidud hoiatavate tulemustega uurimuste põhjal ei saa eesti (ning soome) laste kohta midagi põhjanevat järeldada. Pigem on tegemist keelekasutuse eripäraga ning kultuurile iseloomuliku suhtumisega “vaikimine kuld, rääkimine hõbe”.

Seletusena võib välja pakkuda ka eesti ja soome emade vanamoodsa, distsipliini rõhutava kasvatusstiili, võrreldes rootsi lapsevanematega. Eelmise sajandi teisel poolel Rootsis levima hakanud vabakasvatuse põhimõtte peab oluliseks lapse iseseisvust ja võrdõiguslikkust ning võimalikult vaba eneseväljendust. Autonoomia ja iseseisvuse sisendamise esmatähtsust laste kasvatamisel on märkinud ka mitmed Rootsi sotsiaalteadlased (vt nt. Daun, 1996; Ekstrand ja Ekstrand, 1995; Welles-Nyström, 1996).

Samuti on küsitav, kas Eestis elavate emade sage murdealiste kontrollimine söögilauavestluses on negatiivne või positiivne nähtus. Väikelaste puhul kaldutakse lapse tegevuse kontrollimist tavaliselt pigem positiivseks pidama. Näiteks arvatakse Võgotski koolkonnas, et enesekontrolli ja -regulatsiooni allikaks on esialgne väline kontroll:

laps õpib kasvades ja arenedes enda käitumist reguleerima ja kontrollima vaid temast kompetentsemate inimeste eeskujul.

Käitumuslik või psühholoogiline kontroll?

Vahel eristatakse kahe sugust vanemate poolset kontrolli: käitumuslikku ja psühholoogilist (vt Pomerantz ja Eaton, 2000). Käitumusliku korral jälgitakse lapse käitumist, kehtestatakse sellele piirid, antakse positiivset tagasisidet. Nii õpib laps arvestama üldkehtivate standarditega ja kogeb vanemate osalemist tema elus. Psühholoogiline kontroll seisneb aga lapse psühholoogilisse ja emotsionaalsesse arengusse sekkumises, tema verbaalse eneseväljenduse piiramises, lapse tunnetega mitte-arvestamises ja süüitunde tekitamises. Erinevalt psühholoogilisest kontrollist peetakse optimaalset käitumuslikku kontrolli üldiselt lapse arengu seisukohalt positiivseks, juhul kui sellega ei kaasne liialdatult negatiivne hinnang lapse tegevusele.

Käesolevas uurimuses osalenud eesti perede puhul ei ole tegemist psühholoogilise kontrolliga, laste verbaalsete väljendite pärssimisega. Teismelisi ergutati mõlemal maal elavates eesti peredes isegi rohkem rääkima kui teistes uuritud valimites (kus lapsed iseenesest jutukamad olid). Ilmselt katsutakse sel viisil sõnaahtre murdeaalistega vestlust üleval hoida. Tabelis 3 on esitatud murdeaalisi rääkima ergutavate lausungite keskmine sagedus gruppide kaupa.

Tabel 3. Murdeaalisi rääkima ergutavate lausungite keskmine sagedus (%) lausungite koguarvu suhtes gruppide kaupa.

Kõneleja	EstEst	SweEst	SweSwe	SweFin	FinFin	Kokku
Ema	2,8 ^{3,4,5}	2,8 ^{3,4,5}	1,2 ^{1,2}	2,0 ^{1,2}	1,9 ^{1,2}	2,1

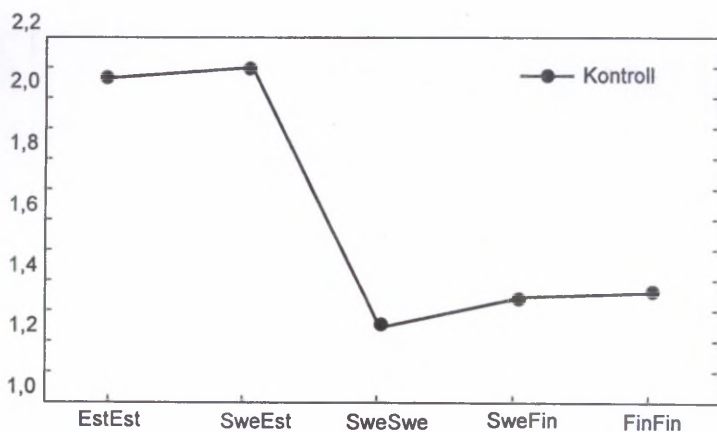
Märkus. Ülakirjas numbrid tähistavad gruppidevahelisi statistiliselt olulisi ($p < ,05$) erinevusi. Grupid on märgitud järgnevalt: 1=EstEst; 2=SweEst; 3=SweSwe; 4=SweFin; 5=FinFin.

Samas tuleb meele pidada, et murdeikka jõudnud laste puhul ei pruugi käitumuslik kontroll enam sedavõrd positiivne nähtus olla. Kõik

sõltub sellest, kuidas lapsed vanemate kontrollimist tajuvad: suhtlemismustrid on kultuurispetsiifilised ja nii võib näiteks tunduda jaapani teismelisele väheste kontrolli puhul, et ema temast ei hooli ega huvitu. Kui aga kontrolli tajutakse antud kultuurile omasest keskmisest suuremana, võib laps seda tajuda oma vabaduse piiramisena ja tema kompetentsuse kahtluse alla seadmisena. Meie uurimuse söögilauavestluste puhul on vaevalt usutav, et ükski vanematest pidas oma teismelise järeltulija igapäevaste toimetustega hakkamasaamist küsitavaks; sage kontrollimine näitab eelkõige eestlastele tavapärast suhtlusstiili.

Emade hoiakud laste kontrollimise suhtes

Kontrolliskaala tulemustest selgus, et kuigi reaalse igapäevase suhtlemise analüüs näitas, et sage käitumise kontrollimine eristab just Eestis elavaid eesti emasid kõigist teistest, rõhutasid laste kontrollimise tähtsust oma hinnangutes ka need eesti emad, kes elavad teise, rootsi kultuuri mõjuväljas. See tulemus on kooskõlas töödega, mille põhjal võib öelda, et reaalne käitumine on kiirem muutuma kui hoiakud. Graafikul 1 on näidatud kontrolliskaala keskmiste tulemuste võrdlus valimite kaupa.

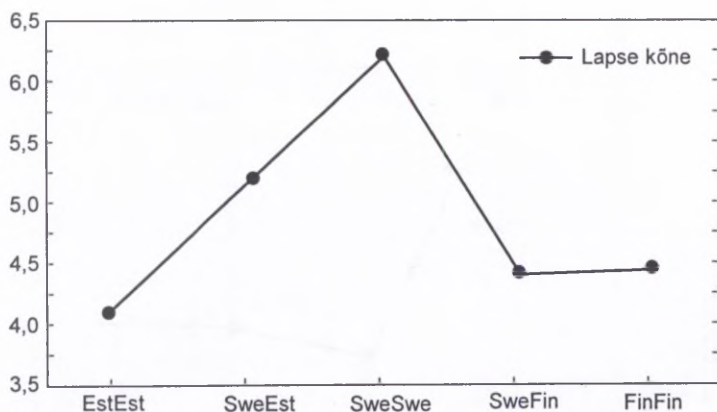
Graafik 1. Kontrolliskaala keskmised tulemused gruppide lõikes.

Kokkuvõte

Nagu selgus, olid uurimuses osalenud Eestis elavad eesti emad ja teismelised sama sõnakehvad kui nende soome ning rootsisoomed eakaaslased. Vähene jutt iseloomustas nii kodumaal elavaid eesti ja soome emasid kui ka neid, kes elavad Rootsis. Seega võib väita, et eriti napp jutt näikse iseloomustavat just soomeugrilasi — eestlasi ja soomlasi. Mõningase üllatusena saime tulemuse, mille kohaselt Rootsis elavate eestlaste noorem põlvkond paiknes oma kõne hulga poolest ainukultuuriliste eesti ja rootsi eakaaslaste vahel, mida illustreerib graafik 2.

Paistab, et mingite näitajate kohaselt võib suurema osa elust või eluaeg teise, Rootsi kultuuri mõjuväljas elanud murdeaaliste rootsieesti laste juures täheldada omalaadset “keskteed” mõlemale kultuurile omaste iseärasuste vahel. Samas on raske leida seletust, miks puudub sarnane suundumus Rootsis elavate rootsisoomed laste juures. Kas on tegemist vähempaindliku sotsialisatsioonistiiliga või omakorda soome keele ja kultuuri ainupäraga, sellele küsimusele ei leia meie töös vastust.

Graafik 2. Murdeaaliste keskmine lausungite arv minutis gruppide lõikes.

Eestis elavatele emadele oli ootuspäraselt iseloomulik kontrolliv suhtlemisstiil: sageli räägiti selleks, et teismeliste käitumist kontrollida ja suunata. Kuigi reaalse käitumise uurimisel eristus sageda kontrollimise poolest just puhteesti valim kõigist teistest, rõhutasid küsimustikele vastates laste käitumise kontrollimise olulisust ka need eesti emad, kes elavad Rootsis.

Kuigi kakskultuuriliste eesti emade puhul võis märgata puhteesti emadega sarnasust hoiakutes (kontrollskaala), esines puhuti sarnasust käitumises (jutukus, rääkima ergutamine) ja samas jälle puudus sootuks (käitumise kontrollimine). Seevastu ilmnnes nende teismeliste laste juures juba selgemapiiriline paigutumine mõlema kultuuri piirimaile. Seega paistab, et kakskultuurilised perekonnad kombineerivad endas tunnusjooni mõlemast kultuurist ja liiguvad tasapisi omalaadse tasakaaluseisundi poole, mis võimaldab neil kuuluda üheaegselt mõlemasse gruppi.

Lõpetuseks võib märkida, et kultuurierinevuste tundmine keelekasutuses on oluline kas või seetõttu, et need erinevused võivad põhjustada suhtlemisprobleeme teistest kultuuridest pärit inimestega. Kindlasti mõjutab ka käesolevas töös ilmnenu eri kultuuridest pärit perede erinev suhtlemismuster kultuuridevahelist suhtlemist ja üksteisest arusaamist. Vähene jutt võib jutukamast rahvusest pärit inimesele jätta mulje, et tegemist on rumala ja piiratud inimesega, kes ei oska millestki rääkida. Viimane seevastu võib aga jutukama rahvuse esindaja kohta arvata, et see on üks tühine ja pealiskaudne olend, kes niisama tühjast-tühjast lobiseb. Eestlastele iseloomulikud käsklused (nt "Istu!", "Söö veel!") võivad teisest rahvusest pärit inimestele eestlasest ebaviisaka, järsu ja ehk isegi robustse mulje jätta. Eestlased ise, seevastu, ei pruugi kaudselt väljendatud käskudest (nt "Aitäh, et tulite" kokkusaamise lõpetuseks) välja lugeda, et neilt tõepoolest tegutsemist oodatakse või nad ei saa aru, milleks selline keerutamine.

Kirjandus

- Barnes, S.; Gutfreund, M.; Satterly, D.; Wells, G. (1983). Characteristics of adult speech which predict children's language development. *Journal of Child Language*, 10, 65–84.
- Beyer, S. (1995). Maternal employment and children's academic achievement: Parenting style as mediating variable. *Developmental Review*, 15, 212–253.
- Cooper, D. C. (1988). Language and socialization. In M. A. Nippold (Ed.), *Later language development. Ages 9 through 19*, 225–245). Austin: Pro-ed.
- Daun, Å. (1996). *Swedish mentality*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- Ekstrand, G.; Ekstrand, L. H. (1985). Patterns of socialization in different cultures: The cases of Sweden and India. In R. Diaz-Guerrero (Ed.), *Cross-cultural and national studies in social psychology*. Selected papers from the 23th International Congress of Psychology, 2, 225–44. Amsterdam: North-Holland.
- Grusec, J. E.; Kuczynski, L. (Eds.). (1997). *Parenting and children's internalization of values. A handbook of contemporary theory*. New York: Wiley.
- Halle, T.; Shatz, M. (1994). Mothers' social regulatory language to young children in family settings. *First Language*, 14, 83–104.
- Huttenlocher, J.; Haight, W.; Bryk, A.; Seltzer, M.; Lyons, T. (1991). Early vocabulary growth: Relation to language input and gender. *Developmental Psychology*, 27, 236–248.
- Junefelt, K.; Tulviste, T. (1997). Regulation and praise in American, Estonian, and Swedish mother-child interaction. *Mind, Culture, And Activity: An International Journal*, 4, 24–33.
- Lehtonen, J.; Sajavaara, K. (1985). The silent Finn. In D. Tannen, M. Saville-Troike (Eds.), *Perspectives on silence*, 193–201. Norwood, NJ: Ablex.
- McDonald, L.; Pien, D. (1982). Mother conversational behavior as a function of interactional intent. *Journal of Child Language*, 9, 337–358.
- Pajupuu, H. (1995). *Cultural context, dialogue, time*. Tallinn: Estonian Academy of Sciences, Institute of the Estonian Language.
- Pan, B. A.; Imbens-Bailey, A.; Winner, K.; Snow, C. (1996). Communicative intents expressed by parents in interaction with young children. *Merrill-Palmer Quarterly*, 42, 248–267.

Kirjandus

- Barnes, S.; Gutfreund, M.; Satterly, D.; Wells, G. (1983). Characteristics of adult speech which predict children's language development. *Journal of Child Language*, 10, 65–84.
- Beyer, S. (1995). Maternal employment and children's academic achievement: Parenting style as mediating variable. *Developmental Review*, 15, 212–253.
- Cooper, D. C. (1988). Language and socialization. In M. A. Nippold (Ed.), *Later language development. Ages 9 through 19*, 225–245). Austin: Pro-ed.
- Daun, Å. (1996). *Swedish mentality*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- Ekstrand, G.; Ekstrand, L. H. (1985). Patterns of socialization in different cultures: The cases of Sweden and India. In R. Diaz-Guerrero (Ed.), *Cross-cultural and national studies in social psychology*. Selected papers from the 23th International Congress of Psychology, 2, 225–44. Amsterdam: North-Holland.
- Grusec, J. E.; Kuczynski, L. (Eds.). (1997). *Parenting and children's internalization of values. A handbook of contemporary theory*. New York: Wiley.
- Halle, T.; Shatz, M. (1994). Mothers' social regulatory language to young children in family settings. *First Language*, 14, 83–104.
- Huttenlocher, J.; Haight, W.; Bryk, A.; Seltzer, M.; Lyons, T. (1991). Early vocabulary growth: Relation to language input and gender. *Developmental Psychology*, 27, 236–248.
- Junefelt, K.; Tulviste, T. (1997). Regulation and praise in American, Estonian, and Swedish mother-child interaction. *Mind, Culture, And Activity: An International Journal*, 4, 24–33.
- Lehtonen, J.; Sajavaara, K. (1985). The silent Finn. In D. Tannen, M. Saville-Troike (Eds.), *Perspectives on silence*, 193–201. Norwood, NJ: Ablex.
- McDonald, L.; Pien, D. (1982). Mother conversational behavior as a function of interactional intent. *Journal of Child Language*, 9, 337–358.
- Pajupuu, H. (1995). *Cultural context, dialogue, time*. Tallinn: Estonian Academy of Sciences, Institute of the Estonian Language.
- Pan, B. A.; Imbens-Bailey, A.; Winner, K.; Snow, C. (1996). Communicative intents expressed by parents in interaction with young children. *Merrill-Palmer Quarterly*, 42, 248–267.

- Pine, J. M. (1994). Referential style and maternal directiveness: Different measures yield different results. *Applied Psycholinguistics*, 15, 135–148.
- Pomerantz, E. M.; Eaton, M. M. (2000). Developmental differences in children's conceptions of parental control: "They love me, but they make me feel incompetent". *Merrill-Palmer Quarterly*, 46, 140–167.
- Pontecorvo, C. (1998). *Discourse and socialization in families*. Paper presented at the Fourth Congress of the International Society for Cultural Research and Activity Theory. Aarhus, Denmark.
- Schieffelin, B. B.; Ochs, E. (Eds.) (1986). *Language socialization across cultures*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tulviste, T. (2000). Socialization at meals: A comparison of American and Estonian mother-adolescent interaction. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31, 537–556.
- Welles-Nyström, B. (1996). Scenes from a marriage: Equality ideology in Swedish family policy, maternal ethnotheories, and practice. In S. Harkness, ja C. M. Super (Eds.), *Parents' cultural belief systems: Their origins, expressions, and consequences*, 192–214. New York: Guilford.

Ajakäsituse ning kommunikatsiooni seostest eestlastel

HILLE PAJUPUU

Sissejuhatus

Aeg on kultuuri üks nähtamatuid dimensioone: ta on alati kohal, avaldub suhtlemises ja mõjutab seda (Salo-Lee, Malmberg ja Halinoja, 1996). Kultuurid organiseerivad aega põhiliselt kahel moel: sündmused võetakse plaani eraldiseisvatena, põhimõttel üks asi korraga, nagu Põhja-Euroopas, või siis Vahemere maade mudelit järgides tehakse mitut asja üheaegselt. Need kaks süsteemi on loogiliselt ja empiiriliselt küllalt erinevad, nagu õli ja vesi, mis ei segune (Hall, 1983).

Kultuure, kus tehakse üht asja korraga, kutsutakse monokroonseteks, m-ajaga kultuurideks, teisi, kus tehakse mitut asja korraga, kutsutakse polükroonseteks, p-ajaga kultuurideks. Monokroonset ja polükroonset ajakäsitust iseloomustavad peamiselt järgmised tunnused (vt ka Pajupuu, 2001).

Monokroonne ajakäsitus

- Aeg on lineaarne, ta kulgeb minevikust tulevikku.
- Aeg on jagatud segmentideks.
- Olulised on ajagraafikud ja lahterdamine.
- Fookuses on üks asi korraga.
- Ajakava on kõige tähtsam, ta on püha ja muutmatu.
- Ajalistesse kokkulepetesse suhtutakse tõsiselt.
- Austatakse inimese privaatsust, teisi nende tegevuse juures ei segata.
- Aeg on peaaegu käegakatsutav: aega saab kulutada, säästa, veeta ja kaotada.
- Aega kasutatakse kui klassifikatsioonisüsteemi elu korrastamiseks.
- Aeg eraldab inimesi üksteisest, pikaajalisi suhteid ei sõlmita.

Polükroonne ajakäsitlus

- Aeg on pigem punkt kui lineaarne joon. Aeg hõlmab mineviku, oleviku ja tuleviku.
- Üheaegselt toimub palju asju.
- Ajagraafiku järgimisest tähtsam on suhelda inimesega niikaua, kui olukord nõuab. Aega ei seata kunagi esiplaanile.
- Ajalist kokkulepet täidetakse siis, kui selleks on võimalust.
- Inimesed on tegevuse juurest kergesti kõrvale juhitavad.
- Aeg pole käegakatsutav, aja kaotamisest ja säästmisest ei räägita.
- Ajagraafikuid ja -plaane muudetakse sageli.
- Tugev tendents luua eluaegseid suhteid.

Monokroonseteks peetakse näiteks sakslasi, inglasi, šveitslasi, skandinaavulasi, põhjaameeriklasi. Polükroonsed on aga ladinaameeriklased, araablased, aafriklased, kreeklased, hispaanlased, prantslased, hiinlased, jaapanlased (Hall, 1983; Salo-Lee, Malmberg ja Halinoja, 1996). Rääkides monokroonsetest ja polükroonsetest kultuuridest, tuleb siiski silmas pidada, et selle all mõeldakse vaid tendentsi. Ühe kultuuri sees võib olla nii monokroonse kui ka polükroonse ajakäsitusega inimesi. Enamasti aga üks neist ajakäsitustest domineerib, ning sellega tuleb teistel kohaneda.

Näib, et Eestis on heakskiidetav monokroonne ajakäsitlus. Sellele viitavad arvukad artiklid ajakirjanduses, milles rõhutakse vajalikkusele tähtaegadest kinni pidada, punktuaalsusele (mitte saabuda kohale ettenähtust varem ega hiljem), elu ja tegevuse planeerimisele jms. Ometi on märke sellest, et suhteliselt paljud eestlased on polükroonsed: nad teevad mitut asja korraga, seavad esiplaanile inimsuhted ning suhtuvad planeerimisse lõdvalt. Rene Altrovi (1999) ruumiuurimuse põhjal saab kaudselt järeldada, et polükroonseid ja monokroonseid eestlasi võib olla peaaegu võrdselt (Pajupuu, 2001). Kuna Eesti on monokroonsete kultuuride hulka jõudnud alles 1930. aastate paiku, siis ei tohiks polükroonne ajasse suhtumine olla eriti üllatav (Pärdis, 2001). Küll aga võib polükroonsete inimeste suhteliselt suur arv monokroonsust aksepteerivas kultuuris tekitada ajakäsituserinevustest tingitud konflikte. Et taolisi konflikte ära hoida, selleks on tarvis teada monokroonsete ja

polükroonsete inimeste käitumis- ja suhtlemiserinevusi ning teadvustada, et üks ajakäsitus pole teisest parem — need on lihtsalt erinevad. Samas on oluline teada, kas ise ollakse monokroonne või polükroonne, et vastavalt sellele valida enda jaoks sobiv töö või tegevus.

Ajakäsituse uurimus Eestis

Kuidas määrata polükroonsust? Empiirilise uurimuse meetodid

Polükroonse ajakäsituse indeksi (*Polychronic Attitude Index* — PAI) töötasid välja Kaufman, Lane ja Lindquist (1991). Hiljem seda revideeriti ning jõuti järeldusele, et monokroonsuse-polükroonsuse määramiseks piisab kolmest väitest, millega nõustumist või mittenõustumist väljendatakse 5-pallisel Likert-skaalal (Kaufman-Scarborough ja Lindquist, 1999a). Väited on järgmised:

- Ma ei taha korraga ette võtta mitut asja.
- Inimesed ei peaks püüdma teha mitut asja korraga.
- Tunnen end hästi mitme asjaga samal ajal tegeledes.

Esimese väitega uuritakse, kas inimene tahab end jagada mitme töö vahel. Teise väitega püütakse selgust saada, millist käitumist ootab vastaja teistelt (ühtlasi olles ka ise üks “teistest”). Vastajal tuleb määratleda, kas polükroonne käitumine on talle vastuvõetav või ei. Kolmanda väitega tehakse kindlaks vastaja mugavusaste situatsioonis, kus tuleb tegeleda mitme asjaga korraga.

Väidetele tuleb leida sobivaim vastus reast: *Täiesti nõus* /*Nõus*/ *Pigem nõus kui mitte* /*Ei ole nõus*/ *Üldsegi ei ole nõus*. Kahe esimese väite puhul antakse punkte kasvavas järjestuses (1 – täiesti nõus, 2 – nõus jne), kolmanda väite puhul kahanevas järjestuses (5 – täiesti nõus, 4 – nõus jne).

PAI saadakse vastuspunktide liitmisel. Summa paigutub skaalale 3–15, kus 3 tähistab tugevat monokroonsust ja 15 tugevat polükroonsust. Tugevalt kuni keskmiselt monokroonseteks loetakse inimesed, kes koguvad 3–9 punkti ning keskmiselt kuni tugevalt polükroonseteks inimesed, kes koguvad 10–15 punkti (Kaufman-Scarborough ja Lindquist, 1999a).

Tulemused

Püüdes umbkaudselt määratleda polükroonsete eestlaste protsenti, viidi läbi küsitlus 50 linnaeestlase seas (20–60-a). Küsitlusele vastas 42 inimest, kellest 16 osutus keskmiselt kuni tugevalt polükroonseks ning 26 keskmiselt kuni tugevalt monokroonseks (naiste ja meeste vahel, keda küsitluses esines võrdselt, erinevusi ei täheldatud). Kuigi küsitletute arv on suhteliselt väike, näitab seegi, et vähemalt kolmandik eestlastest võib olla polükroonsed, mis on piisavalt suur hulk, et kultuuris aktsepteerida ka polükroonset käitumist.

Polükroonsus-monokroonsus ja kommunikatsioon

Erisugune ajakäsitlus tekitab suhtluses sageli probleeme. Nii näiteks panevad m-aja inimesed pahaks p-aja inimeste lõtva suhtumist kokkulepitud tähtaegadesse, hilinemist, ebatäpsust, vähest planeerimist jms. P-aja inimestele tunduvad m-aja inimesed aga jäigad ning osavõtmatud inimsuhetes. Aja planeerimine ja tegevuste jagamine tähtsateks ning vähem tähtsateks võib jääda aga lausa arusaamatuks.

Aja planeerimine

Kuna monokroonsed inimesed elavad aja raudses haardes, siis käib kogu nende elu koordineeritult, plaani järgi, põhimõttel üks asi korraga. Plaani koostab inimene endale ise, kiskudes sündmused nende loomulikust kontekstist välja ja pannes nad üksteisele järgnema. Et ühte ajaperioodi mahub vaid piiratud hulk tegevusi, siis määratakse prioriteedid. Kõigepealt tehakse ära tähtsad asjad, nendele jäetakse oma plaanis rohkem aega. Vähemtähtsad paigutatakse plaani lõpuossa. Kui nende jaoks aega ei jätku, siis lükatakse nad edasi järgmisele päevale. Kui aega üle jääb, siis lüüakse see tihti lihtsalt surnuks. Mittemidagi tegemine on inimesele nagu preemia selle eest, et ta suutis aega võita. Ajast rääkides kasutavad monokroonsed inimesed selliseid väljendeid nagu: *kaotasin palju aega, lõin aega surnuks, raiskasin kogu aja ära, hoidsin aega kokku, aeg saab otsa, aeg veereb, ei ole aega* jms.

Kuna Eestis on suhteliselt palju polükroonseid inimesi, siis ilmselt on ajakäsituserinevusest tingitud mittemõistmised küllaltki sagedased ja kultuuris domineeriv pool püüab polükroonseid õpetada, kuidas aega kontrolli alla saada:

“Kui tahate isiksusena areneda ja suurendada enesekindlust, peate mõtlema, kuidas saavutada kontrolli kõige selle üle, mis teiega toimub.” Alustuseks tuleb saavutada kontroll oma aja üle.

Et oma aega valitseda ja õigesti kasutada, peab silmas pidama järgmist:

- selgelt eristunud eesmärgid aitavad end mobiliseerida ja keskenduda kõige olulisemale;
- selgelt kirja pandud plaan aitab aega jagada; /—/
- koostage tööde nimekiri igaks päevaks, nädalaks, kuuks; /—/
- paigutage asjad tähtsuse järjekorda;
- vastandage tähtsad ja vähemtähtsad tööd; /—/
- tähtsate tööde hulgast valige need, mis tuleb teha otsekohe; /—/
- iga päeva lõpus analüüsige tehtut. /—/

Aja valitsemise võtmeküsimuseks on: mis on praegu kõige olulisem, millele peaksin pühenduma?” (Pekk, 1999).

Õpetatakse planeerima ka isiklikku elu, suhteid sõprade ja tutvavatega:

“... lähtu nädala planeerimisel sulle tähtsatest suhetest ja rollidest. Kavanda igasse nädalasse kindlasti midagi sellist, mis poleks lihtsalt pakiline, vaid sinu jaoks tõeliselt oluline. Näiteks kohtumine, üllatus või jutuajamine sulle tähtsa inimesega, kelle jaoks aga kunagi aega ei jagu” (Siidirätsep, 2001:53).

Kuna polükroonse ajakäsitusega inimesed asetavad esikohale inimsuhted ning tegelevad korraga mitme asjaga, siis taoliste õpetustega pole neil suurt midagi peale hakata: nad võivad küll õppida päevakava koostama, kuid ei sulata seda enda süsteemi. Päevakava kasutab polükroonne inimene nagu võõrkeelt — siis, kui olukord nõuab. Ilma igasuguse ajaplaanita töötab ta palju efektiivsemalt. Harva räägivad polükroonsed inimesed kaotatud ajast. Ajast tähtsamad on nende jaoks inimesed ja inimsuhted.

Täpsus ja hiline mine

Monokroonsuse ja polükroonsusega seostatakse ka täpsust. On täheldatud, et monokroonsed ja polükroonsed inimesed mõistavad hiline mist erinevalt. Edward Hall (1959) eristab viit hiline misintervalli:

- pobise-midagi-vabanduseks aeg (ei nõua otsest sõnalist vabandamist);
- tagasihoidlikku vabandamist nõudev aeg;
- kergelt solvav aeg;
- ebaviisakas aeg;
- jõhkralt solvav aeg.

Monokroonses kultuuris, sh ka Eestis on tavaks pobiseda kohtumisele hilinedes midagi vabanduseks juba viieminutilise hiline mise korral, 10–15-minutiline hiline mine nõuab aga kindlasti kergelt vabandamist, üle selle — helistamist ning hiline misest etteteatamist. Polükroonne inimene ei pruugi pidada aga isegi 45–60-minutilist hiline mist vaban damist väärivaks. Tihti peale ei tee ta sellisest hiline misest üldse väljagi. Ise teist oodates leiab ta kergesti muud tegevust ega keskendu ainult ootamisele, nagu teeb seda monokroonse ajakäsitusega inimene (Kaufman-Scarborough ja Lindquist, 1999a).

Ajakäsitus töötegemisel

Monokroonsus ja polükroonsus tekitavad pingeid iseäranis töösuhetes. Monokroonsed inimesed ei usu, et mitut asja korraga tehes võib olla sama edukas kui tehes neid järgemööda. Ka eelistavad nad kindlalt piiritletud tööaega. Inimsuhtekesksed polükroonsed inimesed ei tee töö- ja isikliku aja vahel nii ranget vahet. Ka tööolukordades tunnevad nad huvi teise inimese ja tema tunnete vastu. Kui olukord nõuab, pühenduvad nad suhtlemisele ja teevad tööd hiljem, n-ö isikliku aja arvelt. Kindlalt piiritletud tööaeg pole nende jaoks. Kui monokroonsed inimesed hindavad eelkõige tööprotsessi (kõigile nähtavat tegelemist asjaga), siis polükroonsed inimesed hindavad tööd eelkõige tulemuse järgi, tundmata huvi selle vastu, kui kaua aega töötegemiseks kulus, kui järjepidevalt ja kus seda tehti. Kuna polükroonsed inimesed tegelevad korraga mitme asjaga, siis on neil raske arvet pidada mingile tööle kulunud aja üle, neile on tähtis jõuda tulemuseni.

Erinev suhtumine aega kajastub töövõtulepingute sõlmimisel. Monokroonsed ajakasutajad eelistavad tööd rehkendada tundides, polükroonsed lähtuvad hinnapakumist tehes aga oodatavast lõpptulemusest (Pajupuu, 2001). Tihtipeale kujuneb Eestis töövõtulepingu sõlmimine niisuguseks, kus kõigepealt lepitakse kokku summas, mis töö eest maksakse ning seejärel jagatakse summa tunnitariifiga, et lepingusse kirja panna tööks kuluvad tunnid.

Märgatavaid arusaamatusi tekib monokroonsete ja polükroonsete inimeste vahel ka kohtumiste ning ühiskoosolekute korraldamisel. Monokroonsed inimesed planeerivad koosoleku pikalt ette ning määravad kindlaks kuupäeva ja täpse kellaaja. Polükroonsed inimesed võivad otsuse selle kohta, kas koosolek toimub või mitte, vastu võtta ka viimasel hetkel. Nii saadetakse kutsed välja ilma pikema varuajata, mis võib vägagi ärritada monokroonseid inimesi.

Kui polükroonsed inimesed on võimelised korraga suhtlema mitme inimesega, siis monokroonsed eelistavad suhelda ühega. Seda põhimõtet järgitakse ametiasutustes, kus ametnikul on tavaks võtta inimesi vastu oma kabinetis teatud päevadel ja kindlatel kellaaegadel. Igale inimesele pühendatakse mingi aeg (nt 15 minutit). Kui planeeritud aeg hakkab täis saama, üritab ametnik jutuotsad kokku tõmmata, et vabastada kabinet järgmisele jutulesoovijale. Tihtipeale pole seejuures oluline, kas asi saab lahendatud või ei: kalendrisse märgitakse uus aeg, millal asjaga tegelemist jätkatakse. Polükroonse inimese jaoks on taoline käitumine vastuvõetamatu, tema meelest tuleb tegeleda asjaga seni, kuni leitakse sobiv lahendus, mitte et peaks samas asjas mõne aja pärast uuesti tagasi tulema. Enamasti on just polükroonsed inimesed need, kes üritavad jutule tulla ka väljaspool ettenähtud aega, monokroonne ametnik viitab sel juhul vastuvõtuaegadele ning keeldub asja arutamast.

Ajakäsitus ja vestlusstiil

Monokroonse ajakäsitusega inimesi arvatakse kasutavat otsest vestlusstiili ning polükroonseid inimesi kaudset vestlusstiili (Kersten, Köszegi ja Vetschera, 1999; vt ka Pajupuu, 2001). Otsene vestlusstiil tähendab seda, et kõneleja ei varja oma tõelisi kavatsusi. Ta väljendub keeleliselt

selgelt, ütleb, mida tahab, soovib või loodab. Kaudse vestlusstiili kasutaja ei räägi aga asjast otse, vaid annab vihjeid ja loodab, et vestluspartner tuleb talle poolele teele vastu ning väljendab mõistmist oma käitumisega (Gudykunst ja Ting-Toomey, 1988).

Eesti kõnekäitumises väljendub otsesus eriti ilmekalt vestluse alustamises ja lõpetamises. Ilma pikema sissejuhatusega asutakse kohe asja juurde. Ka vestluse lõpetamine toimub järsku, ilma suurema mittekeelelise ega ka keelelise ettevalmistusega. Vestluspartneri lause võidakse lausa katkestada (*Ma pean nüüd poodi minema, räägime homme edasi!*). Kui monokroonsed inimesed vestlevad omavahel, siis neid taoline käitumine ei häiri ega solva. Polükroonsed inimesed eelistavad enne asja juurde asumist pikka sissejuhatust, millega luuakse sobiv meeleolu, ning ka vestlust lõpetavad nad pikkamööda, püüdes igati näidata, et teine inimene on neile tähtsam kui miski muu asi samal ajahetkel. Monokroonseid inimesi teeb taoline vestluskäitumine kannatamatuks, nende arvates on kõik oluline juba öeldud ning nad ei jõua oodata, millal oma järgmiseks planeeritud tegevuse kallale saaksid asuda.

Kokkuvõte

Polükroonne või monokroonne ajakäsitus pole ei "hea" ega "halb" — nad lihtsalt on olemas. Mõnes kultuuris domineerib polükroonne, mõnes monokroonne ajakäsitus. Kui kultuuris on suhteliselt palju mõlema ajakäsitusega inimesi, siis sõltumata domineerivast joonest peaks püüdma mõista ka teistsugust suhtumist aega. Koos töötades võib selguda, et kummagi tugevad küljed kompenseerivad teise nõrku külgi. Erinevaid ajakäsitusi peaks suutma ära tunda, mõista ning õigesti rakendada (Kaufman-Scarborough ja Lindquist, 1999b).

Kirjandus

- Altrov, R. (1999). *Ruumikasutus eestlaste suhtluses*. www.ehi.ee/ehi/academica.
- Gudykunst, W. B.; Ting-Toomey, S. (1988). *Culture and Interpersonal Communication*. Newbury Park, CA: Sage.
- Hall, E. T (1959). *The Silent Language*. Garden City, New York: Doubleday.
- Hall, E. T (1983). *The Dance of Life. The Other Dimension of Time*. Garden City, New York: Doubleday.
- Kaufman, C.; Lane, P. M.; Lindquist, J. D. (1991). Exploring More than Twenty-Four Hours a Day: A Preliminary Investigation of Polychronic Time Use. *Journal of Consumer Research*, 18 (December), 392–401.
- Kaufman-Scarborough, C.; Lindquist, J. D. (1999a). The Polychronic Attitude Index: Refinement and Preliminary Consumer Marketplace Behavior Applications. In A. Menon, A. Sharma (Eds.) *American Marketing Association Winter Educators. Conference Proceedings, Marketing Theory and Applications*, 10, 151–157.
- Kaufman-Scarborough, C., Lindquist, J. D. (1999b). Time Management and Polychronicity: Comparisons, Contrasts, and Insights for the Workplace. *Journal of Managerial Psychology*, 3/4, 288–312.
- Kersten, G., Köszegi, S., Vetschera, R. (1999). *The effects of culture in anonymous negotiations. A four countries experiment*. Working Paper OP9901. Universität Wien. Lehrstuhl für Organisation und Planung.
- Pajupuu, H. (2001). *Kuidas kohaneda võõras kultuuris*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Pekk, R.-K. (1999). Kuidas võita aega juurde? *Postimees* 16.06.99.
- Pärdi, H. (2001). Eestlaste minapilt XX sajandil: talupoegliku ajakäsituse murenemine. *Akadeemia*, 1(142), 3–21.
- Salo-Lee, L., Malmberg, R., Halinoja, R. (1996). *Me ja muut. Kulttuurienvälinen viestintä*. Helsinki: Yleisradio.
- Siidirätsep, K. (2001). Ajavangist priiks. *Tervis Pluss*. Aprill 2001, 52–53.

Eestlaste ruumikasutus võrdlevas perspektiivis

RENE ALTROV

Sissejuhatus

Nii nagu loomadel ja lindudel, on ka inimestel oma ruumivajadused ja käsitlusviisid distantist (vt joonis 1). Ruumisuhted ja territooriumi piirid mõjutavad otseselt meie igapäevaelu. Me oleme tugevalt seotud oma territooriumiga, kuigi teadvustame seda endale alles siis, kui rikutakse meie territooriumi piire. Kontroll oma territooriumi piiride üle on aga üks inimese rahulolu põhjusi.

Antropoloog Edward T. Hall'ilt pärineb termin **prokseemika** (*proxemics*) (1990), mis tähendab ruumi kommunikatsiooniliste funktsioonide uurimist ehk seda:

- kuidas inimesed liigendavad ruumi distantsideks, millelt nad vestluspartneriga suhtlevad;
- kuidas võiks korraldada ruumi kodus ja töökohas;
- kuidas planeerida linna ja nendevahelisi maa-alasid.

Inimestevahelises suhtluses on Hall eristanud nelja peamist distantstüüpi — intiimne (füüsiline kontakt — 45 cm), isiklik (45 cm – 120 cm), sotsiaalne (120 cm – 350 cm) ja avalik ruumivöönd (350 cm – 700 cm ja enam). Sõltuvalt olukorrast hoiab inimene neid distantse iseenda ja teiste vahel, ning need kajastavad teadlikult või alateadlikult tema tundeid, suhtumisi, omarühmatunnet ja võimupositsiooni. See aga, millist distantsti mingis situatsioonis kasutatakse, sõltub suuresti kultuurist. Näiteks distantst, mis ühes kultuuris on selgelt intiimse tähendusega, võib teises kultuuris kuuluda isegi sotsiaalse suhtluse juurde (nt puudutamine).

Distantsti ja ruumikasutust on võimalik seostada kultuuridimensioonidega, mille pakkus välja Geert Hofstede (1980), (vt ka Anu Realo

aktikkel käesolevas kogumikus). Need dimensioonid on individualism-kollektivism, maskuliinsus-feminiinsus, ebakindluse vältimise tarve ja võimudistants. Kultuuridimensioonide abil on võimalik seletada ning prognoosida sarnasusi ja erinevusi kultuuridevahelises suhtluses (Gudykunst ja Matsumoto, 1996:21). Näiteks kultuurides, kus kollektiivi huvid on olulisemad indiviidi huvidest, on inimestevaheline distants väiksem kui kultuurides, kus esmaseks peetakse indiviidi huve.

Eestlaste ruumiteadlikkus

Eestlane omandab oma kultuurile omased suhtlusnormid enamasti kogemuse najal. Vestluse õnnestumise üle otsustatakse peamiselt selle põhjal, kas vestelda oli mugav või ei. Miks see nii või teisiti oli, seda enamasti ei teadvustata. See näitab, et ka eestlaste ruumiteadlikkus pole kuigi kõrge. Ruumikasutusreeglite rikkumine võib põhjustada arusaamatusi, koguni ebameeldivusi. Näiteks võidakse isiklikku ruumi sissetungimist tõlgendada ahistamisena, nagu selgus Rahumäe põhi-

Joonis 1. Nagu loomad ja linnud, hoiavad ka inimesed omavahel kindlat distantsti (Gifford 1997:97).

kooli 9. klassi õpilaste küsitlusest (Martinson ja Tallo, 1997). Õpilastele on ebameeldiv, kui õpetajad tulevad neile liiga lähedale (*Elab seljas ja tuleb pooleldi laua peale; Milleks peab õpetaja üle õpilase vajuma*) või neid puudutab (*Üks õpetaja tuleb ja räägib alati hästi lähedalt, paitab ja kummardub õpilaste kohale. Ja siis puudutab ka*). Õpilastes kutsus negatiivse tunde esile ka silmavaatamine (*Pole eriti meeldiv, kui mõni õpetaja otse silmamuna sisse vaatab*). Eriti vastumeelseks pidasid küsitletavad pedagoogi hingeõhu tundmist (*Hingeõhk haiseb kohvi, suitsu vms järele; Pastilli või nätsu võiks suhu pista*). Tundes oma kultuuri distantsiseadmise norme, saaksid õpetajad vältida õpilaste jaoks kahe-mõttelist tõlgendust võimaldavaid olukordi.

Uurimus eestlaste ruumikasutusest suhtluses

Metoodika

Eestlaste ruumikasutust uurisin küsitluse teel (Altrov, 1999). Töö eesmärk oli välja selgitada, kui kaugel või lähedal eestlased erinevates suhtlussituatsioonides üksteisest tahavad olla (st missugune olukord on nende jaoks mugav) ning missugused kultuuritunnused nende suhtluskäitumist võivad mõjutada.

Küsitlus koosnes 12st valikvastustega situatsioonikirjeldusest ning küsitletava ülesanne oli neljast vastusevariandist välja valida üks tema jaoks sobivaim.

Küsimused hõlmasid kolme valdkonda: suhted koduses keskkonnas, töokeskkonnas ning suhted väljaspool kodu ja tööd. Nii situatsioonikirjeldused kui nende valikvastused tuginesid Hall'i ja Hofstede kultuuriuuringute teooriatele, isiklikule kogemusele ning vaatlustele. Küsimustele vastas 40 Tallinnas elavat inimest kahest töökollektiivist, kes olid erialaspetsialistid või töötasid ärialal, st oma tööülesannetes suhtlesid nad palju võõraste inimestega. Vastanud olid 20–29-aastased. Küsitlusrühmad olid omavahel võrreldavad, kuna mingeid konkreetsele rühmale iseloomulikke jooni vastustest välja ei tulnud.

Tulemused

Kodune keskkond

Enamasti arvavad eestlased, et nad hoiduvad omaette ja on küllalt suure ruumivajadusega. Eestlaste ruumikasutust uurides aga selgus, et eestlased keskenduvad kodus eelkõige peresuhetele ning soovivad olla oma lähedastega seotud. Seega ei pea igal pereliikmel olema ilmingimata omaette tuba. Kodu valikul on tubade arvust olulisem elukeskkond. Samas tahavad eestlased end kaitsta võõraste pilkude eest, mistõttu soovitakse kodu ümbritseda aia, heki, puude ja põõsastega ning panna akna ette läbipaistmatud kardinad.

Tuues paralleele Hall'i poolt uuritud kultuuridega, soovivad sakslasedki varjata oma elamuid võõraste pilkude eest: neile on tähtis, et oma ego kaitsmiseks ja varjamiseks säiliks eraldatus (Hall, 1990:135). Prantslastele jälle on oluline nende kodu ümbrus. Kuna enamik prantslastest elab väga kitsastes oludes, korvavad nad oma koduse ruumi puuduse laiade kõnniteede, avenüüde, vabaõhukohvikute ja parkidega (Hall, 1990:144).

Kodusuhetes taluvad eestlased suhteliselt hästi ka ebakindlamaid olukordi ja pereliikmetele ei suruta peale fikseeritud distantse. Näiteks ilmnes mööbli valikut puudutava küsimuse puhul, et kodus peavad eestlased distantshoidmisest olulisemaks suhtlemise mugavust — eestlased hindavad kerget ja mugavat mööblit, mida on toas lihtne ümber paigutada olenevalt sellest, mida toas tehakse või kellega suheldakse.

Vastupidine tendents ilmneb Saksa kultuuris (vt Hall, 1990). Sakslane ei kannata, kui keegi tema kodus toole ümber tõstab, kuna nii rikutakse temale omaseid distantsinorme. Seetõttu on ka mööbel Saksa kultuuris raskepärane ja massiivne.

Kodust keskkonda puudutavatest küsimustest selgus, et eestlaste kodu- ja peresuhetes on jooni, mis on omased feminiinsetele, kollektivistlikele ja polükroonse ajakasutusega kultuuridele. Seni individualistlikeks ja maskuliinseteks peetud eestlaste pehmemad väärtushinnangud kodus keskkonnas pole siiski väga üllatavad — ka Realo ja Alliku (1999) uurimusest on näha, et peresuhetes on kollektivism alati suurem kui koduvälistes olukordades.

Töokeskkond

Kui koduses suhtluses on eestlastel inimestevahelistele suhetele orienteeritud kultuuride jooni, siis töokeskkonnas ja ametialase suhtluse korral näib asi olevat vastupidine — esile tulevad individualistliku ja maskuliinse monokroonse ajakäsitusega kultuurile omased tõekspidamised. Võib öelda, et töokeskkonnas ei hinda eestlased inimestevahelisi suhteid, vaid peavad neist olulisemaks tööülesandeid ja töö tulemuslikkust. Teistelt inimestelt oodatakse negatiivset viisakust: inimeste vahel luuakse distants ja hinnatakse kõrgelt üksiolemisõigust.

Kuigi eestlased eelistavad tööl suuremat privaatsust, ei eelda nad, et peaksid töötama omaette kabinetis — privaatsuse tagab ka pilkkontakti vältimine kaastöötajatega ja eraldumine olemasolevas ruumis madalate vaheseinte, kappide või riulite abil. Küsitlusele vastanud eelistasid tööruumina kabinetti, mis on jaotatud neljaks privaatseks lahtriks. Vähetähtis ei ole siinjuures seegi, et sellise ruumikorralduse puhul on ühe osakonna töötajatel tõhusam töötada. Hall'i (1990) uuringute kohaselt ei pea ka inglased esmatahtsaks isikliku kabineti või toa olemasolu. Kui inglane soovib omaette olla, siis ta eraldub olemasolevas ruumis ja lihtsalt lõpetab rääkimise — ta püstitab n-ö sisemise barjääri. Ameeriklaste jaoks tähendab säärane käitumine teiste ruumisolijate mitteaktsepteerimist ning pahameelt.

Jagades kultuure avatud ja suletud ustega kultuurideks, kuulub Eesti viimaste hulka. Kui mõnel kolleegil on harjumus hoida oma tööruumi ust suletuna, ei tohiks seda võtta solvamise või solvumisena. Eestlased ei näe suletud ukse märki, et midagi on valesti või kaastöötajate ees on saladusi. Suletud uks loob töokeskkonnaks vajaliku õhkkonna ning nii töötatakse efektiivsemalt. Hall'i (1990) poolt kirjeldatud kultuuridest on eestlaste suletud ja avatud ukse tähendus kõige sarnasem sakslaste omaga. Ka Saksamaal ei tähenda kinnine uks, et inimene selle taga soovib olla segamatult omaette — ukse sulgemisel säilitatakse ruumi terviklikkus ja luuakse inimestele kaitsev keskkond. Avatud ukseid jätavad sakslase harjumuspärase kaitseta ning loovad töötamiseks loiu ning mitteametliku õhkkonna. Ameeriklased soovivad eelistada hoida uksi avatuna — see on märk, et ollakse valmis suhtlema. Suletud uks kannab tähendust *Ära sega!* või *Ma olen vihane* ning

on nõupidamiste, eravestluste ja tegevuste jaoks, mida ei taheta teistele näidata (Hall 1990:139).

Üks distantsiseadmise viisidest on ka hääle valjus. Peab meeles pidama, et eestlastele on ebameeldiv, kui kõrvalised isikud kuulavad vestlust pealt või veelgi enam — sekkuvad vestlusesse. Takistamaks asjassepühendamatu vahelesegamist, tasandab eestlane häält või lõpetab jutu sootuks. Üldjuhul ei peeta niisugust käitumist ebaviisakaks ega konspiratiivseks. Kuna ka inglased hoolivad privaatsusest, kasutavad nemadki selle hoidmiseks hääle valjust (vt Hall, 1990). Neil on oskus suunata häält inimese poole, kellega nad vestlevad, seades häält nii, et see kostub vaevu üle taustmüra. Ameeriklased aga ei hooli, kui neid pealt kuulatakse. Nende vali jutt on justkui osa avatusest, mis näitab, et neil ei ole midagi varjata.

Eestlaste töösuhteid uurides leidis kinnitust tõsiasja, et ühe kultuuri piires ei ole kõik inimesed ühesuguste väärtushinnangutega. Kui kultuuris puudub domineeriv joon, siis võib erinevate rühmade kokku puutel tekkida olulisi suhtluskonflikte. Eestlaste puhul võivad konfliktid puhkeda siis, kui kokku satuvad ühelt poolt korda ja täpsust armastavad inimesed ja teiselt poolt need, kes kellaajast ja ettevõtmiste järjestamisest ei hooli. Tõenäosus, et sellised inimesed koos töötama satuvad, on väga suur.

Suhted väljaspool kodu ja tööd

Väljaspool kodu- ja töökeskkonda suheldes kannavad eestlased ilmselt individualistlikule ja maskuliinse monokroonse ajakasutusega kultuurile omaseid jooni. Eestlane hindab avalikus kohas iseenda või oma seltskonna privaatsust. Distsantsinormide rikkumisele reageeritakse enamasti resoluutselt ning ollakse valmis oma personaalset ruumi kaitsma.

Seda, et ka väljaspool kodu ja töökeskkonda ei sea eestlased esmatähtsaks inimsuhteid, näitab nii nende endi käitumine kui ka see, millist käitumist oodatakse võõrastelt. Eestlased järgivad siin taas negatiivse viisakuse norme, st võõra inimesega ei astuta kontakti, ta jäetakse rahule ning luuakse distants. Näiteks ei ole viisakas kohvikus või restoranis aega veetes istuda lauda, kus istuvad tundmatud inimesed, kuigi

lauas on veel vabu kohti. Järjekorras seistes ei vestelda teiste järjekorras olijatega ning ei minda neile väga lähedale. Ka ei sobi nt Tallinn–Tartu pooltühjas bussis võõral inimesel eestlase kõrvale istuda. Küsimused *Kas reisite üksi?* või *Mis asjus Tartusse sõidate?* ei muuda eestlasi harilikult avatumaks. Ebamäärased suhtlus- ning ruumisituatsioonid on ebamugavad ja põhjustavad pingeid.

Üks distantsiseadmise mehhanismidest on haistmine. Kuna eestlased ei salli liigset lähedust, siis on ka vestluspartneri hingeõhu tundmine neile ebameeldiv. Hingeõhu tundmine kuulub eestlaste puhul intiimse, mitte personaalse, veel vähem sotsiaalse suhtluse juurde. Hall'i (1990) tähelepanekute kohaselt erineb araablaste suhtumine hingeõhu tundmisesse eestlaste omast sootuks. Araablased hingavad inimese peale, kui nad temaga räägivad. Jäädes väljapoole haistmistsooni, võib jääda araablasele mulje, et teda ignoreeritakse või temast ei hoolita. Nuusutada sõpra ei ole mitte ainult kena, vaid kogunisti soovitatav. Araablane ei ürita kõrvaldada kõiki kehalõhnu, pigem püüab ta neid suurendada ja kasutada neid inimestevaheliste sidemete loomiseks.

Eestlased teevad ruumivööndite vahel selget vahet ning ei salli, kui distantsipiire rikutakse. Nad ei talu füüsilist kontakti ja puudutamine on neile ebameeldiv (ka heatahtlik ning tunnustav seljale või õlale patsutamine). Sellest võib järeldada, et eestlased kuuluvad mittekontaktkultuuride hulka. Kuna mittekontaktkultuurides on inimese isiklik ruum suur, siis ei tulda vestluspartnerile kuigi lähedale. Ka ei puudutata üksteist. Lähedussignaaleiks on nendes kultuurides pilk-kontakt ja üldine avatus.

Järeldused

Suhtlusnormid, muuhulgas ka ruum, mida inimene enda ümber vajab, peegeldavad tema identiteeti ja kultuurilist kuuluvust. Ruumikasutuse seisukohalt tuleb eestlaste kohta märkida järgmist:

- Eestlased ei pööra eriti suurt tähelepanu asjaolule, et ruumi ja distantsi otstarbekas kasutamine aitab reguleerida suhteid mis tahes keskkonnas ning valdkonnas.
- Ühe kultuuri piires ei ole kõigil inimestel ühesugune vajadus kul-

tuuriväärtuste järele, sealhulgas sarnased ruumivajadused. See, millist käitumis- ning suhtluslaadi mingi kultuur kõige õigemaks peab, sõltub sellest, milline kultuuridimensioon antud kultuuris domineerib. Väärtushinnangud võivad varieeruda olenevalt keskkonnast: peresuhetes võivad esile tulla ühed kultuurijooned, töösuhetes ning sõpradega lävides hoopis teised.

- Eestlaste kodusuhted on vähem individualistlikud ja maskuliinsed, kui suhted väljaspool kodu. Koduses keskkonnas on kaunis üldine ka polükroonne ajakäsitlus.
- Väljaspool kodu ning tööl domineerivad eestlaste puhul individualistliku, maskuliinse ja monokroonse ajakäsitusega kultuuri väärtushinnangud, kusjuures endastmõistetavaks peetakse mittekontakt-kultuuridele omaseid suhtlusnorme.
- Võrreldes eestlaste ruumikasutust Hall'i distantsi- ning kultuuriuuringutega, peab täheldama, et eestlaste ruumivööndid on arvata-vasti Hall'i poolt uuritavate ameeriklaste omadest suuremad. Ise-äraniis puudutab see isiklikku ruumi, mis on ameeriklastel keskmiselt 60 cm (Gifford 1997:97).
- Hall'i (1990) poolt kirjeldatud kultuuridega võrreldes on eestlastel kõige enam sarnasusi sakslaste ja inglaste ruumikäitumisega. Näiteks ei ole tarvis nii inglastel kui ka eestlastel kodus või tööl omaette tuba või kabinetti. Samuti kasutavad eestlased ning inglased distantsi-reguleerijana hääle valjust. Mõlema kultuuri suhtlusnormide kohaselt on ebaviisakas sundida kõrvalist isikut vestlust pealt kuulama.
- Suletud uste eelistuste poolest on eestlastel sarnaseid jooni sakslaste ruumikasutusega. Mõlema kultuuri suhtlusnormide järgi võivad ukseid kinni olla ja seda ei võeta solvamise või solvumisena. Suletud uksega säilitatakse ruumi terviklikkus ja turvalisus.
- Eestlastel on ühiseid jooni lisaks inglastele ja sakslastele teistegagi. Näiteks viitab joon, et eestlased eelistavad kergemat mööblit, sarnasusele ruumikäitumisega ameeriklastel, kes nihutavad mööblit sobivat distantsi otsides. Ja nii nagu Prantsuse kultuuris, hindavad eestlased elukeskkonda, tuues sellele ohvriks privaatsuse koduses keskkonnas (kuigi oma kodu eraldamine vööraste pilkude eest aia, puude ning põõsastega näitab taas sarnasusi Saksa kultuuriga).

- Seega on eestlaste ruumikasutuses põimunud mitmeid kultuurijooni, millest tugevamalt pääsevad esile sarnasused Saksa ning Inglise kultuuriga.

Kokkuvõte

Igal kultuuril on omad ruumireeglid. Kuna inimesel on tendents pidada oma käitumist kõige õigemaks ja oma kultuuri kõige paremaks, siis kõike sellest erinevat tajutakse enamasti ebaõige või ebameeldivana. Seega võivad erinevate kultuuride ruumivajadused ning käitumised põhjustada vääritimõistmisi kultuuridevahelises suhtluses (Salo-Lee, Malmberg, Halinoja, 1996:63). Ometi ei ole inimesed ka ühe kultuuri piirides päris ühesuguse ruumikäitumisega või ruumivajadusega (ruumi suurust mõjutab ka sugu, vanus, isikupära jne). Et inimese või teise kultuuri kohta ei langetataks kergekäelist otsust, on muude teadmiste kõrval tarvis aru saada eeskätt oma kultuuri suhtlusnormidest, sealhulgas mõista kultuuris domineerivaid ruumireegleid — nii võime teadlikult kaasa aidata meeldivate suhete kujundamisele ja vestluse õnnestumisele.

Kirjandus

- Altrov, R. (1999). *Eestlaste ruumikasutus suhtluses*. <http://www.ehi.ee/oppetool/lopetajad/altrov/altrov.html>.
- Gudykunst, W.B.; Matsumoto, Y. (1996). Communication in personal relationships across cultures: an introduction. In W.B. Gudykunst, S. Ting-Toomey, T. Nishida (Eds.) *Communication in Personal Relationships across Cultures*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Gifford, R. (1987/1997). *Environmental Psychology*. Needham Heights: Allyn and Bacon.
- Hall, E. T. (1966/1990). *The Hidden Dimension*. Garden City, New York: Doubleday.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences: International Differences in Work-related Values*. Beverly Hills, CA: Sage.

- Martinson, M, Tallo, A. (1997). Ahistamine koolipingis. *Eesti Päevaleht* 27.10.1997.
- Realo, A, Allik, J. (1999). A cross-cultural study of collectivism: A comparison of American, Estonian and Russian Students. *Journal of Social Psychology*, 139, 1331–42.
- Salo-Lee, L., Malmberg, R., Halinoja, R. (1996). *Me ja muut. Kulttuurienvälinen viestintä*. Helsinki: Yleisradio.

Vaikimine suhtluskäitumises: kultuuridevahelised erinevused

PIIBI-KAI KIVIK

Sissejuhatus

Vaikuse ning vaikimise kui nähtuse iseloomulikuks jooneks on selle “bipolaarne olemus” (Schmitz, 1990): olles kõne, keele ning suhtlemise vastand, on ta samas selle koostisosa. “Vaikused” piiritlevad sõnad ja laused, seega loovad keele struktuuri. Vaikust ja vaikimist suhtlemises võib omakorda polariseerida: saame rääkida “positiivsest” ja “negatiivsest” vaikusest, sest vaikimine inimestevahelises suhtlemises võib olla nii vaenulikkuse ja ebakõla, kui ka soojuse ja harmoonia märgiks. Mõne inimesega ei ole meil “mitte millestki rääkida”, samas kui teisega suhtlemisel “pole sõnu vaja”. Vaikimine võib tähendada, et rõhutatud grupil või isikul puudub sõnaõigus, ent ka seda, et võimukandjal on vabadus oma seisukohta mitte väljendada. Seega on vaikus küll keele struktureerija, kuid kõne puudumine omab sageli ka iseseisvat kommunikatiivset funktsiooni.

Niisiis ei olegi see paradoks, kui suhtlemise kirjeldamisel hoopis vaikimisest juttu tehakse. Vaikuse ja vaikimise vastu on viimase paarikümne aasta jooksul üha rohkem huvi hakanud tundma ka keeleteoorijad. Sotsiolingvistid, keelepragmaatikud ja kultuuridevahelise suhtlemise uurijad on pööranud tähelepanu vaikimise kultuuriliselt tingitud rollile erinevates kõnekogukondades (*speech communities*). Ei ole sugugi juhuslik nimetada siin kultuuridevahelise suhtlemise uurijaid, kelle hulka võiks liigitada ka antropoloogilise ja etnolingvistikaga tegelejad, sotsiaalanthropoloogid ja kõneetnograafid — kõik, kes uurivad keele ja kultuuri seoseid. Tihti on just nende uurimisobjektiks olevates, tänapäeva Lääne-Euroopa ja eriti angloameerika keele ja kultuuri-ruumist väljaspool asuvates kogukondades täheldatud vaikuse väärtustamist, või selle suuremat kommunikatiivset rolli. Vaikimist kui suhtlus-

strateegiat on analüüsitud Athabaska, Lääne-Apatši ja teiste indiaani hõimude (Basso, 1972; Philips, 1985, Scollon ja Scollon, 1981, 1985), Aafrika hõimude (Nwoye, 1985) ja soomlaste juures (Lehtonen ja Sajavaara, 1985; Sajavaara ja Lehtonen, 1997). Samuti on Aasia kultuurides sajanditevanune vaikuse kultiveerimise ja rafineerimise traditsioon (nt Jaapanis)¹. Kultuurivähemused, nagu näiteks Pennsylvania amišid (Enninger, 1987) ja kveekerid (Bauman, 1974/1989), on olnud suhtlemise uurijate huviobjektiks, just tänu sellele rollile, mida nad oma religioosses kombestikis kui ka igapäevaelus omistavad vaikimisele.

Mitmetes neist uurimustest on vaikus huvikeskmesse tõusnud just probleemide tõttu, mida vaikimise erinev kasutus tekitab kultuuridevahelises suhtlemises. Enamasti tõlgendavad angloameeriklased "vaikivate" rahvaste suhtluskäitumist valesti, mõistes vaikimist ebakompetentsuse või ebaviisakuse, isegi vaenulikkuse avaldusena. Vaikuse ambivalentsus, "bipolaarsus", muudab selle suhtlusstrateegiana "riskantseks" ka jagatud kultuuri ja keeletausta puhul. Risk valesti mõistetud saada on suurem, kui kõnelemise ja vaikimise vahekorda reguleerivad normid on suhtlejalte erinevad, ning eriti juhul, kui suhtlussituatsioonis osalejate võimuvahetõrge on ebavõrdne.

Nii nagu kogu kultuuridevahelise suhtlemise uurimisel, nii ka vaikimise puhul tuleb loomulikult silmas pidada kultuuriliselt tingitud määratluste ja väidete relatiivsust, näiteks on angloameerika kultuuri stereotüüp vaikuse vältimine, ent Sifianou (1997) kreeklaste ja inglaste võrdluses on just inglased "vaikivad". Nimetades kedagi "vaikivaks" või "lärmakaks", "jutukaks" või "sõnakehvaks" teeme seda alati võrdluses kellegi teisega, eelkõige iseenda ja oma tavapärase keskkonnaga. Samuti on väga oluline, kas "vaikiva" kultuuri esindajad on vaiksed ka isekeskis (enamasti mitte!), või on vaikimine nende valik teistsuguse suhtlusstiili esindajaga kokku puutudes, või on see hoopis neile pealesurutud roll. Vaikuse tähtsustamine ei ole seotud üldise jutukusega. Mitte just sõna-

¹Samas on viimased uurimused näidanud, et suhtumine vaikusse võõraste inimestega suhtes on jaapanlastel üldiselt negatiivsem kui ameeriklastel (Hasegawa ja Gudykunst, 1998).

kehvade poolakate (Jaworski, 1993) ja itaallaste (Saunders, 1985) suhtluskäitumises võib vaikus olla vägagi kõnekas. Eestlased on küll "vaikiva soomlase" lõunanaabrid ja keelesugulased, kuid see ei eelda tingimata sarnasust suhtluskäitumises (vt Pajupuu, 1995, 1997). Missugune on aga eestlase suhtumine vaikimisse, seda püütakse allpool selgitada kontrastis erinevat suhtlusstiili esindavate põhjaameeriklastega.

Uurimus eestlaste ja põhjaameeriklaste suhtumisest vaikusesse vestluses

Definitsioonid ja taust

Eestlaste ja inglise keelt kõnelejate, sh põhjaameeriklaste erinevat suhtlusstiili ja konkreetsemalt erinevat vaikuse kasutamist ning "talumist" on täheldanud mõlemad osapooled. Ameeriklased ja britid räägivad sageli "soomeugri vaikusest" Eestis ja eestlastega suhtlemisel, seda nii imetluse kui vahel kerge ärritusega (nt Kallas, 1995). Ameeriklastest teatakse, et nad ei armasta vaikushetki (nt Althen, 1992), nii on näiteks Nebraska-Lincoln'i ülikooli välisüliõpilasi nõustaval internetileheküljel kirjas, et "ameeriklaste jaoks on vaikushetked väga ebamugavad, ja sageli nad räägivad vaid selleks, et vaikust täita". Eestlase tüüpkujutlus ameeriklasest on tihtipeale kas osav *small-talk*'i meister või siis tüütu lobiseja ning lärmakas jutupaunik.

Neist tähelepanekutest lähtudes testis allpool kirjeldatud uurimus põhjaameeriklaste ja eestlaste suhtumist vaikimisse. (Kanada ja USA, nagu ka USA eri piirkondade vahelised erinevused ei ole antud uurimuses arutlusel.)

Olen siiani kasutanud koos sõnu "vaikimine" ja "vaikus" (inglise keeles mugavalt *silence* ja ka mitmus *silences*), hoidudes eristamast eri liiki ja tüüpi pause, kõnekatkestusi ja vaikushetki. Huviline leiab üksikasjalikke kategoriseeringuid mujalt, näiteks Knapp (2000), Enninger (1987), Saville-Troike (1985), eestikeelses refereeringus ning eesti keele suulise kõne korpusele rakendatult Hennostelt (2000), samas on esitatud ka konversatsioonianalüütiline vaikuse- ja pausikäsitlus. Kõige laiemalt saab vahet teha vaikusel üldises tähenduses (mida siinkohal ei

käsitleta), ja vaikimisel, mis on seotud suhtlusprotsessiga. Viimaste hulka kuuluvad nn kommunikatiivsed pausid, mis omakorda jagunevad teadlikeks ja mitteteadlikeks, pause saab eristada nende kestvuse ja esinemiskoha järgi kõnevoorus (vt Hennoste, 2000).

Siinkirjeldatud uurimuses ei ole tähelepanu mitte vaikimiste ja pauside vestlusanalüütilisel või prosoodilisel käsitlusel, vaid nende osal mingile kõnekogukonnale omases vestluskäitumises, suhtlusstiilis. Kuna käesolevas uurimuses on rõhuasetus kõneleajate suhtumisel, jätsin vaikimise määratlemise osalejate endi hooleks. Termin, mida kasutasin küsitluslehtedel, oli eesti keeles "vaikus(ed) vestluses", inglise keeles "*silence(s) in conversation*", eeldades seega, et vastajad lähtuvad hetkedest, mida nemad ise tajuvad kui vaikusmomenti.

Metoodika

Uurimuses osalesid Eesti, USA ja Kanada üliõpilased ja Eesti õpetajad. 1995. aastal Kanada Saskatchewanis ülikoolis vastasid 72 ja 1995.–1996. aastal Tartus 46 üliõpilast kirjalikule küsitlusele, lisaks täitsid küsimustiku Tartus ka 22 keskealist maakoolide õpetajat. Kümme Kanada üliõpilast ja 6 Tartus õppivat USA välisüliõpilast osales intervjuudes (keskmise kestvusega 30 min). Küsitluse põhiosas osalenud Eesti ja Kanada grupid olid võrreldavad ja suhteliselt homogeensed.

Küsimustiku põhiosa koostamisel oli eeskujuks *Beliefs about Talk* küsimustik (Giles, Coupland ja Wiemann, 1992). Vastajatel paluti 5-punkti skaalal näidata, kuivõrd nad küsimustiku väidetega nõustuvad. Põhiosas puudutasid väited vaikusest põhjustatud ebamugavustunnet eri suhtlussituatsioonides, vaikimise (vähese jutukuse) ja isiksuseomaduste seost, vaikimisele ja kõnele omistatavaid funktsioone suhtluses. Lisaks paluti osalejatel kirjeldada üht suhtlussituatsiooni, kus nad tundsid (tunneksid) end hästi hoolimata tekkinud vaikushetkedest, ja üht olukorda, kus vaikus neid häiris (häiriks). Intervjuudes paluti Kanada osalejatel kirjaliku küsimustiku vastuseid laiendada või selgitada, ameeriklastest välisüliõpilastel aga rääkida oma kogemustest eestlastega suhtlemisel.

Tulemused

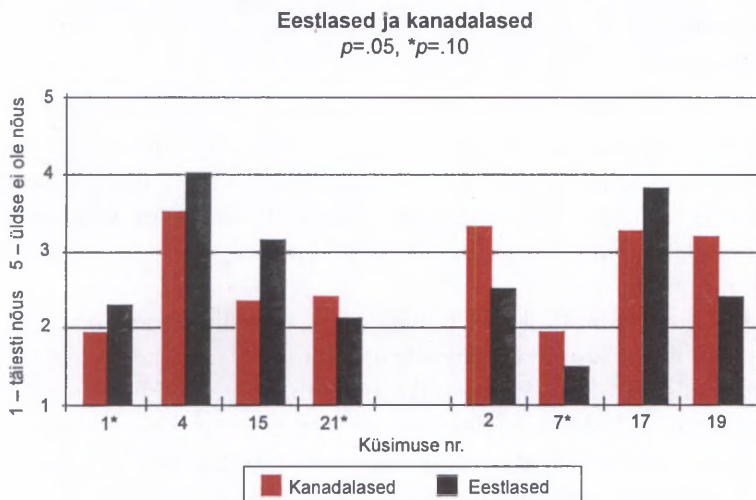
Küsitlus

Küsimustike analüüs näitas, et kuigi mõlema valimi esindajatel on sarnaseid arvamusi vaikimisest ja vaikuse talumine sõltub üldjoones samadest asjaoludest (vaikus ei ole reeglina probleemiks lähedaste inimeste suhtluses, aga annab tunnistust suhtlusraskustest võõrastega rääkides), on mitmel juhul arvamustes lahknevusi, mida võib selgitada kultuuritaustaga.

Üldjoontes kinnitasid tulemused väidet, et eestlaste jaoks on rääkimisel rohkem “sisuline” funktsioon, (“kui ei ole midagi öelda, on parem vaikida”), kanadalaste jaoks lisandub olulisena suhete loomise ja säilitamise funktsioon. Eestlased olid rohkem kui kanadalased (vt joonis 1) päri väitega, et on asju, millest ei tuleks rääkida (väide nr 2, see küsimustiku punkt puudutas nn sisulist vaikust, mis ei ole seotud vestlusstruktuuriga, vaid vestluse sisuga). Võrreldes kanadalastega, väitis vähem eestlasi enda kohta, et just nemad on kohtumisel vestluse algatajateks (küsimus nr 15). Samuti pidas vähem eestlasi vähest jutukust ebahuvitava inimese tunnuseks (4). Vähem eestlasi kui kanadalasi arvas, et perekonnaliikmetega suheldes põhjustab vaikus vestluses ebamugavustunnet (7). Eestlased olid üldiselt leplikumad vaikuse suhtes nii võõraste kui tuttavate ja pereliikmetega vesteldes. Ka hindasid eestlased oma ühiskonda leplikumaks vaikuse suhtes kui kanadalased (1).

Samas olid eestlastest osalejad kanadalastest enam veendunud rääkimise olulisuses probleemide lahendamisel, nt inimestevaheliste suhete “selgeksrääkimise” võimalikkuses (21). Ka vaidluses eelistasid eestlased pigem oma seisukohta kaitsta kui vaikida (7), sellest rohkem allpool.

Eestlaste vanema põlvkonna esindajate (õpetajad) vastused kinnitasid eestlaste-kanadalaste erinevusi veelgi selgemalt, erinevused tulid esile samades aspektides. Kuigi puuduvad andmed kanadalaste vanema põlvkonna kohta, võib oletada, et kultuuridevaheline erinevus on olulisem kui põlvkondadevaheline, kuna eestlaste noorema ja vanema valimi vastused omavahel kuigivõrd ei erinenud.

Joonis 1. Eestlaste ja kanadalaste vastuste statistiselt oluliselt erinevad keskmised.

Märkus: Esimese 4 väitega (1, 4, 15, 21) nõustumine eeldab “negatiivset” suhet vaikusega, teise 4 väite puhul “positiivset” (2, 7, 17, 19):

1. Ma arvan, et siin ühiskonnas inimesed pelgavad vestluses tekkivaid vaikushetki.

4. Ma arvan, et vähejutukad inimesed on igavad.

15. Kellegagi kohtudes võtan vestluse alustamise enda peale.

21. Arvan, et kõiki inimestevahelisi konflikte saab lahendada neist rääkides.

2. Ma arvan, et on asju, millest ei peaks rääkima.

7. Mind ei häiri vaikushetked vestluses oma pere liikmetega.

17. Ma eelistan vaidlemisele vaikimist, kui ma vestluses teistega ei nõustu.

19. Ma eelistan vaikida, kui ma ei nõustu õppejõuga.

Situatsioonide kirjeldused ja intervjuud

Kanadalaste “ebamugava/probleemitu” vaikuseolukorra kirjeldused olid lühemad kui eestlastel, sageli piirduti vaid koha ja osalejate mainimisega, samas kui eestlastele olid iseloomulikud arutlevad vastused või ka “jutustused”. See erinevus võib viidata tugevamale vaikimise/rääkimise normeeritusele kanadalaste suhtlusstiilis, samas on eestlaste “normid”

ebaselged ja iga konkreetne olukord vajab taustakirjeldust, et vaikimise probleemidest või probleemidest avada.

Järgnevalt võtan aluseks Kari Sajavaara ja Jaakko Lehtonen (1997) poolt välja toodud "vaikiva karakteri" tunnusjooned, et vaadata, kas ja kuidas antud uurimuse tulemused neid ka eestlaste puhul kinnitavad.

1) Räägitakse ainult siis, kui on midagi ütelda. Eesti vastajad väitsid, et kui on selge, et millestki kõneleda ei ole, siis vaikus ei häiri neid ka võrastega suheldes või koos olles. Situatsioonikirjelduste kõige siltatorkavam erinevus seisnebki selles, et mitte ükski Kanada vastaja ei maininud "probleemitu vaikus" situatsioonina võraste inimestega koos viibimist, samas kui tervelt 9 Eesti vastajat (41st) seda nimetas, ning mõni lisa, et teda häirib, kui võrad inimesed püüavad juttu alustada, "avalikus kohas, näiteks hambaarsti ukse taga". Ameerika üliõpilased Eestis väitsid reeglina, et neil on väga raske eestlastega kontakti saada ja uusi tutvavaid leida, ning "ainukesed oskuslikud "small-talk'i" valdajad on eestlased, kes on pikemat aega välismaal viibinud".

2) Sotsiaalne vaikimine: soovimatus avalikkuses esineda. Eestlaste vastustest selgus, et grupis rääkimine on sageli ebameeldiv kohustus, mida püütakse "teiste õlgadele veeretada". "Kui vestleb enam kui kaks inimest," kirjutas üks vastaja, "ei tunne ma end vaikus tekkides ebamugavalt, sest teised inimesed jagavad vaikus katkestamise kohustust." "Ebamugav vaikus" oli eestlaste jaoks tihti seotud enda oskamatuses avalikult esineda või end võõrkeeles väljendada. Kanadalaste vastustes oli ülekaalukalt probleemse vaikus situatsiooniks esimene kohtamine.

3) Passiivne infokogumine uues 'undmatus olukorras. Kõrge kontekstiga kultuurides on sageli täheldatud, et inimesed on esmakohustmistel kõnelemisega ettevaatlikud ja eelistavad vaikides olukorda jälgida ja kohaneda (Gudykunst, 1983), samas kui tüüpilise põhja-ameeriklaste kohanemisstrateegiana tuuakse välja püüdu uuel tutvavalt võimalikult palju informatsiooni saada (näiteks on selline punkt kirjast ka juba mainitud Nebraska ülikooli välisüliõpilaste infolehel). Mitmed eestlased mainisid (kuid mitte ükski kanadalane), et vaikimine on omal kohal uue inimesega kohtudes, "kui ei

ole veel teada, millest rääkida". Samas kirjutas üks kanadalane: "Millegipärast ma tunnen, et me peaksime kogu aeg rääkima, kui me mõne inimesega tutvume, et üksteist paremini tundma õppida." Kui- gi ka mõned eestlased kirjutasid ebamugavast vaikusest esmakohtu- misel, ei maininud nad sellist strateegiat.

- 4) **Teise osapoolle privaatsuse austamine.** Sajavaara ja Lehtonen soovivad mõne kultuuri puhul (Aasias ning Põhjamaades on vaiki- mist austavad traditsioonid) kasutada "mõõdupuuna" mitte "vaiku- se taluvust" vaid pigem "rääkimise taluvust". Eestlaste vastustes kerkis samuti esile "rääkimise taluvuse" probleem, rääkimine võib ohustada teise inimese privaatsust. Näiteks: *"Häaletades ja autos jutuotsa üleval hoides on tunne nagu oleksid sissetungija, autojuhi eraomanduse rikkuja"*. Ent selline privaatsuse austus võib olla prob- leemiks inimestele, *"kes seda respekti ei taha"*, nagu väitis üks Ameerika üliõpilane.
- 5) **Teise inimese arvamuse austamine.** Sajavaara ja Lehtonen väida- vad, et soomlasele on tüüpiline teise inimese ärakuulamine ja tema arvamuse austamine. Soomlane pigem vaikib kui vaidleb. Siin- kohal näitavad eestlaste küsitluse vastused, et nad ei pea vajalikuks vaikida siis, kui vestluspartnerite arvamused erinevad nende oma- dest, samas kui kanadalased pigem eelistasid seda teha. Kuna vest- luse all oli siin mõeldud eelkõige vestlust sõpradega, ei ole tulemus üllatav. Ka teistes uurimustes on eestlased võrreldes soomlastega (Pajupuu, 1995; 1997) või põhjaameeriklastega (Kivik ja Vogelberg, ilmumas) rohkem valmis sõpradele vastu vaidlema. See vestlus- käitumise joon lähendab eestlasi keskeurooplastele, kelle juures on välja toodud "intellektuaalse debati" iseloomulikkust (Brown ja Levinson, 1987). Eriarvamused ei ole sõpradevahelises vestluses reeglina probleemiks, samas kui ameeriklaste viisakusnormiks on tihti otsesest eriarvamuse väljendamisest hoiduda, üks võimalikke strateegiaid selleks on ka vaikimine.

Kohandumine (accommodation)

Lisaks kultuuridevahelisele võrdlusele kõrvutas uurimus ka Eesti osale- jate eesti- ning ingliskeelseid vastuseid, et kontrollida, kuidas mõjutab

vastuseid küsitluse keel. Inglise keeles vastas küsimustikule 28 eestlast, neist 20 ka eesti keeles.

Teises või võõrkeeles annavad inimesed sageli vastuseid, mis oluliselt erinevad nende emakeelsetest seisukohavõttudest. Seda on selektatud kohandumisega (kujutletava) vestluspartneri väärtushinnangutega ja suhtlusstiiliga (nt Giles ja Smith, 1979). Siin on täheldatud kaht võimalust, esiteks “divergents”: võõra keele keskkonnas võimendub soov näidata end võimalikult unikaalsena, erinevana võõrast kultuurist, millega kokku puututakse, ning seega liialdatakse kultuurilist omapära, või oma arusaamist sellest. Näiteks muutusid kantoni keelt rääkivad üliõpilased ingliskeelsele küsitlusele vastates kultuuriliselt “rohkem hiinlasteks”, kui nad olid “sisegrupi” keeles väljendudes (Giles, Coupland ja Wiemann, 1992: 225). Teine võimalus on “konvergens”: teist keelt kõneldes võivad inimesed pooldada “võõraid” väärtusi, mis muidu oleksid nende “esimese kultuuriga” vastuolus (Libben ja Lindner, 1996). Konvergens kaasneb sageli mingi sotsiaalse kasuga, nt enamuse keele/kultuuriga kohandumine annab vähemusele juurdepääsu enamuse poolt kontrollitud hüvedele (haridus, töökohad, jne).

Sajavaara ja Lehtonen (1997) väidavad soomlaste kohta, et taotleks sarnasust “rahvusvahelise *mainline*-kultuuriga”, nähakse rahvusliku suhtlusstiili iseärasusi, sh vaikimist ja vähest jutukust, puudustena. 1998. aastal *Eesti Ekspressis* ilmunud psühholoog Voldemar Kolga artikkel iseloomustab hästi sarnast tendentsi Eestis. Kolga näeb eestlaste oskamatuses suhelda (st *small-talk*’i “masinat käigus hoida”) üldist võimetust koostöötamiseks ja “ühisosa loomiseks” ning tõsist takistust teel Euroopa Liitu ja hästifunktsioneerivasse kapitalismi ning üldse paremale elule. Kolga taunib eestlaste suhtlemistõrksust ja eelistust vaikides teiste juttu kuulata, väites, et “suhtlemine teeb meid suuremaks, vaimsemaks, kultuursemaks rahvaks”.

Sajavaara ja Lehtoneni kaks artiklit “vaikiva soomlase” teemal, neist esimene aastast 1985 ja “järg” aastal 1997, peegeldavad autorite (kas ka Soome üldsuse, seda on raskem öelda) muutunud suhtumist: 1985. aastal avaldatakse lootust, et kui vaikiv soomlane sõnaohtramate naabritega suheldes ka ise suhtlusaltimaks muutub, tõuseb sellest tulu kõigile, ent 1997. aastal ei arvatagi, et see just ilmtingimata “vaikiv

soomlane” on, kes end muutma, st rääkima sundima peab. “Vaikiv karakter” on nüüd omandanud peaaegu et rahvusliku rikkuse staatuse, ning teda ei manitseta teistega suheldes enam “õppust võtma” ja end ümber kasvatama, vaid soovitatakse pigem oma eripärasustest teadlik olla, ja sellest tulenevaid võimalikke suhtlusraskusi teadvustada ning võimaluse korral ennetada. Kõrvaltaatajana võib aga oletada, et ehk on see “vaikiva soomlase” aussetõstmine seotud hoopis tema “vanavaraks” muutumisega, sest rahvusvaheliselt suhtlevate ja linnastunud soomlaste suhtlusstiil on kindlasti märksa erinev vaikiva rahvajutu-hämelase omast.

Eestlaste kahes keeles antud küsimustikuvastustest ilmnes aga selge tendents konvergentsi e kohandumise poole. Võrreldes eestlaste ingliskeelseid vastuseid kanadalaste omadega, oli ainult 8 küsimustikupunkti korral olulisi erinevusi (samas kui eestikeelsed vastused erinesid kanadalaste omadest 14 punktis), inglise keeles vastates olid eestlaste tõekspidamised ja suhtumised sarnasemad kanadalaste omadega (detailsem analüüs vt Kivik, 1997, 1998).

Arutlus

Kultuuridimensioonid

Iseloomustada ühte rahvusgruppi kui kõnekogukonda suhtlusstiili ja vestluskäitumise alusel on raske kui mitte võimatu, nagu on ka problemaatiline selle grupi viimine ükskõik millise teise kultuuriliselt üldistatava nimetaja alla. On muidugi alati olemas autostereotüübid, nagu ka stereotüübid teiste käitumise kohta, ent nende vastavus terve grupi tegelikule käitumisele ei ole praktiliselt kunagi võimalik. Nagu eestlaste levinud autostereotüüp või ka “müüt” on see, et eestlane on individualist (vt Realo, käesolev kogumik), nii on eriti vanema põlvkonna minapildis oluline koht eestlasel kui sõnadega kaalukalt ümberkäijal, kes tühja juttu ei tee ja räägib ainult siis, kui tal midagi öelda on. Lobisemist taunivaid ja järelemõtlikku vaikimist ülistavaid vanasõnu on küllalt, kuigi sarnaseid tähelepanekuid leiab paljude kultuuride rahvapärimestest. Vaatame kõigepealt, kas neid kaht “müüti”, individualismi ja sõnakehvust, kuidagi ühitada saab.

Tuntuimaid kollektivismi uurijaid Harry Triandis iseloomustab individualistlikke kultuure rõhuasetusega selgele, otsesele ja kõnelejale orienteeritud suhtlusele, kus vaikus tähistab “mittenõustumist, vaenukkust, keeldumist, nõrkust, soovimatust suhelda, omavahelist sobimatust, ängistust, arglikkust, puudulikku suhtlusoskust või probleemset isiksust” (1994: 184). Kollektivistlikes kultuurides on, vastupidi, “kontekst väga tähtis, sõnu ei võeta nende otseses tähenduses. Vaikus võib tähendada seda, et ollakse tugev või omatakse võimu, et tuntakse end mugavalt või lihtsalt arvatakse, et pole midagi olulist öelda” (lk 185–186). Triandise arvates peavad individualistid, kes erinevalt kollektivistidest ei saa grupikuuluvust juba sündides kaasa, grupi liikmeks saamiseks rohkem vaeva nägema. Seepärast püüavad nad rohkem rääkides olukorda verbaalselt kontrollida ning ei väärtusta vaikimist. Ent nagu praeguseks on leitud, et individualism-kollektivism teravate polaarsustena ei ole kuigi head vahendid kultuuride sügavamal analüüsimisel, nii saab neid ka vaikusse suhtumise mõistmisel kasutada vaid suure üldistusastmega, ning korrelatsiooni kollektivismi teiste näitajate vahel ei ole alati võimalik leida. Näiteks Hofstede (1980) klassikaline kollektivismiuuring liigitas Põhjamaad kõige individualistlikumate kultuuride hulka, samas on skandinaavlased ja soomlased tuntud vaikuse väärtustamise poolest. Hasegawa ja Gudykunst (1998) leidsid, et suhtumine vaikusse varieerub koos suhtluskontekstiga kollektivistlikes kultuurides, kuid mitte individualistlikes (jaapanlaste puhul on suhtumine väga erinev, sõltuvalt sellest, kas suheldakse võõra või lähedase inimesega). Nad kinnitasid väidet, et vaikus on rohkem kasutusel kõrge kontekstiga, kollektivistlikus kultuuris, samas kui vaikuse “strateegilist kasutamist” tähtsustatakse rohkem madala kontekstiga kultuuris.

Tagasi eestlaste juurde tulles võib väita, et nii nagu kollektivismist ja individualismist rääkides peame arvesse võtma alavorme (Realo jt, 1997, vt Realo, käesolev kogumik) ja kultuuri/kogukonna tasand lõikub paratamatult üksikisiku tasandiga, nii ka suhtumine vaikusse sõltub suuresti mitte ainult allkultuuridest, vanusest (põlvkonnast) jt sotsiaalsetest ning individuaalsetest teguritest, vaid ka suhtlussituatsiooni kontekstist.

Lisaks põlvkonnaerinevustele on Eestis ühiskondliku korra ja ühiskonnastruktuuri muutused viimase kümne aasta jooksul kaasa toonud muutuse ka suhtlemiskäitumises, ühelt poolt välismõjutuste ja teiselt poolt ühiskonnasiseste muutuste toimel. Käesolev uurimus on läbi viidud Eesti kontekstis juba märkimisväärne aeg tagasi, andmed on kogutud üliõpilastelt 1996. aastal, ning võib arvata et tänased üliõpilased vastaksid ehk juba teisiti.

Rääkimise ja vaikimise funktsioonid

Kuna vaikuse ja kõne suhe vestluses ja ka suhtumine vaikimisse on kultuuriti erinevad, siis on ka tõenäoline, et kultuuridevahelises suhtlemises võib see olla üheks mittemõistmise või vääritimõistmise põhjuseks. Wiemann, Chen ja Giles (1986) leidsid, et Euroopa päritolu ameeriklased kasutavad rääkimist selleks, et luua ja tugevdada inimestevahelisi sidemeid, meelelahutuseks, ja stressitekitavate vaikushetkede täitmiseks, samas kui Aasia päritolu ameeriklased kasutavad kõnet peamiselt infovahetuseks, "asjalikel" eesmärkidel, kui aga midagi erilist rääkida pole, tunnevad end ka vaikides hästi. Sarnane tulemus oli ka ülalkirjeldatud kanadalaste ja eestlaste võrdlusel, mis muidugi ei anna alust tõmmata paralleeli eestlaste ja aasiaameeriklaste vahele. Hasegawa ja Gudykunst (1998) täheldasid, et lisaks vaikusesse suhtumisele on kultuuriti erinev ka vaikuse strateegiline kasutus.

Vääriti mõistetud vaikus

Võib ette kujutada, et vaikimisse erinevalt suhtuvate inimeste omavahelisel suhtlemisel esineb valestimõistmist. Muidugi võib lisaks erinevatele tõekspidamistele, või ka neist sõltumata, suhtlejate sõnaohtrust mõjutada ka keeleomane konversatsioonistruktuur. Näiteks pakub Knapp (2000) välja hüpoteesi, et võimalikud vooruvahetuskohad on eri keeltes erinevalt jaotunud, seetõttu võib näiteks ameeriklane järjest rääkida, samas kui tema "vaikiv" vestluspartner (näiteks indiaani hõimust) ei saa võimalust "sõna sekka öelda", kuna tema keeles märgitakse vooruvahetuse võimalikkust teisiti kui inglise keeles. Ameeriklane tundub vestluspartnerile domineeriva ja agressiivse, indiaanlane talle oma-

korda passiivse ja osavõtmatuna. Kui sarnane situatsioon kordub, hakkavad tekkima stereotüübid.

Mitmed kultuuridevahelise suhtlemise uurijad (nt Deen, 1995; Firth, 1996) on rõhutanud, et erinevused suhtlusstiilis ei tähenda veel tingimata suhtlusraskusi kultuuridevahelises kontaktis. Ka sama kultuuritaustaga ja sama keele rääkijatel esineb valestimõistmisi, samas kui väga erineva päritolu ja emakeelega inimesed saavad iga päev väga erinevates elusfäärides koostööd tehes suurepäraselt hakkama. Knapp (2000) lisab siinkohal tõsiasi, et needsamad kultuurierinevused saavad määravaks just siis, kui juba eelnevalt on kontakti osapooltel mingil põhjusel kalduvus näha partnerit kui probleemset suhtlejat. Just siis, kui keelevälised konfliktipõhjused on olemas, võimenduvad ka suhtlusstiilide erinevused kuni suutmatuseni teineteist mõista.

Väga konkreetselt inimeste elukäiku mõjutavaks võib suhtlusstiili erinevus muutuda aga nn ebavõrdsetes situatsioonides kultuuridevahelisel suhtlemisel, kus ühe kultuuri esindajal on võimu otsustada teise kultuuri esindaja üle, ja oma otsuse langetab ta suuresti suhtlussituatsiooni põhjal, tüüpnaideteks on siin stipendiumitaotluse või tööintervjuu, ka suuline keeletaseme eksam, vestlused immigratsiooni-ametnike või sotsiaaltöötajatega. (Eestlaste ja ameeriklaste erinevustest nn *gatekeeping* situatsioonides, vt Vogelberg, 1997 ja käesolevas kogumikus) Vaikimise kasutamise ja taluvuse erinevused võivad põhjustada valehinnangut vestluspartneri või eksamineeritava suhtlusoskustele, aga ka erialastele oskustele ja isegi intelligentsile. Kultuuridevahelises kontaktis võib konkreetne erinevus "normides", nt üks osapooltest eeldab, et asjakohane on rääkida, teine aga peab vaikimist sobilikuks, põhjustada stereotüpiseerimist, ning hinnang "ebakompetentne suhtleja" võib hõlpsasti teiseneda hinnanguks "ebaintelligentne isik".

Siin on kahtlemata eriolukorras väikerahva ja väikese kultuuri esindajad, sh eestlased, kes ei saa kunagi loota, et suure kultuuri esindajast ametnik või võimukandja on kogemustega kultuuridevahelises suhtluses ja mõistev stiilide erinevuste suhtes. Seega jääb sageli ainsaks edu saavutamise võimaluseks lähenev kohandumine (konvergens). Seejuures on aga oluline iga konvergensijuhtu sellisena ka käsitleda:

paratamatu strateegiana teatud olukordades, kuid mitte parema ja “edukama” suhtlusstiilina, mis tuleb kõigil valikuta omandada².

Kokkuvõte

Küsitluse tulemuste põhjal võib väita, et eestlaste suhtumine vestluses esinevasse vaikusesse erineb põhjaameeriklaste omast selles osas, et rohkem aktsepteeritakse vaikust loomuliku suhtlemise osana. Ka omistavad eestlased verbaalsele suhtlemisele rohkem “sisulist”, “pragmaatilist” funktsiooni, ning ei pea vestluse iga hinna eest käigus hoidmist esmatahtsaks. Samas väljendasid eestlased inglise keeles seisukohti, mis on lähedasemad inglise keele kõnelejate omadele, seega võib oletada, et kultuuridevahelises suhtluses eestlased kohanduvad vestluspartnerite suhtlusstiiliga.

Tänapäeva keeleõpetuses ei peeta vajalikuks, ja ka mitte soovita-vaks, taotleda võõrkeelt rääkides täielikku seda keelt emakeelena valda- ja aktsenti, sest võõrkeele kõneleja roll erineb suhtlemises emakeele kõneleja rollist: isegi kui õnnestub omandada veatu aktsent, ei ole võimalik saada sama kultuurilist kogemust. Samuti võiks suhtuda “diskursuse aktsenti” ehk suhtlusstiili erinevustesse, mis kanduvad üle ka teises keeles kõneldes. Nagu hääldust õppides püüame olla tead-likud foneetilistest erinevustest, et teisi mõista ja end võimalikult selgelt väljendada, on oluline teadvustada erinevusi suhtlusstiilides. Kuid reeg-lina ei ole vajadust püüda täielikult omandada teise kõnekogukonna suhtlusstiili (välja arvatud ehk diplomaadid, tõlgid, keeleõpetajad või teised peamiselt võõrkeelses keskkonnas töötavad inimesed), sellega kaasneb oht mitte üksnes omapära kaotada, vaid ka naeruväärseks muutuda. Kindlasti tuleks teha vahet efektiivsel ametialasel suhtlusel

---

² Mitu Ameerika välisüliõpilast väitsid intervjuudes, et nad tunnevad end Eestis mugavamalt kui kodus; sest muuhulgas (rahulikum elutempo) puudub siin peale-sunnitud vajadus suhelda. Samas ei tohiks mingil juhul näha (ükskõik millise) kultuurilise omapära säilitamise vajadust vaid selles, et “oleks mida turistidele näidata”, kuigi mitmekesisusel on globaliseerumiskontekstis kahtlemata ka prag-maatiline “turismi” väärtus.

ja diplomaatial ühelt poolt, ning kultuurile omasel suhtlusviisil teiselt poolt. Nende kahe edukas ühitamine ei ole kuidagi lahutatav palju laiematest dilemmadest nagu rahvuskultuur–maailmakultuur, eestlus–eurooplus, areng–püsimajäämine jt.

Kas ja mil viisil võib eestlaste suhtumine vaikimisse vestluses ja tõekspidamised vaikimise ja kõne vahekorraest mõjutada nende käitumist kultuuridevahelise suhtlemise situatsioonides, on teema, mis vajab uurimist. Samuti võivad konvergensikalduvused praeguse “avatud” ühiskonna tingimustes viia suhteliselt kiirete muutusteni suhtlusstiilis. Eri põlvkondade ja maa- ning linnaelanike võrdlus pakuks väärt materjali selgitamiseks mitte ainult seda, kuidas eestlane räägib, vaid ka seda, kuidas ta vaikib.

Kirjandus

- Althen, G. (1992). The Americans Have to Say Everything. *Communication Quarterly*, 4, 413-421.
- Basso, K. H. (1972). “To give up on words”: Silence in Western Apache culture. In P. P. Giglioli (Ed.), *Language and social context*, 67–86. Harmondsworth, UK: Penguin.
- Bauman, R. (1974/1989). Speaking in the light: the role of the quaker minister. In R. Bauman; J. Sherzer (Eds). *Explorations in the ethnography of speaking*, 144–160. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, P.; S. C. Levinson. ([1978]1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coupland, N.; Wiemann, J. M.; H. Giles. (1991). Talk as “Problem” and Communication as “Miscommunication”: An Integrative Analysis. In N. Coupland, H. Giles, J.M. Wiemann (Eds). *“Miscommunication” and Problematic Talk*, 1–17. Newbury Park, CA: Sage.
- Deen, J. (1995). *Dealing with Problems in Intercultural Communication: A Study of Negotiation of Meaning in Native-Nonnative speaker Interaction*. Groningen: University Publishing House.
- Enninger, W. (1987). What Interactants Do With Non-talk Across Cultures. In K. Knapp, W. Enninger, A. Knapp-Potthoff (Eds.), *Analyzing intercultural communication*, 269–302. Berlin: Mouton de Gruyter.

- Firth, A. (1996). Where's the Culture? On conceptions of 'culture' in Cross-cultural Communication Research. Paper presented at the NIC Symposium *Intercultural Communication and National Identity*, Aalborg University, Nov. 20–23, 1996.
- Giles, H.; P.M. Smith. (1979). Accommodation Theory: optimal levels of convergence. In H.Giles, R.N. St.Clair (Eds). *Language and Social Psychology*. Baltimore: University Park Press.
- Giles, H. Coupland, N., J. Wiemann (1992). 'Talk is cheap...' but 'My word is my bond': beliefs about talk. In K.Bolton, H. Kwok (Eds.) *Sociolinguistics today : international perspectives*, 218–243. London ja NY: Routledge.
- Gudykunst, W.B. (1983). Uncertainty reduction and predictability of behavior in low- and high-context cultures: an exploratory study. *Communication Quarterly*, 31, 1, 49–55.
- Hasegawa, T., W.B. Gudykunst. (1998). Silence in Japan and the United States. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29, 5, 668–684.
- Hennoste, T. (2000). Sissejuhatus suulisesse eesti keelde V. Suulise kõne erisõnavara 3. Mõned mitteverbaalsed nähtused suulises kõnes. *Akadeemia*, 9, 2009–2038.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Beverly Hills, CA : Sage.
- Jaworski, A. (1993). *The Power of Silence: Social and pragmatic perspectives*. Newbury Park: Sage.
- Kallas, J. (1995). The practice of more beautiful English: Some favourite Estonianisms. *Issues in Applied Linguistics*, 1, 54–62.
- Kivik, P.-K. (1997). *Beliefs about and attitudes towards silence in communication: a cross-cultural study*. Magistritöö Tartu Ülikooli inglise filoloogia osakonnas.
- Kivik, P. -K. (1998). What Silence Says: communicative style and national identity, *Trames*, 1, 66–90.
- Kivik, P. -K.; Vogelberg K. (in press). The Contrasts between Contrasters: What Discussion Groups Can Tell us about Discourse Pragmatics. In K. M. Jaszczolt; K. Turner (Eds.). *Meaning Through Language Contrast: Proceedings of the Second International Conference in Contrastive Semantics and Pragmatics*. Amsterdam: John Benjamins.
- Knapp, K. (2000). Metaphorical and Interactional Uses of Silence. *EESE (Erfurt Electronic Studies in English)*, 7. URL: <http://webdoc.gwdg.de/edoc/ia/eese/eese.html>

- Lehtonen, J.; Sajavaara K. (1985). The Silent Finn. In D.Tannen, M. Saville-Troike (Eds.) *Perspectives on Silence*, 193–201. Norwood, NJ: Ablex.
- Libben, G., O. Lindner (1996). Second culture acquisition and second language acquisition: faux amis? *Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht*, [Online journal], 169. URL: <http://www.ualberta.ca/german/ejournal/discussion.htm>
- Nwoye, G. O. (1985). Eloquent Silence Among the Igbo of Nigeria. In D.Tannen, M. Saville-Troike (Eds.) *Perspectives on Silence*, 185–191. Norwood, NJ: Ablex.
- Pajupuu, H. (1995). Eestlaste ja soomlaste kommunikatsioonikäitumise tagamaadest. *Keel ja Kirjandus*, 11, 767–776.
- Pajupuu, H. (1997). Eestlased ja soomlased: probleemid suhtlejad? *Keel ja Kirjandus*, 8, 547–550.
- Philips, S. U. (1985). Interaction Structured Through Talk and Interaction Structured Through 'Silence'. In D.Tannen, M. Saville-Troike (Eds.) *Perspectives on Silence*, 205–213. Norwood, NJ: Ablex.
- Realo, A.; Allik, J.; M.Vadi (1997). The hierarchical structure of collectivism. *Journal of Research in Personality*, 31, 93–116.
- Kolga, V. (1998). Euroopa sunnib eestlased suhtlema. *Eesti Ekspress*, 9.10.1998.
- Sajavaara, K.; Lehtonen, J. (1997). The Silent Finn Revisited. In A. Jaworski (Ed.) *Silence: interdisciplinary perspectives*, 263–284. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Saunders, G.R. (1985). Silence and noise as emotion management styles: An Italian case. In D.Tannen, M. Saville-Troike (Eds.) *Perspectives on Silence* 165–183. Norwood, NJ: Ablex.
- Saville-Troike, M. (1985). The Place of Silence in an Integrated Theory of Communication. In D.Tannen, M. Saville-Troike (Eds.) *Perspectives on Silence*, 3–18. Norwood, NJ: Ablex.
- Schmitz, U. (1990/1996) Eloquent silence. [Online English abbreviated translation of *Beredites Schweigen- Zur Sprachliche Fülle der Leere.*] avaldamata käsikiri (vajadusel autorilt ulrich.schmitz@uni.essen.de)
- Sifianou, M. (1997). Silence and Politeness. In A.Jaworski (Ed.) *Silence: interdisciplinary perspectives*, 63–84. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Scollon, R. (1985). The Machine Stops: Silence in the Metaphor of Malfunction. In D.Tannen, M. Saville-Troike (Eds.) *Perspectives on Silence*, 21–30. Norwood, NJ: Ablex.

- Scollon, R.; Scollon, S.B.K. (1981). Narrative, literacy, and face in interethnic communication. (Advances in Discourse Processes 7.) Norwood, N.J.: Ablex.
- Triandis, H. C. (1994). *Culture and Social Behavior*. New York: McGraw-Hill.
- Vogelberg, K. (1997). Message-construction strategies in the interlanguage of Estonian learners of English: the example of gate-keeping encounters. In: L. Diaz, C. Perez, (Eds.) *Views on the acquisition and use of a second language*, 469–475. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- Wiemann, J. M., Chen, V., Giles, H. (1986). Beliefs about talk and silence in cultural context. Paper presented at the *Annual Meeting of the Speech Communication Association*, Chicago, November.

Eestlaste viisakuskäitumisest vahekeelses¹ suhtluses ameeriklastega

KRISTA VOGELBERG

Sissejuhatus

Suhtluskäitumise aspekte, mis on seotud viisakuse väljendamisega, võib pidada üheks juhtivaks allikaks, mis põhjustavad arusaamatusi kultuuridevahelises suhtlemises. Vääritimõistmise põhjused on seejuures vähemalt kaheksagused: *sotsiopragmaatilised*, kus erinevate kultuuride esindajad tõlgendavad suhtlusolukorda ja vastavalt ka sobivat viisakusastet/laadi erinevalt, ja *pragmalingvistilised*, kus vajalikku viisakusastet/laadi hinnatakse õigesti, kuid väljendatakse või mõistetakse võõrkeeles valesti (Thomas, 1983). Viimasel juhul on enamasti tegemist nn pragmaatilise ülekandega, kus eeldatakse, et emakeelse viisakuslausungi sõnasõnaline tõlge kannab samaväärset viisakust ka võõrkeeles, või vahekeele (*interlanguage*) omapäraga, mille repertuaar võib olla liiga kitsas või mille rääkija, vastupidi, püüab alateadlikult oma oletatavaid puudujääke tasa teha ja pingutab viisakusega üle (*gushing, waffling*).

Samas on vääritimõistmised viisakuskäitumise valdkonnas kultuuri-
devahelises suhtlemises ohtlikemad, eriti kui võõrkeeles (vahekeeles) suhtleja valdab suhteliselt vabalt selle keele foneetikat, grammatikat ja sõnavara. Uurimused (Blommaert, 1995; Pauwells, 1994) on näidanud, et “keeleks” peetaksegi tavateadvuse tasemel põhiliselt neid kolme valdkonda, mistõttu pragmaatilist eksitust (*pragmatic failure*) tõlgendatakse isiksuse puuduse väljendusena ja hakkab toimima tüüpi-

¹ Vahekeel (*interlanguage*) on keeleõppijate keel, mis kaasaegsete seisukohtade järgi ei kujuta endast lihtsalt kaootiliste vigadega sihtkeelt, vaid millel on dünaamiline süsteem. Viimast kujundavad muude tegurite seas nn positiivne ja negatiivne ülekanne (*transfer*), mis toimub reeglina õppija emakeelest (kuigi vahel ka teistest tema poolt õpitavatest keeltest). Negatiivse ülekande puhul sisaldab vahekeel emakeele jooni, mis sihtkeele seisukohalt on vigased.

line stereotüpiseerimise ahel “puudulik suhtleja” — “puudulik inime-
ne” — “puudulik rahvas” (Enninger, 1987).

Siit tuleneb vajadus viisakuskäitumise uurimiseks niihästi võrdle-
valt kui ka vahetus kultuuridevahelises suhtlemises. Käesolev uurimis-
töö eeldab toetumist viisakuskäitumise üldteooriale, mille staatusele
pragmaatikas pretendeerib terve rida võistlevaid käsitlusi (Brown ja
Levinson, 1978/1987; Fraser, 1990; Lakoff, 1973; Leech, 1983, jt.).
Kõige elujõulisemaks on neist siiski osutunud Goffmanist (1967) läh-
tuv Browni ja Levinsoni mudel. Viimast on küll väga laialdaselt arvus-
tatud, kuid, nagu lähemal analüüsil enamasti selgub, ikkagi lähtudes
teooria enese põhiraamistikust, mida rohkem või vähem õigustatult
muudetakse ja täiendatakse. Ühtlasi on Browni ja Levinsoni mudel ka
kultuuridevahelise suhtluse analüüsimiseks vähemalt lähtepunktina
kõige sobivam, sest selles on esitatud pankultuurilised universaalid, see
ühine alus, mis teeb võimalikuks võrrelda kultuure, välja selgitada
kultuurierinevusi ja ka analüüsida suhtlusprobleeme eri kultuuride
esindajate vahel.

Browni ja Levinsoni mudel ja sellega seonduvad probleemid

Viisakus ja “näo-ähvardus”

Browni ja Levinsoni teooria keskne mõiste on Goffmanilt pärit “nägu”
 (“*face*”, eesti keelde tõlgitud ka kui “sotsiaalne mina”), mida autorid
määratlevad kui avalikku mina-pilti (*public self-image*) (Brown ja Levin-
son, 1987:61) või ka lihtsalt kui enesehinnangut (*self-esteem*) (op.
cit. 2), mille tunnustamisele teiste poolt iga ühiskonna liige preten-
deerib. Ühiskonna liikmete ühishuvi on üksteise “nägusid” hoida,
samas kui tähelepanuväärne hulk tegusid, sealhulgas kõnetegusid (krii-
tika, mittenõustumine, käsk, palve, kompliment jne, jne), on olemuselt
“ähvardavad” (nn *face-threatening acts*, edaspidi FTAd). Brown ja
Levinson uurivadki viisakust eelkõige kui vahendit, mis võimaldab
teha FTAsid ilma grupiharmoniat lõhkumata. Seejuures eristavad
nad kolme tegurit, millest lähtudes inimesed alateadlikult hindavad
FTA raskust (W): kuulaja võim kõneleja üle (*power*, P) (mida võiks
nimetada vertikaalseks distantiks), kuulaja ja kõneleja vaheline (hori-
sontaalne) distant (*distance*, D) ja see, mil määral konkreetne (kõne)-

tegu riivab kuulaja "nägu" (*rate of imposition*, R). Ähvarduse raskus (W) kujuneb Browni ja Levinsoni järgi nende kolme teguri summamana — $(W = P(H, S) + D(S, H) + R)$ — ja määrab omakorda kõneleja poolt valitud kõnestrategie(te) viisakusastme: mida suurem on W väärtus, seda viisakamaid strateegiaid rakendatakse.

Siinkohal väärib märkimist see, et eespool nimetatud kolmest liidetavast on kõige problemaatilisem R, millele viitavad juba ingliskeelse termini tõlkimisel tekkivad raskused. *Imposition*'i lähim eestikeelne vaste on kellelegi kohustuse pealepanek, mis rangelt võttes on tarvitatav üksnes palvete ja käskude puhul. Inglise üldkeeles on laused nagu *"She imposed on me with her criticism"* või *"I felt that having to apologize imposed on me"* ("Ta tülitas mind/pani mulle peale kohustuse oma kriitikaga", "Vajadus vabandada tülitas mind/pani mulle peale kohustuse") täiesti ebaloomulikud. Browni ja Levinsoni teooria lähem analüüs näitabki, et see sobib kõige paremini kirjeldama viisakuskäitumist nõudmisel ja palumisel, sellal kui teiste kõneaktide puhul tekib rohkesti küsitavusi.

R sõltumatust ülejäänud kahest liidetavast demonstreerib hästi Browni ja Levinsoni eneste näide (1987:82): pöördudes raudteejaamas võõra poole, kasutame väga tõenäoselt täiesti erinevat väljendusviisi, kui soovime automaadi jaoks raha lahti vahetada (*"Hey, got a change for a quarter?"* / "Saaksite ehk viiekroonist lahti vahetada?") või laenata kojusõiduks vajalikku rahasummat (*"Look, I'm terribly sorry to bother you but would there be any chance of your lending me just enough money to get a railway ticket to get home? I must have dropped my purse and I just don't know what to do."* "Teate, mul on kohutavalt piinlik Teid tülitada, aga kas Teil oleks juhtumisi võimalik laenata mulle ainult niipalju raha, et saaksin osta rongipileti kojusõiduks? Ma olen ilmselt oma rahakoti kuhugi maha pillanud ja lihtsalt ei tea, mida teha"). P ja D väärtused on siin konstantsed, sellal kui R väärtus varieerub tühisest kuni väga suureni. Samad autorid ei ole aga päris järjekindlad R ja W eristamisel, samastades kohati FTA kui terviku ja R (vt nt Brown ja Levinson, 1987:18). On tõepoolest raske kõnelda "nägu" ähvardavast teost, kui R väärtus on null. Teisalt aga valemi $W = P + D + R$ järgi võib W positiivne väärtus säilida ka R nulliks muutudes. .

Siinkirjutaja leiab, et valemi sellist omadust tuleks lugeda pigem Browni ja Levinsoni teooria väärtuseks, mida seni pole piisavalt märgatud. See võimaldab kaitsta teooriat selle siiani kõige tõsisemast kriitikast, mis pärineb põhiliselt Jaapani uurijatelt ja rajaneb väitel, et teooria ei kirjelda vajadust viisakuse järele olukordades, kus “nägu” otseselt ei riivata. Näiteks jaapani keeles pole ka täiesti neutraalset lauset (“Homme on laupäev”, vt Matsumoto, 1987) võimalik väljendada viisakuskaalutlusi kõrvale jättes, kuivõrd rääkija-kuulaja vahekord (seega siis P ja D) väljendub morfoloogilistes vormides, st on grammatikaliiserunud, võttes nn referendi- ja adressaadi austusväljenduste kuju (*honorifics*). Sama kehtib, kuigi vähemal määral, teiste keelte, sealhulgas eesti keele kohta, ning ilmneb mitte üksnes vajaduses valida “Sina/Teie” vormi vahel, vaid ka näiteks sõnakasutuses (muuhulgas kõnekeelsete ja formaalsete sünonüümide valikus).

Brown ja Levinson on austusväljendite olemasolust ja nende seost viisakusega muidugi täiesti teadlikud². Seostades aga viisakuse tihedalt agressiivsuse leevendamisega, seega FTAdega ja tegelikult mitte käsitledes olukordi, kus R väärtus valemis on null ning neile isegi mitte viidates, jätavad nad teooriasse teatava vastuolu, mis annab võimaluse kitsamatele tõlgendustele ja seega ka kriitikale (Fraser, 1990; Nwoye, 1992), et viisakat suhtlust ei saa taandada pidevale näo-ähvarduste ja nende leevendamisevõtete jadale, vaid selle taga on sageli märksa “rahumeelsemad” motiivid (suhtlemisrõõm, soov väljendada sõbralikkust, jne). Tegelikult, nagu nägime, ei välista Browni ja Levinsoni teooria lihtsalt “näo” eest hoolitsemist (vrdl ka O’Driscoll, 1996).

Samas on võimalik ka väita, et “näo” eest hoolitsemine on samuti sisuliselt ähvarduse leevendamine, kuid tegemist on ähvardusega laiemas mõttes, mille hulka kuulub ka potentsiaalne oht “näole” (näiteks oht, et grupi ühistunne võib laguneda) ja mis ei pruugi langeda kokku konkreetse “nägu ähvardava” teoga. W tähistaks sel juhul ähvardust laiemas mõttes ja R konkreetset ähvardust. Sellise tõlgenduse kasuks

² Näiteks Levinsoni teoses “Pragmatics” (1983) on esile toodud korea, jaapani ja jaava keelt kui selliseid, kus “on peaaegu võimatu öelda mida tahes, ilma seda sotsiolingvistiliselt tähistamata kui kohast ainult teatud liike adressaatidele” (p 90).

räägib asjaolu, et väikese R, P ja D puhul olukorras, kus kõnelejad ei muretses ka grupikuuluvuse pärast, ei tarvitata mingeid viisakusstrateegiaid. Vastavaid andmeid on saadud ka Eestis käesoleva autori juhendamisel läbiviidud empiirilistes uurimustes (vt nt Aas, 1999; Konovalov, 2001).

“Normatiivne” ja “instrumentaalne” viisakus

Omaette probleemi Browni ja Levinsoni teooriaga seoses moodustavad viisakusstrateegiad. Rohkesti on vaidlusi põhjustanud termin “strateegia” ise, mille semantika viitab kõneleja poolt teadlikult tehtud (pahahti manipulatiivsele) valikule. Brown ja Levinson on küll püüdnud sellist kitsast tõlgendust ennetada: “Me ei taha väita, et see, mida me nimetame “strateegiateks”, on tingimata teadlik. Paistab, et enamasti strateegiad seda ei ole” (1987:85). Autorid möönavad, et suhtlejad võivad tarvitada viisakusstrateegiaid manipulatiivsetel eesmärkidel, mis juhul need on tõepoolest teadvustatud, kuid manipulatsioon ei ole nende esmane funktsioon ega teadlik kaalutlus neid määratlev tunnus. Sõna “strateegia” kasutust põhjendavad autorid sellega, et ei ole leidnud paremat terminit, mis kataks niihästi uudsed tegevuskavad, mis võivad, kuigi ei pruugi olla ka alateadlikud, kui ka rutiinse käitumise, mis käivitub nagu valmis programm (kuid mille ülesehituses on võimalik selgelt eritleda selle kunagist ratsionaalset lähte kohta) (ibid). Sellise määratluse järgi on “strateegia” lai mõiste, mis hõlmab muuhulgas ka grammatikaliseerunud austusväljendeid. Tuleb aga tõdeda, et ainult ühel leheküljel antud hoiatus ei kaalu nähtavasti üles sõna “strateegia” semantikat ega ole suutnud ära hoida kriitikat, mille kohaselt Brown ja Levinson ei erista “instrumentaalse” (“tahtelise”, “taotlusliku”) viisakuse kõrval “normatiivset”, sotsiaalsest “eristusvõimest” (“*discernment*”) tulenevat viisakust (Hill, et al 1986; Gu, 1990).

Kõige tõenäosemalt tuleks “instrumentaalset” ja “normatiivset” viisakust käsitleda mitte binaarsete vastanditena, vaid kontiinuumi otstena, millel varieerub nii lingvistiline valikuvabadus kui ka suhtlejate rollide ettemääratuse aste (vrld ka O’Driscoll, 1996:17). Seejuures näib, et kontiinuumi “normatiivne” pool on suhteliselt vähetundlik parameetri R suhtes (näiteks ei minda sõprade vahel ka väga suure palve puhul reeglina “sinalt” üle “Teie”-le) (vrld ka Brown and Levinson, 1987:18).

Viimane asjaolu näitab siiski, et W käsitlemine kolme parameetri lihtsa summana ei ole õigustatud. Samas võiks säilitada termini “strateegia” laiemat tähendust, seda enam, et kriteeriumi “teadlik”/“alateadlik” rakendamine on viisakuskäitumise puhul niikuinii praktiliselt võimatu: niihästi “instrumentaalne” kui “normatiivne” viisakus võivad sõltuvalt olukorrast olla niihästi teadlikud kui alateadlikud. Käesolevas artiklis kasutataksegi terminit strateegia selle laiemas tähenduses.

Superstrateegiad ja nende hierarhia

W kasvamise järjekorras eristavad Brown ja Levinson viit superstrateegiat:

- otsene (ilma FTAd leevendamata, näiteks modifitseerimata käsklause);
positiivselt viisakas;
- negatiivselt viisakas;
- kaudne (vihjamine, kus kuulajale jäetakse vabadus FTAd mitte mõista) ja lõpuks
- FTA tegematajätmine.

Negatiivsed nagu ka kaudsed strateegiad on suunatud “negatiivsele näole”, positiivsed omakorda “positiivsele näole”³ “Negatiivset nägu” võib mõnevõrra lihtsustatult määratleda kui inimese soovi olla oma tegudes sõltumatu, “positiivset nägu” aga kui soovi kuuluda gruppi või ka vajadust olla grupi poolt heaks kiidetud ja hinnatud. Brown ja Levinson (1987) esitavad 15 positiivset ja 10 negatiivset strateegiat, toonitades seejuures, et tegemist on avatud hulgaga. Positiivsete strateegiate näidetena võiks tuua suhtlejate ühisosa rõhutamise, sisegrupi märkijate kasutamise (sealhulgas nn *small-talk*, sisuliselt faatilise funktsiooniga kõne), naljad, optimismi väljendamine, kuulaja vastu huvi väljendamine (sh komplimendid) jne. Negatiivsete strateegiate hulgas on olulisel kohal konventsionaalne indirektsus — näiteks palve esitamine küsimuse kujul — kõhklev sõnastus (*hedging*), umbisikulisus ja üldiste reeglite rõhutamine isikulise pöördumise asemel, pessimism, jne (vt lähemalt allpool, uurimistulemuste arutelus). Kaudsete strateegiate juures on keskne kuulajale võimaluse andmine olukorrast välja tulla FTAd vähemalt formaalselt mitte märgates. Nagu ka nega-

tiivsete strateegiate puhul, jäetakse kuulajale valikuvõimalus ja rääkija püüab jätta ennast varju.

Tõsist poleemikat on tekitanud küsimus sellest, kas "negatiivne" ja "positiivne" "nägu" on sümmeetrilised või mitte: esimesel juhul ei oleks põhjust pidada negatiivseid strateegiaid positiivsetest viisakamateks. Kui "negatiivset" ja "positiivset" "nägu" tõlgendada vastavalt kui igale (kari)loomale omast eraldumissoovi ja karja kuulumise soovi (O'Driscoll, 1996), siis pole tõepoolest alust pidada neid asümmeetrilisteks. Sel juhul jääb aga seletamata asjaolu, et hierarhiliste suhete puhul kasutab kõrgemalasuv isik sageli positiivset viisakust, millele alluv vastab negatiivsega (Scollon ja Scollon, 1995, nähtuse universaalsust on dokumenteerinud juba Brown ja Levinson). Kui aga "negatiivset nägu" vaadelda kui pretendeerimist territooriumile ja tegevus/otsustusvabadusele, siis on selle "näo" austamine tagatud vaid grupi (karja) kõrgemalseisvatele liikmeile, sellal kui ülejäänud grupiliikmeil rahuldatakse üksnes kuulumissoov, mis liidreil on niikuinii täidetud. Positiivne viisakus jääb sellisel juhul lähendavaks viisakuseks, sellal kui negatiivne viisakus ei ole (vähemalt sisegrupi piires) kaugeltki "tõrjuv", vaid superstrateegia, mis "negatiivset" "nägu" rahuldades rahuldab ühtlasi ka "positiivset". Sellise arutluskäigu puhul on Browni ja Levinsoni pakutud superstrateegiate järjestus igati õigustatud. Ühtlasi laheneb sel juhul ka probleem segadusttekitavast kokkulangevusest "näo" üldse ja "positiivse näo" määratlustes, kus mõlemal juhul on tegemist sooviga olla grupi poolt hinnatud. Võib väita, et "negatiivne nägu" eeldab kõrgemat hinnangut, mis tagab liikmele tegevus- ja otsustusvabaduse. Kuna aga arutus kehtib ainult sisegrupi kohta, tekivad probleemid niipea, kui kõnelejad kuuluvad erinevatesse gruppidesse või pole oma grupikuuluvuses kindlad. Nagu allpool selgub, omandab viimane asjaolu kultuuridevahelises suhtlemises vägagi suure tähenduse.

³ See ei tähenda Browni ja Levinsoni jaoks seda, et positiivset (resp. negatiivset) "nägu ähvardavat" tegu leevendatakse tingimata positiivse (resp. negatiivse) viisakusega, vaid et mis tahes kerget FTAd leevendatakse strateegiatega, mis hoolitsevad pigem kuulaja "positiivse näo" eest, ja raskema FTA puhul pööratakse enam tähelepanu kuulaja "negatiivsele näole". Tuleb mõõnda, et teoorias on sel kohal vastuolud, mille lahendamine ei ole käesoleva artikli ülesanne.

Viisakuskäitumise võrdlevad uurimused Eestis

Eestis on käesoleva artikli autori poolt ja tema juhendamisel läbi viidud terve rida empiirilisi uurimusi nii eestlaste viisakuskäitumisest ingliskeelses (vahekeelses) suhtluses angloameeriklastega kui ka eestlaste ja angloameeriklaste viisakuskäitumisest võrdlevas perspektiivis, kus lähtumine Browni ja Levinsoni teooriast, seda siiski olulisel määral modifitseerides, on osutunud tulemuste seletamisel otstarbekaks (Aas, 1999; Kriisa, 1999; Kivik ja Vogelberg, trüki; Konovalov, 2001). Käesoleva artikli maht võimaldab neist uurimustest kirjeldada ainult ühte. Valitud on selline, mis mitte üksnes ei too esile erinevusi eestlaste ja angloameeriklaste viisakuskäitumises, vaid ka kõige otsesemalt dokumenteerib neist erinevustest tulenevad suhtlushäireid.

Meetod

Autori poolt 1995. aastal läbi viidud uurimus kasutas videosalvestatud rollimängu meetodit uurimaks eestlaste käitumist nn väravahoidmis – intervjuudel, kus “väravahoidja” on ameeriklane. Termin “väravahoidja” (*gatekeeper*) pärineb Ericksonilt (1976, viidatud teoses Erickson ja Shulz, 1982), kes tähistab sellega isikut, keda mingi institutsioon on volitanud tegema teiste inimeste liikumist määravaid otsuseid: laskma neid institutsiooni sisse, nagu näiteks tööintervjuude puhul või sellest välja, nagu näiteks intervjuude puhul, kus otsustatakse vanglast ennetähtaegselt vabastamine (kuigi ka viimasel juhul on lõppkokkuvõttes tegemist liikumisega ühiskonda sisse). Idee uurimuse läbiviimiseks tuli vestlustest mitmete Briti Nõukogu ja Ameerika saatkonna esindajatega, kes kaebasid, et neid ärritab eestlaste käitumine intervjuudel. Näiteks mainis üks Briti Nõukogu esindaja, et intervjuust intervjuusse kordub väide “Mina pole selle stipendiumi saamiseks kindlasti mitte kõige parem kandidaat”, mis ei lase tal intervjuueritavat tõsiselt võtta.⁴

---

⁴ Metodoloogiliselt on siin tegemist nn anekdootliku tõendusmaterjaliga (*anecdotal evidence*), millele on ette heidetud representatiivsuse puudumist. Siiski on autor aastate jooksul hakanud sellist tõendusmaterjali (millele põhineb ka näiteks suur osa Deborah Tanneni rahvusvaheliselt tunnustatud tööst) kui kõige autentsemat järjest rohkem usaldama.

Küsimuse lähemaks uurimiseks valisin 10 inglise filoloogia üliõpilast, kelle keeletase traditsioonilises mõttes (grammatika, sõnavara, hääldus) oli küllalt kõrge, samas kui pragmaatikaalased oskused varieerusid suurel määral sõltuvalt eelkõige ajavahemiku pikkusest, mis nad olid veetnud inglise keelt kõnelevates maades (kahest aastast kuni vastava kogemuse täieliku puudumiseni), aga samuti sõltuvalt kultuuridevahelise suhtluse alase kursuse läbimisest. Üks katsealune oli intervjuukäitumise alal saanud erikoolitust, et oma ameeriklasest õpetaja korraldatud kursustel oodatavat käitumist näitlikult demonstreerida.

Katsealused osalesid "mänguintervjuus" kujutletava stipendiumi taotlemiseks õpinguteks USAs. Intervjuud olid ühesuguse ülesehitusega, koosnedes soojendavast faasist ja viiest põhilisest küsimusest:

- 1) Miks Te taotlete seda stipendiumi?
- 2) Kas Teie õpinguleht peegeldab adekvaatselt Teie jõupingutusi õpingute ajal?
- 3) Milliseid raskusi näete ette õppimisel USAs?
- 4) Kuidas kujutate ette omaenese panust antud programmi?
- 5) Milliseid küsimusi Teil on selle programmi kohta?

Kõik intervjuud salvestati videolindile ja linti näidati:

- kolmele uurimuse läbiviimise ajal Tartus elavale ameeriklasele,
- kahekümnele eestlasest inglise keele õpetajale, kelle hulgas olid ülekaalus eakamad, kusjuures ükski ei olnud õppinud ei pragmaatikat ega kultuuridevahelist suhtlemist.

Mõlemad grupid hindasid intervjuueeritavaid 10-palli skaalal. Iga intervjuueeritava puhul leidsin kummagi grupi keskmise hinde. Seejärel viisin mõlema grupi liikmetega ja ka ameeriklasest intervjuueerijaga läbi vabas vormis uurimisintervjuud, kus palusin kommenteerida oma muljeid lindistustest. Küsitlesin ka intervjuueeritavaid endid.

Tulemused ja diskussioon

Hinnangud

Ameerika hindajate ja Eesti õpetajate hinnangute vaheline korrelatsioon oli selgelt negatiivne: $-0,78$. Teiste sõnadega, intervjuueeritavad,

keda ameeriklased hindasid kõrgelt, ei olnud vastuvõetavad eestlastele ja vastupidi.

Ameeriklaste tüüpilised kommentaarid intervjuueeritavate kohta, keda nad hindasid madalalt, olid kokkuvõtvalt järginised: “Temaga oli vaevaline suhelda”, “Ta ei paistnud tegelikult stipendiumi vastu mingit erilist huvi tundvat”, “Ta isegi ei esitanud programmi kohta küsimusi”, “Miks ta oma võimetest nii halval arvamusel on?”, “Intervjuueeritava suhtumine oli negatiivne, kohati arusaamatult vaenulik”. Samade intervjuueeritavate kohta kordusid samasisulised märkused.

Intervjuueeritavad ise olid oma esinemisega üldiselt rahul. Märgiti teatavat närvilisust, mida tekitas ootamatu olukord. Suunavatele küsimustele nagu “Kas Te ei arva, et esinesite liiga tagasihoidlikult?” vastati reeglina, et enesekiitus või enese esiletoomine poleks tõenäoselt asjale kasuks tulnud. Kõik intervjuueeritavad väitsid, et oleksid samuti käitunud ka reaalses olukorras, kus stipendiumi saamine oleks neid eluliselt huvitanud.

Õpetajate iseloomustustes neile intervjuueeritavatele, kelle esinemist ameeriklased kõrgemalt hindasid, kordusid väljendid “agressiivne”, “pealetükkiv”, “semutsev/liiga sõbramehelik”, “ebaviisakas”. Huvitav oli kommentaar intervjuueeritava kohta, kes oli saanud vastavat koolitust ja kes ameeriklastelt sai üksmeelselt kõrgeima hinnangu: “Tõenäoliselt tema selle stipendiumi saabki, aga ta on ebameeldiv inimene”.

Tulemused viitavad selgelt kultuurierinevustest tingitud arusaamatustele ning osutavad ühtlasi Browni ja Levinsoni teooriale kui sobivale seletusmudelile. Nii kommentaarid kui videosalvestiste analüüs lubavad väita, et põhiliselt on tegemist ühelt poolt positiivsete ja teisalt negatiivsete ning kaudsete viisakusstrateegiatega vastuoluga.

---

⁵ Essõnas oma raamatu teisele trükile (1987) rõhutavad Brown ja Levinson ka ise, et kõneakti mõistavad nad laiemalt kui midagi, mida võib realiseerida ka lausest märksa pikem ühik.

Videosalvestiste analüüs Browni ja Levinsoni teooria valguses

Viisakusteooria rakendamiseks annab põhjust juba asjaolu, et stipendiumi-(resp. töö-) intervjuud võib vaadelda kui laiendatud soovi/palvet⁵, kus intervjueeritav on paluja rollis. Browni ja Levinsoni järgi on palve kõneakt, "mis ähvardab põhiliselt adressaadi "negatiivset nägu"" (1987:66). Samas väidavad nad, et mis tahes FTA raskus W on liidetis näo-ähvardustest kuulajale ja kõnelejale (1987:76), kusjuures palve puhul on ohustatud mõlema näod (ibid).

Siinkohal tuleb tõdeda, et mudel selle kohta, kuidas üks või teine kõneakt riivab vestluse osapoolte "nägusid", Brownil ja Levinsonil tegelikult puudub. Chen (1996) väidab koguni, et oma teose põhiosas ei puuduta Brown ja Levinson kõneleja hoolitsust omaenese "näo" eest (mis faktiliselt ei ole päris korrektne) ning esitab omapoolse nn eneseviisakusteooria. Laskumata siinkohal vaidluse üksikasjadesse, tuleb siiski rõhutada, et isegi ainult palvete puhul, millele Browni ja Levinsoni teooria põhiliselt keskendub, ei saa kuidagi väita, et suurema ähvardusega adressaadi näole kaasneks väiksem ähvardus kõneleja näole ja vastupidi. Pigem võib öelda, et suurem W tähendab suuremat ähvardust mõlemale näole: adressaadi "negatiivsele näole" (kuivõrd tegemist on tema tegevusvabaduse kitsendamisega) ja kõneleja "positiivsele näole" (kuivõrd tarvidus midagi paluda alati madaldab paluja enesehinnangut, olgu või minimaalsel määral). Kui arvestada, et nii paluja kui palve adressaat vaatavad enamasti ka n-ö ühe sammu ette, on näo-ähvardus isegi neljakordne: keeldumine ähvardab nii keelduja kui paluja "positiivset nägu".

Kuigi Brown ja Levinson oma valemi rakendamisel palumisstrateegiate valiku ennustamiseks tõepoolest keskenduvad adressaadi "negatiivse näo" kaitsmisele, näitab lähem analüüs, et vähemalt palve korral on suurema W puhul negatiivsete või kaudsete strateegiate valik lõppkokkuvõttes, eriti keeldumise võimalust arvestades, kasulik nii adressaadile kui palujale, ja seda nii Eesti kui Angloameerika kultuuris. Kriitiline küsimus on aga selles, kuidas neis kahes kultuuris hinnatakse W väärtust "väravahoidmis"-intervjuu olukorras. Videosalvestiste analüüs näitab, et "eestipärasemad" intervjuueeritavad, st need, keda eestlastest hindajad hindasid kõrgemalt, kasutasid valdavalt negatiivseid

strateegiaid ning "ameerikapärasemad" intervjuueeritavad valdavalt positiivseid strateegiaid. Seega on alust arvata, et eestlased omistasid W-le suurema väärtuse kui angloameeriklased ja vääritimõistmise põhjused on antud juhul selgelt sotsiopragmaatilist laadi.

Erinevus vastavalt eestlaste ja ameeriklaste poolt kõrgemalt hinnatud intervjuueeritavate viisakuskäitumises tuli esile juba intervjuu nn soojendavas faasis, kus ameeriklasest intervjuueerija andis lausega "*Thank you for coming all the way to Tallinn*" ("Täna, et võtsite vaevaks nii kaugelt Tallinna tulla") võimaluse faatilise funktsiooniga seltskondlikuks vestluseks (*small-talk*) — positiivne strateegia, mida "eestipärasemad" intervjuueeritavad reeglina ei kasutanud. Kohe alguses ilmnis ka erinevus kehakeeles, mis "eestipärasematel" intervjuueeritavatel rõhutas intervjuueerija "territooriumist" lugupidamist (pilgu vältimine, kinnine keharing), mida võib lugeda selgelt negatiivseks strateegiaks.

Esimesele küsimusele vastamisel eelistasid "eestipärasemad" intervjuueeritavad umbisikulisi konstruktsioone ja üldise rõhutamist: tüüpilisim oli väide, et "iga inglise keelt erialana õppiv üliõpilane peaks saama võimaluse ennast seda keelt kõneleval maal täiendada", mille puhul on tähelepanuväärne, et enamasti jäeti kasutamata küsimuse intervjuueerija poolt antud võimalus teha eriliselt Ameerikale suunatud kompliment. "Ameerikapärasematel" intervjuueeritavatel esines sellist põhjenduseks maskeeritud komplimenti — positiivset viisakusstrateegiat — mitmel korral (näiteks, "Just Ameerikas on maailma parimad ressursid (õppejõud, raamatukogud), mis võimaldavad mul oma teadmisi valitud alal täiendada"). Samuti esitasid need intervjuueeritavad individualiseeritud põhjendusi, miks nad on mitte üksnes stipendiumi saamisest huvitatud, vaid ühtlasi ka võimelised seda kõige paremini ära kasutama. Teisisõnu, need intervjuueeritavad väljendasid algusest peale optimistlikku hoiakut intervjuu tulemuste suhtes.

Teise küsimuse puhul ilmnis vastavus "eestipärasuse-ameerikapärasuse" skaala ja "pessimismi–optimismi" skaala vahel veel selgemini. "Eestipärased" intervjuueeritavad olid enamasti enesekriitilised ja leidsid valdavalt, et olid mõnikord ka teenimatult häid hindeid saanud, samas kui "ameerikapärasemad" intervjuueeritavad rõhutasid vastamisel oma töökust. Samasugune tendents ilmnis ka järgmise küsimuse puhul,

kus "eestipärasemad" vastajad keskendusid oodatavatele probleemidele, mille ennustamisel olid enamasti küllalt realistlikud, samas kui "ameerikapärasemad" toonitasid pigem oma võimet raskusi ületada.

Pessimismi väljendamist palve tulemuslikkuse osas käsitlevad Brown ja Levinson kui ühte kümnest negatiivsest strateegiast, kuid mõnes mõttes võib seda pidada negatiivsete ja kaudsete strateegiatega keskmeks, kuivõrd nende strateegiate eesmärk on anda adressaadile võimalus jätta palve täitmata ilma keeldumise pärast ebamugavust tundmata, s.o omaenese "positiivset nägu" riivamata. Seejuures eeldab pessimismi väljendaja vähemasti alateadlikult, et ta adressaadi olukorda sel viisil kergendades tegelikult muudab enese adressaadi jaoks meeldivamaks, mis omakorda soodustab palve täitmist.

Umbisikulisus ja pessimism iseloomustasid "eestipärasemaid" intervjuueritavaid ka neljandale küsimusele vastamisel ning viienda punkti puhul tõmbusid nad lõplikult enesesse. Küsimuste esitamine n-ö küsimise, huvi ülesnäitamise pärast kui positiivne viisakusstrateegia näib eestlastele olevat eriti võõras, samas kui ameerika kultuuris on see paljudes olukordades, muuhulgas näiteks loengu/ettekande lõpus, lausa kohustuslik. Selles seoses väärib märkimist, et kuigi paljud keeleõpikud esitavad küsimusi "Kuidas läheb?" ja "*How are you?*" kui ekvivalente, on esimene neist siiski pärisküsimus, mida esitatakse suhteliselt harva ja mille puhul aktsepteeritakse ka pikemaid ja/või negatiivseid vastuseid, sellal kui angloameerika "*How are you?*" on täielikult rutiinistunud väljend, mida kasutatakse isegi sagedamini kui eesti "Tere"-t. Samas säilitab "*How are you?*" oma pragmaatilise funktsiooni kaasvestleja vastu huvi väljendajana, mida tõendab kas või asjaolu, et sellele oodatakse täisvastust "*Fine, thank you*", st pelgalt "*Thank you*" pole piisav.

Lõpuks väljendus negatiivsete strateegiatega eelistamine "eestipärasemate" intervjuueritavate poolt ka sellises vestluskäitumise aspektis nagu pikemad kõnevoorudevahelised ja voorusisesed pausid. Pikka-de pauside ebasoodsat mõju ameeriklaste üldmuljele intervjuueritavast võis varasemate uurimistulemuste alusel ennustada: ameerika kontekstis on konkreetset intervjuude puhul leitud, et mida vähem on neis vaikust, seda soojemaks hindavad neid mõlemad osapooled (Scollon ja Scollon, 1995:39).

Eestlaste ja ameeriklaste vestluskäitumise erinevuse põhjustest

Kuigi katseandmete põhjal pole võimalik ühemõtteliselt eristada erinevate liidetavate panust W lõppväärtuse moodustumisel, on üldisi kultuurierinevusi teades ja ka rollimängujärgsetele kommentaaridele tuginedes siiski võimalik oletada, et eestlased omistasid kõrgema väärtuse nii R-le, P-le kui ka D-le.

Vaatleme kõigepealt R hindamist, millel oli antud olukorras tõenäoselt kriitiline tähendus. Angloameerika kultuuris, kus nii tööotsijad kui stipendiumite taotlejad esitavad avaldusi kümnetesse või sada-dessegi kohtadesse ja kus vastavalt on igale kohale ka sadu soovijaid, on intervjuuolukorras nii intervjuueerija kui intervjuueeritava jaoks R väärtus suhteliselt väike. Palve täitmine/mittetäitmine on osa intervjuueerija kutsetööst, mistõttu nii jaatav kui eitav otsus ei riiva tema “nägu” kuigivõrd (vrld Brown ja Levinson, 1987:77). Ka intervjuueeritavale ei ole üks konkreetne otsus elulise tähtsusega, nii et äraütlemist talutakse suhteliselt hästi. Vähemalt katse läbiviimise ajal (1995) oli Eestis selline suhtumine võrdlemisi harv. Ka praegu, kus see on noorema põlvkonna hulgas kiiresti levimas, võtab selle sügavam juurdumine ja psühholoogiline kohandumine tõenäoselt aega, nii et vähemalt alateadlikult omistatakse R-le suhteliselt suur väärtus.

P ja D hindamisel näivad ameeriklaste puhul toimivat küllalt keerulised alateadlikud mehhanismid, mille kirjeldamiseks tuleb Browni ja Levinsoni teooriat modifitseerida. Tundub, et P ja D väärtused, millest lähtutakse viisakusstrateegiade valikul, ei pruugi kokku langeda samade parameetrite objektiivsete (täpsemalt, muud käitumist juhtivate) väärtustega.

Ühelt poolt on P objektiivne väärtus mistahes “väravahoidmis”-situatsioonis vägagi kõrge ja suureneb veelgi Ameerika-Eesti interkulturaalses tsoonis, kus hakkab toimima keskuse-perifeeria suhe. Ühtlasi ei ole ka Ameerika ühiskonnas eneses võimufaktor kaugeltki nii väikese tähtsusega, kui müüt egalitaarsest ühiskonnast annaks põhjust arvata: vastav indeks Hofstede järgi on kõrgem kui enamikus Lääne-Euroopa kultuurides (Hofstede, 1980). Ometi on, arvatavasti lähtudes just egalitaarsusemüüdist, ameeriklaste viisakuskäitumises valdavad positiivsed strateegiad, mis osutavad P väikesele väärtusele. Ameerikla-

sed, olles küll just püsistaatuste puudumise pärast paradoksaalsel kombel staatuseteadlikumad kui paljud Lääne-Euroopa rahvad (Lipset, 1992), rõhutavad oma keelelises käitumises enamasti just nimelt püsistaatuste puudumist. Väga tugevasti on P madal väärtus “sisse kirjutatud” intervjuurituuali, kus ei eeldata küll intervjuueeritavapoolset familiarisust, kuid samas ka mitte erilist aupaklikkust.

See ei tähenda, et intervjuuolukorras ei esineks objektiivset võimuvahekorda, see esineb metatasandil, kus n-ö määratakse mängureeglid (Vogelberg, 1997). Selline võimuvahekord metatasandil osutub eriti oluliseks interkultuuralse suhtlemise korral, kus erinevate kultuuride reeglid lähevad paratamatult vastuollu ja enamasti tuleb valida ühe või teise poole kasuks⁶.

Omaette probleem on D hindamine eestlaste ja ameeriklaste poolt. Nii Ameerika kui Eesti kultuuri põhihoovust võib, küll suurte reservatsioonidega, pidada üldiselt individualistlikuks, mis eeldaks, et D-le omistatakse mõlema kultuuri esindajate poolt suhteliselt kõrge väärtus. Ometi näitavad uurimused, et näiteks ameeriklaste vaikusetaluvus on tunduvalt väiksem eestlaste omast (Kivik, 1998), mis viitab selgelt asjaolule, et vestluskäitumises püüavad ameeriklased pigem distantsi vähendada, st taas tuleb täheldada vastuolu parameetri objektiivse ja vestluskäitumist juhtiva väärtuse vahel. Võiks koguni väita, et vestluskäitumine, nii verbaalne kui mitteverbaalne, täidab kohati kompenseerivat funktsiooni, mille puhul näiteks käitumuslikul tasandil puuduvat lähedust asendab soojus interaktiivsel tasandil. Selles seoses on tähelepanuväärne Giles ja kolleegide (1992) tõdemus, et individualistlike kultuuride liikmete jaoks pole grupikuuluvus kunagi enesestmõistetav ning seda tuleb pidevalt kõne abil taaskinnitada. Siit ka ameeriklaste proverbiaalne vaikusekartus. Eestlastel oli vähemalt katse tegemise ajal grupikuuluvus loomulikumalt tagatud ja vastavalt suhtlemiskäitumist juhtiv D suhteliselt suur.

⁶ Muuhulgas seletab see näiteks Blommaerti (1995:9–10) kirjeldatud vastuolu, kus Araabia naftamagnaat keeldub ärikokkuleppest, mis esitatakse talle “ebapuhta” vasaku käega, sellal kui samuti islamlastest poepidajad Brüsseli turul võtavad rõõmuga vastu neile vasaku käega antud raha.

Miks tekitab "viisakam" käitumine ebasoodsa reaktsiooni?

Eraldi käsitlust väärib küsimus, miks andsid ameeriklased madala hinnangu intervjueeritavatele, kes rakendasid küll ebasobivaid, aga siiski Browni ja Levinsoni hierarhia kohaselt kõrgema viisakusastmega strateegiaid. Brown ja Levinson, kes mainisid küll, et n-ö üleliigset viisakust võidakse tõlgendada sarkasmina, ei analüüsi seda nähtust pike-malt. Samas on olukordi, kus positiivset viisakust ootav "väravahoidja" teeb teisest kultuurist pärit negatiivsete strateegiate kasutajate suhtes ebasoodsaid otsusi, kirjanduses ka varem dokumenteeritud (vt nt Scollon ja Scollon, 1983). Nähtusel, kus negatiivne viisakus kutsub adreassaadis esile ebasoodsa reaktsiooni, on mitu võimalikku seletust. Ühelt poolt on negatiivsed ja kaudsed strateegiad juba definitsiooni poolest ebaselgemad kui positiivsed, mistõttu olukorras, kus kuulaja nende rakendamisega ei arvesta, on valestimõistmine ootuspärane. Enese tagaplaanile jätmine, pessimism ja adreassaadile võimaluse andmine palvet mitte tõsiselt võtta tõlgenduvad automaatselt kui vähene huvipuudus ja põhjendatult madal enesehinnang. Siit ka ameeriklaste ärritus: on arusaamatu, miks inimene, keda intervjuu tulemus ei huvita ja kelle võimed ta eneseги arvates ei õigusta stipendiumi saamist, intervjueri aega raiskab.

Teisalt on tõenäone ka seletus, mis eeldab, et negatiivsete ja kaudsete strateegiate rakendamine küll tuntakse ära, kuid seda ei aktsepteerita. Brown ja Levinson käsitlevad põhiliselt olukordi, kus vestluse osapooled teavad ja vastastikku tunnustavad P-d, D-d ja R-i, st, kus viisakusstrateegiate valik *peegeldab* "antud" olukorda. Kuid viisakusstrateegiaid võidakse kasutada ka olukorra *konstrueerimiseks* või *defineerimiseks*. Konkreetsetes uurimuses tundub vähemalt ameeriklastele, et eestlased määratlevad distantse väärtust ebasobivalt suurena. Seda kinnitavad eelkõige märkused eestlastest intervjueeritavate "vaenulikkuse" kohta.

Wierzbicka (1991:37) väidab, et "anglosaksi kultuuris on distantne positiivne kultuuriline väärtus, mis on seotud austusega indiviidi autonoomia vastu", samas, kui näiteks "Poola kultuuris on see /distantne/ seotud vaenulikkuse ja võõrandumisega". Antud juhul tajuvad distantse vaenulikkusena aga just nimelt anglosaksi kultuuri esindajad. See an-

nab põhjust arvata, et tegemist on universaalsema nähtusega: negatiivne viisakus võib tõepoolest olla "tõrjuv", kui vestluse osapooled ei ole kindlad, et nad kuuluvad samasse sisegruppi (vt analüüsi käesoleva artikli sissejuhatavas osas). "Negatiivse näo" eest hoolitsemine võib siis olla märgiks, et adressaati ei võeta omaks, et talle küll kuuletutakse, kuid keeldutakse andmast sellist positiivset hinnangut, mis sisegrupi liikmeile on automaatselt tagatud. Kõneleja, eestlasest intervjueeritav, kaitseb sel juhul alateadlikult omaenese "negatiivset nägu" adressaadi "positiivse näo" arvelt.

Selline arutluskäik võimaldab selgitada tervet rida dokumenteeri- tud juhtumeid, kus negatiivset viisakust tajutakse aupaklikkuse asemel vaenulikkusena, niihästi nende kultuuride sees, kus positiivsed strateegiad on valdavad (Austraalia, Iisraeli jt kultuurid) kui ka kultuuridevahelises suhtluses (näiteks põhjaameeriklased suhtluses põlisrahvastega, kus "vaenulikud" on põlisrahvad, või angloameeriklaste vahekeelses suhtluses slaavlastega, kus "vaenulikuks" osutuvad omakorda ameeriklased). Ühtlasi annab see vastuse kitsamale küsimusele, miks "väravahoidmis"-intervjuus eeldatakse intervjueeritavalt valdavalt positiivsete viisakusstrateegiatega rakendamist: et mingisse gruppi pääseda, peab intervjueeritav demonstreerima oma valmidust sellesse gruppi kuuluda, oma suhtumist sellesse gruppi kui sisegruppi. Lähemal analüüsil selgubki, et selles mõttes on intervjuu kui spetsiifiliselt angloameerika kultuurinähtus ritualiseerunud: esitatavate standardküsimuste sõnasõnaline tähendus ei lange enamasti kokku nende pragmaatilise tähendusega ning neile ei oodata objektiivset informatsiooni sisaldavat vastust⁷, vaid nad on pigem mõeldud andma intervjueeritavale võimalust positiivsete viisakusstrateegiatega rakendamiseks.

⁷ Näiteks sisaldavad tööintervjuud tüüpiliselt küsimust: "Miks Te soovite just selles firmas töötada?", samas, kui intervjuerija on enamasti teadlik, et intervjueeritav on tõenäoselt vastanud arvukatele tööpakkumistele ja pole võimatu, et paari tunni pärast ootab teda intervjuu järgmises firmas.

Kokkuvõte

Kokkuvõttes võib öelda, et uurimuses leidis kinnitust Browni ja Levinsoni viisakusteooria üldraamistiku rakendatavus kultuuridevahelise vääraritimõistmise analüüsimisel. Tuleb siiski rõhutada, et järeldus piirdub intervjuusituatsiooniga, mida võib käsitleda kui laiendatud palvet: nagu ülal juba märgitud, sobib Browni ja Levinsoni teooria kõigist "nägu-ähvardavatest" tegudest kõige enam nõuete/palvete kirjeldamiseks.

Empiirilise uurimuse kõige olulisemad tulemused olid järgmised:

- 1) eestlased rakendavad intervjuulukorras valdavalt negatiivseid viisakusstrateegiaid, mille olemus seisneb enese tagaplaanile seadmises ja adreessadile võimaluse jätmises palve ilma ebamugavust tundmata jätta täitmata;
- 2) ameeriklased annavad negatiivsetele strateegiatele intervjuulukorras reeglina madala hinnangu.

Ühtlasi selgus analüüsi käigus vajadus teooriat mitmeti modifitseerida. Eriti tuleb rõhutada vajadust piirata Browni ja Levinsoni poolt pakutud viisakusstrateegiate hierarhiat stabiilse olukorraga sisegrupis. Seevastu võidakse negatiivset viisakust tajuda kui tõrjuvat situatsioonides, kus osapooled ei kuulu samasse sisegruppi, mis kultuuridevahelise suhtlemise puhul on tüüpiline.

Samas võib teooriat selle modifitseeritud kujul soovitada ka anglo-ameeriklaste poolt oodatava intervjuukäitumise õpetamiseks: kui võrdmetavõim on "väravahoidja" käes, tuleb intervjuueeritaval oma käitumist paratamatult tema ootustele kohandada.

Kirjandus

- Aas, A. (1999). *Requests: A Cross-Cultural Study*. Unpublished Bachelor's Thesis. University of Tartu.
- Blommaert, J. (1995). Ideologies in intercultural communication. In O. Dahl, (Ed.) *Intercultural Communication and Contact. Selected Papers Presented at the Nordic Symposium at the Centre for Intercultural Communication*, 9–28, Misjonshogsskolens Forlag, Stavanger.
- Brown, P.; Levinson, S. (1978/1987). *Politeness: Some Universals in Language Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chen, R. (2001). Self-politeness: a proposal. *Journal of Pragmatics*, 33, 87–106.
- Enninger W. (1987). What interactants do with non-talk across cultures. In K. Knapp, W. Enninger, A. Knapp-Potthoff (Eds.) *Analysing Intercultural Communication*, 269–302. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Erickson, F.; Shultz, J. (1982). *The Counselor as Gate-Keeper: Social Interaction in Interviews*. New York: Academic Press.
- Fraser, B. (1990). Perspectives on politeness. *Journal of Pragmatics*, 14, 219–235.
- Giles, H.; Coupland, N.; Wiemann, J. (1992). “Talk is cheap...” but “My word is my bond”: beliefs about talk. In K. Bolton and H. Kwok (Eds.). *Sociolinguistics Today: International Perspectives*, 218–243. London and NY: Routledge..
- Goffman, E. (1967). *Interaction Rituals: Essays on Face-to-Face Behavior*. Garden City, NY: Doubleday.
- Gu, Y. (1990). Politeness phenomena in Modern Chinese. *Journal of Pragmatics*, 14, 237–275.
- Hill, B.; S. Ide; S. Ikuta; A. Kawasaki; T. Ogino (1986). Universals of linguistic politeness: Quantitative evidence from Japanese and American English *Journal of Pragmatics*, 10, 347–371.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences*. Beverly Hills CA: Sage.
- Kivik, P.-K.; Vogelberg, K. (In press). What discussion groups can tell us about discourse pragmatics. In: K. M. Jaszcolt, K. Turner (Eds.) *Meaning through Language Contrast*. John Benjamin's Publishers.
- Kriisa, S. (1999). *A Cross-Cultural Study of Apologies and Answers to Apologies*. Unpublished Bachelor's Thesis. University of Tartu.

- Konovalov, V. (2001). *Politeness Strategies in English and Russian: A Comparative Study of Requests*. Unpublished MA Thesis. University of Tartu.
- Lakoff, R. (1973). The logic of politeness, of minding your p's and q's. *Papers from the Ninth Regional Meetings of the Chicago Linguistics Society*, 292–305. Chicago, Il.: Chicago Linguistics Society.
- Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Lipset, S. M. (1992). A changing American character. In: R. Wilkinson (Ed.) *American Social Character*, 98–137. Icon Editions, An Imprint of Harper Collins Publishers.
- Matsumoto, Y. (1987). Politeness and conversational universals – observations from Japanese. *Paper presented at the 1987 International Pragmatics Conference*. Antwerp, Belgium.
- Nwoye, O. (1992). Linguistic politeness and socio-cultural variation in the notion of face. *Journal of Pragmatics*, 18, 309–328.
- O'Driscoll, J. (1996). About face: A defense and elaboration of universal dualism. *Journal of Pragmatics*, 25, 1–32.
- Pauwels, A. (1994). Applying linguistic insights in intercultural communication to professional training programs: An Australian case study. *Multilingua*, 13, 195–212.
- Thomas, J. (1983). Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics*, 4, 25–46.
- Scollon, R.; Scollon, S. W. (1983). Face in interethnic communication. In J. C. Richards and R. W. Schmidt (Eds.) *Language and Communication*, 156–188. Harlow: Longman.
- Scollon, R.; Scollon S. W. (1995). *Intercultural Communication: A Discourse Approach*. Oxford, UK and Cambridge, USA: Blackwell.
- Vogelberg, K. (1997). Message-construction strategies in the interlanguage of Estonian learners of English: The example of gate-keeping encounters. In L. Diaz, and C. Perez (Eds.) *Views on the Acquisition and Use of the Second Language*. EUROSLA'7 Proceedings, 469–475. Barcelona.
- Wierzbicka, A. (1991). *Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*. Berlin, NY: Mouton de Gruyter.

IV. AKULTURATSIOON JA KOHANEMINE TEISES KULTUURIS

Eestlaste ja mitte-eestlaste vastastikune sallivus

IRIS PETTAI

Sissejuhatus

Sallivuse mõistest

Sallivus on oluline sotsiaalne mõõde eri ühiskonnatüüpide arengutasemete hindamiseks. Mida arenenum ja demokraatlikum on ühiskond, seda suurem on sallivus teisitimõtlejate, erinevate kultuuride, elulaadide, aga ka teiste rahvuste suhtes. Sallimatus kui vastandmõiste sallivusele, on inimese tõrjuv hoiak kõige suhtes, mis erineb tema kultuurist ja tõekspidamistest.

Tolerantsus on tee efektiivselt toimivasse ühiskonda, kus teisiti-olekut, teisitimõtlemist ei käsitleta kui ohtu, mis võib midagi lõhkuda, vaid kui väärtust, mis võib rikastada, anda uusi arenguiimpulsse. Sama kehtib ka suhtumisel teistesse rahvustesse. Ühiskonnad, kus teistel rahvustel on võrdväärne positsioon põhirahvusega, samasugused võimalused elus edasi jõuda, karjääri teha, on edukamad, stabiilsemad ja

parema sotsiaalse kliimaga kui ühiskonnad, kus teise rahvuse esindajaid tõrjutakse.

Vajadust sallivuse järele Eesti ühiskonnas on Jaan Kaplinski (1997:96) lahti mõtestanud järgmiselt: "Eesti elab üleminekuajas, ka üleminekul avatumale ühiskonnale, kus inimestel tekib rohkem kontakte teistega üle kultuuri, rassi ja religiooni piiride. See tähendab, et meie personaalne ja kollektiivne ruum muutub laiemaks. Siin kätkeb väljakutse meie tolerantsusele, taluvuspiirkonnale. Eesti on kogu aeg olnud mitmekultuuriline maa ja see peaks andma meile eeliseid uue-veas maailmas toime tulla. Riiklik info- ja koolituspoliitika peaks põhisuunda avatusele ja pluralismile toetama."

Sallivuse uurimused kuuluvad oma objekti poolest eelkõige sotsioloogia valdkonda. Lisaks sotsioloogiale, on sallivuse analüüs seotud psühholoogia, politoloogia, inim- ja sotsiaalgeograafia, demograafia ning teiste teadustega.

Sallivus ilmus aktiivse mõistena poliitilisse kõnepruuki XVII sajandi laastavate usuõdade aegu, kui taibati, et Jumala nime või mõne religioosse sümboli nimel ei tasu verd valada ega kedagi tema usutunnistuse pärast taga kiusata. Benedict Spinoza (vt *Internet Encyclopedia of Philosophy*) järgi on teoloogia ülesanne suunata inimeste käitumist. Kui käitumine aga ei ohusta ühiskonna hüvesid, tuleb sallida neid, kes leiavad abi teistest, eripärastest uskumustest. Spinoza on seisukohal, et ilma usuvabaduseta ei saaks ühiskonnas õitseda ei vagadus ega rahu. Ka John Locke'i (vt *Internet Encyclopedia of Philosophy*) jaoks tähendas sallivus usulist sallivust, kuid ta ei laiendanud seda ateistidele ega isegi neile usklikele, kes allusid võõrvõimule.

Tänapäeva liberaalide meelest peaks riigivõim olema salliv ning erapooletu erinevate ilmavaadete ja õnneotsingute viiside suhtes. See tähendab ühtlasi, et mitmekesisus on sama oluline kui vabadus. Üldiselt heakskiidetav ja lausa nõutav on, et riigi poliitiline süsteem oleks salliv mitmesuguste religioonide, rahvuste, kultuuride ja eluviiside suhtes.

Põhjalikult on sallivust eri ühiskonnatüüpides uurinud kaasaja USA ühiskonna-, moraali- ja poliitikateoreetik Michael Walzer (1998), kelle üks monograafiatest on tõlgitud ka eesti keelde. M. Walzer väidab, et pole mõtet kirjeldada sallivust kui niisugust või kui absoluutset nähet.

Sallivust saab liigitada objekti järgi, näiteks usuliseks sallivuseks, maailmavaateliseks sallivuseks, rahvuslikuks sallivuseks; sallivuseks teistsuguste ideoloogiate, eluviiside, seksikommete ja moraalinormide suhtes jne. Vajadust määratleda sallivuse mõjupiire tingib olukord, kus kõigi ja kõige sallimine võib muutuda nii indiviidile kui ühiskonnale tervikuna ohtlikuks. Peab olema selge, millal on sallivus soovitatav ja hea, millal ta seda enam nii väga ei ole.

Walzerit huvitab sallimine ühiskondlikus situatsioonis, kus on tegevust erinevustega kultuuris, usus või eluviisis. Ta on seisukohal, et sallivus avaldub mitmel kujul ja sallima saab panna mitut moodi. Isegi tõrges sallivus ja kuitahes habras sallimist soodustav ühiskonnakorraldus on tema hinnangul suured saavutused, mida inimkonna ajaloo tuleb ette nõnda harva, et see ei nõua mitte ainult praktilist, vaid ka teoreetilist tunnustust. Ta leiab, et sallivus kui teatud hoiak või vaimne seisund sisaldab endas mitmeid võimalusi nagu näiteks:

- leppimine erinevustega rahu nimel;
- passiivne, lahe, leebelt ükskõikne suhtumine erinevustesse "Issanda loomaaed on kirju";
- põhimõtteline äratundmine, et "teistelgi" on õigused, isegi siis, kui kasutatakse neid õigusi nii, nagu meie seda ei teeks;
- avatus teiste suhtes; uudishimu, võib-olla isegi lugupidamine, tahtmine kuulata ja õppida;
- erinevuste entusiastlik soosimine:
- esteetiline väärtustamine, kui arvatakse, et erinevustes väljendub kultuurilises vormis Jumala loodu või looduse suurus ja mitmekesisus;
- funktsionaalne tunnustamine, kui erinevusi nähakse inimeste õitsengu vajaliku tingimusena, sest valikuvõimalus annab üksikisiku autonoomiale tähenduse (Walzer, 1998:13–22).

Eesti seisukohalt on huvipakkuv see, kuidas M. Walzer käsitleb sallivust rahvusriigi tüüpi ühiskonnas, kuna ka Eesti on rahvusriik. Rahvusriiki käsitleb M. Walzer kui ühe domineeriva grupi (Eesti näitel eestlased) püüdu organiseerida oma ühiselu nii, et see peegeldaks grupi ajalugu ja kultuuri, plaanipärasel arengul säilitaks ning kannaks seda edasi. Sihid määravad ära üldhariduse iseloomu, avaliku elu sümbolid

ja tseremooniad, riiklikud tähtpäevad. Rahvusriik ei ole ajalugude ja kultuuride suhtes neutraalne, tema poliitiline aparaat on rahvusliku jätkuvuse mootor. Rahvusrühmad püüdleval riikluse poole selleks, et kontrollida taastootmise vahendeid.

Rahvusriigi põhitunnus on tema enamuse püsivus. Rahvusriigis on sallivusel ainult üks ühesuunaline allikas — enamus sallib vähemust (Eesti situatsioonis eestlased sallivad mitte-eestlasi):

- ühiselu korraldab üks domineeriv rahvusgrupp;
- poliitika eesmärk on tagada enamusrahvuse püsimine;
- kodanikel on olenemata rahvusest samad õigused ja kohustused;
- keelepoliitikal on tähtis roll, sest just keel on rahvuse jaoks ühtsuse võti.

Suurim oht säilimisele on domineeriva grupi ohutunne vähemusgruppide suhtes. Eriti selgelt avaldub ohutunne sõja tingimustes, kus rahvusvähemuste ustavus rahvusriigile pannakse tihti kahtluse alla. Walzer rõhutab, et olukorras, kus teised paistavad ohtlikuna või natsionalistlikud demagoogid neid sellisena kujutavad, variseb sallivus kokku (Walzer, 1998:46–53).

Integratsiooni mõistest

Rääkides sallivusest, ei saa jätta kõrvale integratsiooni mõistet, mis on tihedalt seotud sallivusega. Integratsioonisuutlikkus tugineb sallivusvõimele. Sotsioloogid on välja pakkunud mitmeid integratsiooni käsitlusi. Üks tuntumaid definitsioone pärineb Kanada psühholoogilt J. W. Berry'lt, kes on oma teooria rajanud Kanada spetsiifilisele immigrandide ühiskonnale, kus mitmekultuurilise süsteemi arendamine on osaks riigi poliitikast. 1974. aastal korraldatud rahvaloendusel püüdsid Kanada sotsioloogid eristada kolme tüüpi mitmekultuurilisuse arendamise poliitikat:

1. Assimilatsioon — julgustada immigrante loobuma oma tavadest.
2. Lubav integratsioon — lubada neil säilitada oma tavad.
3. Toetav integratsioon — julgustada neid säilitama oma tavasid.

Arendades edasi immigrantide ühiskonda sulandamise teooriat, jõudis Berry akultuuratsiooni teooriani, s.o kultuurilise muutuse protsessini,

mis tuleneb kultuuridevahelisest pidevast ja vahetust kontaktist (Berry, Kalin, Taylor, 1977). Berry teooria¹ järgi on olemas neli akulturatsiooni hoiakut, mida Eesti seisukohalt on modifitseeritud järgmiselt (Heidmets, jt, 1998).

1. **Assimilatsioon** (maksimaalne "lähenemine," muulaste eestistumine, kohaliku keele ja kultuuri täielik omaksvõtt koos sellekohase identiteedimuutusega) tähendab mitte-eestlaste seisukohalt seda, et oma kultuuri ja identiteedi omapära säilimist ei peeta vajalikuks, n-ö sulandutakse põhirahvusega: võetakse üle põhirahvuse keel ja kombed, seda nii ühiskondlikul tasandil kui perekonnas ja isiklikus elus.
2. **Integratsiooni** (lähenemine koos olemasoleva identiteedi säilimisega, "väljundiks" on muulane, kel on eestlastega nii ühist kui erinevat) sisu on kahte kultuuri kandva muulaskonna kujunemine. Mitte-eestlased peavad vajalikuks sidemete olemasolu nii oma kui ka siinse põlisrahvusega. Õpitakse põlisrahvuse keelt ja kombeid ning kasutatakse neid laiemates ühiskondlikes suhetes, kuid säilitatakse ka oma keel ja kombed.
3. **Separatsioon** (passiivne/vaikne kaugenemine, sulgumine omakeelsesse ja omameelsesse maailma, teisest poolest möödavaatamine) on akulturatsiooni vorm, mille korral ei peeta vajalikuks kontaktide olemasolu põhirahvusega, st ei õpita ära põhirahvuse keelt ja kombeid.
4. **Marginalisatsioon** (aktiivne eristumine, vastandumine ning võitlus oma huvide ja seisukohtade maksmapanekuks) on akulturatsiooni vorm, mille korral ei looda kontakte põhirahvusega, st ei õpita ära põhirahvuse keelt ja kombeid, kuid samas kaotatakse ka sidemed oma rahvuskaaslastega.

Eesti integratsioonimudel

Mitte-eestlasi on püütud Eesti ühiskonda integreerida viimased üheksa aastat. Integratsioon Eesti ühiskonda eeldab muulaste kohandumist demokraatliku rahvusriigi nõudmistega. Demokraatia kogemus on väike kõikidel postkommunistlike riikide inimestel, seetõttu on paratamatu,

¹ Berry mudel on võetud aluseks Eesti integratsioonipoliitika kujundamisel.

et harjumine uute põhimõtete ja oludega on raske ja võtab aega. Muulaste integreerimine, eriti kui nende osatähtsus on kolmandik elanikkonnast, on Eesti riigile uus kogemus. Analoomudeleid, millele saaks tugineda, on vähe ja olemasoleva kogemuse sobitamine Eesti sotsiaal-poliitilisse konteksti ja kohalikku kultuuriruumi on keerukas.

Eestis juurutatav integratsioonimudel eeldab ühelt poolt seda, et muulased õpivad ära eesti keele ja suudavad võrdväärselt eestlastega osaleda kohalikus kultuuri- ja poliitikaelus. Teiselt poolt eeldab integratsioon, et muulased säilitavad oma rahvusliku eripära ja keele. Eesti integratsioonimudel on eripärane ja pakub paljudele Lääne teadlastele ja poliitikutele suurt huvi, kuna immigrantide sisseränne algas Läänes hiljem kui Eestis.

Maailma tippuurija Will Kymlicka (2000) toob välja järgmised venekeelse elanikkonna eripärad Eestis:

1. Asudes pärast sõda elama Eestisse, ei pidanud muulased end siin immigrantideks ega rahvusvähemuseks, vaid N. Liidu kodanikeks, kuna N. Liit oli Eesti okupeerinud. Alles pärast Eesti taasiseseisvumist on nad harjunud mõttega, et neil tuleb Eestis elada rahvusvähemustena. Tavapärane ettekujutus rahvusvähemusest näeb ette, et rahvusvähemus on etniline rühm, kelle ajalooline kodumaa on sunniviisiliselt liidetud teise riigiga. Eestis on olukord vastupidine, kuna Eesti oli sunniviisiliselt ühendatud N. Liiduga.
2. Mitte-eestlased on elanud Eestis pikema aja vältel kui nn tavaimmigrandid teistes Lääneriikides. 96% mitte-eestlaste jaoks on Eesti nende kodu, kust nad ei taha lahkuda ja see on märksa rohkem kui vaid koht, kus ajutiselt töötada, mis on tüüpiline töömigrandi jaoks.

Eesti on valinud integratsioonimudeli, mis on lähedane lääneriikide multikultuurilise ühiskonna ülesehitamisega. Mitte-eestlasi ei sunnita assimileeruma (sulanduma eestlaste seas), kuid nende jaoks ei looda kakskeelset riiki, seega vene keelt ei tunnustata ametliku keelena nagu see on tavaks mitmerahvuseliste föderatsioonide puhul.

Integratsioon ei ole muulaste ühepoolne kohandumisprotsess, vaid kahepoolne — eestlaste ja muulaste vaheline kokkulepe. Kokkuleppe sisuks saab olla muulaste positiivne suhtumine Eesti riiki, eesti kultuuri ja

keelde. Samuti tähendab kokkulepe eestlaste valmisolekut igati toetada ja aktiivselt kaasa aidata positiivse hoiakuga muulaste kohandumisele.

Eestlased soovivad, et ka muulastel oleks vastutus Eesti riigi ees, soov seda riiki arendada ja kaitsta. Tähtis on põhimõtteline valmisolek: kas mitte-eestlaste jaoks on Eesti nende kodumaaks, milline on suhtumine eestlastesse, Eesti ühiskonna väärtustesse ja ideaalidesse. Põhimõtteline valmisolek on baasiks nn süvaintegratsioonile, mille puhul tuntakse end Eesti ühiskonna täisväärtusliku liikmena.

Uurimus sallivuse arengust Eestis

Sallivuse mõõtmise parameetrid

Selleks, et hinnata, milline on sallivus teiste rahvuste suhtes, on oluline jälgida järgmisi parameetreid:

- **Konfliktisuse tase.** Kui sageli tuleb ette konflikte, tülisid ja vastuolusid rahvuslikul tasandil. Kui teravad on konfliktid, kas need viivad füüsiliste kokkupõrgeteni?
- **Ohutunne.** Milliseid ohtusid tajutakse teisest rahvusest inimesega koos elades? Kuivõrd teine rahvus tundub turvaline ja usaldusväärne?
- **Distantseeritus.** Kui sageli erinevast rahvusest inimesed kokku puutuvad ja omavahel suhtlevad? Kui palju on sõpru ja tuttavaid teise rahvuse seas? Kui palju on segakollektiive, segaabielusid jne.?
- **Vastastikune abistamine.** Kuivõrd vajaduse korral üksteist vastastikku abistatakse ja toetatakse?
- **Valmisolek sallivuseks.** Kuivõrd eri rahvuste esindajad soovivad või ei soovi konkreetsetes elusituatsioonides ühiselt midagi teha. Millistes olukordades püütakse säilitada distantsi, millistes mitte?
- **Vastastikused ootused.** Millist käitumist ja tegutsemist ootab üks rahvus teiselt?

Eelnevad parameetrid on olnud aluseks sallivuse mõõtmisel nii käesolevas artiklis kajastatud monitooringus² kui varasemates Eestis korraldatud rahvussuhete uuringutes.

Sallivuse faasid

Sallivuse arengut Eestis võib käsitleda viiefaasilise protsessina (vt joonis 1).

I faas selles protsessis on tõrjumine ja eitamine, mis tugineb vastastikusel usaldamatusel ja konfliktsetel rahvussuhetel. Tõrjumise faas kestis 1990. aastate keskpaigani. *Eestlaste* jaoks tähendas tõrjumise faas soovi, et muulased lahkuksid Eestist oma ajaloolisele kodumaale. Ka anti muulastele selgelt mõista, et eestlased soovivad ise oma riiki üles ehitada ja juhtida. Eestlased toetasid muulaste suhtes range kodakondsuspoliitika elluviimist, mis jättis suurema osa muulastest, kes ei osanud eesti keelt, Eesti kodakondsuseta. *Muulastele* oli tõrjumise faasis iseloomulik ignoreerida Eesti riigi nõudeid ja soov elada edasi vanaviisi ja eraldatult oma maailmas.

II — passiivse sallivuse faas tähendab *eestlaste* jaoks leppimist muulaste Eestisse elamajäämisega. Sellesse faasi jõudis valdav osa eestlastest 1990. aastate keskel, kuna jõuti arusaamisele, et muulased jäävad Eestisse elama. Arusaamist aitasid kujundada ka sel perioodil korraldatud rahvussuhete monitooringud, millistest selgus, et 90% Eestis elavate muulaste jaoks on Eesti nende kodu ja nad ei soovi siit lahkuda (Pettai, Proos, 1995).

Passiivne sallivus on algava tolerantsuse esimene vorm, mis paljuski sarnanes okupatsiooni perioodil valitsenud suhtumisega. Passiivne sallivus meenutab rohkem talumist ja võib tähendada varjatud üleolekut. Distantse teise rahvuse suhtes on suur. Välises käitumises tähendab see suhtlemist, mis jääb viisakuse piiridesse. Suhted piirduvad minimaalsete kontaktidega ja on hädapärased. Otsest ohtu ei tajuta, kuid puudub huvi ja vajadus süüvida teise rahvuse probleemidesse. Soov elada isoleeritult on suur, kuna valitseb vastastikune umbusaldus.

---

² Artikkel tugineb aastal 2000 Mitte-eestlaste Integratsiooni Sihtasutuse tellimusel korraldatud üle-eestilise monitooringu tulemustel.

FAASID	EESTLASED				
	<ul style="list-style-type: none"> • Soov, et muulased lahkusid Eestist • Soov ise Eesti riiki üles ehitada ja juhtida • Kõrge usaldamatus muulaste suhtes 				
	<ul style="list-style-type: none"> • Leppimine muulaste Eestisse elama jäämisega • Minimaalne ja distantseeritud kontakteerumine muulastega 				
FAASID	<ul style="list-style-type: none"> • Soov olla leplikum, teha mõningaid järeandmisi kodakondsuspoliitikas • Soov muulasi integreerida • Soov alustada dialoogi eestlased – muulased (= võime stüveneda muulaste probleemidesse) 				
	<ul style="list-style-type: none"> • Arusaam, et Eesti arenguks on oluline rakendada muulaste potentsiaal • Arusaam, et muulaste arenguks tuleb kõrvaldada kõik barjäärid 				
	<ul style="list-style-type: none"> • Arusaam, et eestlaste roll on olnud liiga domineeriv • Arusaam, et muulased peavad vastutama Eesti ühiskonna arengu eest samavõrd kui eestlased 				
FAASID	<p>I TÕRJUMINE, EITAMINE</p> <p>Vastastikune usaldamatus, konfliktised rahvussuhted</p>				
	<p>II PASSIIVNE SALLIVUS</p> <p>Neutraalne ja ükskõikne suhtumine</p>				
	<p>III TEADLIK SALLIVUS</p> <p>Mõistmine ja arusaamine</p>				
FAASID	<p>IV AKTIIVNE SALLIVUS</p> <p>Vastastikune väärtustamine(austus ja lugupidamine)</p>				
	<p>V ÜHTSUS- (MEIE-) TUNNE</p>				
FAASID	<ul style="list-style-type: none"> • Soovimatus kohanduda eestlaste ja Eesti ühiskonnaga • Soov elada eraldatult oma maailmas 				
	<ul style="list-style-type: none"> • Soov ära õppida eesti keel • Vormiline soov integreeruda 				
	<ul style="list-style-type: none"> • Teadlik soov integreeruda • Informeeritus ja huvi Eestis toimuva vastu • Lojaalsus, valmisolek täita Eesti kodanikule esitatavaid nõudeid 				
FAASID	<ul style="list-style-type: none"> • Eesti-keskse maailmavaate kujunemine • Kõrge hinnang eestlaste väärtustele ja püüdlustele • Austus Eesti riigi ja eestlaste vastu 				
	<ul style="list-style-type: none"> • Vastutus Eesti ja eestlaste käekäigu pärast • Püüe anda oma parim Eesti arenguks 				

Joonis 1. Sallivuse areng Eestis.

Muulaste seisukohalt tähendab passiivne sallivus soovi Eestisse elama jääda, kuid siin vaid vormiliselt kohanduda (= õppida ära eesti keel ja saada Eesti kodanikuks).

Passiivse sallivuse faas on näiliselt rahulik ja stabiilne kooseksisteerimise viis. Kuni keskkond on stabiilne, kestab ka rahulik kooseksisteerimine. Keskkonna destabiliseerumisel on võimalikud rahvuslikud konfliktid, kriisid ja prognoosimatud kokkupõrked.

III faas — teadlik sallivus on kvalitatiivselt uus faas, mis tugineb mõistmisele ja arusaamisele. Teoks saab see siis, kui on piisavalt informatsiooni teise rahvuse kohta, aga eeskätt huvi seda infot hankida kas siis otse suheldes või muul moel. Võõras rahvus muutub avatuks ja ka prognoositavaks. Kuna tekib vastastikune tajus, siis väheneb ohutunne ja vajadus hoida suurt distantsi, luua barjääre. *Eestlaste* tasandil avaldub teadlik sallivus soovina muulasi integreerida, teha järeleandmisi Eesti kodakondsuse andmisel. Endise eitava või ükskõikse suhtumise asemel püütakse mitte-eestlastest aru saada, nende probleeme analüüsida, kohati neile kaasa tundes.

Muulastele on III faasis iseloomulik märgatav huvi kasv Eestis toimuva vastu. Vormiline (pealiskaudne) soov integreeruda muutub sisulisemaks, kuna kujunemas on arusaam, millises riigis elatakse, millised on selle riigi reeglid ja nõuded. Reegleid püütakse teadlikult järgida, lojaalsus Eesti riigile ja valmisolek täita Eesti kodanikule esitatavaid nõudeid on kujunemas sisemiseks sooviks ja eesmärgiks.

Teadliku sallivuse faas loob eeldused stabiilseteks rahvussuheteks. Erimeelsused ei vii enam konfliktide ja terava vastuseisuni, kuna probleeme püütakse arutada ja leida neile konstruktiivseid lahendusi. Vastastikuse usalduse kasv loob eeldused algavaks koostööks paljudes valdkondades.

Mõistmise ja arusaamise pinnal võib loogiliselt edasi kujuneda austus ja lugupidamine, mis on juba aktiivne sallivus — **IV faas**. Aktiivne sallivus tähendab tunnustust, ja tugineb vastastikusel väärtustamisel. *Eestlaste* jaoks tähendab muulaste väärtustamine arusaama, et muulased ei ole ainult probleemiks, vaid on Eesti jaoks oluline ressurss ja potentsiaal, mille rakendamiseks tuleb barjäärid kõrvaldada. *Muulaste* jaoks tähendab IV faas nii Eesti-keskse maailmavaate kujunemist

kui Eesti riigi väärtuste ja arenguideaalide aktsepteerimist. Eesti-keskne maailmavaade ei saa kujuneda, kui puudub regulaarne ja adekvaatne ülevaade selle kohta, mis riik Eesti on, mis suunas see muutub ja areneb; kas Eesti riigi väärtused ja arenguideaalid on mõistetavad ja aktsepteeritavad.

Aktiivse sallivuse faas kindlustab stabiilsed rahvussuhted. Suhted, mis on rajatud vastastikusele tunnustamisele ja väärtustamisele, on riigi julgeoleku ja stabiilsuse kindel garantii.

V-s, ühtsus- ja meie-tunde faasis saavutab Eesti ühiskond uue kvaliteedi ega lõhene rahvuse pinnal. Vastandumine ja barjäärid on kadunud, mis loob tingimused võrdväärseks osalemiseks Eesti arendamisel. *Eestlaste* jaoks on iseloomulik arusaam, et Eesti ühiskonna arengu eest peavad vastutama võrdselt nii eestlased kui muulased. V faasis teiseb *muulaste* roll ja neist kujunevad aktiivsed Eesti ühiskonna mõjutajad ja suunajad. Aktiivne osalemine eeldab vastutustunde kujunemist Eesti käekäigu pärast, aga ka soovi suunata ja kontrollida Eesti arengut. Kujuneb soov end maksimaalselt realiseerida Eesti ühiskonnas.

Tulemused:

tõrjumisest on jõutud teadliku sallivuseni

Sallivuse areng Eestis on viimasel kümnendil olnud üllatavalt kiire. 1990. aastate alguses olid rahvussuhted Eestis konfliktid ja vaenulikud. 1993. aastal hindas Tartu Ülikooli turu-uurimisrühma uuringu andmetel rahvussuhteid Eestis teravaks 2/3 eestlastest ja 3/4 mitte-eestlastest. 1993. aastal olid rahvussuhted kuritegevuse, töötuse, vaesuse, materiaalse ebavõrdsuse kasvu kõrval üks teravamaid sotsiaalseid probleeme. Aastaks 2000 on rahvussuhted Eestis leevendunud.

Kuivõrd sallivad on eestlased ja muulased teineteise suhtes praegu, vaatleme konkreetsete parameetrite lõikes.

Konfliktisuse tase

Monitooringu andmetel on vaid 7% eestlastest ja muulastest isiklikult (või nende pereliikmed) kogenud konflikte või tülisid rahvuslikul pinnal. Konfliktid on piirdunud peamiselt vaidlustega, jõudmata füüsiliste

kokkupõrgeteni. Siiski ei ole vastandumine rahvuslikul pinnal Eestis kadunud. Rohkem kui kolmandik eestlastest ja ligi pooled muulastest täheldavad küllaltki sageli konfliktseid juhtumeid rahvussuhete pinnal n-ö kõrvaltvaatajatena (vt tabel 1).

Tabel 1. Konfliktsete juhtumite esinemine rahvussuhete pinnal.

Kas Te olete täheldanud viimase 2 aasta jooksul konflikte eestlaste ja mitte-eestlaste vahel, eestlastesse või mitte-eestlastesse vaenulikku suhtumist (vastused skaalapunktile "jah, sageli" + "jah, mõnikord")? (%des).

	Eestlased		Mitte-eestlased	
		Eesti kodanik	Koda-kondsuseta	Venemaa kodanik
Avalikes kohtades (tänaval, poes, turul jne.)	39	46	45	50
Ajakirjanduses, televisioonis, raadios	39	26	27	23
Riigiasutustes riigiametnikega	11	28	27	34
Teie kodu ümbruses — majas, hoovis, tänaval	21	16	9	5
Teie töö juures	8	9	6	5

Eestlaste jaoks eristuvad konfliktsete kohtadena avalikud kohad (tänav, kauplus, turg) ja meedia. Muulaste jaoks on suurim oht konfliktideks või vaenulikuks suhtumiseks avalikes kohtades, aga ka riigiasutustes ja meedias. Harvemini tuleb konflikte ja vaenulikkust rahvuse pinnal ette tööl või kodu ümbruses.

Konfliktide täheldamist ei tuleks üle hinnata. Isiklikult on konflikt-sust üle elanud vaid 7% vastajatest, kõrvalt jälgides täheldab seda mitu korda suurem hulk inimesi. Kuna isiklik kogemus on vähestel, tuleb pealtnägijapoolset hinnangut vaadelda kui hoiakulist suhtumist, mis viitab sellele, et negatiivset suhtumist ja käitumist rahvuslikul pinnal tuleb ette, kuid see ei tähenda eestlaste ja muulaste üldist vastastikust tõrjumist ja eitamist.

Ohutunne

Eestlaste ja mitte-eestlaste vastastikune ohutunne on küllaltki kõrge. Ohtusid tajutakse erinevalt. Eestlaste jaoks seostuvad muulastega kolme tüüpi ohud:

I. Oht eesti rahvuse püsijäämisele

Veel 1999. a. sisendas venelaste kohalolek ligi kahele kolmandikule eestlastest teatud ohutunnet Eesti rahvuse püsijäämise osas. Enamikule eestlastest on see väga tugev barjäär osalemiseks muulaste integratsioonis.

Tabel 2. Venelased Eestis kui tajutud oht Eesti rahvuse püsijäämisele. *Mis Te arvate, kas venelased Eestis on oht Eesti rahvuse püsijäämisele? (%des)*³.

	Eestlased
Väga suur oht	14
Mõningane oht	49
Ei ole ohtlik	22
Ei oska öelda	15

II. Oht kuritegevuse, narkomaania ja prostitutsiooni kasvuks.

Tabel 3. Teised rahvused kui oht kuritegevuse, narkomaania ja prostitutsiooni kasvuks. *Kas teiste rahvuste elamine Eestis aitab kaasa... (Vastused skaalapunktile "aitab tugevalt kaasa" %des).*

	Eestlased	Mitte-eestlased		
		Eesti kodanik	Kodakondsuseta	Venemaa kodanik
Narkomaania levikule	57	15	7	7
Kuritegevuse laienemisele	53	12	8	6
Prostitutsiooni kasvule	42	6	4	4

³ Eesti Avatud Ühiskonna Instituudi 1999. a. monitooringu tulemused. Kogumikus: Integratsioonimaastik — ükskõiksusest koosmeeleni. Tallinn 2000. Lk 95.

Ligikaudu pooltele eestlastest tähendab teiste rahvuste elamine Eestis ohtu narkomaania ja kuritegevuse ning prostitutsiooni kasvaks.⁴ Vastupidiselt eestlastele ei näe muulased ohtu selles, et teiste rahvuste Eestis elamisega kaasneb negatiivsete nähtuste kasv.

III. Usaldamatus

Eestlased kahtlevad muulaste lojaalsuses. Vaid 4% eestlastest on täiesti ja 32% pigem nõus, et muulased on ustavad Eesti riigile. Muulaste ohutunne seostub kartusega diskrimineerimise ees ja võimalusega jääda Eestis teisejärguliseks inimeseks. 1999. a monitooringu andmetel tunnetavad ligi pooled muulased end Eestis tõrjutute ja teisejärgulistena (Pettai, Proos, 1999).

Tabel 4. Kas Eestis diskrimineeritakse mingist rahvusest inimesi? (Vastused skaalapunktilede sageli + küllalt sageli %-des).

	Eestlased	Mitte-eestlased		
		Eesti kodanik	Kodakondsuseta	Venemaa kodanik
Jah	6	26	45	45
Ei	63	24	15	12
Raske öelda	11	15	8	12

37% muulaste ja vaid 6% eestlaste hinnangul diskrimineeritakse Eestis mingist rahvusest inimesi. Isiklik diskrimineerimise kogemus puudub 91%-l eestlastest ja 57%-l muulastest. Kõrgem ohutunne diskrimineerimise ees on Venemaa kodanikel ja kodakondsuseta muulastel, märksa madalam Eesti kodanikel.

⁴ Sama teema kohta vt ka Jüri Kruusvall. Usaldus ja usaldamatus rahvussuhetes. Kogumikus: Vene küsimus ja Eesti valikud. Tallinn 1998. Lk. 36–40.

Distantseeritus

Tabel 5. Distantseeritus teisest rahvusest. *Kas järgmiste inimeste seas on eestlasi (mitte-eestlasi) ? (%-des).*

	Eestlased		Mitte-eestlased	
	Praegu	10 a tagasi	Praegu	20 a tagasi
Naabrite seas	41	44	59	51
Sõprade, lähedaste tuttavate seas	41	46	48	41
Lähemate töö- või õpingukaaslaste seas	36	59	50	44
Teiste sugulaste hulgas	19	19	16	15
Äri- ja koostööpartnerite seas	17	26	11	7
Teie perekonnas	9	12	14	13
Pole olnud	29	15	16	23

Aktiivsemalt suheldakse teiste rahvuste esindajatega tööl, aga ka sõprade ja tuttavatega. Paljud eestlased ja muulased elavad naabritena. Igal viiendal eestlasel on sugulasi muulaste seas, muulastest on igal kuueandal sugulasi eestlaste seas. Äri- ja koostööpartnereid omab muulaste seas iga kuues eestlane ja eestlaste seas iga kümnes muulane. Hinnang suhtlemisele 10 aastat tagasi viitab, et eestlased suhtlevad praegu muulastega mõnevõrra vähem, eriti tööalaselt (ilmselt käidi siis sageli Moskvast ja mujal Venemaal). Muulased suhtlevad eestlastega rohkem kui 10 aastat tagasi, neil on eestlaste seas mõnevõrra rohkem sõpru ja tuttavaid, töö- ja õpingukaaslasi kui varem.

Vastastikune abistamine

38% eestlastest vastab, et mitte-eestlased on neid elu jooksul aidanud, teinud nende perele midagi head. Mitte-eestlastel on eestlaste abi kogemus 48%-l.

Tabel 6. Abi saamine teiselt rahvuselt . *On saanud abi (%s vastajatest, kes on saanud abi).*

	Eestlased	Muulased
Igapäevaelus	29	29
Töölase	16	22
Materiaalselt	15	10
Moraalselt	15	7
Kõiges	9	16

Suurem on vastastikuse abi kogemus igapäevaelus ja töölase. Ka materiaalselt ja moraalselt on üksteist toetatud. Abistamise kogemus viitab eestlaste ja muulaste vastastikusele empaatiavõimele.

Valmisolek sallivuseks

Valmisolekut sallivuseks mõõdeti neljas suhtlemissituatsioonis:

- segakollektiiv;
- elamine ühes elamus (kvartalis);
- elamine ühes linnas, maakonnas;
- elamine segaperes.

Küsitati, kas vastaja on nõus töötama-elama olukorras, kus on palju teisest rahvusest inimesi⁵.

Sallivusastme hindamiseks konstrueerisime skaala:

- väga kõrge sallivus (koos töötamiseks, elamiseks on valmis üle 75%);
- kõrge sallivus (valmis on 50–74%);
- keskmine sallivus (valmis on 33–49%);
- madal sallivus (valmis on alla 33%).

Tabelis 7 on esitatud andmed eestlaste ja eri kodakondsusstaatusel muulaste kohta.

⁵ Sama meetodikaga mõõdeti sallivust ka Haridusministeeriumi ülikoolidevahelise uurimisprogrammi VERA & uuringufirma Saar Poll rahvusprobleeme puudutavas küsitluses 1997. aastal (vt Kruusvall, 1997).

Tabel 7. Eestlaste ja muulaste valmisolek sallivuseks.

	Eestlased	Mitte-eestlased			
		Kokku	Eesti kodanikud	Kodakondsuseta	Venemaa kodanikud
Väga kõrge sallivus (pooldab üle 75%)	—	—	Segakollektiiv (79%) Elamu, kvartal (77%)	—	—
Kõrge sallivus (pooldab 50 – 75%)	Segakollektiiv (56%)	Segakollektiiv (68%) Elamu, kvartal (68%) Linn, maakond (63%)	Linn, maakond (71%)	Segakollektiiv (63%) Elamu, kvartal (54%) Linn, maakond (68%)	Segakollektiiv (56%) Elamu, kvartal (54%) Linn, maakond (53%)
Keskmine sallivus (pooldab 33 – 49%)	Elamu, kvartal (38%)	Segapere (41%)	Segapere (53%)	—	Segapere (35%)
Madal sallivus (pooldab alla 33%)	Linn, maakond (36%) Segapere (28%)	—	—	Segapere (31%)	—

Kõige avatumad (tolerantsemad) ollakse segakollektiivis töötamise või õppimise suhtes (üle poole eestlastest ja muulastest). Vähem tolerantset ollakse segaperes elamise suhtes (eriti eestlased). Muulased on märksa sallivamad kui eestlased. 2/3 neist on nõus elama ühes elamus, linnas, külas jne. Eriti kõrge on sallivus mitte-eestlastest Eesti kodanikel, ¾ on valmis töötama segakollektiivis või lähestikku elama, pooled valmis segaperekonnaks. Suhteliselt kõrge on tolerantsus ka kodakondsuseta muulastel, madalam Venemaa kodanikel.

Nii eestlaste kui muulaste seas on avatumad nooremad ja keskealised. Vanemaealised on vähemsallivad (vt ka joonis 1). Muulaste aktiivne tolerantsus on seaduspärane. Et elada koos eestlastega Eestimaal ja siin hakkama saada, on vaja aktiivselt põhirahvusega suhelda, osaleda ühistes ettevõtmistes.

Vastastikused ootused

Valdava osa eestlaste ootused muulaste suhtes on seotud eesti keele omandamisega. Kolmandik eestlastest peab väga tähtsaks, et mitte-eesti noored asuksid õppima eestikeelsetesse koolidesse ja et kasvaks vastastikune sallivus. Viiendiku jaoks on väga oluline eestlaste valmisolek koostööks. Eestlased ei ole veel valmis selleks, et muulased tuleksid poliitikasse, osaleksid kultuurielus, kasvaks nende konkurentsivõime. Seda peab oluliseks vaid 5–8% eestlastest. Ka ei poolda eestlased muulaste assimilatsiooni (erinevuste kadumine käitumises ja elulaadis), seda väärtustab vaid 12% eestlastest.

Muulaste prioriteediks on suhete paranemine eestlastega (sallivuse kasv, koostöö arenemine). Erinevalt eestlastest on muulased märksa enam huvitatud oma konkurentsivõime kasvust, osalusest poliitikas ja kultuurielus. Kõige vähem aktsepteerivad muulased assimilatsiooni.

Tabel 8. Integratsiooniga seotud protsesside tähtsustamine eestlaste ja mitte-eestlaste seas.

Käesoleval ajal räägitakse palju muulaste kaasamisest Eesti ühiskonda ehk integratsioonist. Millised järgmistest protsessidest on sellega seoses Teie jaoks väga tähtsad, tähtsad ja vähemtähtsad? (Vastus skaalapunktile 'väga tähtis' %des).

	Eestlased	Mitte-eestlased		
		Eesti kodanik	Kodakondsuseta	Venemaa kodanik
Enamik mitte-eestlastest õpib ära eesti keele	62	32	17	19
Suureneb sallivus eestlaste ja mitte-eestlaste vahel	35	47	39	47
Mitte-eestlastest noored asuvad õppima eestikeelsetesse koolidesse.	33	22	20	34
Suureneb eestlaste valmisolek koostööks muulastega	22	41	35	45
Vähenevad erinevused eestlaste ja mitte-eestlaste käitumises ja elulaadis	12	14	11	19
Tõuseb mitte-eestlaste konkurentsivõime Eestis	8	30	29	38
Suureneb mitte-eestlaste osalus Eesti kultuurielus	7	22	19	32
Suureneb mitte-eestlaste osalus poliitikas	5	28	22	34

Kokkuvõte

Monitooringu tulemustele tuginedes võib väita, et Eesti ühiskond on juba jõudnud teadliku sallivuse faasi. Konfliktide etapp ületati Eestis 1990. aastate keskel. Vaid 12% eestlastest ja 7% muulastest arvab, et konfliktid eestlaste ja mitte-eestlaste vahel võivad ohustada Eesti riigi julgeolekut ja stabiilsust.

Passiivse ja neutraalse suhtumise etapp, kus sihipäraselt hoiti distantsi ja kus üksteisest eriti midagi teada ei tahetud, on valdavalt läbitud. Paraku on aga tegemist teadliku sallivuse algfaasiga, sest vastastikune ohutunne ja usaldamatus on veel kõrged. Kõrgemasse (aktiivse) sallivusfaasi jõudmine võib kesta pikalt (vähemalt terve põlvkonna), sest selleks pole kumbki pool veel valmis.

Muulaste probleem on, et oma maailmavaatelt on paljud neist Venemaa-kesksed, olles Venemaa informatsioonilises ja ideoloogilises mõjusfääris. Eestis toimuvast on mitte-eestlased vähe informeeritud. Ka on probleemiks see, et enamik muulastest valdab halvasti eesti keelt ja ei ole ka seetõttu veel võimelised võrdväärselt osalema poliitikas, kultuurielus jne. Ainult soovist ja valmisolekust eestlastega ühiselt tegutseda jääb väheseks.

Eestlaste puhul takistab muulaste võrdväärset aktsepteerimist ohutunne ja soovimatus, et muulastest saaksid kiiresti võrdväärsed konkurendid tööturul, poliitikas jne.

Kuigi põhiosa Eesti elanikkonnast on jõudnud teadliku sallivuse faasi, on jaotumine sallivuse arenguskaalal ebaühtlane. Mitte-eestlastest Eesti kodanikud (vähem kui kolmandik muulastest) on oma mõttelaadilt ja väärtushinnangutelt jõudnud aktiivse sallivuse faasi. Eestlastest on aktiivse sallivuse faasis ca neljandik, kes näevad muulastes väärtuslikku ressursi Eesti arenguks ja võtavad neid kui võrdväärseid partnereid.

Püüdes vastata küsimusele, kas Eestis on tolerantsust piisavalt, võib vastata jah ja ei. Tolerantsust on piisavalt selleks, et ära hoida rahvastevahelist konflikti ja teravat vastasseisu. Tolerantsust on aga liiga vähe selleks, et kujundada efektiivselt toimivat ühiskonda, kus on tihedam koostöö kõigil tasanditel. Rahvuse pinnal toimivad stereotüübid ja barjäärid takistavad paljusid ühiseid ettevõtmisi.

Kirjandus

- Berry, J. W.; Kalin, R.; Taylor, D. M. (1977). *Multiculturalism and Ethnic Attitudes in Canada*. Ottawa: Ministry of Supplies and Services.
- Heidmets, M. (toim.) (1998). *Vene küsimus ja Eesti valikud*. Tartu: Tartu Ülikool.
- Internet Encyclopedia of Philosophy: <http://www.utm.edu.research/iep/d/deismfre.htm>
- Kaplinski, J. (1997). Sallivuse tähendusest. Kogumikus K. Kurg (toim.) *Sallivus*. Tallinn: Avatud Eesti Fond.
- Kruusvall, J. (1998). Usaldus ja usaldamatus rahvussuhetes. M. Heidmets (toim.) *Vene küsimus ja Eesti valikud*, 29–76. Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- Kymlicka, W. (2000). Eesti integratsioonipoliitika võrdlevas perspektiivis. A. Laius; I. Proos; I. Pettai (toim.) *Integratsioonimaastik — ükskõiksusest koosmeeleni*, 29–56. Tallinn: Jaan Tõnissoni Instituut.
- Pettai, I.; Proos, I. (1995). *Kirde-Eesti linnaelanike suhtumine Eesti reformidesse ja sotsiaalpoliitikasse*. Tartu Ülikooli Turu-uurimisrühma uurimus. Tallinn: Avatud Eesti Fond.
- Pettai, I., Proos, I. (1999). *Integratsioon kui kokkulepe kahe rahvusrühma vahel. Kommenteeritud andmebaas*. Tallinn: Eesti Avatud Ühiskonna Instituut.
- Walzer, M. (1998). *Sallivusest*. Tallinn: Avatud Eesti Fond.

Rahvustevaheline kommunikatsioon Eesti meedias

KÜLLIKI KORTS ja RAGNE KÕUTS

Sissejuhatus

Sotsiaalteaduslike uurimuste viimase aja üks viljakamaid paradigmasid on sotsiaal-konstruktivism (Burr, 1995; Lagerspetz, 1996). Selle mõttevoolu põhialused esitasid Peter Berger ja Thomas Luckmann oma 1966. aastal ilmunud teoses *The Social Construction of Reality*. Nad väidavad, et enesestmõistetavaks peetav ning inimeste käitumust mõjutav reaalsus ei ole mitte objektiivne, vaid sotsiaalselt konstrueeritud, loodud inimeste endi poolt suhtlemise käigus. Ühe võimsama vahendi tegelikkuse konstruksiooni tootmiseks ja levitamiseks pakub seejuures massimeedia.

Sotsiaalkonstruktivistlik maailmakäsitus käsitleb ka identiteeti ehk kujutlust endast sotsiaalselt konstrueerituna. "Etnilised rühmad toodavad ja taastoodavad identiteeti võrdluses kujutlusega teistest" (van Dijk, 1997:164). "Mainitud kujutluspildi tekkimise juures omandavad rühmadevahelistest objektiivsetest erinevustest olulisema tähenduse aga need omadused, mida rühm tähtsustab, samas kui osa silmnähtavatest sarnasustest (või ka erinevusi) ignoreeritakse" (Barth, 1969:14). Identiteedi konstrueerimisel langeb seega põhirõhk gruppidevahelise piiri defineerimisele (vt ka Valk, Karu käesolev kogumik). "Piirid pole jäigad — neid on võimalik "läbi rääkida" ning neid kujundatakse ümber konteksti muutudes. Rühmadevahelisi suhteid säilitatakse ja luuakse teistest rühmadest ja omavahelistest suhetest rääkides" (van Dijk, 1973:164), kusjuures viimast tehakse eriomaste keelevariatsioonide ja spetsiaalsete diskursuste abil. Teatud lingvistiliste võtetega — sõnavalik, järjekord ja muud stiililised vahendid — antakse rühma jaoks edasi teksti tähendust ning kujutlust endast ja oma positsioonist ühiskonnas.

Kriitiline diskursuse analüüs

Erinevate diskursuste uurimiseks kasutatav kriitiline diskursuse analüüsi meetod (*critical discourse analysis*) üritab paljastada kõnekasutuses peituvaid varjatud võimusuhteid, mida "teist" iseloomustavate stereotüüpide kaudu pidevalt taastoodetakse. "Üks enam levinud diskursiivseid strateegiaid on rühmadevaheliste suhete kirjeldamisel meediatekstides enese esitamine positiivsena ja teise kujutamine negatiivsete omadustega" (van Dijk, 1993:263). Näiteks eestikeelses ajakirjanduses taandati 1990. aastate alguses kõik venelased *okupantideks, repatriantideks, ohtlikuks ja vaenulikuks elemendiks* (Petersoo, 1997). Teine, eriti just ajakirjandust iseloomustav võte, mille eesmärk seisneb enamusrühma võimupositsiooni legitimeerimises, on vähemuste seostamine ühiskondlike probleemidega — kuritegevuse, tööpuuduse ja asotsiaalsusega. "Kriitilise diskursuse analüüsi toetajate väitel on sellistel diskursiivsetel strateegiatel peamiselt ideoloogiline mõju — need aitavad toota ja taastoota ebavõrdseid võimusuhteid etnilise enamuse ja vähemuse vahel" (Fairclough ja Wodak, 1997:258).

Rahvusküsimus ajakirjanduspeeglis

Rahvussuhete problemaatikat on Eesti sotsiaalteadlased uurinud varrengi ning seda erinevatest vaatenurkadest ja mitmesuguste meetoditega. Ka rahvusküsimuse ja venekeelse elanikkonna konstrueerimist eestikeelses ajakirjanduses on põhjalikult analüüsitud 1990. aastatel (Petersoo, 1997; Raudsepp, 1998). 1999. aastal algatati riikliku integratsiooniprogrammi¹ toetuseks eesti- ja venekeelse trükimeedia uuring — integratsiooni meediamonitooring, mida viivad läbi Tartu Ülikooli õppejõud ja üliõpilased. Tegemist oli Eestis esimese uuringuga, millega hõlmati paralleelselt ja ühtse metoodikaga nii eesti- kui venekeelset pressi rahvus- ja integratsiooniküsimuste käsitlemisel.

¹ Riiklik integratsioonistrateegia näeb ette soodustada mitte-eestlastel kohanemist Eesti ühiskonnaga kolmel teljel: kultuurilis-kommunikatiivsel, õiguslik-poliitilisel ja sotsiaal-majanduslikul teljel (Riiklik Integratsiooniprogramm, 1998).

Monitooring ehk seire kujutab endast teatud nähtuste või protsesside jälgimist ajalisel perspektiivis. Viimase eesmärk on anda adekvaatset teavet hetkeolukorrast ning fikseerida nende nähtuste või protsessidega seotud muutusi. Integratsiooniprotsesside meediamonitooringu põhisihiks on jälgida eesti- ja venekeelse ajakirjanduse poolt loodud integratsioonidiskursuse kooskõla riikliku integratsioonistrateegia põhisuundadega ehk uurida, millised on ajakirjanduses valitsevad hoiakud integratsiooni suhtes. Hõlmataivate teemade laiahaardelisus võimaldab avaramalt analüüsida mõlema pressis strateegiaid kogukondadevaheliste suhete kujutamisel ja näidata, kuidas on riigipoolne aktiivne tegevus integratsiooni küsimustes põhjustanud ajakirjanduse etniliste diskursuste muutusi.

Eesti- ja venekeelse trükimeedia omavahelise kommunikatsiooni vähesus

1999. aasta meediamonitooringu andmed näitasid, et eesti- ja venekeelne press andsid Eestis valitsevatele rahvussuhetele erineva hinnangu, samuti lahknesid nende arusaamad integratsiooni problemaatikast. "Eestikeelses pressis taandati näiteks enamik vähemuste integratsiooni-ga seotud probleeme nende oskamatusel rääkida riigikeelt, kuid venekeelsed ajalehed nägid Eesti riigi tegevuses (või tegevusetuses) põhjust, miks mitte-eestlastes pole tekkinud huvi ühiskonnaga kohaneda ja keelt õppida" (Kõuts, 2000:49).

Vastandlike arusaamade tekkimise üheks oluliseks põhjuseks on varasematest uuringutest ilmnenu tõsiasi, et eesti- ja venekeelne press kujutavad endast kahte teineteisest üsna eraldiseisvat ja -toimivat kommunikatsiooniruumi. Rahvussuhteid puudutavad diskussioonid toimuvad keeleruumidesiseselt ja nn teise hääle jõudmine kumbagi ajakirjandusruumi on olnud tagasihoidlik. Isegi sellisel teemal, nagu integratsioon, kirjutavate autorite seas on teise rahvuse esindajate osakaal minimaalne, alla kümnendiku (Integratsiooni Meediamonitooring, 2000).

Vastastikuse kommunikatsiooni intensiivsust näitab ilmekalt see, kuivõrd kasutatakse ajakirjandustekstides infoallikatena teisest rahvusest inimesi ning keda üldse meelsasti tsiteeritakse. Integratsiooni tee-

madel anti eestikeelses pressis sõna valdavalt eestlastest allikatele, kellest suurema osa moodustasid poliitikud, ametnikud ja eksperdid-asjatundjad, mis tõi sel viisil sisse domineeriva nn häälena eestlaste ja riigipoolsed seisukohad (vt tabel 1). Samas jäid rohujuure tasandil toimuvad protsessid ja integratsioonis tegelikult osalevate subjektide ehk mitte-eestlaste arvamused ja seisukohad pressis vähe esindatuks, muutes seetõttu integratsiooni riigipoolset lahendamist vajavaks ning tavakodanikust kaugelseisvaks küsimuseks.

Hoolimata asjaolust, et venekeelses pressis kajastati rahvussuhete problemaatikat eelkõige vene keelt kõnelevate inimeste seisukohast lähtuvalt, moodustasid poliitikud siin rõhuva enamuse tsiteeritavatest allikatest, mis lubab samuti oletada integratsiooniküsimuste taandamist poliitilisteks eesmärkideks.

Aasta jooksul võis täheldada eesti- ja venekeelse ajakirjanduse vastastikuse kommunikatsiooni sagenemises mõningaid muutusi, mida tõendab üsna sarnane kasutatavate infoallikate struktuur 2000. aastal (Integratsiooni Meediamonitooring 2000, 2001). Märgatavam pööre on toimunud kohalikus venekeelses pressis, kuhu lisandus eestlastest ametnike seisukohtade esitamist ja rohkem hakati küsima ka venekeelse tavakodaniku arvamust seoses integratsiooni ja rahvussuhetega (vt tabel 2). Ametnikkonna seisukohtade reflekteerimise taga võib näha ka ajakirjandusele suunatud riiklike integratsioonikampaaniate mõju.

Vastastikuse suhtlemise areng on aidanud kaasa mõne integratsiooni aspekti, näiteks keeleõppe, sarnasele käsitlemisele eesti- ja venekeelses pressis, kuid mitmes valdkonnas, näiteks mis puudutab mittekodanike kaitseväeteenistust, pole diskussioon veel alanudki (Integratsiooni Meediamonitooring 2001).

Tabel 1. Eesti- ja venekeelses valimis kasutatud infoallikate jagunemine rahvuse ja staatuse alusel (1999, %).

	Eestikeelne trükimeedia				Venekeelne trükimeedia			
	Eestlane	Mitte-eestlane	Muu	Kokku	Eestlane	Mitte-eestlane	Muu	Kokku
poliitik	19	10	4	33	21	36	7	64
ametnik	10	3	1	15	4	5	0	9
ekspert	20	6	2	28	14	6	2	22
tuntud isik	2	0	0	2	1	0	0	1
ajakirjanik	0	2	0	3	2	1	0	3
reakodanik	2	17	0	20	0	1	0	1
Kokku	54	39	7	100	42	49	9	100

Allikas: Integratsiooni meediamonitooring 2000.

Tabel 2. Eesti- ja venekeelses valimis kasutatud infoallikate jagunemine rahvuse ja staatuse alusel (2000, %).

	Eestikeelne trükimeedia				Venekeelne trükimeedia			
	Eestlane	Mitte-eestlane	Muu	Kokku	Eestlane	Mitte-eestlane	Muu	Kokku
poliitik	18	6	1	25	24	7	2	33
ametnik	21	2	0	23	21	2	1	24
ekspert	18	5	1	24	14	10	4	28
tuntud isik	3	3	0	6	2	1	0	3
ajakirjanik	1	2	0	3	0	0	0	0
reakodanik	5	12	2	19	4	8	0	12
Kokku	66	30	4	100	65	28	7	100

Allikas: Integratsiooni meediamonitooring 2001.

Erinevad integratsiooni diskursused

Eesti- ja venekeelse ajakirjandusruumi sisesed erinevad vaatenurgad rahvussuhete mitmesugustest aspektidest võib taandada üldisemateks diskursusteks, mis kõige ilmekamalt väljenduvad suhtelajel eestlased – mitte-eestlased – Eesti riik (vt tabel 3).

Tabel 3. Erinevad integratsiooni diskursused eesti- ja venekeelses trüki-meedias 1999. a².

Eestikeelne	Vastastikune suhtumine			Lojaalsus	
1. ambivalentne diskursus 42%	eestlased	+	mitte-eestlased	+/-	riik
2. muresev diskursus 11%	eestlased	-	mitte-eestlased	+	riik
3. negatiivne diskursus 47%	eestlased	-	mitte-eestlased	-	riik

Venekeelne	Vastastikune suhtumine			Lojaalsus	
1. negatiivne diskursus 69%	eestlased	-	mitte-eestlased	+	riik
2. positiivne diskursus 31%	eestlased	+/-	mitte-eestlased	+	riik

² *Latent Content Analysis* (LCA) meetodiga moodustati koos esinevate väidete blokid ehk diskursused järgmistest väidetest:

117 Eestlaste ja mitte-eestlaste vahel arenevad normaalsed suhted ja koostöö.

118 Eestlaste ja mitte-eestlaste vahel välditakse suhteid ja pole normaalset koostööd.

125 Eestlaste seas esineb ksenofoobiat, vaenulikku hoiakut teiste rahvuste suhtes.

126 Eestlaste seas ei esine ksenofoobiat, vaenulikku hoiakut teiste rahvuste suhtes.

127 Mitte-eestlaste seas esineb ksenofoobiat, vaenulikku hoiakut teiste rahvuste suhtes.

128 Mitte-eestlaste seas ei esine ksenofoobiat, vaenulikku hoiakut teiste rahvuste suhtes.

Eestikeelses pressis võis 1999. aastal eristada kolme põhidiskursust (Korts ja Kõuts, 2000:52). Ülekaalus oli negatiivne diskursus, mis väljendas skeptilisi hoiakuid nii rahvussuhete kui ka mitte-eestlaste lojaalsuse kohta. Tugevalt oli esindatud ka ambivalentne diskursus, mis kogukondadevahelist suhtumist hindas üsna positiivselt, kuid samas sisaldas kahtlusi mitte-eestlaste riigituuduse suhtes. Kolmas, harva esinev diskursus interpreteeris situatsiooni vastupidiselt esimesele: kõrgelt hinnati mitte-eestlaste lojaalsust, probleemi nähti hoopis eestlaste väheses valmiduses mitte-eestlasi aktsepteerida. Vene ajakirjanduses oli ülekaalus viimasega sarnane diskursus: madalalt hinnati just eestlaste integratsioonivalmidust ja rahvustevahelisi suhteid, kuid mitte-eestlaste lojaalsust Eesti riigile peeti enesestmõistetavaks. Teine, vähem esinev diskursus hindas hetkesituatsiooni positiivsemalt: üsna kõrgeks tunnistas mõlema kogukonna integratsioonivalmidus, samuti hinnati rahuldavana nii rahvustevahelisi kui riigi ja vähemuse suhteid.

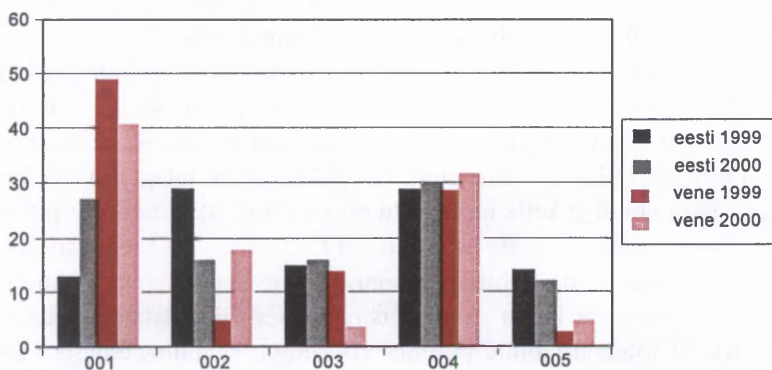
Integratsiooni meediamonitooringu andmed kinnitasid sarnase lähtekoha omaksvõttu nii eesti- kui venekeelse pressi poolt — mitte-eestlaste suurem integreeritus Eesti ühiskonda on vajalik. Eriarvamused tulenesid pigem küsimustest, kui efektiivne on integratsiooniprotsess siiani olnud ja kelle/mille tõttu on tekkinud takistused: kas pidurdajaks on eestlased, mitte-eestlased või Eesti riik. Venekeelne meedia kinnitas mitte-eestlaste integratsioonivalmidust, seisukohad lahknesid eestlaste hoiakute kohta. Eesti ajakirjanduses väljendatav negatiivne vaatekoht integratsioonile põhines arvamusel, et mitte-eestlaste tahe on selleks nõrk. Seega ilmnevad siingi rahvussuhetest kirjutamise tüüpilised strateegiad, kus oma panust kaldutakse kõrgemalt hindama ning heade suhete tekkimise takistust nähakse just nn teise käitumises.

Integratsiooni tähendus

Eesti- ja venekeelse ajakirjanduse erinev interpretatsioon mõlema valmidusest integreeruda on otseselt seotud lahkarvamusega sellest, milles seisneb mitte-eestlaste integratsioon Eesti ühiskonda. 1999. aastal, aktiivse integratsioonipoliitika esimesel aastal peeti eestikeelses pressis esmatähtsaks keelelis-kultuurilist ja poliitilist integratsiooni, millest viimane tähendas eelkõige lojaalsuse tõendamist kodakondsuse

omandamise kaudu. Kuigi ka venekeelne ajakirjandus toonitas keelelis-kultuurilise integratsiooni vajalikkust, tähtsustati rohkem sallivuse kasvu kogukondadevahelises suhtlemises.

Aasta jooksul oli osaliselt erinevate integratsiooni toetavate projektide tulemusel kahe trükimeedia vaheline kommunikatsioon natukene tihenunud, mis tõi kaasa integratsioonikäsitluste lähenemise mõlemas pressis. Integratsiooni keelelis-kultuuriline telg säilitas oma tähtsuse nii eesti- kui venekeelse ajakirjanduse jaoks, kuid 2000. a toimus ka teineteise seisukohtade reflekteerimine. Eestikeelses trükimeedias hakati nägema integratsiooni laiemalt ja viidati rohkem heade suhete vajalikkusele ning venekeelne meedia hakkas vastupidi integratsiooniga seostama ka mitte-eestlaste adapteerumist poliitilisse süsteemi.

Joonis 1. Integratsiooni definitsioonide esinemissagedused eesti- ja venekeelses valimis 1999. ja 2000. a (%).

Märkus: 001, Vastastikune sallivus suureneb, ületatakse vastastikuseid stereotüüpe; 002, Toimub naturalisatsiooniprotsess, muulaste enamus on lojaalne Eesti riigile, hakkab kuuluma kodanikkonda, muulased osalevad eestlaste partnerina Eesti poliitilises elus; 003, Tekkimas on uus "koduvenelaste" identiteet, muulased orienteeruvad Eestile kui oma kodumaale ja eristuvad Venemaa venelastest; 004, Muulased õpivad selgeks eesti keele, võtavad aktiivselt osa Eesti kultuurielust, venekeelne kool tagab vene noorte lülitumise eesti kultuuriruumi; 005, Väheneb sotsiaalmajanduslik lõhe eestlaste ja muulaste vahel, areneb äriline ja professionaalne koostöö.

Vähemuse meedia roll ühiskonnas

Kahe ajakirjandusruumi lähenemise lõpptulemusena ei eeldata eesti- ja venekeelse meedia täielikku sarnastumist väidetes ja diskursustes. Meediateoorias nähakse vähemuse meedia funktsioonina alternatiivsete diskursuste tootmist ja levitamist ühiskonnas lisaks domineerivale avalikule sfäärile (Jacobs, 1999:355). Sellise mudeli alusel peaks Eestis ilmuv venekeelne press olema alternatiivsete arvamuste ja hoiakute ringlemise kohaks, mis on dialoogis enamuse meediaga ja tagab nii eesti- kui venekeelse elanikkonna vastastikuse informeerituse. Siiani on nõrgaks jäänud just ajakirjandusruumide vaheline suhtlus ning see olnud initsieeritud eelkõige ülevalt poolt.

Võimalikult paljude, sh eestikeelses meedias väljendatud arvamuste jõudmine Eesti venekeelses meediasse, on eriti oluline eksisteeriva keelebarjääri tõttu, mis ei võimalda olulisel osal venekeelsest elanikkonnast eestikeelset meediat jälgida. Piiratud keeleoskusest tingitud suure osa vähemuse ligipääsmatus eestikeelsele meediale muudab venekeelse ajakirjanduse poolt loodava nn alternatiivse diskursuse nende jaoks ainuvalitsevaks. Valeria Jakobson (2001) on meediamonitooringu andmetest lähtudes hinnanud, et venekeelse ajakirjanduse potentsiaal kahe kooskonna vahelise kommunikatsiooni soodustamisel on jäänud paljuski kasutamata. Samas puudus ka Eesti riigil integratsioonistrateegia rakendumiseni kindel huvi oma sõnumi levitamiseks venekeelses ajakirjanduses.

Kõige sarnasemalt tüüpilisele vähemusmeedia mudelile on funktsioneerinud Eesti telekanalite venekeelsed saated, mis, luues ühelt poolt alternatiivset kriitilist diskursust, reflekteerivad teiselt poolt ka ametlikke seisukohti (Integratsiooni Meediamonitooring, 2000). See on taganud ka eestikeelse elanikkonna mõningase huvi venekeelsete telesaadete vastu.

Samas ei tohi kohaliku venekeelse meedia mõju mitte-eestlastele üle tähtsustada, kuna just trükimeedia on nende seas oma auditooriumi kaotamas. Pigem jälgitakse ida poolt tulevat infovoogu, mida tõestab fakt, et Venemaa telekanalite päevane vaatajaskond Eesti venekeelse elanikkonna hulgas ulatub 80%ni (Vihalemm, 2000:44). Vene

televisiooni mõju mitte-eestlaste poliitilistele hoiakutele tajus avalikkus eriti selgelt 1998. aastal Kosovos toimunud sündmuste taustal, kui venekeelsed noored toetasid konfliktis Venemaa seisukohti ja eesti noored pooldasid NATO tegevust (Rütman, Sildam, 1999).

Selle avaliku vastasseisu tagajärjena on üldsus teadvustanud kahe eraldi seisva info- ja kommunikatsioonivälja eksisteerimist Eesti elanikkonna hulgas. Eelmainitu on Eesti ühiskonda iseloomustanud nn vaigse eristumise tendentsi üks ilmekamaid tahke, mis 1990. aastatel järjest süvenes (Heidmets, 1998:239). Eesti- ja venekeelses ajakirjanduses on viimase aasta jooksul toimunud teatud nihe täielikust eraldi seismisest suurema dialoogi poole, kuid uurimist vajab küsimus, kui võrd võib sama väita elanikkonna seisukohtade kohta. Viimased küsitlused sunnivad järeldama, et hoolimata suurtest meediadiskursuste muutustest ei ole avaliku arvamuse hoiakud 1990. aastate keskpaigaga võrreldes oluliselt teisenenud (Kruusvall, 2001), sallivus teise rahvusrühma suhtes ei ole eriti kasvanud. Meedias vastuolulist kajastamist leidnud Paldiski juhtum andis hoiatava näite sellest, et just eestikeelne meedia on integratsiooniprotsessi kujutanud liiga probleemivabalt, tegelikkuses pole hoiakute ja suhtumiste muutused sugugi nii kiired.

Kirjandus

- Barth, F. (1969). *Ethnic Groups and Boundaries*. Little, Brown, Boston.
- Berger, P. L., Luckmann, T. (1966/1981). *The Social Construction of Reality: a Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Doubleday/London: Allen Lane.
- Burr. (1995). *An Introduction to Social Constructionism*. London: Routledge.
- Fairclough, N., Wodak, R. (1997). Critical Discourse Analysis. In T. A. van Dijk (Ed.) *Discourse as Social Interaction. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, 2, 258–284. London: Sage.
- Heidmets, M. (1998). Eesti valikud. Mati Heidmets (toim.) *Vene küsimus ja Eesti valikud*, 239–254. Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- Integratsiooni meediamonitoring (2000). *Integratsiooniprotsesside kajastamine Eesti ajakirjanduses aastal 1999. Projekti "Integratsiooni meediamonitoring" aruanne*. Integratsiooni Sihtasutus, BAMR.

- Integratsiooni meediamonitoring (2001). *Integratsiooniprotsesside kajastamine Eesti ajakirjanduses aastal 2000. Projekti "Integratsiooni meediamonitoring" aruanne*. Integratsiooni Sihtasutus, BAMR.
- Jacobs, R. N. (1999). Race, Media and Civil Society. *International Sociology*, 14, 355–372.
- Jakobson, V. (2001). National and other collective identities constructed in local Russophone press in 1947–1999. In M. Lauristin, M. Heidmets (Eds.) *The Challenge of the Russian Minority: Estonia's Transition to a Civic Nation*. Käsikiri.
- Korts, K.; Kõuts, R. (2000). Ajakirjandus kui integratsiooni avalik foorum. *Eesti ühiskonna integratsioon: Monitoring 2000*, 49–54. RASI ja Integratsiooni Sihtasutus.
- Kruusvall, J. (2001). Changing attitudes, disappearing fears and growing hopes. In M. Lauristin, M. Heidmets (Eds.) *The Challenge of the Russian Minority: Estonia's Transition to a Civic Nation*. Käsikiri.
- Kõuts, R. (2000). *Integratsiooni kajastamine eesti- ja venekeelses ajakirjanduses 1999.a*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool: Sotsioloogia osakond.
- Lagerspetz, M. (1996). *Constructing Post-Communism. A Study in the Estonian Social Problems Discourse*. *Annales Universitatis Turkuensis* B214. Turku Yliopisto.
- Petersoo, P. (1997). *Venelase konstrueerimine eestikeelses ajakirjanduses*. Bakalaureuse töö. Tartu Ülikool: Sotsioloogia osakond.
- Rütman, T.; Sildam, T. (1999). NATO lõhestas Kosovos Eesti ühiskonna kaheks. *Postimees* 5. aprill.
- Van Dijk, T. A. (1997). Discourse, Ethnicity, Culture and Racism. In T. A. van Dijk (Ed.) *Discourse as Social Interaction. Discourse Studies: A Multi-disciplinary Introduction*, 2, 144–180. London: Sage.
- Van Dijk, T. A. (1993). Principles of critical discourse analysis. *Discourse and Society*, 4(2), 249–283. Sage.
- Vihalemm, T. (2000). Meedia roll venekeelse elanikkonna informeerituse tagamisel ning identiteedi kujundamisel. *Eesti ühiskonna integratsioon: Monitoring 2000*, 44–48. RASI ja Integratsiooni Sihtasutus.

Eesti keele roll kultuuridevahelises kommunikatsioonis

TRIIN VIHALEM

Sissejuhatus

Alanud aastatuhat esitab eesti keelele ja seda keelt kõnelevale elanikkonnale mitmeid väljakutseid. Esiteks — Eesti rahvusvaheline avanemine ja inglise keele surve. Seetõttu on üha tõsisemalt arutletud, kuidas toetada eesti keele allkeelte kasutust (teaduse, infotehnoloogia jt valdkondades).

Teine tõsine väljakutse on Eesti venekeelse kooskonna keeleline integratsioon. Enamik eestlasi arvab, et see, kui venekeelne elanikkond õpib ära eesti keele, on see oluline turvalisuse, tolerantse ja avatuse näitaja. Samas venekeelne elanikkond seob integratsiooniga eelkõige õiguslikke küsimusi, mis aga seonduvad tihedasti keeleprobleemistikuga (vt nt Kruusvall, 2000, Meediamonitooring, 2000). Näiteks Eesti seadusandluses kehtestatud ja palju rahvusvahelist diskussiooni tekitanud kodakondsuse nõue pole oma olemuselt etniline, vaid keeleline.

Toimetulek nimetatud väljakutsetega ei sõltu üksnes eesti keele spetsiifikast (keeruline, "väike"), vaid ka keele kõnelejate avatusest kultuuridevahelises kommunikatsioonis.

Keele erinevad rollid kultuuridevahelises kommunikatsioonis

Keelesotsioloogid viitavad oma töödes keele sümbolilisele ehk integratiivsele ning praktilisele ehk instrumentaalsele tähendusele eri kultuuridesse kuuluvate inimestegruppide vaheliste suhete kujundajana. Keel instrumentaalses tähenduses on grupiliikmete vahelise kommunikatsiooni, info edastamise vahend (vt nt Kim, 1988).

Ühine eneseteadvus enda kui (rahvus)grupi kohta tekib juhul, kui kooskonna liikmeid ühendavad teatud sümbolid, ühine tähenduslik

ruum, mis võimaldab neil oma kogemusi ning soove kommunikeerida (Cohen, 1985). Grupid peavad just keelt sageli oma identiteedi "tuumaks", kuna keele kaudu kommu­ni­keeritakse teisi grupi liikmeks ole­mise sümboleid, keele kaudu edastab oma "sõnumit" grupi vaimu- ja poliitiline eliit (Fishmann, 1977). Kuna ühine suhtluskeel võimaldab grupi liikmetel luua teatava "kujuteldava ühiskonna" (Anderson 1991), on keelel ka sümbooliline ehk integratiivne tähendus.

Mitmekultuurilises ühiskonnas võivad keelelise vähemuse liikmed soovida enamuse keelt teise keelena omandada millegi — näiteks hea töökoha saavutamiseks. Sel juhul on keelel gruppidevahelistes suhetes tugev instrumentaalne väärtus. Teisalt võidakse keeleoskust väärtustada kui sümboolilist "kapitali", mille abil võib saada (enamus)grupi liikmeks. Sel juhul räägitakse teise keele omandamisest integratiivsetel motiividel (vt nt Edwards, 1985; Gardner, 1985). Selle taustal on mõistetav ka uurijate väide, mille järgi ühiskonnas üldiselt tekkinud sotsiaalne võõrandumine, anoomia vähendab soovi teist keelt õppida (Burgoon, 1976).

Uurijad on leidnud, et juhul, kui teisel keelel oma tugev instrumentaalne väärtus, siis võib see kasvatada ka keele sümboolilis-integratiivset väärtust. Palju on uuritud juhtumeid, kus vähemusrühma liikmed, olles sunnitud kasutama enamusrühma keelt teatud eeliste saamiseks, minetavad pikapeale omaenda kultuurilise identiteedi ehk assimileeruvad. Vähem on juhtumeid, kus vähemusrühm üritab taastada oma rühma keele instrumentaalset ja sümboolilist väärtust (Downing, 1997; Fishmann, 1977).

Viimasel ajal on tõstatatud ka küsimus, kuivõrd mõjutavad keele omandamise motiive ning teise keele realselt omandamist-kasutamist enamusrühma hoiakud oma keele suhtes. Näiteks kas teiste kultuuri­liste gruppide liikmed, kes antud keelt oskavad, ikka arvatakse "oma kujuteldavasse ühiskonda" ehk kuivõrd avatud, liberaalsed on etno­kultuurilise enamusrühma liikmed (Kaufmann, 2000)?

Eesti keele kõnelemise ja omandamise strateegiad

Eesti keele sümboolilis-integratiivne väärtus eestlaste seas on ajalooliselt olnud väga kõrge (selle kohta vt lähemalt Vihalemm, 1999a ja

Vihalemm, 1999b). On avaldatud arvamust, et nii Balti parunite eksklusiivsed keeleliselised strateegiad — maakeelt purssides mitte lasta maa-rahvast saksa keeleruumi ligi (vt Plank, 1978), samuti hilisemad venestamislained, löid eeldused selleks, et just eesti keel sai eestlaste rahvusliku iseteadvuse alustalaks.

Ka eestlaste poolt “teiste” suhtes kehtestatud kirjutatud ja kirjutamata reeglid lähtuvad keele sümbolilisest tähendusest. Näiteks paljudiskuteeritud “Kodakondsuseadus” on *de facto* eksklusiivne keeletunnusest, mitte päritolust lähtuvalt. Samas on avaldatud kahtlust, et eestlased ei mõtesta seaduses kehtestatud keelenõuet mitte stiimulina keele õppimiseks, vaid pigem tõkkena kodakondsuse saamiseks “teistele”, keda ei usaldata (Kruusvall, 1998). Viimast väidet näib kinnitavat ka asjaolu, et näiteks vahetus suhtluses kasutavad eestlased sageli n-ö tõkestavaid keelevahetusstrateegiaid (Bourhis, 1979) — lähevad kiiresti üle teisele keelele, laskmata “teistel” tulla keelekasutuse kaudu “oma” sümbolilisse ruumi (Vihalemm, 1999a).

Kuidas peaksid sellises olukorras reageerima “teised” — peamiselt vene keelt kõneleva kooskonna liikmed? Ühelt poolt on justkui tugev sotsiaalne surve eesti keelt omandada (vt ka nt Pettai, Korts ja Kõuts, Kallas jt antud raamatus), teisalt aga pole selgeid garantiisid tuleviku suhtes.

David Laitin (1998) seob eesti keele omandamise või mitteomandamise küsimuse Eesti venekeelse kooskonna ees seisva individuaalse või kollektiivse adapteerumisstrateegia valiku küsimusega. Individuaalse strateegia valik tähendaks “assimilatiivse konkurentsi” käivitumist, milles venekeelse kooskonna liikmed, piltlikult öeldes, võistlevad eesti keele kaudu parima ühiskondliku positsiooni eest omavahel. Kollektiivse strateegia valik tähendaks aga seda, et venekeelse kooskonna liikmed tekitavad oma keelelisest erisusest kollektiivse ressursi, mille baasil taastada positiivne mina-pilt ja nõuda erikohtlemist (Laitin, 1998). Laitin näeb seega instrumentaalseid ja integratiivseid motiive vastastikkult tihedasti seotuna.

Eduard Ponarin (2000) väidab, et venekeelse kooskonna liikmed on valmis aktsepteerima eestlaste kehtestatud norme, sh ka nõuet omandada keel, saamaks tulevikus eestlastega võrdsed võimalused poliitilisi otsuseid mõjutada. Seega on tegemist stabiilsust säilitada püüdva

“vahekohanemise” mitte assimilatsiooniga. Seega Ponarin leiab, et instrumentaalsetel motiividel keele omandamine ei vii tingimata Eesti venekeelse kooskonna assimilatsioonini (Ponarin, 2000). Ta viitab oma väitluses ka asjaolule, et eestlased pole valmis tunnustama eesti keelt oskavat venelast “omana”, st “eestlasena” laiemas (poliitilises) mõttes, vaatamata tegelikult päritolule. Ponarin lähtub oma arutlustes eeldusest, et eestlased pole etnokultuurilise grupina kuigivõrd avatud ega liberaalsed, seega ei teki ka venelastes eesti keelt omandades tugevat integratiivset motivatsiooni, mis takistab neil (kultuuriliselt) assimileerumast (Ponarin, 2001:1539).

Üleminekuühiskondade analüütikutest üks autoriteetsemaid — professor Piotr Sztompka määratleb ühiskondlikku usaldust kui “...panustust tegevustele, mille soovitud tulemus saab tulevikus sõltuma “teisest” — indiviididest, gruppidest, institutsioonidest” (Sztompka 1999: 25). Artikkel püstitab teesi, et eesti keele (mitte)omandamist ja (mitte)-kasutamist Eesti ühiskonnas saab käsitleda kui ühiskondliku usalduse kujunemise mudelit, kuna mõlema kooskonna liikmetel tuleb probleemi lahendamisse panustada enda jaoks väärtuslikke ressursse — aega, energiat, raha — olukorras, kus tulemus sõltub paljuski “teiste” käitumisest.

Kuivõrd avatud on eestlased oma riigi ja kultuuri seisukohalt väga olulise väärtuse — keele kandjatena? On nad valmis oma sümbolilist kollektiivset ressursi jagama?

Kuivõrd skeptilised – usaldavad on venekeelse kooskonna liikmed, seistes keerulise valiku ees — kas panustada oma ajalisi, rahalisi jm ressursse eesti keele omandamisse-kasutamisse või seda üleskutset ignoreerida?

Eesti keele omandamise väärtus ja motivatsioon Eesti venekeelses kooskonnas

Tuginedes Eesti venekeelse kooskonna seas läbiviidud mitmete küsitluste andmetele püüan allpool vastata järgmistele konkreetsetele küsimustele:

- Milline on eesti keele väärtus võõrkeelena — nii eestlaste endi kui Eesti venekeelse kooskonna liikmete silmis?
- Millised motiivid seonduvad eesti keele (kujuteldava) oskusega? Kas pigem integratiivsed motiivid — soov osaleda enamusgrupis? Või instrumentaalsed motiivid — taotlus saada konkreetset kasu?
- Kuidas on eesti keele kujuteldav väärtus teise keelena muutunud 10 esimese taasiseseisvusaasta jooksul?

Käesolevas artiklis on kasutatud *Emori* poolt läbi viidud paljude erinevate uurimuste andmeid. Iga joonise juures on viidatud konkreetsele uuringule, millel tulemused põhinevad ning kirjeldatud lühidalt uurimuse tausta ja ulatust.

Milline on eesti keele instrumentaalne väärtus?

Tuginedes süvaintervjuudele (Vihalemm, 1993), kus venekeelsed vastajad oma keelelist käitumist ja arvamusi vabas vestluses kirjeldasid, võib eesti keele omandamisel integratiivse ja instrumentaalse motiivi-na eristada kaht põhilist argumenti.

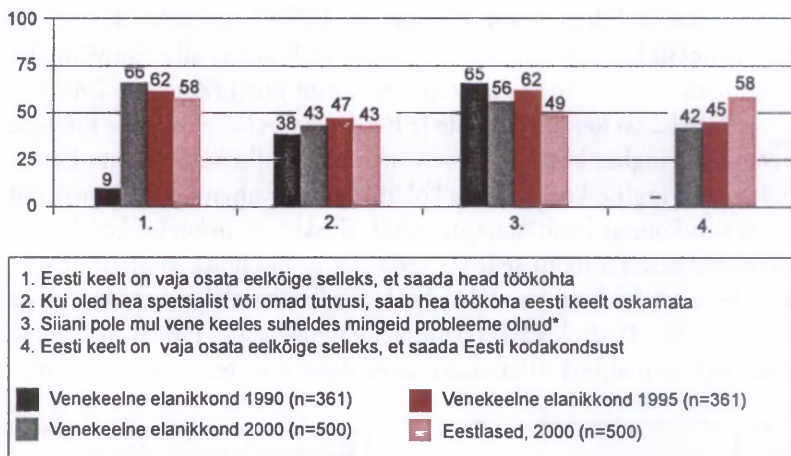
Väide “Eesti keelt on vaja osata eelkõige sellepärast et saada head tööd” ning selle vastuväide “Juhul, kui oled hea spetsialist või omad tutvusi, saab hea töökoha ka eesti keelt oskamata” on kõige paremini instrumentaalseid kaalutlusi illustreerivad väited. Väide “Kui oskad eesti keelt, pole siin mingit vahet, kas oled eestlane või venelane” illustreerib sümbolilis-integratiivset motivatsiooni. Argument “Eesti keelt on vaja osata selleks, et saada Eesti kodakondust” kajastab üht-aegu nii instrumentaalset kui integratiivset motiivi.

Hoiakute ja veendumuste tasemel on eesti keele oskus venekeelse kooskonna liikmete seas muutunud üldtunnustatud väärtuseks, kuid mitte personaalseks normiks. Näiteks kui 1990. a nõustus 19% 15–40-aastastest venekeelsetest väitega, et Eestis elades tuleb eesti keelt osata, siis 1995. a nõustus selle väitega juba 84%.

Üldiselt on eesti keele omandamise motiivid nii instrumentaalsed kui integratiivsed (joonis 1). Ajaperioodil 1990–2000 on eesti keel omandanud üldtunnustatud instrumentaalse väärtuse. Silma torkab see, et eesti keele instrumentaalne väärtus on ambivalentne: enamikus

leiab et eesti keelt on vaja osata eelkõige selleks, et saada head töökohta, samas on peaaegu sama suur osa inimesi veendunud, et "Juhul, kui oled hea spetsialist või omad tutvusi, saab hea töökoha ka eesti keelt oskamata" (vt joonis 1).^{*} Eesti keele instrumentaalse väärtuse ambivalententsust kinnitab ka asjaolu, et kuigi enamik Eesti venekeelsest elanikkonnast väidab, et soovib Eesti kodakondsust saada, ei kavatse 56% selle taotlemiseks teha keeleksamit, kusjuures 12% oskab enda hinnangul eesti keelt hästi (Proos ja Pettai, 1999).

Joonis 1. Venekeelse kooskonna liikmete ja eestlaste hoiakud eesti keele suhtes¹.

* Eestlastele mõeldud küsimustikus oli antud küsimus sõnastatud teisiti: "Venekeelsetel inimestel pole Eestis ainult vene keelt rääkides mingeid probleeme".

¹ Joonisel 1 toodud andmed põhinevad järgmistel uuringutel: 1990. ja 1995. aasta kohta on allikaks küsitlus, mis viidi läbi 1995. aasta suvel Emori poolt üle-eestilise territoriaalse juhuvaliku meetodil. Uuring kuulus T.Vihalemma doktoritöö raamesse ning seda rahastas Väinö Tanneri Fond. 1995. aasta uuringus küsiti küsimusi retrospektiivselt viie aasta taguse olukorra kohta.

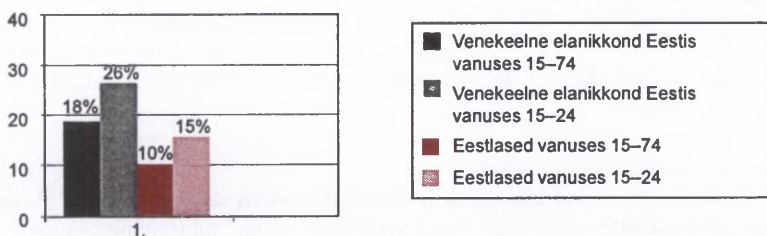
2000. aasta uuring on tehtud Sihtfiantseeringu projekti "Eesti noorte integratsioon Eesti ühiskonda" (käibenimega VERA) raames. Küsitluse viis läbi Emor 2000. aasta novembris Eesti 15–74-aastast elanikkonda esindava territoriaalse juhuvaliku meetodil.

Inglise keel kui neutraalne suhtluskeel?

Üks põhjus, miks eesti keele instrumentaalne väärtus pole väga selgelt välja kujunenud, on teadlikkus teiste alternatiivide olemasolust ja kasutatavusest. 62% venekeelse kooskonna liikmetest leiab, et kui Eestis ainult vene keelt rääkida, ei kohta probleeme. Ülalpool viitasime tutvustele, heale professionaalsele ettevalmistusele kui töö saamise probleemi lahendusele.

Üks alternatiiv, mis tõenäoliselt muutub reaalsemaks siis, kui Eesti ühineb Euroopa Liiduga, on kolmanda keele — nt inglise keele — kui “neutraalse” suhtlusvahendi (Segalowitz, 1977) kasutuselevõtt. See ka-handab eesti keele oskuse väärtust, kuid võib samas olla ainuvõimalik “neutraalne” lahendus kahe konfliktse grupi vahel (Zachary, 2000).

Joonisel 2 on toodud eestlaste ja Eesti venekeelse kooskonna liikmete arvamused inglise keele kui uue võimaliku suhtluskeele kohta Eestis. Näeme, et inglise keel kui uus kohalik suhtlusvahend pole momendil Eesti ühiskonnas laialt aktsepteeritud. Siiski— venekeelse kooskonna noorema generatsiooni seas on seda tunnustav hoiak suhteliselt rohkem levinud. Üldiselt on inglise keele kui ‘kolmanda’, neutraalse *lingua franca* mõju Eesti keelekeskkonna arengule siiski pigem kaudne— seda kui võimalikku alternatiivi alles hakatakse teadvustama. Samas

1. On normaalne, kui eestlane ja venelane räägivad omavahel inglise keeles

Joonis 2. Inglise keel kui võimalik kolmas suhtluskeel.²

² Joonisel 2 toodud andmed pärinevad Sihtmantseeringu projekti “Eesti noorte integratsioon Eesti ühiskonda” (käibenimega VERA) raames läbiviidud küsitlusest. Küsitluse viis läbi Emor 2000. aasta novembris Eesti 15–74-aastast elanikkonda esindava territoriaalse juhuvaliku meetodil.

mõjutab valdavalt ingliskeelne globaalkultuur tänast igapäevast kommunikatsiooni.

Võõrkeeles kõneleja proovib kohandada uut, suhtluse käigus saada-vat infot juba mälus oleva infoga, toetudes enamasti üldisemale tead-misele. Arusaamise saavutamiseks rakendatavate (abi)vahendite valik sõltub vestlejate ettekujutusest ühiselt jagatava tähendusruumi olemas-olu kohta.

Järgnevas katkendis näeme, et Vitali ja Taavi-Ivar kasutavad tähen-duse edasiandmiseks rahvusvahelisi sõnatüvesid (*kompuutrisaal*, *multi-meedia*), märksõnu (*pentium*). Nii saavutatakse kergemini ühiselt jaga-tav teaberuum (Vihalemm, 2001).

Vitali: Эта oh ta on veel see noh kehalise kasvatus noh käime seal
kompuutrisaalis õ:m lähedal

Ivar: jah

Vitali: Anne kohvikus

Ivar: aa käite seal selles

Vitali: jaa multimeedia see keegel mängime

Ivar: kas sa ee arvutiga ka oled kokku puutunud vä

Vitali: nuu väga ma...ma armastan arvutit.

Taavi: eh-he hea küll

Vitali: mhmm

Taavi: ma armastan tüdrukuid

Vitali: uhuu

Taavi: ei noh muidugi...arvutid mulle ka meeldib arvuti
kas sul on endal arvutit ei ole

Vitali: aah on

Taavi: aa

Vitali: tahan see et noh need seal pentium või see see

Taavi: seda sul ei ole

Vitali: mjaah sul on või

Taavi: on

Vitali: lahe värk³

³ Katkendis on esitatud teksti üleskirjutus ilma pause, venitusi, tooni liikumst jm näitavate transliteratsioonimärkideta, otse räägitud kujul.

Uuringud näitavad, et eesti ja vene noorte vahelises argivestluses saavutatakse tähenduslik konsensus täielikumalt juhtudel, kus vestlejad kasutavad arusaamist hõlbustavate viidete allikana (inglisekeelset) globaalkultuuri: rahvusvahelisi sõnatüvesid, tehnoloogia, popkultuuri jms märksõnu (Vihalemm, 2001). Tundub, et Eesti taasiseseisvuse esimesel kümnendil kahte kooskonda iseloomustanud omaette kommunikatiiv-kultuurilises ruumis elamise traditsioon (nt tänase päevani veel suhteliselt eraldiseisev haridussüsteem, kirjutav ajakirjandus) kultiveerib võrdlemisi palju erinevat taustateadmist tähenduste tõlkimiseks nii otseses kui kaudses mõttes. Kui suletud nõukogude süsteemis võimaldas omaette elamise traditsioon kahe kooskonna kultuuri teatud määral “konserveerida” siis globaalse maailma mõjutustele avatud tänapäeva Eestis kiirendab see pigem uue — inglise, eesti, vene jt keelte baasil kujuneva *lingua franca* teket.

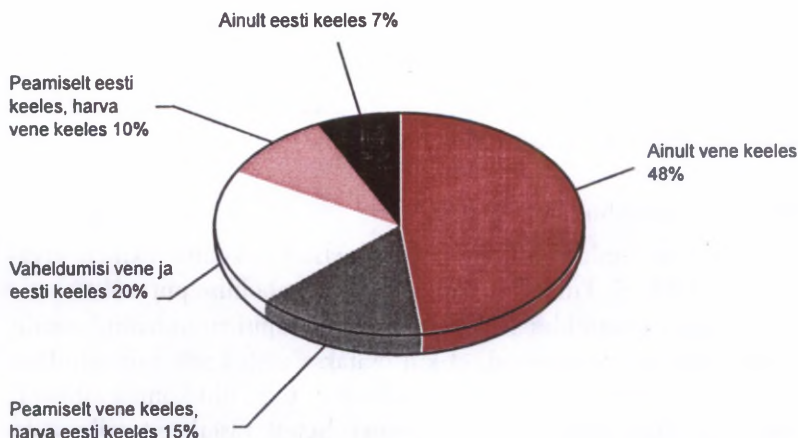
Milline on eesti keele kujuteldav väärtus teise keelena eestlaste silmis?

Eestlaste ning venekeelsete vastajate hoiakute võrdlus (vt joonis 1) näitab, et eestlaste ootused pole eriti “üleskõetud” — nad tajuvad eesti keele instrumentaalset väärtust ambivalentsust venekeelse kooskonna liikmete silmis adekvaatselt. Kui 62% venekeelse kooskonna liikmetest leiab, et Eestis ainult vene keelt rääkides ei kohta probleeme, siis sama arvamust jagab ka 49% eestlastest.

Seda arvamust toetab tõenäoliselt ka eestlaste igapäevane keeleline kogemus — vaatamata sellele, et “keeleline maastik” on viimase 10 aasta jooksul muutunud valdavalt eestikeelseks, et avalikus sfääris kehtib eesti keele oskuse nõue jne, kasutavad venekeelse kooskonna liikmed enda väitel eestlastega suheldes sagedamini vene keelt kui eesti keelt (vt joonis 3). Seega eestlaste jaoks tähendab kontakt venekeelse kooskonna liikmetega ikkagi enamasti venekeelset suhtlemist. Osalt võib siin mängus olla ka eestlaste (alateadlik) soovimatus “oma keelt” kellegagi jagada ning seetõttu kiire üleminek vene keelele. Osalt on siin põhjuseks ka partneri(te) halb keeleoskus.

Seega näeme, et eestlastel pole mingeid suuri illusioone oma etnilise identiteedi ühe keske tunnuse — eesti keele omandamise suhtes

Joonis 3. Ligikaudne eesti ja vene keele kasutamise osakaal venekeelsele kooskonna liikmete ja eestlaste omavahelises suhtluses.⁴

⁴ Joonisel 3 toodud andmed pärinevad Sihtfinantseeringu projekti "Eesti noorte integratsioon Eesti ühiskonda" (käibenimega VERA) raames läbiviidud küsitlusest. Küsitluse viis läbi Emor 1999 aasta suvel 15–40-aastase venekeelset linnaelanik-konda esindaval valimil. Küsitleti 4000 inimest Tallinnas, Kohtla-Järvel ja Jõhvis, Sillamäel, Tartus, Haapsalus, Valgas.

Eesti keele kasutamise sagedust eestlastega vesteldes on mõõdetud esmalt selektee-riva küsimusega, kas on eestlastega suheldud viimase kuu jooksul. Etteantud nimekirja koosnes 19 võimalikust vestluspartnerist. Eristusid: peresfäär (vanemad, abikaasa, lapsed, õed-vennad, vanavanemad, muu sugulane); haridussfäär (õpetaja koolis või kursustel, koolikaaslased, klassikaaslased); professionaalne (võimu)sfäär (ülemus, kliendid, kolleegid); vaba aja veetmise sfäär (huviringid, trenn, disko, klubid, kohvik, baar); sõprade-tuttavate sfäär (eestlastest sõbrad ja nende tuttavad, naabrid); olme- ja avalik sfäär (kaupluses jm teenindusasutuses, tänaval ja transpor-dis, riigiasutustes). Seejärel täpsustati kõigi tüüpsituatsioonide ja partnerite kohta kasutatud keel skaalal: 1=ainult vene keeles, 2=peamiselt vene keeles, harva eesti keeles, 3=vaheldumisi vene ja eesti keeles, 4=peamiselt eesti keeles, harva vene keeles, 5=ainult eesti keeles. Joonisel 1 toodud osakaalud on arvestatud keskmiste-na 19 erineva partneri ja suhtlussituatsiooni baasil.

sisserännanute poolt. Nad teavad, et on olemas mitmeid alternatiive Eesti ühiskonnas ka ilma eesti keeleta toimetulemiseks.

Milline on sellises olukorras eesti keele sümbolilis-interaktiivne väärtus mõlema keelelise kooskonna silmis?

Eesti keele sümboliline väärtus

Joonisel 4 on toodud eestlaste ja venekeelse kooskonna liikmete arvamus eesti keele kui kahe grupi vahelise sümbolilise piiri suhtes.

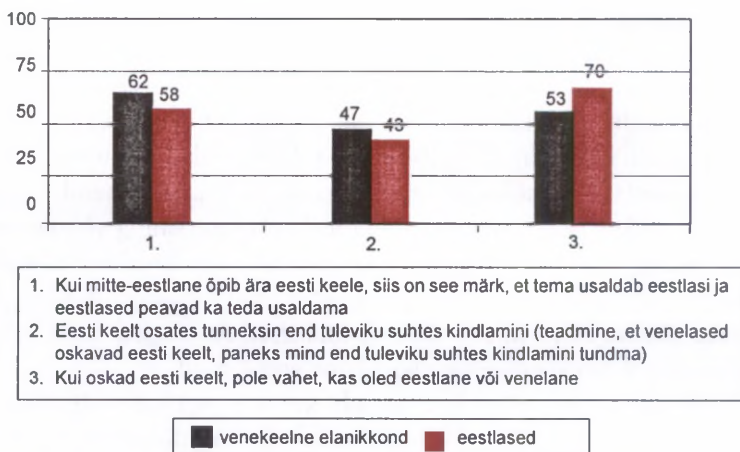
Näeme, et võrreldes 1990. aastaga on tasapisi suurenenud nende osakaal, kes on veendunud, et kui osatakse eesti keelt, pole etnilisel päritolul — oled sa eestlane või venelane — Eesti ühiskonnas tähtsust. Siiski jääb ligikaudu iga teine venekeelsetest vastajatest selle väite suhtes skeptiliseks.

Torkab silma, et eestlaste silmis on eesti keele sümbolilis-integratiivne väärtus selgemini teadvustunud — 70% neist leiab, et eesti keelt osates ei tohiks olla mingit vahet, kas vestluspartner on eestlane või mitte. Hoiakute baasil otsustades tundub, et eestlased ei aja “teiste” “meie-gruppi” vastuvõtul taga “puhast tõugu” vms, vaid nendepoolne “meie-rühma” vastuvõtu lävi on suhteliselt madal — piisab keele omandamisest.

Seega ei toeta küsitluse andmed Eduard Ponarini väidet, et eestlased ei võta “teisi” omaks ka juhul, kui need oskavad eesti keelt. Eestlased tunduvad olevat etnilise grupi liikmetena võrdlemisi liberaalsed — vähemalt hoiakute tasandil. Hoiakute baasil tundub, et eestlased võtaks “teisi” omaks juhul, kui need oskavad eesti keelt.

Keeleoskust, soovi keelt omandada tõlgendatakse nii venekeelsete vastajate kui eestlaste seas kui vastastikuse usalduse, ühiskondliku kokkuleppe märki — 72% venekeelsetest vastajatest ning 60% eestlastest on nõus väitega, et “Kui mitte-eestlane õpib ära eesti keele, siis on see märk, et tema usaldab Eesti riiki ja riik peab ka teda usaldama”. Eesti keel on tajutud küll kui turvalise tuleviku garantii, kuid mitte ainus võimalus.

Eesti keele omandamist kui vastastikuse usalduse märki on kaudselt käsitletud ka meedia, rääkides näiteks suvel eesti maakodudes elavatest ning eesti keelt õppivatest lastest (Kõuts, 2000, Meediamonitooring,

Joonis 4. Venekeelse kooskonna liikmete ja eestlaste hoiakud eesti keele suhtes⁵.

2000). Ka uuringud näitavad, et suur osa eesti peredest on valmis vene lapsi oma perre eesti keele õppimise eesmärgil vastu võtma (Proos ja Pettai, 1999).

Seega võib öelda, et kui eesti keele omandavad venekeelse kooskonna liikmed ja saavad selles eestlastelt abi, võib see saada vastastikuse usalduse tekke sümboliks.

⁵ Joonisel 4 toodud andmed pärinevad Sihtfinantseeringu projekti "Eesti noorte integratsioon Eesti ühiskonda" (käibenimega VERA) raames läbiviidud küsitlusest. Küsitluse viis läbi Emor 2000. aasta novembris Eesti 15–74-aastast elanikkonda esindava territoriaalse juhuvaliku meetodil.

Kokkuvõte

Eesti keele rolli ühiskonnas saab vaadelda kahes dimensioonis: keele instrumentaalne väärtus väljendub riigi administratiiv- ja hariduspoliitika jm kaudu kehtestatud keelenõudes, mida võidakse tunnustada või mitte tunnustada. Venekeelse kooskonna liikmete jaoks tähendab see sisuliselt valikut grupi liikmete vahelise konkurentsi ning võimaluse vahel muuta keel oma grupisiseseks ressursiks (mille alusel nõuda erikohtlemist). See valik näitab, kas suhetes Eesti riigi ning eestlastega võetakse omaks kollektiivsed või individuaalsed strateegiad, kuid seda valikut pole Eesti venekeelne elanikkond veel teinud.

Keele väärtus nn rohujuure tasandil kujuneb aga kahe rühma — eestlaste ja venekeelse elanikkonna omavahelises suhtluses. Uuringud näitavad, et eesti keele instrumentaalne ehk “kasutusväärtus” on küll võrreldes 1990. aastaga tõusnud, kuid pole siiski selgelt välja kujunenud. Kuigi eesti keel on kehtestatud ametliku keelena, on inimeste argikogemuse järgi eesti keele omandamisele mitmeid alternatiive — näiteks olla hea professionaal, omada tutvusi, kasutada inglise keelt jne. Seega pole eesti keele omandamine sugugi ainus võimalus oma eesmäärke saavutada. Samas on eesti keelel 10 esimese taasiseseisvusaasta jooksul välja kujunenud ka oma uus sümbolilis-integratiivne väärtus. Eesti keele omandamist mõistetakse kui panust tulevikku, vastastikuse usalduse märki Eesti riigi ja venekeelse kooskonna liikmete vahel.

Hoiakute baasil otsustades tundub, et eestlased on “teiste” “meie-gruppi” vastuvõtul võrdlemisi avatud — tähtis pole päritolu, piisab keele omandamisest. Tinglikult võib öelda, et eestlased peaksid oma hoiakut ka selgemini välja näitama, sest venekeelse kooskonna liikmed pole praegu selles eriti veendunud. Samas suurendaks see tõenäoliselt usaldust ka keelelise kooskonna vahel.

Üldiselt võib öelda, et “rohujuure” tasandil on eesti keele kui teise keele väärtuse väljakujunemiseks tekkinud võrdlemisi hea hoiakuline keskkond, mis soosib eelkõige individuaalseid valikuid mitte kollektiivset mobilisatsiooni ükskõik kumma keele — eesti või vene keele — kaitseks.

Suhteliselt suur osa venekeelsest elanikkonnast ei tunneta personaalsel tasandil suurt survet keele omandamiseks ehk eesti keele instrumentaalset väärtust teise keelena saab mitmeti tõlgendada. Samas on nii eestlased kui venekeelse kooskonna liikmed teadvustanud, et eesti keele omandamisel on Eesti ühiskonnas selge sümboliline tähendus — see on märk vastastikusest usaldusest.

Võib tinglikult öelda, et praeguseks ollakse jõutud otsustavasse etappi — emotsioonid on rahunenud, mõlema keelelise kooskonna liikmed tajuvad “mängureegleid” ja võimalikke alternatiive. Võib öelda, et teineteise suhtes pole liialdatud ootusi. Samas on tuleviku arenguteed veel lahtised.

Kirjandus

- Anderson, B. (1983/1991). *Imagined communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London ja New York: Verso.
- Bourhis, R. Y. (1979). Language in ethnic interaction: a social psychological approach. In H. Giles and B. Saint-Jacques (Eds.) *Language and Ethnic Relations*, 117–141. Oxford: Pergamon.
- Burgoon, J. K. (1976). The Unwillingness to Communicate Scale: Development and Validation. *Communication Monographs*, 43, 60-69
- Cohen, A. P. (1985). *The symbolic construction of community*. Chisester: Ellis Horwood Ltd, NY: Tavistock Publications.
- Dowling, M. (1997). Not merely free but Gaelic as well: the creation of an exclusionary Irish national identity, *Paper of ESA Conference*, 27–30. UK: University of Essex, August.
- Edwards, J. (1985). *Language, Society and Identity*. Oxford: Oxford University Press.
- Fishman, J. A. (1977). Language and Ethnicity. In H. Giles (Ed.) *Language, ethnicity and intergroup relations*. London: Academic Press.
- Hennoste, T. ja Vihalemm, T. (1999). Võõrkeele suhtlusstrateegiad, *Akadeemia*, 8, 1571–1607.
- Gardner, R. C. (1985). *Social psychology and second language learning: The role of attitudes and motivation*. London: Arnold.

- Kaufmann, E. (2000). Liberal ethnicity: beyond liberal nationalism and minority rights, *Ethnic and Racial Studies*, 23, 6, 1086-1119.
- Kim, Y. Y. (1988). *Communication and cross-cultural adaptation*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Kruusvall, J. (1998). Usaldus ja usaldamatus rahvussuhetes. M. Heidmets (toim) *Vene küsimus ja Eesti valikud*, 29–76). Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- Kruusvall, J. (2000). Integratsioonist arusaamine Eesti ühiskonnas. M. Lauristin ja R.Vetik (toim). *Integratsioon Eesti ühiskonnas. Monitooring*, 14–21. Tallinn: Ilprint.
- Korts, K. ja Kõuts, R. (2000). Ajakirjandus kui integratsiooni avalik foorum. M. Lauristin ja R.Vetik (toim). *Integratsioon Eesti ühiskonnas. Monitooring*, 49–54. Tallinn: Ilprint.
- Laitin, D. D. (1998). *Identity in Formation: The Russian-speaking Populations in the Near Abroad*. Ithaca: Cornell University Press
- Meediamonitooring (2000). Aruanne. Tallinn: Integratsiooni Sihtasutus.
- Plank, P. H. (1978). The Assimilation and Non-Assimilation of European Linguistic Minorities. In J. A. Fishmann (Ed.) *Advances in the Study of Societal Multilingualism*, 423–458. Hange: Mouton Publishers.
- Ponarin, E. (2000). The Prospects of Assimilation of the Russophone Populations in Estonia and Ukraine: a Reaction to David Laitin's Research, *Europe-Asia Studies*, 8, 1535–1541.
- Proos, I. Pettai, I (1999). *Venelased ja eesti keel. Kommenteeritud andmebaas*. Tallinn: Eesti Avatud Ühiskonna Instituut.
- Segalowitz, N. (1977). Bilingualism and social behaviour. In W. H. Coons; D. M. Taylor ja M. A. Tremblay (Eds.) *The individual, language and society in Canada*, The Canada Council, Ottawa.
- Sztompka, P. (1999). *Trust*. Cambridge University Press.
- Zachary, G.P. (2000). Lingua Franca: If We Woo in English And War in Russian, This Must Be Estonia, *Wall Street Journal*, NewsEDGE: 05.10.00, 1.
- Vihalemm, T. (1993). *Adaptation of non-Estonians into Estonian Society. Factors Supporting and Hindering the Adaptive Processes*. Magistritöö, Tartu: Tartu Ülikool, Sotsioloogia osakond.
- Vihalemm, T. (1998). Eesti keele oskus ja selle kasutamine vene noorte toimetuleku tegurina ning nende enesemääratluse kujundajana. M. Lauristin, S. Vare, T. Pedastsaar, M. Pavelson (toim.) *Mitmekultuuriline Eesti: väljakutse haridusele*, 225–248. Põltsamaa: Vali Press Trükikoda.

- Vihalemm, T. (1999a). Formation of Collective Identity among Russophone Population of Estonia, *Dissertationes de mediis et communicationibus Universitatis Tartuensis*, 2, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Vihalemm, T. (1999b). Group Identity Formation Processes Among Russian-Speaking Settlers of Estonia: a view from linguistic perspective, *Journal of Baltic Studies* (Spring), 18–39.
- Vihalemm, T. (2001). Eesti-vene argivestluse kultuuritaust. A. Aarelaid (toim), *Kultuuride dialoog*. Tallinna Pedagoogikaülikooli Toimetised, Humaniora A20, 80–92.

Õpimotivatsioon eesti kirjanduse õpetamisel vene õppekeelega koolide vanemates klassides

ROMAN KALLAS

Sissejuhatus

Eestlaste rahvusliku identiteedi vaatevinklist on emakeel alati etendanud erakordselt olulist rolli. Keele kaudu teadvustatakse ennast kindla kultuurikollektiivi liikmena. Vene rahvusvähemuse puhul peetakse eesti keele ja kultuuri omandamise motivatsiooni seetõttu oluliseks akulturatsiooni mõõdupuuks. Omaette küsimus on see, kas vene noorte hulgas võetakse riigikeele omandamise kõrval ka eesti traditsiooniline rahvuskultuur mentaalselt omaks? Seetõttu käsitleme ka eesti kirjanduse õpetamist vene õppekeelega koolis laiemas kultuuridevahelise kommunikatsiooni kontekstis.

Muutused vene õppekeelega koolides

Eesti kirjanduse õppimise probleemid muutusid Eesti vene õppekeelega koolides eriti aktuaalseks 1990. aastatel, haaratuna lainest, mis kaasnes NSVLi lagunemise ja nõukogudejärgsete haridusreformidega. Üheksakümnendate aastate keskel hakkas Eestis toimuma üleminek uuele üldhariduslikule mudelile, mille tulemusena põimus eesti kirjanduse tund eesti keele tunniga, nagu see oli ka 1920–1930. aastatel. Venekeelses koolis kujunes eesti kirjanduse tund üheks eesti keele tunni koostisosaks. Seejuures leidis õpilaste emakeel järjest vähem kasutamist.

Alates 1998/99. õppeaastast lähtus muukeelse kooli õpitegevus Eesti üld- ja keskkhariduse riiklikust õppekavast. Selle hariduskontseptsiooni läbiviimise eesmärgil kinnitati Vabariigi Valitsuse poolt muukeelse hariduse arengukava, mis nägi ette oluliselt tõsta eesti keele õpetamise taset ja järk-järgult üle minna kakskeelsele õpetusele. 1999. aastal

töötati Eestis välja riiklik programm “Integreerumine Eesti ühiskonda aastail 2000–2007”, mille alusel peaksid muukeelsed üldhariduslikud koolid minema aastast 2007 üle eestikeelsele õpetusele. Vastavalt Eesti Vabariigi Riigikogu poolt 04. 04. 2000 a. vastu võetud “Põhikoolide ja gümnaasiumide seaduse” muudatusele tunnustatakse õppeasutuse õppekeeleks keelt, milles õpetatakse vähemalt 60% õppekava üldmahust. Selles olukorras hakkasid paljud venekeelsed koolid üle minema eestikeelsele õpetusele üksikutes ainetes.

Haridusministeeriumi andmetel õpetati 1996/97. õ-a 129 venekeelsest üldhariduslikust õppeasutusest 28-s kolme kuni seitset õppeainet eesti keeles. Valitud õppeainete hulgas olid loodusõpetus, matemaatika, Eesti ajalugu, geograafia, kehaline kasvatus, tööõpetus, joonistamine, joonestamine, bioloogia, kunstiõpetus, muusika ja kodulugu. Eesti kirjandust õpiti eesti keeles 12-s vene õppekeelega koolis. Seega õppis 1997. a. vene õppekeelega kooli 59240 õpilasest eesti kirjandust originaalis ca 1113 õpilast.

Keeleõppe motivatsioon

Üheksakümnendatel aastatel tehtud uurimused näitasid, et vene noored, kes õppisid eesti keelt ja kultuuri vene õppekeelega koolis, ei olnud väga huvitatud eesti etnilis-keelelise konteksti sisseelamisest. Nii järeldab M. Pavelson, kes uuris 1994/95 õ-a noorte integreerumise perspektiive “VERA” projekti raames ja küsitles üle 500 õpilase 30 venekeelsest koolist üle Eesti, et eesti keele oskust ei pea vene noored väga oluliseks, kuigi riigikeelt aktsepteerivad nad täielikult. Suur osa küsitletuist leidis, et eesti keelt tuleks hakata õppima juba enne kooli. Idee muuta vene kool eestikeelseks leidis toetust vähem kui 1/10 küsitluses osalenud vanemate seas (Pavelson, 1997).

Ajavahemikul 1990–1995 projekti “VERA” raames vene rahvusvahemuse suhtumist eesti keelde uurinud T. Vihalemm märkis, et eesti keele omandamise motiivid ei ole vene noorte hulgas mitte integratiivsed, vaid impersonaalsed (Vihalemm, 1997). D. Edwardsi (1990) kontseptsiooni kohaselt tähendab see, et eesti keelt õpitakse, lähtudes sotsiaal-majanduslikest ja poliitilistest ratsionaalsetest kaalutlustest, instrumentaalselt, tunnetamata emotsionaalset kaasaelamist, mis on

seotud teadliku püüdlusega saada uue keelelis-kultuurilise kollektiivi liikmeks.

Palju vähem on uuritud keeleprobleeme vene noorte õpimotivatsiooni osas Eesti kultuuris, kaasaarvatud eesti kirjanduse õppimisel. Aastatel 1996/97 viis Eesti Sotsiaal-Majandusliku Analüüsi Instituut läbi Sillamäe kohaliku omavalitsuse tellimisel pilootküsitluse, mille eesmärgiks oli selgitada vanema astme õpilaste suhtumist üldhariduskoolide õppekavade sisusse (Sillaste, 1997). Kolm neljandikku küsitletud vanema astme õpilastest nimetasid esmajärjekorras eesti keele õppimist, riikliku struktuuri ja infot töö- ja õpivõimaluste kohta Eestis, kusjuures rahvuskultuuri, ajaloo ja eesti kirjanduse õppimist peeti vähemoluliseks. Vaid 14% küsitletuist arvas eesti kirjanduse oluliseimate õppeainete hulka, seostades seda integratsiooni võimalusega. 57% vastanutest arvas, et eesti kirjandus on vähemtähtis haridusvaldkond (Sillaste, 1997).

Eesti kirjanduse õppimise motivatsiooni uurimus vene õpilaste seas

Käesoleva töö eesmärk oli selgitada vene õppekeelega koolide vanemate klasside õpilaste motivatsiooni eesti kirjanduse õppimisel 1998/99. õppeaastal. Küsitluse käigus uurisime tähtsamaid faktoreid, mis mõjutasid eesti kirjanduse õppimise motiive. Ankeet-küsitlus toimus 6 üldhariduslikus vene õppekeelega koolis: Tallinna Humanitaargümnaasiumis, Tallinna Ehte Keskkoolis, Maardu Gümnaasiumis, Narva Juhkentali Koolis, Pärnu Vene Gümnaasiumis ja Valga Vene Gümnaasiumis. Küsitletavateks olid 11.–12. klasside õpilased vanuses 18–20 aastat. Kokku küsitleti 181 inimest, kes olid õppinud ainet “eesti kirjandus” kahe viimase õppeaasta jooksul. Neist neidusid 126 (69,6%) ja noormehi 55 (30,4%).

Tulemused

Vestlus toimus individuaalselt. Küsitluse käigus selgus, et umbes 4/5 vastanutest — 145 inimest (80,1%) olid kindlad, et seovad oma tuleviku Eestiga. 24 inimest (13,3%) otsisid ärasõidu võimalust teistesse maadesse, 12 vastanut (6,6%) teatasid, et kavatsevad Eestist lähemal ajal lahkuda.

Kuuest küsitletud üldhariduslikust koolist neljas (Tallinna Ehte Keskkool, Maardu Gümnaasium, Narva Juhkentali Kool ja Valga Vene Gümnaasium) õpiti eesti kirjandust tõlgitud teoste põhjal. Kahes koolis (Tallinna Humanitaargümnaasiumis, Pärnu Vene Gümnaasiumis) õpiti eesti kirjandust ainult eesti keeles. Seega 181 küsitletust 121 (66,9%) õppis eesti kirjandust vene keeles, 60 õpilast (33,1%) eesti keeles.

Kirjanduse õppimise motiivid

Võib väita, et peaaegu ¾ küsitletuist — 132 inimest 181-st (72,9%), lähtusid õppimisel tunnetuslikest motiividest. Tähtsuselt teiseks eesti kirjanduse õppimise motiiviks oli vastanute emotsionaalne vajadus. Ootust emotsionaalse elamuse järele tunnistas 24 küsitletavat (13,5%). Kui siia veel lisada 10 vastanut (5,5%), kes otsisid raamatust meelelahutust, siis afektiivse motiiviga õpilasi oli 19%, ehk veidi vähem kui 1/5 kõigist vastanuist. Vähem kui 1/10 õpilastest lähtus esteetilistest motiividest eesti kirjanduse õppimisel, huvi kirjandusliku stiili vastu väljendas 7 vastajat (3,9%). Veel 8 vastanut (4,4%) märkisid kunstilise vormi tähtsust. N-ö kirjandusteaduslik huvi oli seega vaid 15 vastajal (8,3%).

Tütarlaste seas oli huvi kaasaegsete probleemide vastu veidi väiksem, nad olid emotsionaalsemad, pöörasid enam tähelepanu teose kirjanduslikule vormile ja arutlesid vähem väärtuste erinevuste üle. Noormehed tegelesid rohkem eneseanalüüsiga ja olid enam huvitatud meelelahutustest.

Tabel 1. Vastajate kirjanduslikud ootused (küsitletavate %).

Motiiv	Noormehed	Tütarlapsed	Kokku
1. Saada uut infot	23,6%	25,9%	24,6%
2. Mõista iseennast	4,7%	3,8%	4,3%
3. Mõista teisi inimesi	9,4%	9,5%	9,5%
4. Mõtestada elu	16,2%	16,6%	16,4%
5. Saada selgust kaas aegsetest probleemidest	12,6%	8,4%	9,9%
6. Lahutada meelt	6,3%	5,4%	5,6%
7. Saada emotsionaalset kogemust	9,9%	14,7%	13,5%
8. Hinnata kirjanduslikku stiili	4,7%	3,8%	3,9%
9. Tutvuda uute kunstivormidega	3,1%	5,4%	4,5%
10. Võrrelda väärtuste süsteeme	9,5%	6,5%	7,8%

Õpilaste huvi eesti kirjanduse õppimise vastu

Vanemate klasside õpilaste ootused kirjandusele ja kirjandustundide reaalne sisu on üsna suurel määral vastuolus. Vähem kui pooled küsitletuist olid otseselt huvitatud eesti kirjandusest — 80 inimest (44,2%). Ootamatult suur oli õpilaste osakaal (38,7%), kes ei suutnud määratleda oma suhtumist õppeainesse, mis räägib arvatavasti kirjanduse õpetamise madalast tasemest. Negatiivne suhtumine eesti kirjandusse (*üldiselt ei huvita, üldse ei huvita*) oli 31 vastanul 181-st (17,1%). See on peaaegu 2,5 korda vähem vastanute arvust, kes olid huvitatud eesti kirjandusest. Samas tekitab ärevust suur hulk vastanuid, kes on eesti kirjanduse suhtes ükskõiksed. Huvitatust näitas üles (*huvitab väga*) ainult 5 õpilast (2,8%) ja absoluutse huvi puudumist (*üldse ei huvita*) 8 õpilast (4,4%).

Märkimisväärne on see, et suhteliselt aktiivseid eesti kirjanduse õppijaid oli 149 inimest (82,3%), see on umbes 1,5 korda rohkem kui otseselt huvitatuid — 80 inimest (44,2%).

Õpetamismeetodid

Eesti keele ja kirjanduse tundides on peamisteks õpivormideks *kuulamine ja õpetaja loengu konspekteerimine*, seda kinnitasid 169 küsitletavat (93,4%). Neid võtteid pooldas vaid 82 inimest (48,5%), ülejäänud 87 õpilast (51,5%) teatas, et nendele ei paku selline tegevus huvi.

Eesti kirjanduse tunnis on saanud traditsiooniliseks meetodiks vaheata *mõtteid loetu üle*, seda kinnitas 146 vastanut (80,7%). See õppevorm sai küsitletuilt kõrgeima hinnangu — 120 õpilast oli huvitatud sellisest tööst (82,2%), huvi puudus 26 vastanul (17,8%).

142 küsitletava (78,5%) väited, et on *võrrelnud eesti kirjandust maailmakirjanduse klassikaga* lubavad öelda, et komparatiivne lähenemine eesti kirjanduse tunnis on üsna levinud. Sellise töö vastu tundis huvi 95 inimest (66,9%), huvi puudus 47 vastanul (33,1%).

Peamiselt mitte emakeeles õppivate vanemate klasside õpilaste ankeetidest ilmsnes, et meetoodilised lahendused kujundavad eranditult reprodutiivseid harjumusi.

Mis keeles õppida eesti kirjandust?

Suurem osa küsitletuist — 71,2% eelistas õppida eesti kirjandust kombineeritult eesti ja vene keeles. Ainult eesti keeles on nõus õppima 20,3%. Ainult emakeeles oli nõus õppima 8,5% küsitletuist, mis on

Tabel 2. Kirjanduse õpetamise elementide osakaal (Küsitletavate arv %).

	Teose analüüs	Autori eluloo ülevaade	Autori loomingu ülevaade	Kirjandus- ajaloo ülevaade	Kirjandus- teooria
Peamine tähelepanu	34,4%	22,7%	19,9%	5,0%	2,2%
Liiga palju tähelepanu	6,7%	12,7%	14,4%	13,3%	8,3%
Piisavalt palju tähelepanu	31,6%	49,7%	43,6%	17,0%	6,7%
Tuleks põhjalikumalt käsitleda	14,5%	10,5%	17,1%	36,5%	19,3%
Üldse ei räägita	12,8%	4,4%	5,0%	28,2%	63,5%

küllalt huvitav keelelis-kultuurilise identifikatsiooni näitaja vaadeldavas grupis.

Umbes 2/3 küsitletavaist — 66,1% arvab, et eesti kirjanduse õppimine originaalkeeles on ainult vahend süvendatud eesti keele oskuse omandamiseks. Seejuures 33,9% küsitletuist pooldas eesti kirjanduse õppimise eesti keele tundides. 6,7% vastanutest märkis ära ka eesti kirjanduse õppimise üldkultuurilist tähtsust. Mõlemad vastajate rühmad toetasid eesti kirjanduse õppimist originaalkeeles.

18,6% vastajatest leidis, et ei näe otsest seost õppekeele ja motivatsiooni vahel. Omaette rühma moodustasid vastajad, kes arvasid, et eesti kirjanduse õppimine eesti keeles on äärmiselt kahjulik ja mõjub motivatsioonile negatiivselt. Oma emakeeles eesti kirjandust õppida on kergem ja huvitavam. Sellist seisukohta väljendas 13,6% vastanutest.

Enamik vastajatest väljendas mõtet: *"Õppida eesti kirjandust vene keeles on huvitavam, eesti keeles kasulikum."* Umbes 2/3 vastanutest lähtub seejuures eeskätt praktilise kasu eesmärkidest. Samas loeb eesti kirjandust originaalis aga ainult 5,2% uurimuses osalenud vanemate klasside õpilastest. Üle poole küsitletuist — 50,8% — loeb venekeelses tõlkes, ja veel 44,0% küsitletuist märgivad, et tutvuvad eesti kirjanike loominguga kombineeritult — loevad nii originaalteoseid kui ka tõlkeid. Seega tunnistavad 94,8% anketeeritavatest, et nad vajavad eesti kirjandusteostega tutvumiseks vahendajana teatud määral ka vene keelt.

Kokkuvõte

Vanemate klasside õpilaste küsitluse põhjal võime teha järgmised järeldused eesti kirjanduse õpimotiivide kohta vene koolis:

- vene rahvusest õpilaste motivatsioon eesti kirjanduse õppimisel on seotud keelebarjääriga ja on valdavalt instrumentaalse iseloomuga;
- motivatsiooni instrumentaalne iseloom ei soodusta eesti kirjanduse esteetilist tunnetamist, ajaloolis-kultuurilise konteksti ega kirjandusteoreetiliste küsimuste mõistmist vene õppekeelega kooli kirjandustundide raames;
- tunnetatakse vajadust sihikindlalt ületada kultuuribarjääri ja see

realiseerub peamiselt eesti kirjanduse õppimise üldtunnetuslike ja emotsionaalsete motiivide kaudu;

- paljud vanemate klasside õpilased tajuvad eesti kirjandust abstraherituna kaasajast, mis on vastuolus paljude õppijate ootustega;
- ühel kolmandikul vastanutest on eesti kirjanduse õppimisel kõikumotivatsioon, mille üheks põhjuseks võib olla õpilaste segadus kirjanduse õpetamise lõppeesmärkide teadvustamisel;
- eesti kirjanduse õppimise suhteliselt kõrge aktiivsus kõikuva motivatsiooni taustal annab tunnistust õpihuvi reaalsest potentsiaalist;
- eesti kirjanduse õppimine venekeelsetes koolides toimub peamiselt passiiv-analüütiliste õppemeetoditega, mis ei soodusta õpilaskonna loomingulist arengut ja vähendavad õpimotivatsiooni;
- enamik vastajatest ei pidanud õppekeelt otsustavaks teguriks motivatsiooni kujunemisel;
- eesti kirjanduse õppimisega teises keeles kaasneb motivatsiooni polariseerumine, mille puhul kasvab korraga väga kõrgelt ja väga madalalt motiveeritud õpilaste hulk, samal ajal kui oma arvamustes ebakindlate koolilaste osakaal kahaneb märgatavalt;
- eesti kirjanduse õppimine teises keeles suurendab kuulajaskonna passiivsust ega mõjuta otsustavalt õpimotivatsiooni üldist taset.

Eesti kirjanduse õpetamise olukord vene õppekeele koolides annab tunnistust sellest, kui tähtis on mõista ilukirjanduslikku teksti keeleliselt ja mentaalselt õpimotivatsiooni kujunemisel. Eesti kirjandusteostest aru saamine võib potentsiaalselt laiendada seni üldlevinud Eesti kultuuri õppimise instrumentaalset motivatsiooni vene õpilaste hulgas. Võime võrdlevalt analüüsida teksti ja loominguliselt otsida kultuuri-universaale on muutumas indiviidi positiivse enesetunnetuse saavutamise tähtsaimaks tingimuseks. Positiivne enesetunnetus on hädavajalik tingimus kultuuride- ja ühiskonna kihtide vaheliste erinevuste arvestamiseks ja mõistmiseks, mis omakorda muutub haridussüsteemi üheks aktuaalsemaks ülesandeks tänapäeva mitmekultuurilises ühiskonnas.

Kirjandus

- Edwards, J. (1990). Language, Society and Identity. Notes for a Minority — Language Typology: Procedures and justification. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 137–151.
- Pavelson, M. (1997). Noored mitte-eestlased: seisund ja integreerumise perspektiiv. P. Järve (toim.) *Vene noored Eestis: sotsioloogiline mosaiik*, 219–234. Tallinn: Avita.
- Vare, S. (1998). Eesti keel teise keelena vene õppekeelega koolis. M. Lauristin, T. Pedastsaar. Pavelson *Mitmekultuuriline Eesti: väljakutse haridusele*, 99–124. Põltsamaa: Vali Press Trükikoda.
- Vihalemm, T. (1997). Vene elanikkonna eesti keele oskus, kasutamine ja hoiakud selle omandamise suhtes 1990–1995. P. Järve (toim.) *Vene noored Eestis: sotsioloogiline mosaiik*, 245–253. Tallinn: Avita.
- Sillaste, J. (1997). *Õpilased õppimisest ja õpetamisest Sillamäel. Detsember 1996–jaanuar 1997*. Koostatud Sillamäe Linnavalitsuse tellimusel Sotsiaalmajandusliku Analüüsi Instituudis. Tallinn: Hansar.
- Каллас Р. (1998). Проблемы преподавания эстонской литературы в русской гимназии. Программа обучения. Родной язык. Книга по предмету, 16–28. Таллинн: Министерство образования.

toetab Euroopa Liit

Käesolevasse kogumikku on koondatud 17 Eestist ja eestlastest tehtud uurimust, mis võrdlevad meid teiste rahvuste ja kultuuridega. See on väike valik 20. sajandi viimasel kümnendil läbi viidud sotsiaalteaduslikke uurimusi, millest enamus pole varem eesti keeles ilmunud.

Kui veel 1980-date aastate lõpus ja 90-date alguses võis eestlane, lauldes oma olemise uhkusest ja hädusest, teha seda kas konteksti väliselt, nõukogude inimeseks olemisega võrreldes, või kõrvutades end kogu abstraktse maailmaga, siis nüüd samu sõnu välja öeldes lisatakse sellele sageli konkreetne võrdlusalus: Baltimaad, Põhjamaad, Kesk- ja Ida Euroopa riigid, Euroopa Liit. Väitmaks, et eestlane olla on uhke ja hää või konkreetseid võrdlusi arvesse võttes kohati ka häbi ja halb, teeme me seda võrreldes ennast teiste maade ja teiste rahvastega. Selliste võrdluste tegemine ka inimkäitumises ei tohiks viia teiste halvustamiseni iseenda upitamise teel või mõttetu enesehaletsemiseni, vaid pigem iseenda parema mõistmiseni.

Õppides ennast paremini mõistma ning võrreldes end teistega, tuleme me tõenäoliselt paremini toime mitmekultuurilises maailmas ja mitmekultuurilises Eestis, mis aina enam ja enam pakub meile uusi ja huvitavaid kontakte teiste rahvastega. Mitmekultuurilises maailmas oskab erinevusi hinnata ja mitte karta see, kes teab, kes ta on ja millised on teised. Ebakindlus ja teadmatuus iseendast ja hirm tundmatu teistsugususe ees käivad sageli koos ning on ühed peamised allikad etnilistele konfliktidele, mille ära hoidmine ja lahendamine on nii Eesti kui kogu maailma kontekstis jätkuvalt olulised.